PSIHOLOGIE SOCIALA APLICATA

Ticu Constantin

Memoria evenimentelor sociale controversate

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza" Iași

Grant

Apariția acestui volum a fost posibilă și datorită finanțării oferite de:

- ***Ministerul Educației și Cercetării prin CNCSIS*** *(proiect de tip A, cod 1343/2003-2005) „Memoria evenimentelor sociale - sursă a atitudinilor sociale sau politice";*
- ***Central European University****, Budapesta, prin Programul* ***„Course Development Competition"*** *(proiect „Social Memory and Public Discourse of Controversial Events", 2004-2005).*

Redactor: Dana **Lungu**
Tehnoredactor: Remus **Ursache**
Coperta: Manuela **Oboroceanu**

ISBN 973-703-110-5

© Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza" Iași, 2006
700511 Iași, str. Păcurari nr. 9, tel./fax: 0232–314947

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

Ticu Constantin

Memoria evenimentelor sociale controversate

O perspectivă psihologică

Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Iaşi, 2006

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
CONSTANTIN, TICU
Memoria evenimentelor sociale controversate: o perspectivă psihologică / Ticu Constantin. - Iaşi: Editura Universității „Al. I. Cuza", 2006
Bibliogr.
ISBN 973-703-110-5

316.6

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

CUPRINS

1. De ce memoria socială? 11

1.1. Argumente în favoarea studierii memoriei sociale 13

Memoria socială şi procesul integrării europene 14
Memoria socială în contextul schimbărilor din estul Europei 15
Memoria socială şi atitudinile sociale şi politice 15

1.2. Scurtă prezentare 16

2. Conceptul de memorie socială / colectivă (perspectiva „clasică") 21

2.1. Perspective conceptuale generale 23

2.2. Contextul social şi memoria socială 25

2.2.1. M. Halbwachs şi definirea memoriei sociale 25
2.2.2. Cadrele sociale ale memoriei 27
2.2.3. Continuitatea şi similaritatea în memoria grupurilor 29

2.3. Amintiri colective – amintiri colectate 30

2.4. Tradiţiile şi comemorările ca forme ale memoriei sociale 33

2.4.1. Tradiţiile şi transmiterea amintirilor colective 33
2.4.2. Practica comemorării ca formă a memoriei sociale 35

2.5. Istoria şi memoria socială 38

2.5.1. Istorie publică şi memorie colectivă 38
2.5.2. Istoria şi psihologia memoriei; similitudini şi diferenţe 39
2.5.3. Efectul generaţional în memoria colectivă 42

2.6. Mass-media şi memoria colectivă 45

2.7. Alte abordări în studiul memoriei sociale 48

2.8. Evenimente sociale şi evenimente istorice în percepţia românilor 51

2.8.1. Metodologia cercetării 52
2.8.2. Evenimente sociale şi istorice dominante 53
2.8.3. Personalităţi sociale şi istorice 56
2.8.4. Alte variabile implicate în percepţia evenimentelor şi personalităţilor publice 60

3. Memoria evenimentelor publice (perspectiva amintirilor de tip „flash") 63

3.1. Delimitări conceptuale şi metodologice 65

3.2. Modelul amintirilor „flash" propus de R. Brown şi J. Kulik` 68

3.2.1. Definirea termenului de „flashbulb memories" 68
3.2.2. Studiul empiric şi concluzii ale cercetării 69

3.3. Controverse referitoare la fenomenul de „amintire flash" 73

3.4. Modelul amintirilor „flash" propus de M. Conway 77

3.4.1. Variabile asociate formării de amintiri de tip „flash" 78
3.4.2. Rolul codificării şi al repetiţiei în formarea amintirilor „flash" 79
3.4.3. Secvenţele proceselor de codificare şi de repetiţie 84

3.5. Rolul emoţiilor şi al partajării sociale a informaţiei 86

3.5.1. Rolul emoţiilor în procesarea informaţiilor sociale 87
3.5.2. Împărtăşirea unei emoţii şi efectele ei 89
3.5.3. Modelul amintirilor „flash" propus de C. Finkenauer şi O. Luminet. 90
3.5.4. Premise ale unor modelări teoretice viitoare 92

3.6. Amintirile publice şi contextul lor personal 93

3.7. „Fuga lui Ceauşescu" – eveniment de tip flash? 98

3.7.1. Obiectivele cercetării 98
3.7.2. Participanţi şi metodă 99
3.7.3. Analiza şi interpretarea datelor 101

Scanned with OKEN Scanner

3.8. Invitația de aderare a României la N.A.T.O. – amintire de tip „flash" sau amintire „normală"? 104

3.8.1. Scopul și ipotezele cercetării 104
3.8.2. Design de cercetare 105
3.8.3. Analiza și interpretarea datelor cercetării 106
3.8.4. Concluziile cercetării 115

4. Memoria socială într-o perspectivă unificatoare 117

4.1. Paradigme teoretice dominante de definire a memoriei sociale 120

4.1.1. Perspectiva „sociologistă" 120
4.1.2. Perspectiva „cognitivistă" 122
4.1.3. Puncte comune și elemente de diferențiere 123

4.2. Memoria socială ca parte a memoriei episodice 127

4.2.1. Delimitări conceptuale 127
4.2.2. Memoria episodică în cadrul memoriei explicite individuale 128
4.2.3. Criterii ale unui model integrativ al memoriei explicite 130
4.2.4. Elementele memoriei episodice 132
4.2.5. Structura informațiilor episodice 137

4.3. Un cadru comun de interpretare? 139

4.4. Codificarea evenimentelor în memoria socială – „Ultima Mineriadă", „Vizita Papei", „Alegerile prezidențiale din 2000" **143**

4.4.1. Motivațiile cercetării 143
4.4.2. Obiectivele și designul cercetării 144
4.4.3. Analiza și interpretarea datelor 148
4.4.4. Principalele variabile ale unui model explicativ 157

4.5. Reprezentări sociale despre trecut sau memorie socială? 161

4.5.1. Operaționalizarea variabilelor cercetării 161
4.5.2. Analiza comparativă a datelor 164
4.5.3. Identificarea unor noi direcții de cercetare 175

5. Memoria evenimentelor sociale controversate 179

5.1. Motivațiile și intențiile acestui capitol 181

Scanned with OKEN Scanner

5.2. Identitate socială şi memorie socială 184

5.2.1. Argumente pentru studierea relaţiei dintre memorie şi identitate 184
5.2.2. Câteva repere teoretice în analiza relaţiei memorie - identitate 185

5.3. Acurateţea în memoria socială 188

5.3.1. Surse ale distorsiunii informaţiilor în memoria individuală 189
5.3.2. Evenimentele traumatice şi fixarea datelor în memorie 192
5.3.3. Efectul dezinformării şi rezultate ale cercetării experimentale 194
5.3.4. Poziţia subiectivă a martorului unui eveniment social 198
5.3.5. Surse de distorsiune la nivelul memoriei colective/sociale 200

5.4. Caracteristici ale memoriei pentru evenimente controversate 205

5.5. Evaluarea evenimentelor controversate în context interetnic: conflictul de la Târgu Mureş 1990 209

5.5.1. Cadrul metodologic al cercetării 209
5.5.2. Designul cercetării 211
5.5.3. Analiză descriptivă şi comparativă 217
5.5.4. *Animus* - predispoziţii personale de a reacţiona la evenimente similare 221
5.5.5. Concluzii şi intenţii viitoare 225

6. Metodologia de analiză a memoriei sociale (exemple de instrumente de cercetare) 229

6.1. Identificarea principalelor evenimente şi personalităţi sociale şi istorice 233

6.2. Analiza amintirilor de tip flash „Anunţarea Revoluţiei la Radio şi Televiziune/Fuga lui Ceaşescu? 237

6.3. Alegerile Prezidenţiale din 2004; atitudini, nostalgii şi intenţii de vot 241

6.4. Analiza unui eveniment potenţial declanşator de amintiri de tip flash: Invitarea României de a intra în structurile NATO 247

6.5. Analiza comparativă a trei evenimente sociale marcante: Ultima „Mineriadă" (1999), Alegeri Prezidenţiale (2000), Vizita Papei (2000) 253

Scanned with OKEN Scanner

6.6. Identificare a punctului central al unui eveniment controversat (dispoziția spre reconciliere); „Conflictul din Transnistria" 263

6.7. Identificare a punctului central al unui eveniment controversat (cauze şi soluții); „Conflictul din Transnistria" 267

6.8. Analiza principalelor repere ale memoriei colective în Republica Moldova şi a relațiilor acestora cu audiența mass-media 271

6.9. Identificarea imaginarului social asociat imaginilor folosite ca stimul de evocare a trecutului: sigle (PCR, UE) şi cuvinte (DECEMBRIE 1989, DEMOCRAȚIE) 277

6.10. Analizarea relațiilor dintre datele memoriei sociale, variabile atitudinale, mass-media si variabile socio-demografice: „Conflictul de la Târgu Mureş 1990" 283

6.11. Nostalgia cu privire la perioada de înainte de 1990: atitudini şi evaluare 293

Bibliografie 301

Scanned with OKEN Scanner

1. De ce memoria socială?

1.1. Argumente în favoarea studierii memoriei sociale

Memoria socială şi procesul integrării europene
Memoria socială în contextul schimbărilor din estul Europei
Memoria socială şi atitudinile sociale şi politice

1.2. Scurtă prezentare

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

1. De ce memoria socială?

1.1. Argumente în favoarea studierii memoriei sociale

O întrebare legitimă pe care o poate pune potențialul cititor al acestui volum este dacă studierea memoriei sociale este cu adevărat importantă, dacă are o miză practică sau simbolică suficient de mare pentru a merita efortul financiar al achiziționării acestui volum și efortul intelectual necesar parcurgerii lui. Răspunsul poate fi același, fie că este vorba de un cititor obișnuit, interesat să înțeleagă mai bine realitatea socială în care trăiește, de un student, interesat în achiziționarea unor informații teoretice și practice, sau de un cercetător al fenomenelor sociale, interesat în analiza obiectivă a acestei realități.

Actualul volum se înscrie în seria proiectelor ce propun o analiză a mecanismelor de formare și menținere a conținuturilor memoriei sociale, prin raportare la o realitate în transformare. Ne referim aici atât la realitatea est-europeană, marcată de căderea sistemului comunist, cât și la realitatea internațională, marcată de o nouă formă de război: *atacurile teroriste*. Miza acestui demers este importantă, în contextul evoluțiilor socio-politice din ultimii ani (la nivel european și la nivel mondial) punându-se tot mai insistent o serie de întrebări:

1. *Care sunt factorii care condiționează formarea și menținerea atitudinilor socio-politice normale sau extremiste?*
2. *Cum se formează sau cum sunt ancorate în memoria personală, colectivă și socială aceste atitudini prin care se definește și se manifestă individul în calitate de cetățean (cu drept de vot) într-o societate democratică?*
3. *Care sunt factorii prin al căror control putem influența formarea atitudinilor socio-politice?*

4. *Ce rol joacă conținuturile memoriei personale, colective și sociale și „ancorarea" atitudinilor extremiste și cum pot fi aceste atitudini „controlate"?*
5. *Care sunt atitudinile cetățenilor lumii față de manifestările extremiste (inclusiv a celor de tip terorist) și cum vor evolua aceste atitudini în viitor?*

Prezentul volum încercă sau răspundă la o parte din întrebările de mai sus și să propună analiza memoriei pentru înțelegerea altor fenomene de actualitate: *procesul integrării europene, transformările din țările ex-comuniste, formarea atitudinilor sociale și politice*

Memoria socială și procesul integrării europene

În ultimii ani a renăscut interesul cercetătorilor pentru analiza memoriei sociale. Pentru spațiul european cercetarea memoriei sociale reprezintă o miză importantă în contextul eforturilor de construire a unei noi realități geo-politice: *Uniunea Europeană*. Încercarea de a elimina granițele fizice, economice și administrative dintre state care au o istorie proprie, uneori conflictuală, de „a uni" țări având culturi diferite și niveluri de dezvoltare economică diferite presupune a anticipa posibile probleme legate de contestațiile, frustrările și nostalgiile ce vor apărea în urma acestui proces.

Atitudinea de acceptare sau de contestare a noilor configurații geo-politice depinde și de argumentele aduse în favoarea sau împotriva acestui proces iar aceste argumente vor face trimitere la două dimensiuni temporale: a) prezentul – prin sublinierea avantajelor sau dezavantajelor economice, politice și culturale ale creării UE; b) trecutul – prin apel la memoria socială și istorică, la sentimentul de apartenență națională și identitară. Inevitabil, grupurile naționaliste vor face referire la „memoria națională", vor evoca perioade de glorie din istoria națională, vor cere dreptul la independență absolută, în amintirea puterii și independenței de odinioară sau vor contesta dreptul de egal al altor națiuni cu care, în mod tradițional, au fost în dispute teritoriale.

Scanned with OKEN Scanner

Memoria socială în contextul schimbărilor din estul Europei

Analiza fenomenelor psiho-sociale din fostele ţări comuniste este o bogată sursă de informaţii cu privire la modul de funcţionare a societăţii în situaţii de criză majoră şi permite studierea „pe viu" a unor fenomene sociale şi politice (formarea atitudinilor în condiţii reale, formarea şi funcţionarea memoriei sociale şi interdependenţa dintre atitudini/valori şi structurarea amintirilor despre evenimentele social-politice etc.). În plus, în ajutorul analiştilor socio-politici, studierea acestor fenomene pot pune în evidenţă: a) particularităţile atitudinale şi valorice ale cetăţenilor ţărilor ex-comuniste; b) percepţiile asupra evenimentelor consecutive căderii comunismului şi modul de structurare a memoriei sociale despre această perioadă; c) modul de acceptare şi reacţiile la diversele valori impuse de transformările democratice; d) modul de ancorare a atitudinilor şi valorilor în evenimente autobiografice şi socio-politice semnificative din trecutul personal; e) analiza comparativă a dependenţelor dintre aceste dimensiuni (punctele a – d) în funcţie de categorii de vârstă, sex, studii, apartenenţă culturală etc.).

Memoria socială şi atitudinile sociale şi politice

La nivel naţional, acceptarea ideilor de „dreapta" sau de „stânga", atitudinea faţă de unele minorităţi sau faţă de concepte ca *democraţie, libertate, egalitate* sunt ancorate în reprezentări colective despre trecut, în elemente ale memoriei autobiografice şi sociale. Mai mult, aderenţa populaţiei la mişcările naţionaliste poate fi condiţionată sau „manipulată" prin apelul la istoria naţională, la memoria evenimentelor sociale şi istorice care „cer", „justifică" sau „argumentează" acţiunile de tip naţionalist. Pentru a înţelege formarea, menţinerea sau dispariţia acestor atitudini trebuie să luăm în calcul rolul memoriei sociale care „ancorează" sau justifică atitudinile sociale şi politice ale populaţiei generale.

La un alt nivel de generalitate, în condiţiile în care, la nivel internaţional, militanţii extremişti recurg la acţiuni imprevizibile şi deosebit de periculoase (vezi atentatele din SUA din 11 septembrie 2001, cele de la Moscova din octombrie 2002 sau cele din Spania din 2003), efortul comunităţii ştiinţifice mondiale trebuie direcţionat şi spre înţelegerea

Scanned with OKEN Scanner

mecanismelor prin care se formează acest tip de atitudini. Un prim pas în acest sens este înțelegerea proceselor prin care atitudinile sociale sunt ancorate în datele memoriei autobiografice și sociale și identificarea factorilor care condiționează formarea, menținerea și modificarea acestor atitudini, în dependență de datele memoriei.

Credem că cercetarea memoriei colective, sociale sau istorice, a mecanismelor de funcționare a acestora, analiza interdependențelor dintre conținuturile acestora și atitudinile sociale și politice sunt de o deosebită importanță pentru că, prin controlul sau manipularea conținuturilor memoriei, este posibilă declanșarea reacțiilor individuale care pot sta la baza unor mișcări naționaliste sau extremiste, a formării, întăririi sau modificării diferitelor atitudini sociale și politice pro sau contra democrației, a formării unor atitudini de contestare a noilor structuri europene etc.

1.2. Scurtă prezentare

Pentru început, în secțiunea „Memoria socială – memoria colectivă; perspectiva clasică", ne propunem să realizăm o analiză a principalelor concepte utilizate în definirea memoriei sociale/colective dintr-o perspectivă „clasică" („sociologică", „non-cognitivistă"). După o primă trecere în revistă a principalelor perspective de analiză și interpretare existente în acest domeniu (2. 1. *Perspective conceptuale generale*) ne vom îndrepta atenția spre descrierea poziției lui M. Halbwachs, unul din cei mai citați autori în domeniul memoriei sociale și colective (2. 2. *Contextul social și memoria socială*). Următorul capitol (2. 3. *Amintiri colective – amintiri colectate*) va viza descrierea distincției pe care o face J. K. Olick, un alt analist important al memoriei sociale, între „amintirile colective" (memoria colectivă păstrată în simboluri, relicve, mărturii consemnate, monumente, tradiții) și amintiri colectate (memoria colectivă fiind văzută ca o agregare a amintirilor individuale ale membrilor unui grup social). Rolul tradițiilor și al comemorărilor este analizat într-un alt capitol (2. 4. *Tradițiile și comemorările ca forme ale memoriei sociale*), capitol în care argumentăm faptul că tradițiile sunt o cale de transmitere

Scanned with OKEN Scanner

a conținuturilor memoriei sociale și descriem practica comemorării ca formă de reactualizare a evenimentelor importante ale memoriei sociale sau colective. O altă distincție necesară este cea pe care o propunem între memorie socială și istorie, în capitolul 2. 5 (*Istoria și memoria socială*), unde descriem relația dintre istoria publică și memoria colectivă, analizăm câteva similitudini și diferențe între istorie și psihologia memoriei sau descriem efectul generațional în memoria colectivă. Rolul mass-mediei ca principală sursă pentru formarea memoriei colective și sociale în societatea modernă este analizat într-un capitol distinct (2. 6. *Mass-media și memoria colectivă*), urmat de un al capitol centrat pe prezentarea succintă a altor câtorva abordări „clasice" în studiul memoriei sociale (2. 7. *Alte abordări în studiul memoriei sociale*). În finalul primei secțiuni prezentăm și rezultatele unei cercetări realizate de noi în spațiul românesc în încercarea de a identifica principalele repere ale memoriei sociale și istorice ale românilor (2. 8. *Evenimente sociale și evenimente istorice în percepția românilor*).

Cea de a treia parte a prezentului volum realizează o analiză a conținuturilor memoriei sociale dintr-o altă perspectivă decât cea „clasică" prezentată anterior: perspectiva vizând analiza impactului evenimentelor publice șocante asupra memoriei individuale (*flashbulb memories*). După un prim capitol dedicat definirii și descrierii principalelor concepte teoretice utilizate din această perspectivă (3. 1. *Delimitări conceptuale și metodologice*), începem descrierea câtorva modele teoretice, rezultat al unor studii empirice riguroase. Aceste modele încearcă să descrie care sunt variabilele psihologice care condiționează formarea unor amintiri detaliate, deosebit de persistente și stabile în timp, amintiri în care se îmbină atât detalii referitoare la un eveniment public neașteptat cât și detalii referitoare la contextul personal de receptare a informațiilor despre acest eveniment. Un prim model descris este cel propus de R. Brown și J. Kulik (3. 2. *Modelul amintirilor „flash" propus de R. Brown și J. Kulik*), ocazie cu care aprofundăm definirea sintagmei „*flashbulb memories*", prezentăm studiile realizate de cei doi autori și concluziile la care au ajuns aceștia. Un alt capitol (3. 3. *Controverse referitoare la fenomenul de „amintire flash"*) insistă pe evidențierea argumentelor pro

Scanned with OKEN Scanner

şi contra ideilor că amintirile de tip flash sunt amintiri speciale, diferite de cele „normale" şi că, la baza formării lor, ar sta mecanisme psihologice specifice, diferite de cele utilizate în mod obişnuit în memorare. Un al doilea model explicativ este cel propus de M. Conway, descris pe larg în capitolul 3. 4 *(Modelul amintirilor „flash" propus de M. Conway)*, insistând pe descrierea variabilelor luate în calcul de autor în analiza modului de formare a amintirilor de tip flash, pe evidenţierea rolului codificării şi al repetiţiei şi pe descrierea principalelor secvenţe ale proceselor de codificare şi de repetiţie implicate în formarea acestor amintiri. O altă perspectivă, care le completează pe cele anterioare, este cea propusă de C. Finkenauer şi O. Luminet (3. 5. *Rolul emoţiilor şi al partajării sociale a informaţiei*). Autorii menţionaţi pun accentul pe rolul emoţiilor în procesarea informaţiilor sociale, pe analiza consecinţelor discuţiilor în care se face schimb de informaţii (*social sharing*) şi emoţii referitoare la un eveniment, pentru ca, în final, să propună un model teoretic explicativ propriu, bazat pe studii empirice riguroase. Un capitol distinct este alocat unor studii care ilustrează modul în care căutarea reperelor temporale ale unor evenimente publice antrenează utilizarea de repere autobiografice, pentru a realiza o localizare cât mai exactă a evenimentelor sociale analizate (3. 6. Amintirile publice şi contextul lor personal). Ultimele două capitole ale acestei secţiuni a volumului sunt dedicate ilustrării prin intermediul studiilor empirice a modului în care sunt identificate şi analizate evenimente sociale presupuse a declanşa formarea unor amintiri de tip flash. Un capitol (3. 7. *„Fuga lui Ceauşescu" - eveniment de tip flash?*) va prezenta designul de cercetare şi rezultatele obţinute în încercarea noastră de a verifica dacă evenimentele care au marcat momentul 21 decembrie 1989 au dus la formarea unor amintiri de tip flash în memoria românilor. Ultimul capitol va prezenta un design similar, analizând, de această dată, un alt moment important al memoriei noastre sociale: anunţul public al invitării României de a intra în structurile N.A.T.O. (3. 8. *Invitaţia de aderare a României la N.A.T.O - amintire de tip flash sau amintire „normală"?*).

Cea de a patra parte a volumului (*Memoria socială într-o perspectivă unificatoare*) încercă să propună cititorilor o perspectivă unitară şi integrată

Scanned with OKEN Scanner

asupra memoriei sociale. Într-un prim capitol (4. 1. *Paradigme teoretice dominante de definire a memoriei sociale*) descriem succint elementele definitorii ale celor două perspective principale (perspectiva „clasică"/ „sociologică" *versus* perspectiva „psihologică"/„cognitivistă") pentru ca apoi să insistăm pe descrierea elementelor de similitudine şi de diferenţiere între cele două paradigme. În următorul capitol (4. 2. *Memorie socială ca parte a memoriei episodice*) propunem analiza conceptului de memorie episodică – o perspectivă vizând strict nivelul individual – în efortul de înţelegere mai clară a modului în care funcţionează memoria individuală şi colectivă. Bazându-ne pe concluziile formulate în primele două capitole, în capitolul 4. 3 (*Un cadru comun de interpretare*) propunem un cadru interpretativ unificator, definind, descriind şi ilustrând distincţii relevante între trei concepte fundamentale: memoria personală, memoria colectivă şi memoria socială. În acord cu perspectiva personală de interpretare a memoriei, descrisă în precedentul capitol, în următoarele două capitole am analizat trei evenimente relevante pentru memoria socială a românilor ultimilor ani: unul de tipul mişcărilor sociale („*Ultima Mineriadă*"), un altul cu conotaţii mai degrabă cultural-religioase („*Vizita Papei*") şi un al treilea reprezentativ pentru evenimentele de tip politic („*Alegerile prezidenţiale din 2000*"). În penultimul capitol prezentăm designul de cercetare, analizele realizate şi concluzii relevante referitoare la modul în care aceste evenimente sociale sunt fixate în memoria românilor (4. 4. *Codificarea evenimentelor în memoria socială*) pentru ca, în ultimul capitol, să descriem relaţiile dintre reprezentările sociale activate de evocarea acestor evenimente, variabilele cognitive legate de evaluarea evenimentelor analizate şi atitudinilor socio-politice ale participanţilor la cercetare (4. 5. *Reprezentările sociale despre trecut sau memorie socială?*).

În cea de a cincea parte (*Memoria evenimentelor sociale controversate*) definim şi dorim să individualizăm din punct de vedere teoretic conceptul de „*memoria evenimentelor sociale controversate*" (MESC). După un prim capitol în care explicăm de ce considerăm acest concept relevant pentru studiul memoriei colective (5.1 *Motivaţiile şi intenţiile acestui capitol*), propunem spre lectură alte două capitole distincte, utile

Scanned with OKEN Scanner

înțelegerii importanței analizei evenimentelor sociale controversate pentru cunoașterea și intervenția socială. Un prim capitol face referire la relația dintre memoria socială și identitatea socială, prezentând câteva argumente în favoarea studierii relației dintre memorie și iden-titate și oferind repere teoretice în analiza relației memorie – identitate (5. 2. *Identitate socială și memorie socială*). Următorul capitol descrie succint posibilele surse de distorsiune a informațiilor în memorie (5. 3. *Acuratețea în memoria socială*) făcând referire atât la surse de distorsionare care pot interveni la nivelul memoriei individuale cât și la cele care pot interveni la nivelul memoriei colective/sociale. Pentru a individualiza mai bine conceptul propus în primul capitol, insistăm și pe descrierea principalelor caracteristici ale memoriei pentru evenimente controversate, caracteristici date de specificul evenimentelor sociale controversate: miza simbolică, filtrarea identitară, polarizarea atitudinală, distorsiunile în relatarea și interpretarea faptelor, generarea de amintiri de tip flash (5. 4. *Caracteristici ale memoriei pentru evenimente controversate*). În final, consecvenți în efortul de a ilustra prin date ale cercetării conceptele teoretice propuse spre analiză, prezentăm designul unei cercetări de amploare coordonate de noi, în paralel în trei țări est-europene (România, Bulgaria și Republica Moldova), cercetare vizând analiza unui eveniment social controversat din fiecare țară pe un lot final vizat de 1500 de subiecți). Cercetarea fiind în curs de realizare, nu vom prezenta decât o parte din concluziile pe care le-am putut formula în urma analizei datelor obținute pe lotul românesc (5. 5. *Evaluarea evenimentelor controversate în context interetnic: conflictul de la Târgu Mureș 1990*).

În ultima parte a volumului (*Metodologie de analiză a memoriei sociale; exemple de instrumente*), sunt puse la dispoziția tuturor celor interesați de studierea memoriei sociale/colective instrumentele de cercetare utilizate de echipa noastră de-a lungul anilor pentru analiza conținuturilor memoriei sociale sau a opiniilor și atitudinilor socio-politice asociate acesteia. Una din intențiile noastre este de a facilita familiarizarea studenților interesați de studierea memoriei sociale/ colective cu metodologia utilizată în acest domeniu și de a facilita astfel cercetarea memoriei sociale în spațiul românesc.

Scanned with OKEN Scanner

2. Conceptul de memorie socială/colectivă (perspectiva „clasică”)

2.1. Perspective conceptuale generale

2.2. Contextul social şi memoria socială

2. 2. 1. M. Halbwachs şi definirea memoriei sociale
2. 2. 2. Cadrele sociale ale memoriei
2. 2. 3. Continuitatea şi similaritatea în memoria grupurilor

2.3. Amintiri colective – amintiri colectate

2.4. Tradiţiile şi comemorările ca forme ale memoriei sociale

2. 4. 1. Tradiţiile şi transmiterea amintirilor colective
2. 4. 2. Practica comemorării ca formă a memoriei sociale

2.5. Istoria şi memoria socială

2. 5. 1. Istorie publică şi memorie colectivă
2. 5. 2. Istoria şi psihologia memoriei; similitudini şi diferenţe
2. 5. 3. Efectul generaţional în memoria colectivă

2.6. Mass-media şi memoria colectivă

2.7. Alte abordări în studiul memoriei sociale

2.8. Evenimente sociale şi evenimente istorice în percepţia românilor

2. 8. 1. Metodologia cercetării
2. 8. 2. Evenimente sociale şi istorice dominante
2. 8. 3. Personalităţi sociale şi istorice
2. 8. 4. Alte variabile implicate în percepţia evenimentelor şi personalităţilor publice

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

Obiective:

- Ilustrarea dificultăților în definirea conceptelor de memorie socială/memorie colectivă sau a conceptelor asociate acestora.
- Prezentarea abordărilor „clasice" (non-cognitiviste) în studierea memoriei sociale/colective cu accente pe contextul/cadrele sociale ale memoriei, rolul tradițiilor, practica comemorării, ancorarea istorică și rolul mass-mediei.
- Descrierea unui design de cercetare vizând identificarea principalelor elemente ale memoriei sociale.

Conținut:

În această secțiune argumentăm faptul că, dincolo de multiple diferențe paradigmatice sau conceptuale, pot fi sesizate și puncte de convergență în descrierea memoriei sociale/ colective dintr-o perspectivă „clasică". Am identificat o orientare predominat *sociologică* (care insistă pe analiza memoriei la nivel de colectivitate, considerând că memoria socială este un produs colectiv), o orientare predominant *antropologică* (care pune accent pe analiza modului în care trecutul este simbolizat și reactualizat în memoria unei colectivități prin locuri și practici comemorative, practici culturale sau prin discursul elitelor politice) și o orientare *psihosocială* (care analizează memoria socială din perspectiva diferențelor dintre conținuturile și semnificațiile atribuite de membrii grupurilor aflate în conflict sau competiție). Trecem în revistă aceste perspective „clasice" de definire și analiză a memoriei sociale/colective, referindu-ne la „cadrele sociale" ale memoriei, la opoziția amintiri colective – amintiri colectate, la rolul tradițiilor și comemorărilor în formarea și menținerea memoriei sociale, la relațiile dintre istorie și memorie socială sau la impactul mass-media în formarea sau modelarea memoriei sociale/colective. În final descriem modul în care reperele teoretice descrise în această secțiune pot fi regăsite în analiza datelor unui design de cercetare vizând identificarea principalelor elemente ale memoriei sociale, așa cum sunt ele percepute de populația românească.

Întrebări:

1. *De ce conceptele de memorie socială sau memorie colectivă sunt definite și interpretate din perspective atât de diferite ?*
2. *Care sunt principalele puncte de convergență în descrierea memoriei sociale din perspectivă „clasică"?*
3. *Care sunt principalele puncte de vedere „clasice" (non-cognitiviste) în definirea memoriei sociale?*
4. *Ce rol are „ancorarea" istorică sau cea oferită de mass-media în formarea memoriei sociale/colective?*
5. *Cum pot tradițiile sau practica rememorării să transforme conținutul memoriei sociale?*

Scanned with OKEN Scanner

2. Conceptul de memorie socială / colectivă (perspectiva „clasică")

2.1. Perspective conceptuale generale

În literatura de specialitate conceptul de *memorie socială* este definit şi analizat din perspective multiple, deseori necorelate între ele, autori diferiţi utilizând modalităţi diferite de abordare teoretică şi metodologică a acestui concept. Aceasta se datorează în primul rând faptului că analiştii memoriei sociale vin din domenii diferite ale ştiinţelor socio-umane, aducând cu ei paradigme particulare de interpretare şi analiză. Definirea şi semnificaţiile acestui concept sunt altele dacă el este analizat dintr-o perspectivă sociologică, comparativ cu una istorică, psihologică sau antropologică, creând dificultăţi în promovarea unui limbaj comun. Aceasta face ca, în literatura de specialitate, termenul de memorie socială să fie încă un subiect de definire conceptuală, de analiză şi de relaţionare cu concepte din paradigme apropiate, cum sunt cele de *memorie colectivă*, *memorie episodică, gândire socială, reprezentări sociale*, *memorie culturală, istorie populară, tradiţii culturale* etc.

La aceste dificultăţi de definire şi interpretare se adaugă şi faptul că, independent de domeniul disciplinar din care provin, unii autori preferă utilizarea conceptului de *memorie socială*, alţii pe cel de *memorie colectivă* sau propun o serie de noi concepte pentru definirea aceleiaşi realităţi (de exemplu, modelul *amintiri colective - amintiri colectate* propus de J. K. Olick, 1999). În paginile următoare vom folosi alternativ ambele concepte (memorie socială/memorie colectivă), în funcţie de modul în care l-au utilizat sau definit autorii citaţi sau le vom utiliza împreună acolo unde nu a fost promovată o separaţie clară. În final vom reveni cu o încercare de unificare teoretică şi de re-definire a acestor termeni în acord

cu perspectiva personală de interpretare a acestei realități.

Referindu-ne la analiza memoriei sociale/colective, putem afirma că, dincolo de diferențele paradigmatice sau conceptuale amintite mai sus, pot fi sesizate și puncte de convergență. Am putea spune că în analiza memoriei sociale/colective există o orientare predominat *sociologică*, orientare care insistă pe analiza memoriei la nivel de colectivitate, considerând că memoria socială este un produs colectiv, rezultat al sinergiei colective și răspunzând de alte legi decât cele ale memoriei individuale și, prin acesta, diferit de suma sau media memoriilor individuale sau de grup. Există și o orientare predominant *antropologică* care pune accent pe analiza modului în care trecutul este simbolizat și reactualizat în memoria unei colectivități prin monumente, locuri și practici comemorative, tradiții și practici culturale sau pe analiza discursului elitelor politice, ca modelatori ai semnificației și conținuturilor memoriei sociale/colective. O altă orientare este cea predominant *psihosocială* care analizează memoria socială din perspectiva diferențelor dintre conținuturile și semnificațiile atribuite de membrii grupurilor aflate în conflict sau competiție, grupuri care își construiesc și promovează amintiri colective diferite, pornind de la un eveniment sau o serie de evenimente comune (traumatizante sau controversate). O orientare particulară este și cea *psihocognitivistă* care este interesată de modul în care amintirile referitoare la evenimente publice sau colective sunt fixate și evocate la nivel individual, în acest caz memoria socială fiind analizată și interpretată în termeni de *informații despre evenimente semnificative ale realității socio-politice* în care trăiește subiectul uman, informații stocate și evocate la nivel individual.

În paginile următoare vom aduce în discuție autori reprezentativi pentru fiecare dintre aceste perspective, detaliind aspectele menționate mai sus. Pentru început vom trece în revistă perspectivele „clasice" („sociologice"/„non-cognitiviste") de definire și analiză a conținuturilor memoriei sociale/colective, referindu-ne la „cadrele sociale" ale memoriei, la rolul tradițiilor și comemorărilor în formarea și menținerea memoriei sociale, la relațiile dintre istorie și memorie socială sau la impactul mass-media în formarea sau modelarea memoriei sociale/colective. În următorul capitol vom prezenta câteva abordări ale aceleiași

Scanned with OKEN Scanner

realități din perspectiva paradigmei „cognitiviste" („psihologice"), centrată, de această dată, pe analiza la nivel individual a modului de procesare a informațiilor cu relevanță socială/colectivă. În final, într-un capitol separat, vom încerca să identificăm punctele comune ale diferitelor perspective de analiză a memoriei sociale/colective, propunând o unificare a conceptelor folosite în acest domeniu, în acord cu perspectiva personală de interpretare a acestei realități.

2.2. Contextul social şi memoria socială

În cadrul paradigmei de orientare sociologică (clasice, non-cognitiviste), care insista pe analiza memoriei la nivel de colectivitate considerând memoria socială un produs al sinergiei colective, emblematică este teoria lui *Maurice Halbwachs*, el putând fi situat la începuturile analizei şi cercetării memoriei sociale. Concepția despre memoria socială/colectivă elaborată de M. Halbwachs a avut ca prim obiectiv să răspundă la criticile adresate noțiunii de reprezentări colective propuse de E. Durkheim, începuturile teoretizării conceptului de *memorie socială* fiind legate de cele ale teoretizării conceptului de sociologic de *reprezentare colectivă*. M. Halbwachs a recunoscut rolul determinant al cadrului social în procesul de formare a reprezentărilor despre prezent sau despre trecut. În plus, el a subliniat rolul interacțiunii interindividuale în interiorul grupului, schimbul prin „reciprocitatea de perspective", în formarea acestor reprezentări. În două cărți memorabile, „Cadrele sociale ale memoriei" (1925) şi „Memoria colectivă" (1950), autorul a argumentat că întreg conținutul memoriei (individuale) este determinat social, datorită influențelor pe care le au grupul de apartenență sau societatea asupra formării individului, asupra acțiunilor şi gândirii sale.

2.2.1. Halbwachs şi definirea memoriei sociale

M. Halbwachs propune o distincție între *memoria individuală*, *memoria colectivă* şi *memoria socială*. *Memoria socială* este, în concepția

Scanned with OKEN Scanner

lui M. Halbwachs, rezultatul filtrării, reconstrucției și esențializării conținuturilor unor multiple *memorii colective*, coexistente într-un anumit spațiu geografic și cultural.

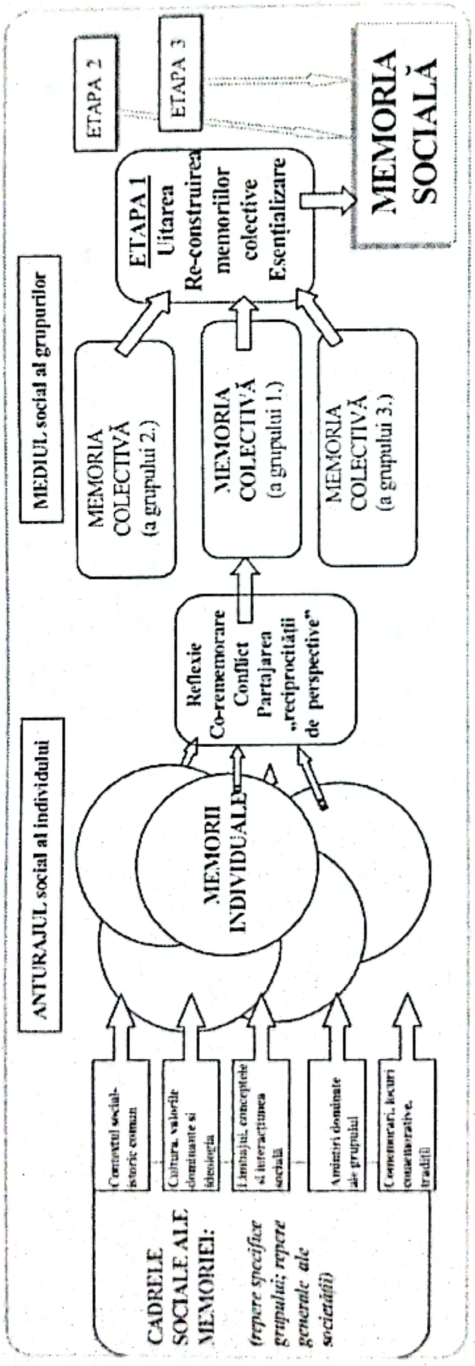

Figura 2. 1. *Reprezentarea schematică a concepției lui M. Halbwachs.*

Scanned with OKEN Scanner

Memoriile colective sunt caracteristice fiecărui grup în parte (țărani, deportați, intelectuali, mineri), sunt condiționate de anturajul social comun și coexistă, în același timp și spațiu, cu alte memorii colective, având atât elemente comune cu acestea, cât și elemente de diferențiere. La rândul lor, memoriile colective se formează în urma interacțiunii dintre membrii grupului, partajării *memoriilor individuale* în cadrul acestui grup („reciprocitate de perspective") și interiorizării elementelor dominante.

Particularitatea concepției lui M. Halbwachs este dată de ideea sa că întreaga memorie este colectivă datorită cadrelor sociale ale memoriei (limbaj, cultură, tradiții, practici comemorative etc.) și a influențelor grupului social de apartenență/identificare. Dogmatismul teoriei lui Halbwachs nu vine din susținerea importanței influențelor sociale în configurarea conținutului memoriei, ci din afirmarea faptului că întreg conținutul memoriei este determinat social. În concepția lui Halbwachs, nici măcar 1% din conținutul acesteia nu este, strict vorbind, individual, deoarece reamintirea, care se poate presupune a fi individuală, se află întotdeauna la intersecția influențelor colective.

2.2.2. Cadrele sociale ale memoriei

Una din sintagmele centrale ale modelului teoretic propus de M. Halbwachs este cea de *„cadre sociale ale memoriei"*. Această sintagmă este înțeleasă ca un sistem sau o structură formată din amintiri colective și repere valorice asociate acestora, ambele impuse sau modelate de societate. Așa cum afirma însuși M. Halbwachs: *„între cadrele [sociale] ale memoriei și evenimente este o identitate de natură: evenimentele sunt amintiri, iar cadrele [sociale ale memoriei] sunt construite de asemenea din amintiri. Între unele și altele există diferența că acestea din urmă sunt mult mai stabile [...] și că noi ne servim de ele pentru a le regăsi și a reconstrui evenimentele"* (Halbwachs, 1994, p. 98).

Aceste *„cadre sociale ale memoriei"* sunt formate atât din locuri, obiecte de comemorare (piețe celebre, străzi ale marilor orașe, monumente, muzee etc.) sau de manifestări comemorative în sine (celebrări ale „eliberărilor", „revoluțiilor" etc.), cât și din amintiri dominante și

Scanned with OKEN Scanner

persistente în timp promovate cu aceste ocazii, amintiri care furnizează explicit reperele social-istorice şi, implicit, interpretarea trecutului în funcţie de orientarea valorică a prezentului.

> Credem că nu trebuie să ne ducem prea departe în încercarea de a găsi exemple de modelare a unor „cadre sociale ale memoriei". În România, după ce comuniştii au venit „pe tancurile sovietice", aceştia au început o campanie agresivă de afirmare a lor ca principali luptători împotriva fascismului şi asupririi. După câştigarea alegerilor şi în deceniile ce au urmat - aşa cu sublinia un alt analist român al memoriei sociale, Septimiu Chelcea (1996) – după încercarea de a impune o istorie falsă a românilor (cea scrisă la comandă de Mihai Roller), comuniştii au aplicat o strategie mult mai laborioasă de a impune conştiinţei publice alte cadre ale memoriei. Prima etapă a acestei strategii a reprezentat-o „ştergerea" reperelor istorice reprezentate de monumente, nume de străzi, muzee şi înlocuirea lor cu repere care să ateste existenţa şi continuitatea trecutului comunist. Apoi, prin comemorări repetate, prin prezenţa în mass-media şi prin manualele şcolare s-au transmis reperele unei istorii care sublinia lupta împotriva asupririi, existenţa „luptei de clasă" şi rolul decisiv al clasei muncitoare în construcţia „prezentului luminos" de atunci. Astfel s-au creat repere, cadre explicite ale memoriei care transmiteau, implicit, anumite valori, cele susţinând ideologia comunistă. Aşa cum preciza S. Chelcea (1996), aceeaşi strategie a ştergerii vechilor cadre ale memoriei şi a impunerii altora noi s-a aplicat şi după evenimentele din 1989, de această dată în numele democraţiei, în numele întoarcerii la vechile repere istorice şi în încercarea, deliberată sau nu, de negare a celor 50 de ani de istorie comunistă.

În interpretarea lui Frederic Bartlett (Bartlett, 1961 pp. 294-296, apud Ross, 1991, p. 151), concepţia lui M. Halbwachs se bazează pe postulatul implicit că *„organizarea socială oferă un cadru stabil în care toate detaliile evocate trebuie să se potrivească"*. Aceasta ar semnifica

Scanned with OKEN Scanner

faptul că evocarea amintirilor personale trebuie să fie coerentă cu cadrul social-istoric comun şi acceptat de colectivitate sau de grupul la care ne raportăm şi că aceste amintiri individuale sunt întotdeauna organizate, structurate în funcţie de reperele colective. Astfel, *cadrele sociale ale memoriei* definite de M. Halbwachs nu se referă doar la cele „publice" de importanţă naţională, ci şi la cele apropiate individului, asigurate de colectivitatea sau grupul din care face el parte. Atât cadrele publice, cât şi cele colective oferă individului atât repere social-istorice, cât şi o anumită orientare valorică, o ideologie deseori implicită. A. Neculau, făcând referire la tentativa de „formare a omului nou" din perioada comunistă, preciza: „cadrele transformă amintirile, îl schimbă pe individ ca membru al colectivităţii, lucrează continuu asupra amintirilor sale; le descompune şi recompune, coordonează imagini care-i permit să articuleze experienţele şi actele sale cu experienţele şi actele membrilor grupului său" (Neculau, 1999, p. 181). Individul este influenţat şi, în timp, chiar modelat de aceste repere şi de valorile implicite transmise de cadrele sociale ale memoriei.

2.2.3. Continuitatea şi similaritatea în memoria grupurilor

O altă idee valoroasă formulată de M. Halbwachs este aceea că grupurile exercită o influenţă *eronată (bias*-ată) asupra conţinuturilor memoriei colective. Fiecare grup simte că el a rămas acelaşi, neafectat de trecerea timpului şi, prin urmare, are tendinţa să evoce amintiri comune şi să le interpreteze predominant din perspectiva prezentului. În acest fel, grupul caută să-şi menţină identitatea, accentuând continuitatea şi similaritatea, coerenţa dintre trecut şi prezent. Dacă are loc un eveniment suficient de perturbator, atunci se naşte un alt grup, cu propria memorie de grup. Halbwachs admite că grupul este sub influenţa unei iluzii când crede că similaritatea este mult mai importantă decât diferenţa. Pentru a menţine această iluzie şi a întări identitatea de grup, grupurile subliniază similarităţile în detrimentul diferenţelor, cu un accent special pe ceea ce le diferenţiază de alte grupuri: „Memoria colectivă este o relatare a asemănărilor şi, în mod natural, există convingerea că grupul rămâne

Scanned with OKEN Scanner

același deoarece ne focalizăm atenția asupra grupului, în timp ce ceea ce s-a schimbat sunt relațiile în interiorul grupului sau contactele grupului cu alte grupuri." (Halbwachs, apud Ross, 1991, p. 152).

În acord cu cele descrise mai sus, M. Halbwachs a intuit că memoria nu reprezintă „conservarea imaginilor", ci „reconstrucția imaginilor", că avem imagini din trecut și evocăm trecutul în interacțiune cu membrii grupului din care facem parte, grupul fiind prin urmare depozitarul memoriei colective. Pornind de a asemenea observații, M. Halbwachs face o analiză a contrastului dintre *memoria colectivă a grupului* – care favorizează asemănarea – și *istorie* – care subliniază diferențele. Istoria este o relatare a schimbărilor, susține Halbwachs, și este mai puțin interesată de acele intervale în care au avut loc puține schimbări. Datorită acestei tendințe, istoria este discontinuă, accentele și conținuturile sale se referă la schimbări, putând fi detectate chiar și cele mici. În contrast, în timp ce istoricii văd evenimentele din afară, în memoria colectivă grupul vede evenimentele din interior pe o durată de timp de regulă mai mică decât lungimea unei vieți umane. Memoria diferențelor distinctive este subliniată în memoria colectivă în special prin concentrarea asupra trăsăturilor care fac ca un grup să fie distinct de alte grupuri similare (Ross, 1991, p. 153).

2.3. Amintiri colective – amintiri colectate

Un alt punct de vedere integrativ este cel oferit de J. K. Olick. În opinia autorului menționat (Olick, 1999), practic există două concepte ale culturii de care este legată sintagma „memorie colectivă": una care vede cultura ca o categorie subiectivă, a semnificațiilor conținute în mintea oamenilor, alta care vede cultura ca un pattern al simbolurilor accesibile public și obiectificate în societate. Pornind de la această observație, Olick, (1999), în acord cu concepția lui M. Halbwachs, subliniază faptul că memoria colectivă vizează două aspecte oarecum distincte: a) *amintirile individuale* (semnificațiile conținute în mintea oamenilor) condiționate social; b) *simboluri* accesibile public și obiectificate în societate (reprezentări ale comemorărilor colective și ale mărturiilor/relicvelor

Scanned with OKEN Scanner

istorice). De aici J. K. Olick sugerează că memoria colectivă poate fi interpretată şi în termeni de amintiri colectate (*collected memory*) şi în termeni de amintiri colective (*collective memory*).

Din prima perspectivă (*collected memory*), studierea memoriei colective se face prin focalizarea asupra membrilor unei colectivităţi, memoria colectivă fiind văzută ca o agregare a amintirilor individuale ale membrilor unui grup social (religios, etnic, cultural etc.) iar conţinuturile finale analizate fiind cele obţinute prin însumarea amintirilor individuale. În cadrul acestei orientări, se acceptă ideea că, atunci când membrii unui grup îşi formează, colectează sau evaluează amintiri comune, se pot produce unele schimbări ale conţinuturilor acestor amintiri, ca o consecinţă a schimbului de informaţii. Din această perspectivă, prezumţia fundamentală este că indivizii ocupă un loc central: ei îşi reamintesc (singuri sau în grup) şi interpretează simbolurilor comemorative, ei sunt cei care sunt interesaţi de aceste simboluri şi pot să reacţioneze faţă de ele. Privind astfel lucrurile, subliniază J. K. Olick, este clar ceea ce membrii unui grup îşi reamintesc la un moment dat, dar scapă ceea ce ei nu îşi reamintesc pe moment, acele elemente structurate şi profunde ale memoriei colective, rezultate ale conversiei înţelesurilor individuale în unele colective, transindividuale, care scapă unei analize de „suprafaţă". Însă, în opinia aceluiaşi autor, această perspectivă (*collected memory*) de studiere a memoriei colective lasă deschisă posibilitatea dialogului între analiştii proceselor neurobiologice legate de memorie, cei care abordează memoria dintr-o perspectivă cognitivistă, şi cei din celelalte ştiinţe sociale.

Cea de a doua perspectivă (*collective memory*) pune accent pe analiza *simbolurilor,* mărturiilor, relicvelor istorice, comemorărilor colective şi reprezentărilor acestora într-o colectivitate, ca elemente definitorii care „ancorează" datele memoriei sociale. Analiza datelor memoriei în termeni de amintiri colective (*collective memory*) este bine motivată, în opinia lui J. K. Olick (1999), el aducând o serie de argumente în acest sens.

1. *Există anumite patternuri/efecte ale socializării care nu sunt reductibile la procesele psihologice individuale.* „Cadrele sociale" sugerate de Halbwachs sunt relevante în opinia autorului în sensul

că grupul/colectivitatea oferă atât limbajul, cât şi opiniile divergente prin care un anumit eveniment este definit ca important. Mai mult, circumstanţele actuale (contextul evocării) este cel care permite activarea anumitor informaţii din memorie, reconstruirea în minte a unor evenimente trecute. Rememorarea fiind un proces reconstructiv, diferite elemente ale memoriei despre acel eveniment sunt „re-asamblate" în momentul evocării, uneori împreună cu elemente ale prezentului, identificate greşit sau „potrivindu-se logic" în imaginea de ansamblu. Aceste elemente de cele mai multe ori sunt oferite de membrii grupului de referinţă sau de mass-media, ceea ce duce în final la o aducere în planul conştiinţei doar a anumitor aspecte ale trecutului, cele oferite, confirmate sau întărite de grup. În acest context rolul şi forţa amintirilor individuale (*collected memory*) sunt mult diminuate în definirea datelor esenţiale ale amintirilor colective.

2. *Simbolurile şi sistemul lor de relaţii/semnificaţii au mare autonomie prin raportare la percepţiile individuale, subiective*. Colectivităţile au memorie, aşa cum au identitate, mentalitate, stil etc. Ideile (mentalităţile) şi instituţiile exercită presiuni cu efecte semnificative asupra subiecţilor individuali, efecte care nu pot fi explicate numai prin concepte individuale ca interese, atitudini sau capacităţi. Instituţii puternice, idei clare şi penetrante, lideri sau istorici persuasivi sunt exemple surse ale unor pattern-uri narative care influenţează memoria individuală, într-o manieră care scapă interpretărilor strict neurologice sau cognitive. Fără luarea în calcul a acestor surse nu am putea oferi explicaţii satisfăcătoare pentru înţelegerea miturilor, tradiţiilor, memoriei colective etc.
3. *Auxiliarele memoriei* (de la trubadurii şi oratorii din epoca medievală, la cartea tipărită, fotografie, artefactele, tehnologia ca suport al mărturiilor memoriei şi stocajul informatic) sunt exemple de acumulare de date ale memoriei care afectează atât memoria individuală cât şi pe cea a societăţii. Acestea sunt altceva decât memorii individuale şi oferă mult mai mult decât suma memoriilor individuale. Formele de evidenţă contabilă necesare comerţului, arhivele, istoriografii, muzeele etc., toate sunt exemple de auxiliare ale memoriei, uneori

Scanned with OKEN Scanner

utilizate în scop personal, dar de cele mai multe ori aceste mărturii sunt folosite în completarea şi interpretarea memoriei colective (Olick, 1999).

J. K. Olick (1999) propune astfel acceptarea a două „faţete" ale memoriei sociale, a două variate de interpretarea şi de „ancorare" a conţinuturilor memoriei sociale/colective. O primă faţetă este cea care presupune ancorarea în trecut şi istorie – prin simboluri, relicve, mărturii consemnate, monumente, tradiţii etc. –, elemente care asigură „suportul material" şi stabilitatea conţinuturilor memoriei sociale. O a doua faţetă a memoriei sociale este cea care permite ancorarea în prezent şi în contextul social actual – prin agregarea amintirilor individuale ale membrilor unui grup şi analiza a ceea ce membrii unui grup îşi reamintesc la un moment dat, a amintirilor şi reprezentărilor lor cu referire la conţinuturile memoriei sociale/colective. Mai subliniem faptul că poziţia pe care o adoptăm noi în analiza memoriei sociale – separând perspectiva „clasică" de analiză a memoriei sociale de cea „cognitivistă" – este similară cu interpretarea memoriei sociale/colective în termeni de amintiri colectate – amintiri colective, propusă de J. K. Olick.

2.4. Tradiţiile şi comemorările ca forme ale memoriei sociale

Numeroşi cercetători din diferite discipline au examinat relaţia dintre memorie şi identitatea socială. Aşa cum am văzut, M. Halbwachs a introdus noţiunea de „memorie colectivă", cea care apare numai în prezenţa altora, într-un cadru social definit de grupul de apartenenţă (etnic, religios etc.). Dar definirea şi afirmarea identităţii sociale şi „ancorarea" ei în trecutul colectiv depind de modul în care aceasta este transmisă membrilor unei colectivităţi prin intermediul tradiţiilor şi comemorărilor.

2.4.1. Tradiţiile şi transmiterea memoriei sociale

Edward Shils este unul dintre sociologii interesaţi în funcţionarea socială a memoriei umane şi subliniază un alt aspect – rolul tradiţiilor,

Scanned with OKEN Scanner

respectiv al datelor asociate contextului în care ne naştem (etnicitatea, religia şi naţionalitatea) – în formarea identităţii şi memoriei sociale. În cartea sa, *Tradiţii* (1981), el acordă o atenţie deosebită memoriei ca mecanism important care structurează tradiţiile. Pentru E. Shils sursele tradiţiei, cele cu care ne naştem (ca etnicitatea, religia şi naţionalitatea), sunt inevitabile şi producătoare de amintiri, deşi nu este vorba de amintiri despre experienţe personale specifice. Aceste surse ale identităţii personale ajută formarea unui „simţ al trecutului" la fiecare individ. Prin urmare, în concepţia lui E. Shils, o parte importantă a identităţii personale este formată de anumite conţinuturi ale memoriei – cele legate de familie, clasă socială, religie, rasă etc. – conţinuturi care sunt mai degrabă rezultatul îndoctrinării timpurii decât al învăţării prin experienţă. „Memoria este formată nu numai prin colecţiile de evenimente pe care individul le-a trăit, ci şi din amintirile altora mai în vârstă, cu care el conviețuieşte. Din relatările lor, care adesea sunt mai vechi decât cele ale individului, şi din lucrările scrise, imaginea sa despre „sinele lărgit" include evenimente care au avut loc atât recent cât şi demult, dincolo de propria experienţă. Astfel, cunoştinţele sale despre trecut sunt furnizate de istoria familiei sale, a vecinilor săi, a localităţii sale, a religiei comunitare, a grupului etnic, a ţării sale şi a culturii largi în interiorul căreia el a fost asimilat etc." (Shils, 1981, apud Ross, 1991, p. 157). Cu alte cuvinte, memoria individuală conţine şi elemente aflate dincolo de graniţa experienţelor personale, elemente care aparţin memoriei sociale/ colective. Dacă acceptam distincţia între memorie personală, memorie socială şi memorie istorică (detalii în capitolul 4. 2 *Memoria socială ca parte a memoriei episodice*), credem că aceste elemente sunt împărtăşite atât de amintirile personale (memoria autobiografică), cât şi de memoria socială/colectivă a individului. Decisiv este contextul în care are loc activarea unor astfel de informaţii (în contextul unei naraţiuni despre sine sau în contextul unei naraţiuni despre grup - colectivitate).

Scanned with OKEN Scanner

2.4.2. Practica comemorării ca formă a memoriei sociale

Aşa cum am văzut în secţiunea anterioară, în crearea identităţii sociale un rol important îl au tradiţiile şi conţinuturile asociate contextului în care ne naştem. Un loc aparte în crearea şi întărirea identităţii sociale a individului şi în construirea memoriei sale sociale îl au şi *comemorările evenimentelor publice*, evenimente sociale sau istorice considerate de către colectivitate ca fiind definitorii pentru existenţa sa istorică.

Autoarea de origine ebraică L. Ruedenberg-Wright, analizând tradiţia ebraică în ansamblu şi luând ca exemplu comemorarea publică a Holocaustului, crede că comemorarea unor evenimente publice este „o expresie a căutării colective a semnificaţiei trecutului, trecut care la rândul lui îşi creează propriile amintiri". Citându-l pe Pierre Nora (1989) şi în acord cu concepţia lui M. Halbwachs, autoarea susţine că evenimentele publice sunt „«locuri ale memoriei», locuri materiale, funcţionale şi simbolice, care cristalizează şi transmit amintirile de la o generaţie la alta" (Ruedenberg-Wright, 1996, p. 1).

Pe aceeaşi linie de idei, P. Jedlowski (2001) observa faptul că memoria colectivă poate să ia forme mai mult sau mai puţin instituţionalizate, să se obiectiveze în practici, în locuri de cult sau în artefacte, dar originea şi reproducerea ei se situează la nivelul practicilor comunicative care formează viaţa socială. În opinia autorului menţionat, aceste practici generează procese care selectează trecutul şi care se bazează pe criterii sau valori dependente de caracteristicile structurii de putere ale societăţii la un moment dat. Altfel spus, reprezentările colective ale trecutului sunt cele care legitimează credinţele şi valorile sociale, inspiră proiectele sau aspiraţiile colective şi, prin acesta, legitimează elitele care reprezintă colectivitatea. Din aceste motive, în cadrul societăţilor moderne democratice, unde apartenenţa ideologică este complexă şi diversificată, există o permanentă luptă de impunere a unor anumite reprezentări despre trecut, în acord cu valorile sau principiile dominante afirmate de către elită. Cea mai importantă dintre aceste strategii este cea a *practicilor comemorării* şi, privind din această perspectivă, trecutul nu este niciodată complet autonom de discursul public, dependent la rândul lui de contextul

Scanned with OKEN Scanner

social, politic şi economic (Jedlowski, P., 2001). Altfel spus, de cele mai multe ori evenimentele comemorate sunt alese în funcţie de „politica" declarată sau ascunsă a clasei sau elitelor socio-politice dominante.

În acord cu alţi autori la care face trimitere, L. Ruedenberg-Wright subliniază că, în religia ebraică, sintagma „reaminteşte-ţi" este un imperativ religios care a fost crucial pentru soarta şi existenţa Israelului, ritualurile rabinice ale reamintirii invocând o „comuniune de generaţii". Formarea şi transmiterea amintirilor colective în tradiţia ebraică se realizează printr-o multitudine şi diversitate de modele comemorative, ca citirea testelor religioase, participarea la servicii de comemorare, realizarea de pelerinaje sau respectarea sărbătorilor. În anii de după cel de al doilea Război Mondial, există un mare număr de cercetări vizând modul de transmitere a amintirilor despre Holocaust şi examinând modul în care identitatea socială se formează prin dialogurile care apar în familie, în grupul de prieteni şi în întâlnirile cu alţii semnificativi în context social şi cultural. Premisa principală a acestor studii este că experienţa de război a părinţilor este o importantă şi permanentă parte a memoriei copiilor lor, pentru că relatările părinţii lor sunt parte a experienţei copiilor.

Pe de altă parte, aşa cum sublinia L. Ruedenberg-Wright (1996), evenimentele publice de tipul ceremoniilor de comemorare constituie un „sistem simbolic public", care este sursa din care comunitatea descoperă, re-descoperă şi îşi transformă propria cultură „generaţie după generaţie". Ceremoniile participă la crearea „autobiografiilor colective", care servesc reamintirii participanţilor despre identitatea comună. Amintirile culturale comune sunt astfel sedimentate sau întărite prin intermediul unor interacţiuni mai mult sau mai puţin ritualice.

Aşa cum am mai subliniat, evenimentele alese drept „cadre sociale ale memoriei" transmit şi valori explicite sau implicite asociate acestor cadre şi pot duce la legitimarea poziţiei politice a unui grup sau orientări politice. Uneori, are loc o „luptă" a comemorărilor în încercarea diferitelor forţe politice de a impune conştiinţei publice ideea continuităţii, tradiţiei şi legitimitatea accesului la putere. O astfel de luptă a avut loc şi în România de după cel de al doilea război mondial, între susţinătorii

Scanned with OKEN Scanner

regalității și cei ai comuniștilor. Ea o fost scurtă și s-a încheiat prin victoria comuniștilor (sprijiniți decisiv de către forțele sovietice ruse).

În același sens interesantă a fost și „lupta" purtată în Franța între gruparea politică formată în jurul comuniștilor și cea social-democrată formată în jurul lui Charles de Gaulles, imediat după cel de al doilea război mondial. Fiecare grupare încerca să impună conștiinței publice franceze atât ideea importanței, rolului decisiv jucat de ea în lupta împotriva ocupației naziste, cât și ideea continuității, a moștenirii tradiției revoluționare pe care ea o reprezenta. Într-un context în care cele două grupări politice erau relativ echilibrate ca forță, fiecare oferea conștiinței publice anumite „cadre sociale ale memoriei", prin comemorarea unor anumite evenimente sau momente din istoria Franței. De exemplu, comuniștii invitau populația la comemorarea unor evenimente „roșii" – „Comuna din Paris", „Căderea Bastiliei", „1 Mai" – încercând astfel să sublinieze rolul decisiv jucat de „clasa muncitoare", de „forțele populare" în lupta împotriva asupririi sau a ocupației naziste (subliniind în acest fel continuitatea, moștenirea tradiției și, prin acesta, legitimitatea accesului la putere). Această „luptă a comemorării" a fost în cele din urmă pierdută de comuniști, cei care au impus „cadrele sociale ale memoriei" pentru Franța zilelor noastre fiind forțele politice grupate în jurul lui Charles de Gaulles. Am putea să ne întrebăm dacă istoria Franței (așa cum este ea nuanțată astăzi) și mentalitatea cetățenilor acestei țări ar fi fost aceeași dacă comuniștii ar fi câștigat în această luptă și ar fi reușit să se impună în conștiința publică franceză ca moștenitori ai „tradiției revoluționare" și ca principali actori în lupta antifascistă și, prin acestea, să câștige alegerile și să domine politica Franței timp de câteva decenii.

Ținând cont de impactul pe care îl are practica comemorării asupra formării conștiinței naționale sau a memoriei colective, trebuie subliniat faptul că o perspectivă omogenă a memoriei colective, subsumată

Scanned with OKEN Scanner

intereselor unei singure elite, este posibilă doar în societățile totalitare. În acord cu P. Jedlowski (2001), credem că, în celelalte situații, putem vorbi de o pluralitate de memorii colective aparținând unor grupuri/elite diferite. Existența unor pluralități de memorii colective limitează posibilitatea manipulării trecutului, fiecare grup social (politic, economic, etnic, cultural etc.), pe lângă sensurile particulare sau interpretarea pe care o dă anumitor evenimente, prezentând în esență o imagine similară a trecutului cu celelalte grupuri, „negociind" împreună o imagine a trecutului comun acceptată.

2.5. Istoria și memoria socială

„Învingătorii scriu istoria" este fraza cheie care explică, în esență, relația dintre istoria reală și reflectarea ei în memoria socială/colectivă. Așa cum sublinia J. Walton (2000), clasa sau societatea care controlează bogăția, puterea și mijloacele de producție va controla și mijloacele producției culturale în scopul legitimării ei. Una dintre aceste căi este controlul memoriei colective, promovarea unei anumite versiuni a istoriei, instaurarea unor tradiții ca formă de asigurare a hegemoniei.

2.5.1. Istorie publică și memorie colectivă

Istoria se referă atât la faptele în sine, cât și la narațiunile despre aceste fapte. Sunt istorici care cred că evenimentele posedă o realitate independentă, implicând faptul că faptele istorice pot fi cunoscute în mod obiectiv și istorici care argumentează că istoria este construită din povestiri organizate în toate manierele, de la real la imaginar și proiectate în trecut. Alți autori consideră că partea narativă conținută de istorie este o interpretare „subiectivă", un mod de organizare a ceea ce acceptăm ca fapte istorice „obiective", fapte istorice acceptate de majoritatea istoricilor dar potențial revizuibile, provizorii până la apariția unei noi paradigme interpretative credibile și argumentate (Walton, J., 2000).

Dintr-o perspectivă istorică, *memoria colectivă* se referă la procesele prin care societățile, comunitățile sau grupurile își reprezintă istoria și

Scanned with OKEN Scanner

produc relatări despre evenimente trecute, în timp ce *istoria publică (public history)* este istoria pe care oamenii obişnuiţi o împărtăşesc, suma de cunoştinţe despre trecut care este re-prezentată în muzee, monumente, locuri comemorative, cărţi uzuale de istorie sau cronici (Walton, J., 2000). În acest context, *naraţiunile istorice* selectează şi aranjează materialele istorice în acord cu anumite prefigurate interpretări sau utilizări. Prin urmare, naraţiunea istorică nu este formă discursivă neutră, ci atrage alegeri ontologice şi epistemice, alegeri cu implicaţii ideologice şi chiar politice distincte. Aceasta face ca evenimentele, faptele istorice să nu aibă un status epistemologic („obiectiv") independent, ci să îşi câştige credibilitatea şi statutul de fapt istoric „obiectiv" prin consens social croit prin timp, negociere şi coroborare.

În concluzie, istoria formală, mai ales cea referitoare la evenimentele mai îndepărtate, este mai puţin precisă decât ne închipuim noi. Relatarea evenimentelor, a faptele istorice este supusă la numeroase surse de distorsiune sau chiar de falsificare. Aceste surse de distorsiune pot fi legate atât de momentul evenimentului (înregistrarea părtinitoare a faptelor de către cărturari sau martori; „învingătorii scriu istoria"), de intervalul temporal de transmitere a acestor informaţii (re-formulările consecutive citării surselor, schimbării elitelor sau transmiterii orale) sau de momentul evocării evenimentului (evocarea evenimentelor sau detaliilor în acord cu aşteptările dominante ale colectivităţii, cu valorile promovate de elitele conducătoare).

2.5.2. Istoria şi psihologia memoriei; similitudini şi diferenţe

Majoritatea psihologilor sunt de acord că memoria noastră este departe de a fi infailibilă, că, odată cu trecerea timpului, uităm multe detalii ale evenimentelor sau chiar evenimentele la care am participat, că putem să integrăm informaţii false în amintirile noastre şi să le relatăm cu convingerea că sunt autentice.

În mod similar, în relatările istorice, unde ne aşteptăm să fie mult mai multă acurateţe, pot apărea distorsiuni ale informaţiilor despre trecut. Acestea pot apărea consecutiv uitării faptelor sau a detaliilor datorită

Scanned with OKEN Scanner

relatării retroactive a evenimentelor de către martori sau cronicari, la o distanță mare de evenimentele originale. În plus, pot apărea erori datorate interpretării greşite a „pieselor" disparate de informație istorică colectate de analiştii contemporani sau erori date de intențiile şi subiectivitatea naratorului sau a istoricului modern care încearcă să descrie un eveniment trecut.

Într-o analiză deosebit de interesantă, B. Ross (1991) argumentează faptul că atât istoria personală (memoria autobiografică) cât şi istoria profesională (istoria reală) se bazează pe „re-amintire", cu toate distorsiunile pe care le poate aduce aceasta. Şi în recuperarea amintirilor personale şi în recuperarea celor istorice există o permanentă pendulare între trecut şi prezent. Alegerea tematicii şi interpretarea informațiilor referitoare la trecut se face din perspectiva informațiilor sau teoriilor actuale, raportarea la trecut având loc din perspectiva prezentului. Istoricul, ca şi psihologul, porneşte de la cunoştințele sau credințele lui actuale, recente, folosindu-le pentru interpretarea şi integrarea unor informații trecute care, de multe ori, nu au nici o legătură cu universul de semnificații al prezentului.

Legat parțial de cele prezentate mai sus, dar cu referire la evenimente care au avut la o distanță mare în trecutul istoric, o altă idee importantă este cea subliniată de Bloch într-o scurtă lucrare publicată postum – „The Historian's Craft" (1953): imposibilitatea de a şti exact care a fost semnificația şi care au fost implicațiile unui eveniment istoric, la momentul în care el a avut loc. Centrul atenției unei societăți se schimbă de-a lungul timpului, prezentul este deseori contaminant ideologic („învingătorii scriu istoria") făcând interpretarea trecutului deosebit de dificilă. În plus, istoricii trebuie să „potrivească" noile fapte obținute la teoriile istorice curente. Inevitabil, aceasta îl conduce pe fiecare istoric la încercarea de a înțelege trecutul pornind de la perspectiva prezentului.

Un alt aspect interesant subliniat de Bloch este faptul că nu numai oamenii şi teoriile, dar şi tendințele metodologice s-au schimbat de-a lungul timpului, atât în studiul istoriei cât şi în cel al memoriei. De-a lungul veacurilor istoria s-a bazat pe mărturiile contemporanilor unor evenimente. O dată cu secolul XX, noua orientare a fost aceea de a

Scanned with OKEN Scanner

pune accent şi pe probele indirecte (dovezi arheologice), nu numai pe mărturiile rămase de la contemporanii unor evenimente. În fine, pentru istoricii moderni, doctrina „intenţiei originale" – o analiză a intenţiilor autorilor unui fapt istoric şi a semnificaţiei sale la momentul istoric respectiv – este singura care afirmă că istoria poate degaja semnificaţia reală a evenimentelor şi nu cea construită pe baza informaţiilor prezentului. La fel, în psihologie, schimbarea metodologică pe care a propus-o Freud semnifică tocmai apelul la evidenţe indirecte chiar în dauna mărturiilor directe ale pacienţilor (de exemplu: „negarea" şi „rezistenţele"). În mod similar cu societatea care schimbă focalizarea atenţiei, în dezvoltarea individuală, evenimentele autobiografice pot căpăta noi şi largi semnificaţii mai târziu prin „diferenţiere" (S. Freud) sau prin „maturizarea structurilor cognitive" (J. Piaget).

La fel ca şi psihologii, istoricii greşesc frecvent prin supra-simplificarea motivaţiilor actorilor participanţi la un eveniment şi supra-estimarea cantităţii evenimentelor pregătitoare a evenimentului principal, susţine B. Ross (1991). Psihoterapeuţii pretind că amintirile personale trebuie neapărat să se potrivească cu un cadru general (intuit sau dedus de psiholog) sau unor patternuri comportamentale utile scopului terapeutic. La fel şi istoricii se străduiesc să integreze noile descoperiri în cadrele teoretice sau concepţiile istorice deja definite. În acest caz cea mai dificilă problemă este cea a selectării esenţialului dintr-o multitudine de fapte indefinite, aceasta în condiţiile în care, la fel ca în ştiinţele naturale, criteriul adevărului se schimbă de-a lungul timpului. Mai mult, la fel ca în cazul evenimentelor traumatice, situaţie în care pot apărea amintiri vii, deosebit de clare, dar şi false amintiri, în relatările istorice a unor evenimente încărcate de dramatism pot apărea distorsiuni, unele fapte fiind complet ignorate/uitate, în timp ce altele pot fi evocate cu o mare acurateţe.

Dintr-o altă perspectivă, familiaritatea unor situaţii trecute face ca acestea să fie mai puţin vizibile şi greu de recuperat în evocarea personală sau istorică. Evenimentele şi faptele vieţii cotidiene, făcând parte din fundalul existenţei noastre, sunt deseori ignorate şi frecvent uitate, fără să mai lase nici o urmă. La fel se întâmplă şi în reconstruirea istorică,

Scanned with OKEN Scanner

unde momentele de ruptură, de contrast, distorsiunile evoluțiilor sociale sunt cele despre care există mărturii consistente, evenimentele „normale", evoluțiile lente fiind ignorate. În acest sens, M. Halbwachs (apud Ross B., 1991) analizează ideea contrastului dintre memoria colectivă a grupului – care favorizează asemănarea – și istorie – care subliniază diferențele. Istoria este o relatare a schimbărilor, susține Halbwachs, și este mai puțin interesată de acele intervale în care au avut loc puține schimbări. Datorită acestei tendințe istoria este discontinuă, accentele și conținuturile sale se referă la schimbări, putând fi detectate chiar și cele mici.

În contrast însă, în timp ce istoricii văd evenimentele din afară, în memoria colectivă, grupul vede evenimentele din interior pe o durată de timp de regulă mai mică decât lungimea unei vieți umane. În plus, pe lângă numeroase similarități, în analiza faptelor trecutului și a semnificațiilor acestora, punctul central al celor două discipline diferă: psihologii sunt centrați asupra distorsiunilor atenției și memoriei în timp ce istoricii pe înțelegerea semnificației evenimentelor, și nu pe reprezentarea lor concretă.

2.5.3. Efectul generațional în memoria colectivă

În acord cu opiniile formulate într-un paragraf precedent, J.W. Pannebaker și B.L. Banasik (1997) susțin ideea că procesele psihosociale ne ajută să definim istoria, istoria fiind un proces dependent contextual. Modul în care oamenii gândesc și vorbesc despre evenimente mai îndepărtate sau mai apropiate este determinat de nevoile curente și de dorința de punere în acord a valorilor promovate de colectivitate la un moment dat cu trecutul ei. Pe lângă acestea însă, dacă ne referim la memoria autobiografică, amintirile despre evenimente sau fapte sunt mult mai probabil să fie evocate dacă ele sunt unice, provoacă reacții emoționale, sunt reactualizate în mod activ și sunt asociate cu schimbări importante în credințe și comportamente. În mod similar, o colectivitate își reamintește evenimentele care provoacă schimbări importante, ele au efect pe termen lung solicitând adaptarea la noi realități.

Scanned with OKEN Scanner

Într-o serie de studii interesante, autorii menționați mai sus, analizând o serie de evenimente marcante din istoria SUA (asasinarea lui J.F. Kennedy sau a lui M. Luther King, războiul din Vietnam etc.), ajung la concluzia că, de regulă, este nevoie de un interval de cca 25 de ani pentru ridicarea unor monumente de comemorare a unor evenimente dramatice. Altfel spus, o serie de evenimente, cu o mare încărcătură dramatică, ajung să fie acceptate ca evenimente istorice în conștiința națională și să fie celebrate ca atare abia după un interval de zeci de ani. Autorii găsesc efecte similare analizând cele mai populare filme din istoria filmografiei americane, majoritatea filmelor de succes fiind cele care se referă la evenimente sau perioade trecute, situate într-un interval cu 20 și 25 de ani înainte de momentul realizării lor.

J.W. Pannebaker și B.L. Banasik (1997) invocă mai multe explicații, ipoteze explicative a acestui fenomen, multe dintre aceste fiind interrelaționate. O ipoteză este cea a *perioadei critice a vârstei de asimilare*, definind predispoziția individului uman matur de a percepe ca fiind cele mai frecvente și cele mai semnificative evenimentele trăite de el în intervalul de vârstă 15 – 25 de ani. La acesta se adaugă o a doua explicație, explicație care o continuă pe prima, subliniind tendința subiecților ce au peste 40 de ani de a fi interesați, din ce în ce mai mult, de *reevaluarea trecutului personal*, mai ales a celui în care au luat decizii majore. Dacă evenimente sociale importante trăite în jur de 20 de ani au fost evaluate ca fiind importante, informațiile despre ele sunt reactivate, evenimentelor respective acordându-li-se din nou importanța pe care o aveau în trecut, subiectul investind „afectiv" aceste evenimente.

O altă explicație, cea a *resurselor generaționale*, este inspirată din concepția formulată de Mannheim asupra „unităților generaționale". Ideea principală a acestei concepții este că o „unitate generațională" (generație definită în sensul larg, ca indivizi de vârste apropiate trăind același timp istoric), având un set de valori și percepții dominate asupra istoriei și vieții, ajungând la maturitate economică (între 45 și 55 de ani), alocă resurse pentru afirmarea valorilor și percepțiilor comune. Aceasta face ca generația care a militat împotriva războiului din Vietnam sau a participat la acesta, să fie cea care, după 20 de ani, a luat decizia

Scanned with OKEN Scanner

şi a participat financiar la ridicarea unui monument de comemorare a victimelor acestui război.

O altă explicaţie poate fi cea a *distanţei psihologice* care susţine că, similar tendinţei individuale de a se distanţa de un eveniment traumatic imediat după trăirea lui, pusă în faţa unui eveniment social dramatic, reacţia unei colectivităţi este de a evita marcarea lui publică, de a considera ideea comemorării lui ca o problemă delicată sau nepotrivită. O dată cu trecerea timpului, evenimentul căpătând un caracter de fapt istoric, are loc acceptarea lui istorică, dându-i acestuia semnificaţia pe care o merita.

La cele descrise mai sus, J. Igatua şi D. Paez (1997), într-un articol referitor la Războiul Civil Spaniol şi la rememorarea lui în deceniile următoare (perioada dictaturii lui Franco), lansează o a cincea explicaţie, cea a dispariţiei opresiunii. În opinia autorilor menţionaţi, represia socio-politică (în cazul dictaturilor) sau opoziţia socio-politică (în cazul democraţiilor) încetează după 20 – 30 de ani, deoarece toţi cei implicaţi (direct responsabili de producerea unor evenimente traumatice) dispar fie fizic, fie social (pierd poziţiile de putere).

Sintetizând, putem presupune că, consecutiv trăirii unor evenimente sociale dramatice, într-o primă etapă societatea va avea tendinţa de a se distanţa de ele, de a evita comemorarea, marcarea lor publică, reacţie întreţinută şi amplificată, în societăţile totalitate, de elitele politice responsabile de producerea acelor evenimente traumatice. O dată cu trecerea anilor, datorită nevoii de re-evaluare şi de re-investire în trecutul personal, persoanele care au trăit acele evenimente dramatice ca fiind unele dintre cele mai importante din existenţa lor, având maturitatea politică şi economică necesară (peste 45 de ani), vor face presiuni de re-evaluare a evenimentelor dramatice şi de asumare şi comemorare a lor ca evenimente importante ale istoriei naţionale.

În România, evenimentele din decembrie 1989 au marcat o schimbare importată în istoria naţională, acest moment fiind evaluat în conştiinţa românilor ca un eveniment istoric decisiv. În schimb, alte momente din evoluţia României de după 1989 pot fi analizate din perspectiva acestei nevoi de distanţare şi de re-evaluare. Din perspectiva ipotezelor

Scanned with OKEN Scanner

prezentate mai sus, despre teroriştii şi victimele revoluţiei, transformarea nomenclaturii comunismului românesc în elită politică şi economică, Securitate şi informatori se va discuta deschis probabil abia prin anii 2010 – 2015.

2.6. Memoria colectivă şi mass-media

În societatea contemporană, *mass-media* este esenţială în formarea şi menţinerea memoriei sociale, oferind „la zi" o mare varietate de informaţii sociale şi interpretări succinte ale acestor informaţii, solicitând în acelaşi timp noi proceduri de selecţie a informaţiilor sau de eliminare a celor nerelevante. W. Kansteiner (2002) considera că formele moderne ale mass-mediei (tipărituri, radio, televiziune, internet) nu sunt decât o continuare a formelor tradiţionale de conservare a trecutului sub forma inscripţiilor, monumentelor, muzeelor, practicilor comemorative, toate folosite ca „vehicule" ale memoriei colective. Mass-media contemporană este rezultatul unei evoluţii în care prima etapă au reprezentat-o cărţile (apariţia tiparului), urmată de etapa dezvoltării radioului şi a televiziunii şi continuată de etapa internetului, căreia îi suntem contemporani. Toate aceste vehicule ale memoriei au fost şi sunt capabile să creeze o punte între un eveniment din trecut şi prezentul interpretării acestuia (Kansteiner, W., 2002).

În opinia lui P. Jedlowski (2001), mass-media contemporană, prin caracterul ei predominat oral şi vizual, nu schimbă paradigmele anterioare de organizare a memoriei individuale sau colective. Acelaşi autor, în uşoară contradicţie cu cele afirmate mai sus, concluziona însă că, în societatea modernă (occidentală), tânăra generaţie pare să fie lipsită de „memorie istorică". Faptul că tânăra generaţie pare să nu fie capabilă să asimileze şi să interiorizeze trecutul ca parte a identităţii personale poate fi legat de explozia mass-mediei de consum, prin care nu se mai transmit valori, ci se promovează tot ceea ce „ridică audienţa": bârfe, iluzii, violenţa, şocantul sau sordidul vieţii cotidiene.

Nu putem fi siguri că evoluţia mass-media a dus spre schimbări la nivelul „memoriei istorice", dar putem lua în discuţie această ipoteză. În

Scanned with OKEN Scanner

opinia noastră, mass-media, ca sursă principală de informare şi formare, a dobândit un rol mult mai important în ultimele decenii, comparativ cu deceniile precedente şi merită investigată sub aspectul impactului ei în formarea reprezentărilor noastre despre trecut sau despre prezent.

După cum am subliniat deja, analiştii gândirii sociale consideră că, prin schimbul de informaţii între membrii unei categorii sociale, prin partajarea şi negocierea înţelesurilor individuale, prin transformarea conţinuturilor ştiinţifice sau abstracte în conţinuturi accesibile membrilor grupului, se formează conţinuturile, atât a reprezentărilor sociale, cât a memoriei sociale. Dar această prezumţie legată de modul de formare a conţinuturilor gândirii sociale a fost formulată în deceniile anterioare, perioadă în care mass-media nu avea forţa pe care o are acum asupra gândirii individuale.

În zilele noastre, mass-media oferă în timp real accesul la cele mai importante evenimente ce au loc la nivel mondial, informaţie oferită „live" şi deseori interpretată succint. De exemplu, evenimente ca „Intervenţia din Serbia" (1999), „Intervenţia din Afganistan" (2001) sau „Intervenţia din Irak" (2003) au fost transmise în direct, la scara întregii planete, fiind în acelaşi timp interpretate surprinzător de „standardizat" prin principalele canale de televiziune. În aceste context, posturi de televiziune ca „Al-Jazeera" sunt văzute ca „marginale" sau exotice tocmai pentru că transmit un alt punct de vedere (cel susţinut de o parte a lumii arabe). În mod similar, la nivel naţional, puterea politică deseori poate impune un anumit punct de vedere care este transmis populaţiei implicit sau explicit şi care, pentru majoritatea populaţiei, devine punctul de vedere „oficial". Această influenţă este foarte puţin vizibilă în ţările cu o democraţie veritabilă şi foarte pregnantă, în ţările în care un partid sau o grupare politică „dictează" destinele naţiunii (cum este cazul fostelor ţări comuniste), ea manifestându-se cu anumite grade de intensitate în oricare dintre aceste contexte.

Aşa cum am subliniat deja, în funcţie de orientările valorice dominante ale unei societăţi (de regulă promovate de o elită politică), atât mass-media, cât şi cercetătorii memoriei pot ignora anumite evenimente, din motive diverse. De exemplu, aşa cum observa W. Kansteiner (2002),

Scanned with OKEN Scanner

Războiul din Coreea a fost un „război uitat" în conştiinţa americană undeva între lupta eroică împotriva lui Hitler (cel de al Doilea Război Mondial) şi trauma Vietnamului. Nevoia de consistenţă între valorile promovate şi „argumentele istorice" evocate, „negocierea" culturală a semnificaţiei unor evenimente sunt cele care pot trezi interesul pentru anumite evenimente, semnificarea şi acordarea unei importanţe supradimensionate prin comparaţie cu alte evenimente similare.

Pe de altă parte, dincolo de presiunile contextului social, nu ştim în ce măsură omul modern este interesat, are resursele cognitive şi sociale necesare pentru a analiza informaţia socială, a o partaja cu ceilalţi, a „negocia" înţelesurile pentru a ajunge la o formulare a unor conţinuturi ca cele descrise de teoriile formulate în deceniile trecute. Aşa cum am văzut, conţinuturile memoriei sociale încep să fie tot mai mult „dictate" prin mass-media de un grup restrâns de oameni (analişti, comentatori, politicieni), deseori în funcţie de contextul socio-politic internaţional sau de zona de influenţă de care aparţine o anumită ţară. Adăugând faptul că în societatea modernă omul are din ce în ce mai puţin timp pentru informare, preferându-o pe cea standardizată (emisiunile de ştiri şi nu dezbaterile), şi că au dispărut practicile tradiţionale care permiteau „partajarea" şi „negocierea" semnificaţiei informaţiilor sociale relevante, se conturează deja ideea că, în societatea modernă, intervin o serie de factori care condiţionează modul în care conţinuturile reprezentărilor despre trecut se formează şi se manifestă.

Ţinând cont şi de datele cercetărilor realizate de noi în spaţiul românesc şi de ideile formulate mai sus, am putea presupune că formarea conţinuturilor referitoare la evenimente ale memoriei sociale recente este dependentă de o serie de factori:

- *interesul* persoanei pentru informaţii socio-politice, interne sau internaţionale
- *timpul* alocat de fiecare persoană pentru procesarea informaţiilor de acest tip, pentru simpla *informare* sau pentru *schimbul de informaţii*;
- *contextul personal* de receptare a informaţiilor, dependent atât de influenţa exercitată *de grupul de referinţă* (familie, prieteni colegi), cât şi de *tipul de colectivitate* din care face parte (la sate se păstrează în

mai mare măsură practicile de schimb informațional și de transmitere a informațiilor sau a zvonurilor „din gură în gură", comparativ cu cele urbane);

- *rolul mass-media*, în special al celei vizuale, atât sub aspectul *importanței* acordate în informarea personală, cât și sub cel al *încrederii* acordate informațiilor mass-media.

Aceste variabile sunt intercondiționate și, împreună, sunt determinante pentru modul în care individul procesează informațiile socio-politice, își formează o opinie referitoare la acestea sau își sedimentează elemente ale memoriei sociale. De exemplu, ne-am putea aștepta ca persoanele care exprimă un *interes* scăzut pentru viața socio-politică, au un *timp limitat* alocat informării sau schimbului de informații de acest tip, au un *context personal* care nu incită la partajarea de semnificații, dar acordă o mare importanță și credibilitate informațiilor oferite de *mass-media*, să își formeze conținuturi ale memoriei sociale mai degrabă „stereotipe", similare celor oferite de mass-media, comparativ cu persoanele situate la celelalte extreme, situație în care conținuturile memoriei sociale pot fi mai degrabă „dizidente", atipice și în ușoară contradicție cu cele general acceptate la nivelul unei colectivități.

Dacă prezumțiile noastre se dovedesc a fi corecte, cadrul general în care sunt definite conceptele de memorie socială sau de reprezentare socială ar putea fi modificat sau nuanțat, mass-media modificând procesele fundamentale care stau la baza formării conținuturilor reprezentărilor sociale și memoriei sociale.

2. 7. Alte abordări în analiza memoriei sociale

Așa cum am precizat, în viziunea psihosociologilor europeni contemporani (V. Hass, 1999, A. Neculau, 1999, D. Jodelet, 2000), *reprezentările sociale* (RS) sunt elemente constitutive ale *gândirii sociale* alături de *memoria socială* (MS). Dacă reprezentările sociale sunt specifice prezentului, definind percepții colective, generale, ale unor obiecte de reprezentare actuale („șomajul", „democrația", „privatizarea"), memoria socială se referă la reprezentările colective ale trecutului, cu referire

Scanned with OKEN Scanner

la un „obiect al memoriei" („Perioada comunistă", „Evenimentele din decembrie 1989", „Mineriada din 2000" etc.). Memoria socială se formează în procesul de omogenizare a reprezentărilor trecutului şi de reducere a diversităţii amintirilor, proces care are loc prin comunicarea între indivizi sau între grupuri, marcat fiind şi de fenomenul uitării, situându-se astfel la punctul de întâlnire dintre individual şi colectiv, între psihologic şi social (V. Hass, 1999).

Conform opiniilor formulate de V. Hass, D. Jodelet (1999, 2000), memoria socială este o construcţie socială, este dependentă de comunicarea socială fiind partajată de o colectivitate de indivizi, este influenţată de reperele furnizate de organizarea socială şi de ideologiile dominante ale societăţii. Societatea produce *„percepţii fundamentale"*, iar indivizii, prin relaţiile ce le stabilesc între ei, prin schimbul de idei şi prin mecanismele de transmisie socială, fac ca amintirile să fie împărtăşite şi de către alţii, de comunitate, să devină un bun comun, să formeze memoria colectivă a societăţii. Mai mult, aşa cum preciza A. Neculau (1999), memoria socială poate fi influenţată de cultura dominantă, după cum poate deveni şi un instrument ideologic şi cultural prin care individul „absoarbe" amintirile ce îi sunt sugerate, împărtăşindu-le împreună cu ceilalţi membri ai colectivităţii.

Analizând memoria socială din această perspectivă, într-o serie de lucrări vizând spaţiul românesc, A. Neculau (1999, 2000, 2001) analizează *rolul contextului social* – ca mecanism al condiţionării sociale şi modul în care acesta filtrează informaţiile şi evenimentele şi contribuie decisiv la formarea memoriei sociale. Analistul menţionat realizează o serie de studii asupra modului în care gândirea stereotipă şi practicile cotidiene ritualice pot controla, la rândul lor, reprezentările sociale ale individului, imaginile pe care acesta şi le face despre realitatea înconjurătoare.

În opinia lui A. Neculau (1999), cercetările recente dovedesc că memoria socială se construieşte printr-o ancorare culturală şi istorică, prin articularea la un cadru socio-politic actual şi că „memoria unui grup trebuie tratată ca o reprezentare, ca o semnificaţie, un mesaj, împărtăşit de toţi membrii". Grupul creează o istorie comună, comunică şi transmite reprezentările proprii, transformă reprezentările publice în reprezentări

Scanned with OKEN Scanner

mentale, naturalizează faptele, creează o memorie colectivă. Aşa cum am precizat, în această viziune asupra memoriei sociale se pune un accent important pe *rolul contextului social* în care sunt împărtăşite informaţiile şi sunt (re)definite conţinutule MS. Acest context social poate fi înţeles sub forma „cadrelor sociale ale memoriei" (monumente, comemorări, muzee, istorie oficială etc.) sau cea a „culturii dominante" promovate de clasa politică conducătoare (care poate deveni şi un instrument ideologic şi cultural, cum s-a întâmplat în anii comunismului). Atât cadrele sociale publice, cât şi cele colective oferă individului repere social-istorice, dar şi o anumită orientare valorică, o ideologie deseori implicită. A. Neculau preciza: „cadrele transformă amintirile, îl schimbă pe individ ca membru al colectivităţii, lucrează continuu asupra amintirilor sale; le descompune şi recompune, coordonează imagini care-i permit să articuleze experienţele şi actele sale cu experienţele şi actele membrilor grupului său" (Neculau, 1999, p. 181). Individul este influenţat şi, în timp, chiar modelat de aceste repere şi de valorile implicite transmise de cadrele sociale ale memoriei.

Tot în acest spaţiu geografic şi făcând referire tot la societatea românească post-totalitară, Septimiu Chelcea (1996, 1998) face valoroase incursiuni în tematica memoriei sociale, argumentând, printre altele, cum aceeaşi strategie de ştergere a vechilor cadre ale memoriei şi de impunere a altora noi (reperele istorice reprezentate de monumente, nume de străzi, muzee) s-a aplicat o dată cu venirea comuniştilor la putere, dar şi după evenimentele din 1989.

Utilizând o abordare şi metodologie specifică, Smaranda Vultur este dedicată analizei memoriei sociale din perspectiva „memoriei orale". Aceasta realizează o laborioasă activitate de intervievare şi analiză a memoriei unor categorii sociale relevante pentru transformările României odată cu trecerea la perioada comunistă. Remarcabile din acest punct de vedere sunt memoriilor bănăţenilor deportaţi în Bărăgan sau ale evreilor din zona Banatului, mărturiile lor completând cu date concrete şi detalii personale cadrul larg şi general al conţinutului memoriei sociale despre această perioadă. Remarcabilă este activitatea publicistică şi bogăţia de referinţe, interviuri, mărturii şi informaţii puse la dispoziţia cititorului

Scanned with OKEN Scanner

interesat pe site-ul web gestionat de colectivul condus de Smaranda Vultur, site web dedicat memoriei orale (www.memoria.ro).

Dedicat memoriei orale este şi „Anuarul de Istorie Orală" (AIO) editat de „Institutul de Istorie Orală" (AIO). AIO reprezintă o culegere de articole pe teme diferite ale istoriei orale (Repere metodologice şi istoriografice, Biserică şi Viaţă Religioasă în Totalitarism, Război şi Rezistenţă în Memoria Individuală, Memoria Represiunii, Povestirea ca altă Istorie etc.) editate de cercetătorii colectivului de istorie orală de la Universitatea „Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca. Acelaşi colectiv a editat şi volumul *Rezistenţa armată anticomunistă în România. Grupul „Teodor Şuşman" (1948-1958). Mărturii*, volum care deschide o serie care îşi propune să supună atenţiei istoricilor, dar şi publicului larg, mărturii privind istoria recentă a României. Din punct de vedere al conţinutului, volumul cuprinde o prezentare a activităţii grupului „Şuşman" şi un număr de 24 de mărturii privitoare la acest grup de partizani anticomunişti care a activat în perioada 1948-1958 în Munţii Apuseni. În studiul referitor la activitatea grupului s-au folosit atât mărturii orale, cât şi documente de arhivă, autorii considerând că ele sunt complementare şi pot oferi o imagine mai amplă asupra subiectului.

2.8. Evenimente sociale şi evenimente istorice în percepţia românilor

În primele şapte secţiuni ale acestui capitol am prezentat diferite puncte de vedere şi teoretizări privind conceptele de memorie socială şi memorie colectivă. Dincolo de aceste informaţii de natură teoretică ne-am întrebat dacă puteam aborda această realitate (a memoriei sociale/ colective), într-un mod empiric. Acesta pentru nevoia de a verifica pertinenţa acestor modele pentru realitatea românească sau măcar de a particulariza consideraţiile de natură teoretică pe date culese în spaţiul românesc. *Care este conţinutul memoriei sociale a românilor? La ce se gândesc românii atunci când le ceri să declare sau să descrie cele mai importante evenimente, posibile repere sau jaloane ale memoriei sociale sau ale memoriei istorice?*

Scanned with OKEN Scanner

Dorindu-ne să începem demersul de analiză a memoriei sociale de la un nivel cât mai general, am construit un design de cercetare în care am încercat să identificăm cele mai importante conținuturi ale memoriei sociale și ale memoriei istorice. Datele de mai jos au fost colectate și interpretate ținând cont de această delimitare conceptuală.

2.8.1. Metodologia cercetării

Lotul investigat

Cercetarea a vizat analiza răspunsurilor de la 873 de subiecți, cu o medie de vârstă de 31,6 ani (SD = 14,42; minimum 11 ani, maximum 80 de ani) din care 408 de subiecți de sex feminin (46,7%) și 465 de subiecți de sex masculin (53,3%).

Culegerea datelor s-a realizat într-un mod aleatoriu, studenții de la facultățile de Psihologie, Matematică și Fizică fiind acei care au căutat în mediul lor persoane de vârstă diferită pentru a răspunde la acest chestionar (vecini, prieteni, cunoscuți). Doar pentru 286 de subiecți avem înregistrate și datele legate de studiile finalizate, analiza comparativă pe nivel de studii realizându-se numai pentru acest lot restrâns format din 8,7% persoane cu studii gimnaziale, 55,2% persoane studii liceale, 36,0% persoane studii cu universitare (media de vârstă 33 de ani; SD = 13,00; 49% feminin, 51% masculin).

Instrument și măsurare

Pentru a analiza modul cum percep românii evenimentele sociale și istorice, am construit un chestionar, format din întrebări deschise, prin care solicitam subiecții să indice cel mai important eveniment/moment național:

- ✓ din existența României
- ✓ al ultimilor 100 de ani (începând cu anul 1901)
- ✓ al ultimilor 10 ani (începând cu anul 1990).

După culegerea acestor date, trei grupe independente de experți (formate din câte doi studenți de la Facultatea de Psihologie și Științe ale Educației) au preluat câte 120 de chestionare și au extras o listă cu

Scanned with OKEN Scanner

evenimentele citate de către subiecţii investigaţi (analiză de conţinut pe bază de frecvenţe). Din compararea listelor extrase de către cele trei grupe de experţi pentru fiecare întrebare, s-a constatat că în jur de 15 dintre evenimentele din fiecare listă coincid atât ca formulare, cât şi ca ierarhie (pe primele locuri pe listă, pe baza frecvenţei de citare). Pentru fiecare item (întrebare în parte) am reţinut doar evenimentele cu frecvenţa cea mai mare, evenimente care, în acelaşi timp, s-au regăsit în listele comparate. Aceste evenimente au fost codificate, dându-li-se o formulare standard. Evenimentele care nu au fost reţinute, datorită frecvenţei foarte reduse şi a apariţiei lor sporadice, au fost codificate la categoria „alte sociale", „alte politice", „alte culturale", „alte diverse".

Evenimentele astfel codificate într-o formulare standard au fost introduse într-o bază de date, analiza datelor realizându-se în funcţie de frecvenţa de numire a diferitelor tipuri de evenimente.

2.8.2. Evenimente sociale şi istorice dominante

În acord cu modelul prezentat în partea teoretică, evenimentele listate în cadrul primei categorii aparţin în mod cert evenimentelor de tip istoric.

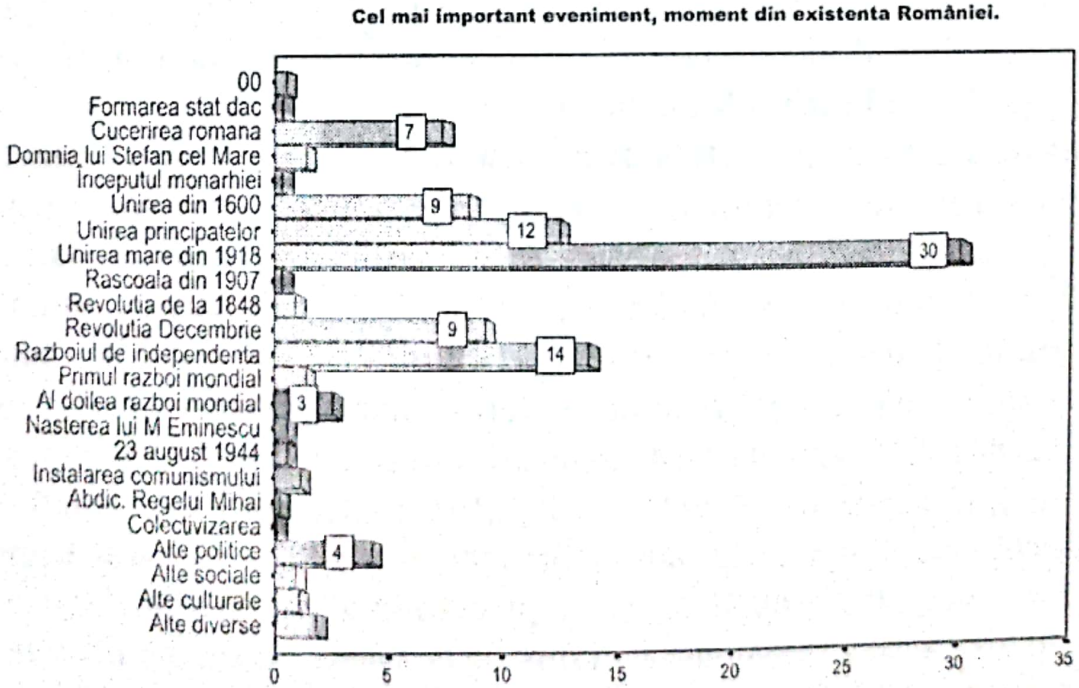

Figura 2.2. *Cel mai important eveniment din istoria României.*

Scanned with OKEN Scanner

În percepția și conștiința românilor, cele mai importante evenimente din existența României au fost percepute ca fiind „Unirea de la 1918" (30%), „Războiul de independență - 1977" (14%), „Unirea principatelor sub Al. I. Cuza" (12%)", „Unirea sub M. Viteazul – 1600 (9%)" și „Cucerirea romană" (7%). Abia pe locul patru ca importanță este citată „Revoluția din decembrie 1989" (9%), eveniment care credem că are încă o valență de eveniment social și care tinde spre o valență de eveniment istoric.

Analiză comparativă pe vârstă (chi square tests, $p < .009$; Std residual > 1.0) ne arată că subiecții de peste 32 de ani evocă cu o frecvență mai mare evenimentele „Unirea principatelor sub Al. I. Cuza", „Al doilea Război Mondial" și „Începutul monarhiei", comparativ cu cei cu vârsta sub 32 de ani. La aceștia din urmă apar cu o frecvență semnificativ mai mare evenimentele „Unirea din 1600" și „Domnia lui Ștefan cel Mare". Comparațiile între sexe în ceea ce privește evocarea celor mai importante evenimente/momente din istoria României nu scot în evidență diferențe semnificative.

Fiind solicitat cel mai important eveniment al ultimilor 100 de ani ai României, evenimentele din ultimul deceniu (după 1901), care au apărut în ierarhia anterioară, se mențin pe primele locuri – „Unirea de la 1918" (33%), „Revoluția din decembrie 1989" (22%) la care se adaugă „Al doilea Război Mondial" (16%), „Instalarea Comunismului în România" (4%) și „Primul război Mondial" (3%).

Pentru cel mai important eveniment/moment din ultimii 10 ani, deși solicitam explicit evenimente sau momente de după 1990, participanții la cercetare au evocat în primul rând revoluția din decembrie 1989.

Ignorând această variabilă și pe cea „Alte politice" care cumulează un număr foarte mare de alte evenimente citate, pe primele locuri ca frecvență sunt plasate (în ordinea descrescătoare a frecvenței de evocare): „Alegerile din 1996" (10%), „Alegerile din 2000" (9%), „Mineriadele" (7%), „Alegerile din 1992" (5%), „Vizita Papei în România" (4%), „Succesele echipei de fotbal a Românei" (3,4%), „Aprobarea Constituției" (3,2%), „Reforma economică/privatizarea" (2,7%).

Analiza acestor răspunsuri în funcție de vârstă indică faptul că subiecții tineri (sub 32 de ani) au exemplificat cu o frecvență semnificativ mai

Scanned with OKEN Scanner

mare (chi square tests, $p < .001$; Std residual > 1.0) evenimentele „Vizita Papei", „Eclipsa de soare", „Succesele echipei de fotbal a României" şi cu o frecvenţă semnificativ mai mică evenimentele „Reforma/ împroprietărirea în agricultură" şi „Alegerile din 1996", comparativ cu subiecţii de peste 32 de ani.

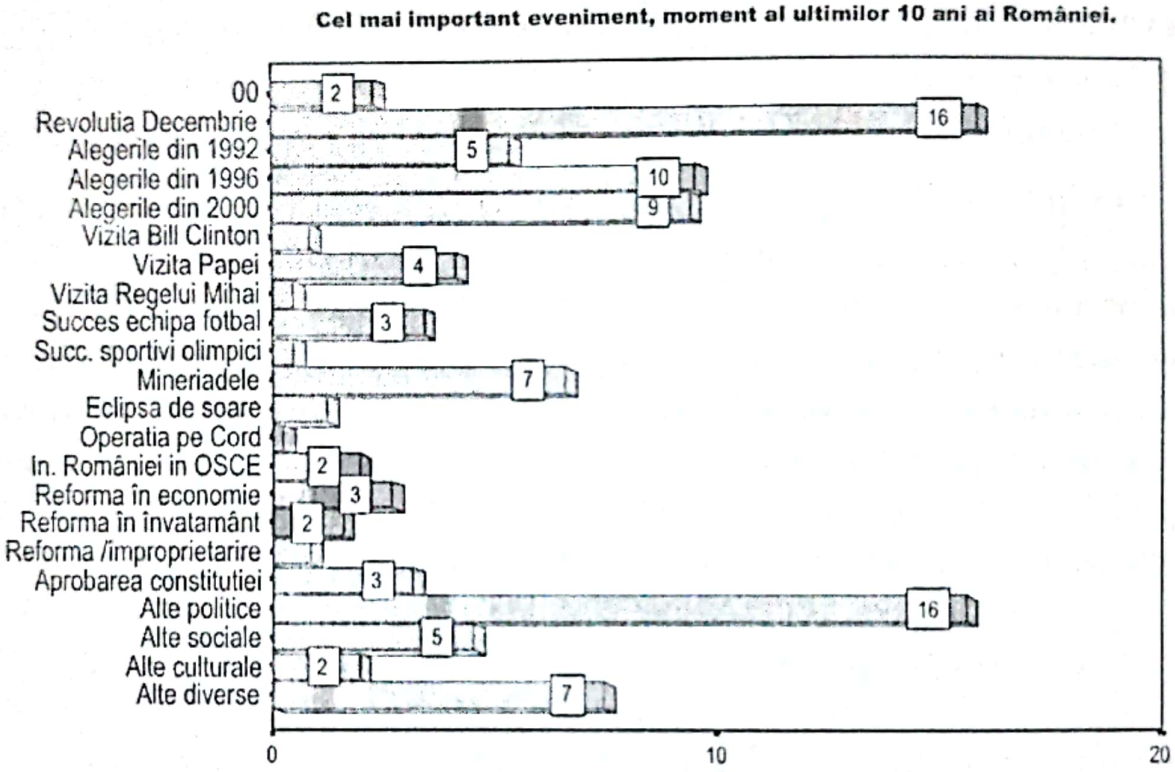

Figura 2.3. *Cel mai important eveniment al ultimilor 10 ani ai României.*

Singurele diferenţe semnificative între răspunsurile oferite de lotul feminin şi de cel masculin la aceste item se referă la faptul că bărbaţii evocă cu o frecvenţă semnificativ mai mare evenimentul „Succese ale echipei de fotbal a României/G. Hagi", în timp ce fetele citează cu o frecvenţă ceva mai mare „revoluţia din Decembrie 1989" (chi square tests, $p < .029$; Std residual > 1.0).

Analiza comparativă a răspunsurilor pe cele trei niveluri de studii (gimnazial, liceal şi universitar) au pus în evidenţă diferenţe semnificative statistic (chi square tests, $p < .001$; Std residual > 1.0) între cele trei loturi:

Scanned with OKEN Scanner

- subiecţii cu studii gimnaziale evocă cu o mai mare frecvenţă evenimentele „Reforma în învăţământ", „Reforma în economie/privatizarea" şi „Eclipsa de soare";
- subiecţii cu studii liceale se referă mai mult la evenimentele „Vizita Papei", „Vizita lui Bill Clinton";
- subiecţii cu studii universitare propun cu o mai mare frecvenţă evenimentele „Revoluţia din decembrie 1989" şi „Alegerile din 1996"

2.8.3. Personalităţi sociale şi istorice

O altă întrebare pe care ne-o punem se referă la memoria socială pentru personalităţile publice. Nu este o noutate afirmaţia că o parte din istoria României a fost re-scrisă de regimul comunist pentru a fi în acord cu ideologia comunistă sau pentru a o justifica. Cel mai mult afectate au fost datele referitoare la istoria relativ recentă a României: perioada interbelică şi perioada de după cel de al doilea Război mondial. Sub presiunea ideologicului şi a culturii saturate ideologic, în ultimii 50 de ani s-a transmis invariabil ideea că personalităţile politice ale perioadei interbelice au fost reprezentantele unei clase exploatatoare, au fost persoane corupte, persoane care au trădat interesele României şi poporul român. Inevitabil, în mintea românilor s-au format nişte idei dominante despre personalităţile şi despre evenimentele perioadei interbelice.

În ediţia din noiembrie 1999 a Barometrului de Opinie Publică[1] au fost introduse două întrebări ale căror răspunsuri au trezit reacţiile vehemente ale unei părţi a puterii aflate pe eşicherul politic. Prima întrebare a fost formulată astfel: *Care dintre conducătorii (liderii) politici ai României, din ultima sută de ani, a făcut cel mai mult bine acestei ţări?*

1. „Barometrul de Opinie Publică" (BOP) reprezintă o suită de sondaje periodice (bianuale) iniţiate şi finanţate de Fundaţia pentru o Societate Deschisă, începând cu 1994 până în prezent. Sondajele sunt realizate în România pe eşantioane reprezentative şi vizează diferite aspecte ale vieţii sociale. Autorul este membru în juriul Barometrul de Opinie Publică, juriu care stabileşte tematica generală, construieşte chestionarul, stabileşte metoda de alegere a eşantionului şi realizează o prima analiză a datelor. *Accesul la datele BOP* este liber şi gratuit pentru toţi cei interesaţi. Bazele de date, caietele cu rezultate şi chestionarele pot fi consultate la adresa www.osf.ro.

Scanned with OKEN Scanner

(o singură alegere dintr-o listă formată din 14 leaderi politici ai României din ultimul secol). Cea de a doua întrebare a fost formulată ca o continuare *Dar cel mai mare rău?*. Iată răspunsurile populației investigate (2019 subiecți).

Pentru prima întrebare, la care au răspuns doar 66,8% dintre subiecți, personalitățile care au fost citate cel mai frecvent au fost (în ordine descrescătoare):

Nicolae Ceusescu (32,8%), Ion Iliescu (12,9%), Regele Carol I. (8,2%), Nicolae Titulescu (7,7%), Regele Mihai (6,4%), Gh. Gheorghiu Dej (6,4%), Ion Antonescu (5,6%).

Analiza comparativă a răspunsurilor date de diferite categorii de respondenți la prima întrebare ne relevă aspecte interesante.

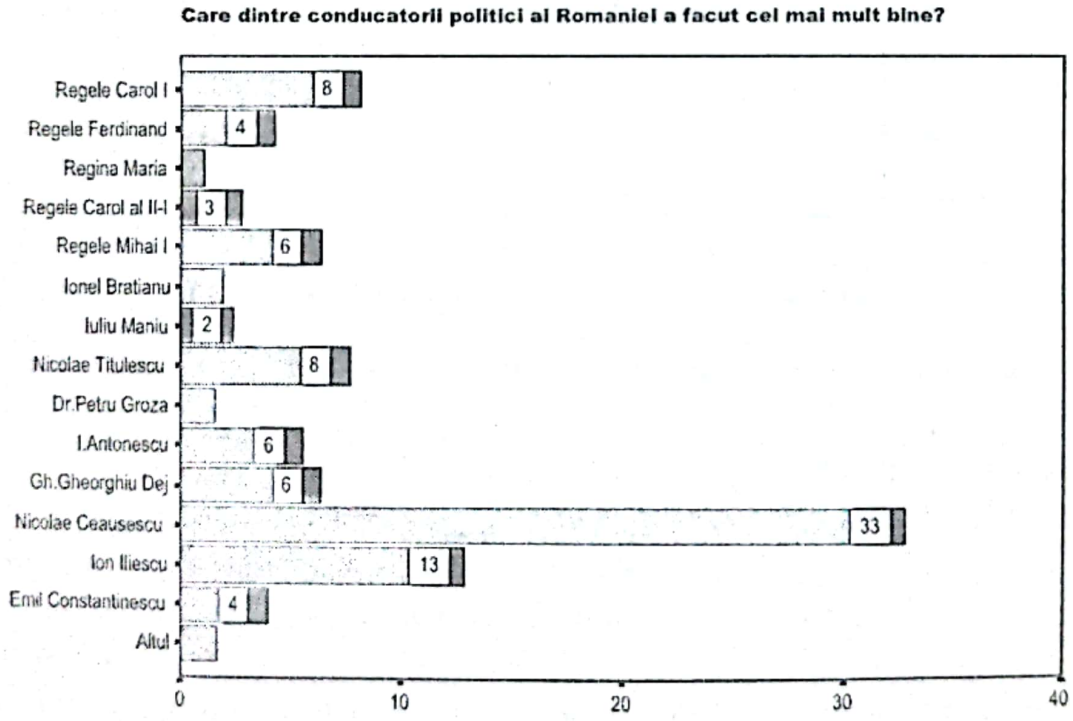

Figura 2.4. *Conducători din ultima sută de ani, care au făcut cel mai mult bine României.*

De exemplu, comparând răspunsurile subiecților care se autoevaluează pe scala sărăcie – bogăție, am identificat diferențe semnificative statistic ($p < .05$). Subiecții care s-au autoevaluat mai săraci au numit

mult mai frecvent personalități ca Petru Groza, Gh. Gheorghiu Dej și Nicolae Ceaușescu, comparativ cu cei care s-au autoevaluat ca fiind mai înstăriți. Aceștia din urmă au evocat mult mai frecvent nume ca Iuliu Maniu, Ionel Brătianu sau Emil Constantinescu.

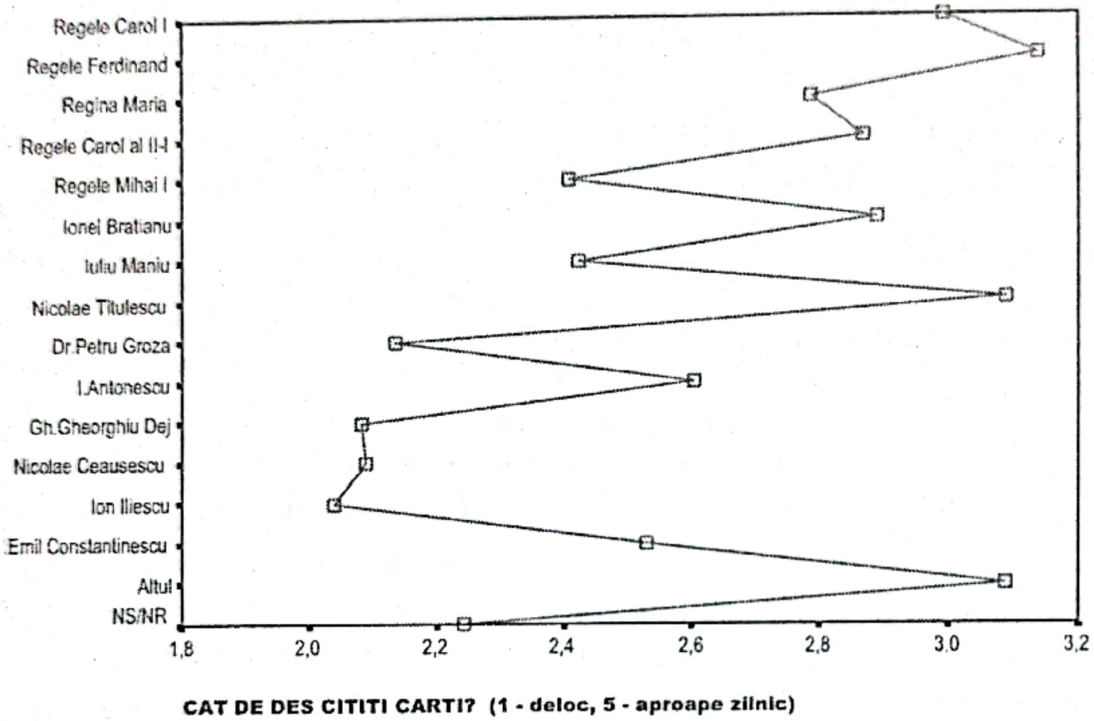

Figura 2.5. *Ierarhii comparative în funcție de variabila „frecvența cititului".*

Luând drept criteriu de comparație o altă variabilă – frecvența cititului (*Cât de des citiți cărți?* 1 - deloc, 2 - o dată pe lună sau mai rar, 3 - de câteva ori pe lună, 4 - de câteva ori pe săptămână, 5 - aproape zilnic) –, există diferențe semnificative (p = .000) între cei care citesc frecvent și cei care citesc puțin sau deloc. Cei care declară că citesc frecvent citează ca personalități ce au făcut mult bine Românei, nume ca Nicolae Titulescu, Regele Ferdinand, Regele Carol I, în timp ce cei care recunosc că citesc cărți mai rar citează mult frecvent nume ca Ion Iliescu, Nicolae Ceaușescu sau Gh. Gheorghiu-Dej.

Raportându-ne la un alt criteriu „încrederea în evrei" (*Câtă încredere aveți în evrei?* 1 – foarte puțină/deloc, 2 – puțină, 3 – multă, 4 – foarte multă), întâlnim din nou diferențe semnificative. De data aceasta, cei

care, în medie, au mai puţină încredere în evrei propun ca personalităţi care au făcut mult bine României pe Nicolae Ceauşescu, Ion Antonescu şi Ion Iliescu, în timp ce cei care au mai multă încredere în evrei propun personalităţi ca Regele Ferdinand, Regele Carol I sau Nicolae Titulescu (diferenţe semnificative statistic la un p = .000).

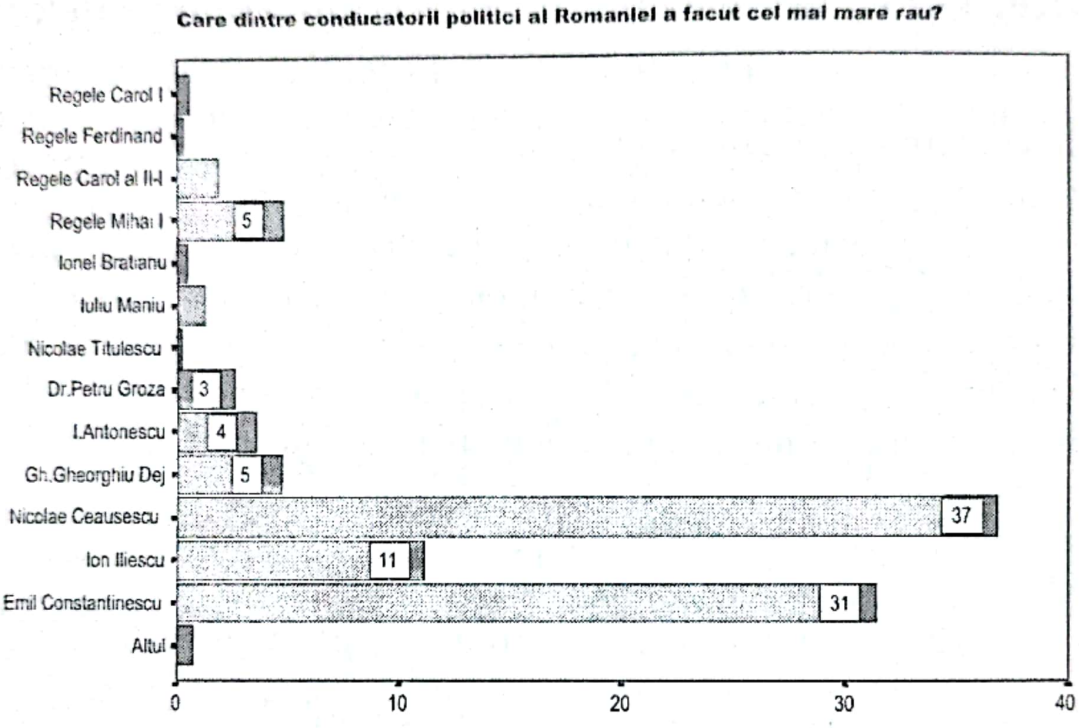

Figura 2.6. *Conducători din ultima sută de ani care au făcut cel mai mult rău României.*

Răspunsurile la a doua întrebare (60,1% dintre subiecţi au dat răspunsuri valide) s-au polarizat mult mai clar: 36,8% din cei care au răspuns la această întrebare l-au numit pe Nicolae Ceauşescu, 31,3% pe Emil Constantinescu, 11,1% pe Ion Iliescu, 4,8% pe Regele Mihai iar 4,7% pe Gh. Gheorghiu-Dej.

Există diferenţe semnificative statistic (p = .000) între cei care îl numesc pe Emil Constantinescu drept conducător politic care a făcut rău României şi cei care îl numesc predominant pe Nicolae Ceauşescu, în sensul că primii se autoevaluează ca fiind mai săraci, recunosc că au mai puţină încredere în evrei şi că citesc mai rar sau deloc cărţi, comparativ cu cei din urmă.

Scanned with OKEN Scanner

În general, românii care au declarat că citesc mai frecvent cărți sau se declară mai puțin săraci, au declarat mai frecvent ca personalități negative pe Petru Groza, Ion Antonescu, Gh. Gheorghiu-Dej sau Ceaușescu, în timp ce cei care recunosc ca citesc mai rar sau deloc sau se consideră săraci l-au numit cu o frecvență mai mare pe Emil Constantinescu.

2.8.4. Alte variabile implicate în percepția evenimentelor și personalităților publice

În conformitate cu modelul memoriei explicite avansat de noi[2], cele mai importante evenimente din existența României, evocate de către subiecții investigați, aparțin *memoriei istorice*. Pentru aceste date nu sunt necesare prea multe comentarii; opinia Românilor cu privire la cele mai importante evenimente istorice este clară, fiind centrată în special pe evenimentele „unificatoare", această orientare fiind probabil dată și de istoria oficială transmisă în ultimii 50 de ani. În acest sens, ne putem întreba care ar fi fost ierarhiile obținute la această întrebare dacă românii nu ar fi „beneficiat" de 50 de ani de comunism.

Cerând subiecților să evoce cele mai importante evenimente ale ultimilor 10 ani ai României, am surprins o parte dintre cele mai importante repere ale *memoriei sociale*: amintiri despre evenimente la care acești subiecți au fost martori direcți sau indirecți. În acest caz, analizând ierarhia de evenimente obținută pe cei 873 de subiecți, am sesizat faptul că ar fi importantă o analiza comparativă a acestor opinii în dependență de contextul personal (cognitiv, afectiv, valoric și autobiografic) și social (micro-social: familie, grupuri de apartenență, comunitate) în care au fost receptate și sunt evocate aceste evenimente. Acesta pentru că presupunem că martorii la aceste evenimente, având acces la variate surse de informare și evoluând în contexte sociale diferite, și-au structurat în mod diferit reprezentările referitoare la evenimentele descrise ca fiind cele mai importante.

---

2. Ticu Constantin, *Memoria socială: cadru de definire și modele de analiză*, în *Revista de Psihologie Socială*, nr. 7 (2001), Editura Polirom, Iași, p. 137-157.

Scanned with OKEN Scanner

Aşa cum am văzut, sunt patru tipuri de evenimente care apar foarte frecvent în acest screening al celor mai importante momente al ultimilor 10 ani: 1) evenimente „politice /alegeri" (alegerile din 1992, 1996, 2000), evenimente „culturale" („Vizita Papei", „Vizita lui Bill Clinton", „Succesele echipei de fotbal"; „Eclipsa de soare" etc.), evenimente „reformă democratică" („Aprobarea constituţiei", „Reforma în învăţământ", „Reforma în economie", „Intrarea României în OSCE"), evenimente „mişcări sociale" („Mineriadele").

Dacă estimăm că la nivel naţional vom obţine rezultate similare (cu variaţii interregionale şi pe diferite categorii socio-demografice), putem să afirmăm că acestea sunt principalele categorii de evenimente sociale citate de către subiecţii români, dar nu ştim ce se află „în spatele" acestor reprezentări despre trecut. Ne-am întrebat care sunt variabilele cognitive, afective sau valorice, atât personale cât şi colective, care afectează modul în care sunt evocate aceste evenimente proto-tipice ale vieţii sociale. Ca o continuare firească a studiului prezentat mai sus, am luat spre analiză cele trei evenimente tipice descrise frecvent de lotul investigat anterior („Alegerile prezidenţiale din 2000", „Ultima Mineriadă" şi „Vizita Papei") şi am analizat modul în care acestea sunt evocate şi evaluate de către oamenii obişnuiţi. Pentru aceasta am creat un alt tip de design de cercetare, realizat dintr-o perspectivă mai degrabă cognitivistă, centrat pe analiza modului în care variabile ce ţin de persoană (vârstă, sex, atitudini socio-politice etc.) influenţează modul în care sunt evocate şi evaluate evenimente sociale marcante sau controversate ale memoriei sociale. Rezultatele obţinute în urma unor astfel de investigaţii sunt prezentate în secţiunea 4. 3 („Ultima Mineriadă", „Vizita Papei", „Alegerile prezidenţiale din 2000" şi codificarea lor în memoria românilor), numai după ce vom prezenta un alt tip de abordare a memoriei sociale, cea realizată din perspectiva psihologiei cognitiviste.

Scanned with OKEN Scanner

3. Memoria evenimentelor publice (perspectiva amintirilor de tip „flash")

3.1. Delimitări conceptuale şi metodologice

3.2. Modelul amintirilor „flash" propus de R. Brown şi J. Kulik

3. 2. 1. Definirea termenului de „flashbulb memories"
3. 2. 2. Studiul empiric şi concluzii ale cercetării

3.3. Controverse referitoare la fenomenul de „amintire flash"

3.4. Modelul amintirilor „flash" propus de M. Conway

3. 4. 1. Variabile asociate formării de amintiri de tip „flash"
3. 4. 2. Rolul codificării şi al repetiţiei în formarea amintirilor „flash"
3. 4. 3. Secvenţele proceselor de codificare şi de repetiţie

3.5. Rolul emoţiilor şi al partajării sociale a informaţiei

3. 5. 1. Rolul emoţiilor în procesarea informaţiilor sociale
3. 5. 2. Împărtăşirea unei emoţii şi efectele ei
3. 5. 3. Modelul amintirilor „flash" propus de C. Finkenauer şi O. Luminet
3. 5. 4. Premise ale unor modelări teoretice viitoare

3.6. Amintirile publice şi contextul lor personal

3.7. „Fuga lui Ceauşescu" – eveniment de tip flash?

3. 7. 1. Obiectivele cercetării
3. 7. 2. Participanţi şi metodă
3. 7. 3. Analiza şi interpretarea datelor

3.8. Invitaţia de aderare a României la N.A.T.O. – amintire de tip „flash" sau amintire „normală"?

3. 8. 1. Scopul şi ipotezele cercetării
3. 8. 2. Design de cercetare
3. 8. 3. Analiza şi interpretarea datelor cercetării
3. 8. 4. Concluziile cercetării

Scanned with OKEN Scanner

Obiective:

- Descrierea perspectivei amintirilor de tip „flash" („flashbulb memories") de analiză a memoriei pentru evenimente sociale.
- Analiza principalelor concluzii rezultate din studiile vizând amintirile de tip „flash".
- Descrierea principalilor factori psihologici identificați ca fiind predictori ai formării unor memorii sociale consistente și stabile în timp.

Conținut:

Conținuturile memoriei sociale, chiar dacă sunt elaborate și simbolizate la nivel colectiv, sunt fixate și (re)semnificate la nivelul memoriilor individuale. Detalii ale evenimentelor publice marcante sunt frecvent integrate, la nivel individual, cu detalii ale cadrului personal (autobiografic) în care au fost receptate aceste informații. În această a treia secțiune descriem conceptul de amintiri de tip flash („*flashbulb memories*"), o categorie specială de amintiri, plasate la intersecția dintre narațiunile personale (memoria autobiografică) și narațiunile publice (memoria evenimentelor sociale). Definirea unor astfel de amintiri vizând evenimentele sociale marcante, analiza mecanismelor care stau la baza formării și menținerii lor ele oferă informații relevante privind variabilele care condiționează formarea unor amintiri consistente și stabile în timp. În final prezentăm și rezultatele obținute în urma unor investigații realizate în spațiul românesc, investigații vizând evenimente generatoare de amintiri de tip flashbulb sau evenimente sociale „normale".

Întrebări:

1. *Care sunt elementele distinctive ale amintirilor de tip flash („flashbulb memories")?*
2. *Care sunt variabilele care condiționează formarea unor amintiri consistente și stabile în timp?*
3. *Care este importanța dimensiunii afective în formarea amintirilor de tip flashbulb și a amintirilor referitoare la evenimente sociale controversate?*
4. *Cum poate fi utilizată metodologia de analiză a amintirilor de tip flash în studierea memoriei sociale cu referire la evenimente sociale controversate?*

Scanned with OKEN Scanner

3. Memoria evenimentelor publice (perspectiva aminirilor de tip „flash")[1]

3.1. Delimitări conceptuale şi metodologice

O altă paradigmă de interpretare a datelor memoriei sociale este centrată pe analiza impactului unor evenimente sociale marcante asupra memoriei individuale şi, prin inferenţă, asupra memoriei colective. Perspectiva *flashbulb memories* vizează identificarea variabilelor psihologice individuale şi colective care condiţionează formarea unor amintiri consistente, ca răspuns la evenimente sociale dramatice, şi modul în care aceste amintiri evaluează în timp, sub presiunea timpului şi a modelărilor colective.

Analiştii acestei paradigme de cercetare a memoriei sociale sunt interesaţi de conţinuturile trecutului „aici şi acum", aşa cum sunt ele evocate la nivelul memoriei individuale, pornind de la premisa că, în mod esenţial, conţinuturile memoriei sociale sunt filtrate, fixate şi (re) interpretate la nivelul memoriei individuale.

În opinia unei mari categorii de analişti ai memoriei sociale (analişti de orientare mai degrabă cognitivistă, decât clasică/sociologică), memoria socială ar conţine informaţii despre lumea socială achiziţionate şi engramate de către individ pornind de la experienţa individuală şi utilizate pentru a trata noile informaţii sociale. Ei preferă să utilizeze sintagma *memoria evenimentelor publice*, pentru a se referi la modul de recepţie, păstrare şi evocare, la nivel individual, a evenimentelor cu

1. Părţi din acest capitol au mai fost publicate în diferite articole şi în volumul Ticu Constantin, *Memoria autobiografică; definirea sau redefinirea propriei vieţi*, Editura Institutul European, Iaşi, 2004.

Scanned with OKEN Scanner

relevanță socială sau sintagma *memoria evenimentelor colective*, pentru a se referi la co-construcția, prin evocare, realizată de un grup mic (de exemplu familia), a unui eveniment distinct trăit împreună („Ultimul Revelion în familie"). Reprezentativ în cadrul acestei perspective este studiul amintirilor de tip *flash* (*flashbulb memories*), acele amintiri extrem de persistente în care sunt reținute pe termen lung (uneori zeci de ani) detalii bogate despre evenimente sociale șocante („Asasinarea președintelui Kenndy", „Atacurile teroriste de la Word Trade Center" etc.), împreună cu detalii semnificative ale contextului personal de receptare a acestor evenimente.

Remarcabil pentru această orientare teoretică și metodologică este faptul că, prin analiză statistică, au fost izolate o serie de variabile psihologice care sunt asociate formării și menținerii în memoria individuală a amintirilor consistente despre evenimente sociale marcante. De exemplu, în modelul explicativ propus de C. Finkenauer, O. Luminet și colab. (1998), model probat prin analize statistice pornind de la date empirice, *„surpriza", „dispoziția afectivă"* și *„detaliile referitoare la evenimentul original"* sunt determinanții direcți ai formării unor amintiri de tip flash (amintiri sociale consistente și extrem de rezistente în timp). Mai mult, variabila *„surpriză"* este determinată de valoarea *„noutății"* evenimentului, iar variabila *„detaliile referitoare la evenimentul original"* este condiționată de *„rememorare"*, la rândul ei condiționată de evaluarea *„dispoziției afective"* provocate de eveniment și de *„atitudinea afectivă actuală"* a subiectului față de evenimentul trecut. Aceste din urmă variabile, la rândul lor, sunt condiționate de *„importanța"* acordată evenimentului.

Dintr-o asemenea perspectivă se pot face atât predicții statistice cu privire la exactitatea și persistența unui eveniment social în memoria unei persoane (dacă se cunosc valorile variabilelor descrise mai sus pentru acel subiect), cât și inferența asupra importanței relative a fiecărei variabile menționate într-un model teoretic-explicativ al gradului de detaliere a amintirilor cu privire la evenimente sociale relevante.

Scanned with OKEN Scanner

*
* *

Abordând realitatea socială în această manieră, adepții paradigmei amintirilor de tip flash acceptă mai greu speculațiile referitoare conținuturile memoriei fără o verificare empirică, fără o prezentare „obiectivă" a probelor care susțin fiecare afirmație. Ei reproșează analiștilor „clasici" că își iau prea multă libertate în interpretarea memoriei, astfel încât, în analiza aceleiași realități, autori diferiți pot ajunge foarte ușor la concluzii diferite. Afirmații precum „întreg conținutul memoriei este determinat social [...], nici măcar 1 % din conținutul acesteia nu este, strict vorbind, individual... (Halbwachs, 1994, p. 68), făcute fără nici o probă empirică solidă, verificabilă, nu sunt deloc agreate de a parte a analiștilor fenomenelor sociale. Mai mult, utilizarea unor tehnici calitative de analiză, pe baza informațiilor culese cu ajutorul unor metode slab structurate (interviuri non-directive, înregistrarea simplă a mărturiilor și opiniilor) și realizate pe un număr mic de subiecți, nu permite obținerea unor concluzii pertinente, verificabile de alți cercetători. Atât timp cât nu este posibilă verificarea pertinenței concluziilor formulate de un analist al memoriei sociale, cunoașterea științifică nu poate progresa (în sensul explorării de noi frontiere pe baza datelor certe deja existente), ci doar se „îmbogățește" în interpretări originale, particulare, uneori „excentrice", susțin adepții perspectivei cognitiviste.

Dacă analiza aceleiași realități poate duce la concluzii diferite fără a avea posibilitatea verificării obiective a acestor „concluzii", atunci nu putem vorbi de o știință „obiectivă" (cum se dorește a fi psihologia), ci de hermeneutică, filozofie sau orice altceva. Altfel spus, nu putem face pași decisivi în cunoașterea realității psihologice dacă analizele rămân la nivel speculativ și nu lăsăm în urmă certitudini, date certe ale realității, probate de fapte verificabile (autori diferiți, analizând aceeași realitate, cu aceeași metodologie trebuie să ajungă la aceeași concluzie). Cel puțin acesta pare a fi unul din dezideratele paradigmei cognitiviste de analiză a realității psihologice, paradigmă din perspectiva căreia prezentăm în continuare cele mai importante realizări legate de analiza conținuturilor memoriei sociale.

Scanned with OKEN Scanner

3.2. Modelul amintirilor „flash" propus de R. Brown şi J. Kulik

3.2.1. Definirea termenului de „flashbulb memories"

Termenul de *amintiri flash* (*flashbulb memories*) a fost consacrat de cercetările efectuate de Roger Brown şi James Kulik. Aceştia descriau prin această sintagmă amintirile intense şi foarte detaliate, asociate cu evenimente de o mare importanţă personală şi/sau care implică emoţii puternice, amintiri care durează aparent neschimbate mai mulţi ani de zile (1977). În concepţia autorilor menţionaţi, atunci când în viaţa unei persoane au loc evenimente puternic încărcate emoţional, memoria păstrează scenele receptării acestor evenimente împreună cu detalii bogate ale unor elemente banale din acest decor. Deci, în acord cu R. Brown şi J. Kulik, amintirile „flash" sunt *amintirile despre circumstanţele în care aflăm sau trăim, luăm contact pentru prima dată cu un eveniment foarte surprinzător sau important prin consecinţe* şi/sau *intens activant emoţional.*

Amintirile „flash" sunt în felul lor unice, nu prin natura evenimentelor la care se referă, ci prin faptul că oamenii sunt capabili să-şi reamintească detalii multiple ale contextului în care au receptat şi asimilat primele informaţii despre aceste evenimente. De exemplu, despre asasinarea lui Kennedy, mulţi americani de peste 40 de ani îşi reamintesc în ce împrejurări au auzit pentru prima dată de asasinat, ce făceau atunci, cu cine erau, ce au gândit în acel moment etc. La fel, despre momentul în care au auzit despre fuga lui Ceauşescu mulţi români îşi aduc aminte destul de multe detalii referitoare la contextul personal în care au auzit pentru prima dată de aceste evenimente.

Cercetările asupra amintirilor flash au vizat evenimente socio-politice majore şi în special evenimente „negative" (asasinarea preşedintelui Kennedy, atacul terorist asupra clădirilor World Trade Center şi Pentagonului etc.). Această preferinţă pentru evenimente socio-politice se datorează faptului că la astfel de evenimente se poate raporta o

Scanned with OKEN Scanner

întreagă populație, comparativ cu alte evenimentele „flash" (evenimente personale, catastrofe colective) la care se poate raporta doar un număr restrâns de persoane.

3.2.2. Studii empirice și concluzii ale cercetării

Așa cum am precizat în alte articole[2], R. Brown și J. Kulik au fost primii care au conceput un model teoretic care să explice formarea și menținerea amintirilor de tip „flash ", în paralel cu teoria „*Now Print*" a lui *Robert B. Livingston.*

B. Livingston considera că, pentru formarea unei amintiri durabile (amintire „flash"), mai întâi are loc o evaluare a nivelului înalt de *noutate* al evenimentului, urmând apoi testul *semnificației biologice* pentru individ (dacă noile informații sunt evaluate ca fiind importante pentru adaptarea sau securitatea lui). Dacă și cel de al doilea criteriu este satisfăcut, vor fi păstrate nu numai informațiile despre eveniment, ci și toate produsele funcțiilor cerebrale recente (alte informații procesate imediat înainte, în timpul și imediat după momentul asimilării informațiilor evenimentului central).

R. Brown și J. Kulik au pornit de la ipoteza că amintirile „flash" sunt produse de un mecanism singular, absolut deosebit, diferit de cel care participă la formarea curentă a amintirilor. Declanșarea acestuia ar depinde de perceperea informațiilor despre evenimentul sursă la un înalt nivel al *surprizei* și *importanței.* Brown și Kulik face analogie cu mecanismul unui aparat fotografic cu blitz, de unde și termenul de amintire „flash". Ne amintim circumstanțe în care am receptat primele informații despre un eveniment nou sau neașteptat și detalii despre aspecte banale ale acestor circumstanțe datorită faptului că *mintea noastră face o „fotografie" care conectează toate informațiile colaterale informațiilor*

2. Cf. Ticu Constantin, *Amintiri „flash" – amintiri la intersecția între social și personal* în *Revista de Psihologie Socială*, Nr. 5, Editura Polirom, Iași, pp. 85-100; Cf. Ticu Constantin, Florin Botoșineanu, *Memoria amintirilor sociale marcante: fuga lui Ceaușescu*, în *Anatomia societății posttotalitare* (coord. Mihai Șleahtițchi), Editura Tehnica-Info, Chișinău, pp. 101-139.

Scanned with OKEN Scanner

focale. Astfel înțeles, mecanismul care stă la baza amintirilor „flash" este diferit de cel care este răspunzător de formarea amintirilor obișnuite, astfel încât informațiile captate de „flash" sunt permanent stocate și păstrate în memoria noastră (Brown și Kulik, 1977).

Pentru a verifica aceste ipoteze, R. Brown și J. Kulik au ales 9 evenimente din sfera lumii politice americane și un eveniment din sfera vieții personale și au solicitat evaluarea acestora de către un lot format din 80 de americani (40 de albi și 40 de negri). Punându-le la dispoziție lista de evenimente, experimentatorii îi întrebau pe subiecți dacă își amintesc acele evenimentele și, dacă da, îi rugau să ofere o relatare personală a acestora.

NUMELE	LOCUL	DATA	EVENIMENTUL	RASA
1. Medgar Evers	Mississippi	12 Iunie,1963	Împușcat mortal	Negru
2. John F. Kennedy	Dallas	22 Nov.,1963	Împușcat mortal	Alb
3. Malcom X	Harlem	21 Feb.,1965	Împușcat mortal	Negru
4. Martin Luther King	Memphis	1 April, 1968	Împușcat mortal	Negru
5. Robert F. Kennedy	Los Angeles	6 Iunie,1968	Împușcat mortal	Alb
6. Ted Kennedy	Chappaquiddick	19 Iulie,1969	Înec involuntar	Alb
7. George Wallace	Laurel,Md.	15 Mai,1972	Împușcat, dar nu mortal	Alb
8. Gerald Ford	San Francisco	5 Sept.,1975	Tentativă de asasinat	Alb
9. Gen. Francisco Franco	Madrid	20 Nov.,1975	Mort din cauze naturale	Alb
10. Un eveniment personal șocant, neașteptat, ca de exemplu moartea unui prieten sau un accident grav, un diagnostic pentru o maladie incurabilă etc.				

Figura 3.1. *Cele 10 evenimente alese de R. Brown și J. Kulik (1977).*

În răspunsurile subiecților, R. Brown și J. Kulik (1977) au identificat *6 categorii de conținut* referitoare la evenimentele analizate:

1. ***descrierea generală*** a modului de receptare a știrilor;
2. ***locul*** în care subiectul se afla când a auzit de eveniment;
3. ***activitățile*** în desfășurare care au fost întrerupte de știrile despre eveniment;
4. ***sursa*** informațiilor;
5. ***efectul*** asupra celorlalți atunci când au auzit știrile;
6. ***consecințele***/impactul asupra subiectului la auzirea știrilor.

Scanned with OKEN Scanner

După cum sugerează această listă de categorii descriptive, o amintire „flash" nu presupune doar recuperarea din memorie a descrierilor, detaliilor despre evenimente noi sau surprinzătoare, ci, mai degrabă, *o descriere a detaliilor circumstanțelor imediate în care au fost receptate pentru prima dată informațiile, știrile despre un eveniment deosebit* (Brown și Kulik, 1977; Pillemer, 1984; Christianson, 1989).

În cercetarea menționată, R. Brown și J. Kulik au evaluat percepția importanței evenimentelor (în sens de consecințe), în timp ce evenimentele au fost selectate astfel încât unele dintre ele să poată avea importanță/ consecințe asupra unora dintre subiecți, în timp ce altele nu. Ei au constatat că un eveniment perceput ca foarte important pentru un grup produce mai multe amintiri „flash". De exemplu, asasinarea lui Martin Luther King a fost asociată cu o mare incidență a amintirilor de tip „flash" printre americanii negri, comparativ cu o incidență semnificativ mai mică a amintirilor „flash" printre americanii albi. În opoziție, tentativa de asasinare a lui George Wallace, pentru care 50% dintre americanii albi au amintiri „flash", a produs amintiri „flash" numai la 25% dintre americanii de culoare. În schimb, pentru evenimente de egală importanță pentru ambele grupuri (asasinarea lui John F. Kennedy) nu există diferențe semnificative în incidența amintirilor „flash".

Așa cum am mai subliniat, și din punctul de vedere al lui R. Brown și J. Kulik, pentru a inițializa formarea amintirilor de tip flash, evenimentul original trebuie să fie neașteptat, dar nivelul de *surpriză* cu care este trăit un eveniment este condiționat de gradul de *noutate* al acestuia. Existând un nivel suficient de surpriză, evenimentul este apoi evaluat în termeni de consecințe sau *importanță personală*. Atât surpriza cât și importanța sunt necesare pentru formarea amintirilor de tip flash. Mai mult, nivelul de importanță acordat evenimentului determină gradul de completitudine a amintirilor de tip flash: cu cât evenimentul este perceput mai important, cu atât mai detaliate sunt amintirile rezultate. Acest model poate fi sintetizat în Figura 3. 2.

Scanned with OKEN Scanner

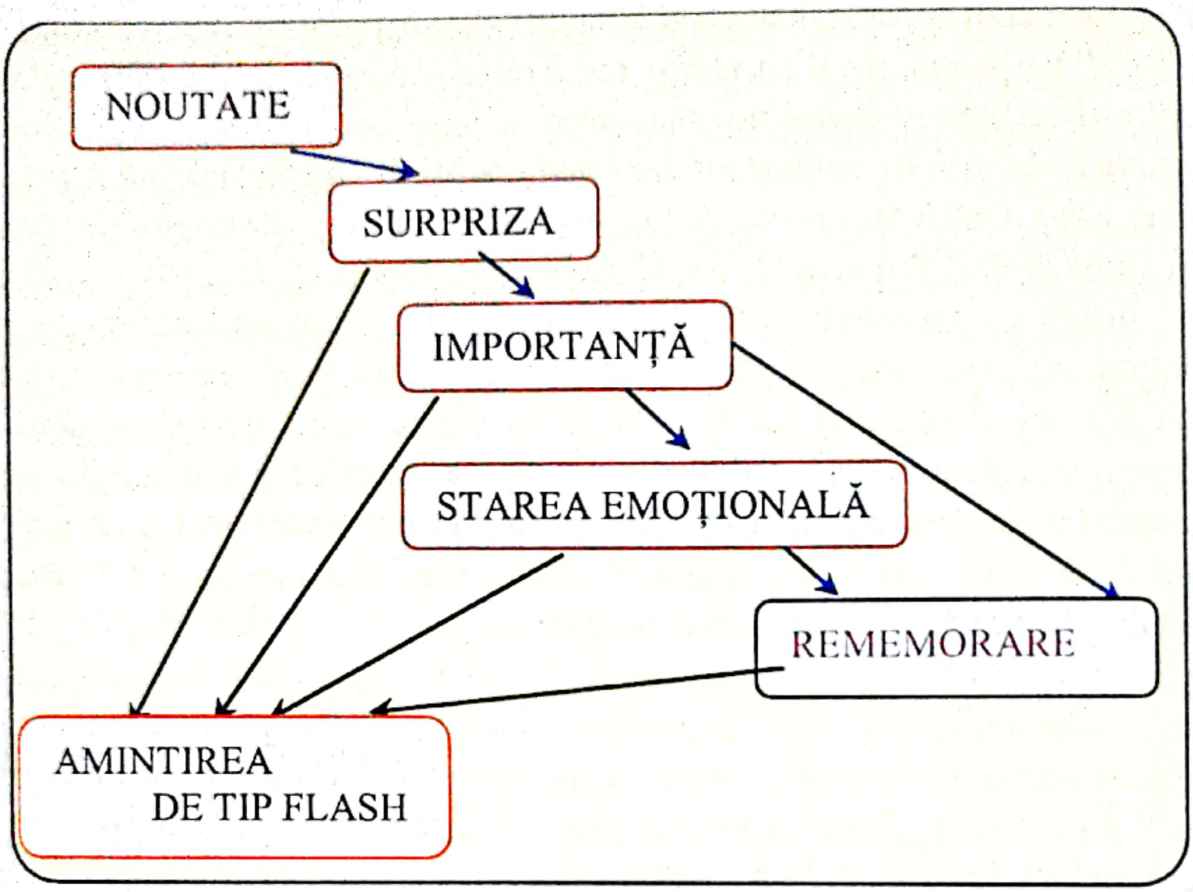

Figura 3.2. *Formarea amintirilor de tip flash conform modelului R. Brown şi J. Kulik.*

Dar, aşa cum reiese din studiul realizat de R. Brown şi J. Kulik, noutatea şi surpriza nu au fost evaluate, deoarece aceste condiţii s-au considerat ca fiind îndeplinite din start de toate evenimentele analizate. Din acest motiv felul în care noutatea şi surpriza condiţionează formarea amintirilor de tip flash nu a fost verificată empiric. Pe de altă parte, Brown şi Kulik nu au făcut diferenţa dintre importanţă şi incitarea emoţională (care figurează în model sub denumirea de *stare emoţională*), ci au utilizat cele două concepte ca interschimbabile. Absenţa diferenţierii între cele două concepte nu ne permite să stabilim dacă importanţa şi starea emoţională contribuie în mod independent la formarea amintirilor de tip flash.

În concluzie, în acord cu concepţia lui Brown şi Kulik asupra formării amintirilor „flash", ştirile despre noul eveniment trebuie să fie *surprinzătoare* şi percepute ca având *importanţă/consecinţe deosebite*.

Scanned with OKEN Scanner

Dacă aceste condiții sunt îndeplinite, atunci se formează amintiri detaliate și stabile despre modul de receptare a evenimentului. Mecanismul care stă la baza amintirilor „flash" este diferit de cel care este răspunzător de formarea amintirilor obișnuite, astfel încât informațiile reținute sunt permanent stocate și păstrate în memoria noastră (Brown și Kulik, 1977).

Investigând această perspectivă explicativă, McCloskey, Wible și Cohen ajung la concluzia că aceste amintiri nu trebuie văzute ca produse ale unui mecanism special ci, mai degrabă, ca un produs al „mecanismelor obișnuite ale memoriei" (McCloskey, Wible și Cohen, 1988). Studiind amintirile „flash" pentru explozia navetei spațiale Challenger, autorii menționați au găsit că acestea sunt incomplete, predispuse uitării și inexacte. Astfel, pentru McCloskey, Wible și Cohen nu există nici o diferență cantitativă între amintirile pentru evenimentele noi sau neașteptate și amintirile obișnuite sau anticipate. În plus, Neisser (1982), în urma unor studii similare, afirmă că amintirile „flash" sunt la fel de vulnerabile ca alte tipuri de amintiri, acesta excluzând intervenția unor mecanisme speciale. Analizând datele rezultate în urma studiului asupra amintirilor „flash" referitoare la asasinarea premierului suedez, Christianson (1989) susține și el că ideea păstrării intacte în timp a amintirilor „flash" este falsă.

Așa cum o să arătăm mai departe, în aceste studii autorii nu au evaluat *importanța* acordată evenimentului și, deseori, factorii *surpriză* și *afect* au fost presupuși și nu evaluați. Aceasta face ca argumentarea în favoarea ideii că amintirile „flash" sunt amintiri obișnuite să fie deficitară (revenim cu o argumentație completă în paragrafele următoare).

3.3. Controverse referitoare la fenomenul de „amintire flash"

După cum au existat susținători ai ipotezei existenței unor amintiri „flash" cu caracteristici distinctive față de restul amintirilor „normale", au existat și cercetători care au contestat caracterul special al amintirilor „flash" (Bohannon, 1988; Neisser & Harsch, 1992; McCloskey, Wible & Cohen, 1988).

Scanned with OKEN Scanner

McCloskey, Wible şi Cohen (1988) şi Neisser şi Harsch (1992) au utilizat designul de tip test-retest, în care subiecţii au fost testaţi la o distanţă mică în timp de la prăbuşirea navetei spaţiale Challenger şi la o distanţă mai mare (de luni sau ani), cerându-li-se să facă o descriere liberă şi să răspundă la câteva întrebări (*unde se aflau, cu cine, ce făceau, locul, data şi ora* etc.). Verificarea existenţei sau nu a unor amintiri „flash" detaliate şi persistente în timp a fost realizată prin măsurarea consistenţei (gradului de suprapunere) dintre detaliile de memorie oferite la cele două evaluări. O consistenţă mare este un indicator a acurateţei amintirilor „flash" formate în timpul sau imediat după receptarea evenimentelor. Autorii studiului au găsit că majoritatea grupului de 29 de subiecţi retestaţi după un interval de 9 luni aveau amintiri „flash" (89 % dintre ei au putut, 9 luni mai târziu, să relateze corect despre loc, activităţi, surse ale informaţiilor, reacţii etc.).

În contrast, într-o cercetare similară, Neisser şi Harsch (1992) găsesc că foarte puţini din cei 44 de subiecţi retestaţi au amintiri „flash" după un interval de 32 şi 34 de luni. Bohannon, în 1988, într-un studiu amplu asupra amintirilor „flash" legate de acelaşi eveniment (explozia navetei Challenger), descoperă că foarte puţini dintre subiecţii retestaţi după un interval de 8 luni au formate amintiri cu adevărat „flash" (mai puţin de 35% dintre subiecţi).

Aşa cum observa M. Conway (1994), în toate cele trei studii menţionate există o trăsătură comună: valoarea *surprizei* şi a *importanţei* a fost mai degrabă presupusă decât măsurată. Este foarte posibil ca valori mici ale *surprizei* şi *importanţei* să fie asociate cu eşecul în formarea amintirilor „flash". De exemplu, în cercetările lui McCloskey, Wible şi Cohen (1988), subiecţii fiind luaţi din staff-ul facultăţii, fiind mai în vârstă, este posibil ca pentru aceştia programul spaţial să aibă, în general, o mai mare importanţă personală decât pentru subiecţii din cercetarea lui Neisser şi Harsch (1992) sau Bohannon (1988), care erau studenţi (deci mult mai tineri) şi poate mai puţin interesaţi şi afectaţi de programul spaţial. De aici apariţia unor rezultate pe baza cărora s-au putut trage concluzii diferite.

În formularea teoriei iniţiale a amintirilor „flash", Brown şi Kulik au

Scanned with OKEN Scanner

presupus că nivelurile *surprizei, importanței* (în termeni de consecințe) și ale *afectului* sunt probabil relaționate într-o anumită măsură. Astfel, conform acestei ipoteze, măsurarea intensității reacției emoționale la receptarea informațiilor despre dezastrul Challenger poate fi un indicator indirect al nivelului de surpriză și impact/importanță. McCloskey, Wible și Cohen (1988) nu au măsurat în mod direct intensitatea stării afective a subiecților investigați iar Neisser și Harsch (1992) au făcut-o într-o formă derivată, măsurarea bazându-se pe numărarea cuvintelor desemnând emoții negative pe care subiecții le foloseau răspunzând la întrebarea *Ce ai simțit când ai auzit aceste noi informații?*. În schimb, Bohannon a folosit o *măsură directă a intensității emoțiilor* sub forma unei scale în cinci trepte și a găsit că subiecții raportează numai niveluri moderate ale emoției ca răspuns la receptarea știrilor despre dezastru. Aceste date demonstrează, pe un larg eșantion (N = 687), că știrile despre dezastrul Challenger nu au cauzat reacții emoționale extinse și puternice, ci, mai degrabă, au generat un nivel moderat de surpriză și au fost evaluate ca având o importanță redusă. Prin urmare, a apărut o incidență mai scăzută de amintiri „flash" decât s-ar fi așteptat.

Spre deosebire de studiile despre dezastrul Challenger, în alte cercetări asupra amintirilor „flash" s-a încercat evaluarea variabilelor critice – *surpriza* și *consecințele/importanța*. Christianson (1989) a realizat o cercetare test–retest (N = 36) referitoare la asasinarea primului ministru suedez Olof Palmer. Subiecții au completat un chestionar similar celor utilizate în studiile anterioare, la 6 săptămâni, la 52 și la 54 de săptămâni după eveniment. În general, subiecții au avut emoții negative la primirea știrilori, toți au fost extrem de surprinși și, pe baza unor criterii de scorare permisive, 95% dintre subiecți au avut amintiri „flash" (conform unor criterii stricte de scorare, în jur de 50 %). În general, variabilele *emoție* și *surpriză* nu au fost asociate cu incidența amintirilor „flash", cu excepția faptului că, în situația scorării mai puțin stricte, subiecții care au fost în mai mare măsură surprinși de eveniment au fost mult mai consistenți în raportarea amintirilor, comparativ cei care au fost mai puțin surprinși.

Analizând cercetarea realizată de Christianson, M. Conway (1994) sublinia faptul că în această cercetare subiecții nu au evaluat importanța

Scanned with OKEN Scanner

evenimentului şi, prin urmare, nu ştim dacă acesta este sau nu un factor crucial în formarea amintirilor „flash". De exemplu, o persoană poate fi „şocată şi surprinsă" de ştirile despre uciderea premierului Palmer, dar evenimentul poate avea puţină importanţă, consecinţe reduse asupra vieţii personale. O altă problemă a acestei cercetări este cea a acurateţei în măsurarea emoţiilor şi a surprizei. Subiecţii au fost chestionaţi pentru prima dată la 6 săptămâni după evenimente, exactitatea în măsurarea emoţiilor şi a surprizei trăite de aceştia depinzând de capacitatea lor de a evoca măsura în care ei au fost surprinşi sau emoţionaţi. Dacă ei nu pot face aceasta cu precizie, atunci şi acurateţea evaluărilor lor va suferi şi nu va apărea o relaţie evidentă între aceste variabile şi consistenţa amintirilor.

În legătură cu aceasta, D.B. Pillemer (1984) a găsit că evaluarea afectului sau surprizei după 6 luni de la evenimente nu este corelată cu consistenţa amintirilor, ceea ce sugerează că astfel de măsurări pot fi utile doar dacă se realizează foarte aproape în timp de momentul în care evenimentul a avut loc. D.B. Pillemer (1984) a investigat amintirile subiecţilor în legătură cu încercarea de asasinare a preşedintelui Ronald Reagan (N = 44) folosind un chestionar la o lună şi la 6½ luni de la eveniment. Analistul găseşte că majoritatea subiecţilor săi au amintiri „flash" şi descrierea amintirilor este puternic consistentă de-a lungul celor două testări. Mai mult, numai două variabile au fost în mod cert şi pozitiv asociate cu amintirile „flash", şi anume *surpriza* şi *emoţia* (acestea fiind evaluate de către subiecţi la niveluri moderate). Prin contrast, *importanţa* evenimentului în termeni de consecinţe, care a fost evaluată cu ajutorul unei întrebări cerând subiecţilor să evalueze „impactul" noilor ştiri, a fost foarte slab sau deloc asociată cu consistenţa amintirilor. În această situaţie credem că factorul *importanţă* s-a dovedit mai puţin relevant pentru amintirile „flash" formate, datorită faptului că, fiind doar o tentativă de asasinat (deci neavând urmări considerabile), factorul importanţă nu mai este determinant. În cazul unui asasinat reuşit, importanţa, în termeni de consecinţe, devine un factor pertinent.

Deci, conform cercetărilor realizate de D.B. Pillemer, încercarea de asasinare a preşedintelui Reagan, deşi slabă ca impact, dă naştere unor

Scanned with OKEN Scanner

amintiri „flash", iar acest proces este strâns asociat cu *afectul* şi *surpriza*, astfel încât cu cât experienţa receptării ştirilor despre încercarea de asasinat este mai intens trăită afectiv şi cu o mai mare surpriză, cu atât sunt mai consistente amintirile „flash" formate.

3.4. Modelul amintirilor „flash" propus de M. Conway

Într-un studiu publicat în 1994, M. Conway reuşeşte să facă o analiză pertinentă a concepţiilor referitoare la amintirile „flash" până în acel moment, să propună un design de cercetare care să clarifice numeroasele probleme aflate în dispută. Mai mult, pe baza datelor obţinute într-o cercetare de amploare, el oferă un model explicativ al mecanismelor de formare şi funcţionare a amintirilor de tip „flash".

Referindu-se tot la amintirile de tip „flash", M. Conway arată faptul că, atunci când unui eveniment (a) i se atribuie o importanţă redusă, (b) are loc într-un domeniu pentru care subiectul nu are nici prea multe informaţii şi nici un interes deosebit, dar (c) există un nivel minim de afect provocat de eveniment, cele trei sub-componente participă la formarea unei amintiri „normale. În schimb, atunci când un eveniment (a) este evaluat ca având o înaltă importanţă naţională sau personală, putând astfel să fie codificat în termeni de „sine" sau de cunoştinţe generale, (b) se grefează pe existenţa unor informaţii sau a unui interes anterior în domeniu şi (c) declanşează şi un nivel înalt de surpriză şi intensitate a trăirii afective, sunt şanse să se formeze o amintire de tip „flash".

Cercetarea, în urma căreia a extras aceste concluzii, s-a bazat pe un design similar celui utilizat de D.B. Pillemer în 1984, evenimentul ţintă fiind demisia doamnei Margaret Thatcher din postul de prim-ministru al Marii Britanii. Ancheta s-a realizat pe un grup de subiecţi (studenţi), de diferite naţionalităţi (215 subiecţi din Marea Britanie - *lot UK*; 154 de subiecţi din diferite ţări, majoritatea fiind din SUA, *lot non-UK*) la 14 zile şi la 11 luni de producerea evenimentului (Conway, 1994).

Scanned with OKEN Scanner

3.4.1. Variabile asociate formării de amintiri de tip „flash"

Analiza rezultatelor a arătat că mare parte din amintirile „flash" sunt asociate cu niveluri înalte şi moderate ale *surprizei* şi *intensităţii* (subcomponentele variabilei *afect*), cu niveluri moderate ale *importanţei personale*, cu niveluri înalte ale *importanţei naţionale*, cu cantităţi moderate de *cunoştinţe anterioare* şi niveluri moderate ale *interesului* pentru politică. În contrast, amintirile „nonflash" sunt asociate cu niveluri moderate spre slabe ale *intensităţii trăirii* şi ale *importanţei personale*, cu niveluri moderate ale *surprizei* şi *interesului* pentru politică şi niveluri egal distribuite ale *importanţei naţionale*. Altfel spus, pentru toate variabilele secundare există diferenţe semnificative între subiecţii la care s-au format amintiri „flash" şi la cei fără astfel de amintiri, în sensul că la primii valorile acordate dimensiunilor secundare au fost semnificativ mai mari decât la cei din urmă.

Subiecţii care au în mod spontan amintiri „flash" evocă mult mai multe *alte evenimente* pe care le asociază cu evenimentul principal, comparativ cu cei la care nu s-au format amintiri „flash". Aceste „alte evenimente" sunt formate din: evenimente politice 44%, evenimente autobiografice 18%, o mixtură din ambele evenimente 38%. Pare probabil ca această evocare spontană a evenimentelor asociate să indice o integrare a amintirilor despre demisia primului ministru în cunoştinţele anterioare, cu rolul de a facilita stabilizarea în memoria de lungă durată a structurilor de cunoştinţe reprezentând aspecte tematice ale perioadei politice dominate de M. Thatcher.

Referitor la măsurarea sub-componentelor legate de *repetiţie* (evaluată prin variabilele evocare sau repetare în gând; evocare sau repetare cu alţii; repetare sau evocare prin urmărirea dezbaterilor mass-media), amintirile „flash" au fost evaluate de către subiecţi ca fiind asociate cu un nivel moderat de repetiţie, în timp ce amintirile „nonflash", cu un nivel moderat spre slab de repetiţie. În ceea ce priveşte evaluarea încrederii personale în acurateţea amintirilor evocate (scala 0 – 2), subiecţii cu amintiri „flash" sunt semnificativ mai siguri de acurateţea răspunsurilor lor decât cei care nu au avut amintiri „flash" (Conway, 1994).

Scanned with OKEN Scanner

În concluzie, subiecții cu amintiri „flash" au trăit evenimentele cu mult mai multă intensitate (*afect*), le-au perceput în mai mare măsură ca fiind *importante, au știut* mai multe despre administrația Thatcher și au fost mult mai *interesați de politică,* decât cei la care nu s-au format amintiri „flash". În plus, grupul cu amintiri „flash" reactualizează evenimentul mai frecvent și are mai mare încredere în acuratețea amintirilor (Conway, 1994).

3.4.2. Rolul codificării și al repetiției în formarea amintirilor „flash"

Pentru analiza relațiilor dintre variabilele secundare (sub-componentele *codificare* și *repetiție*) și identificarea unui model cauzal explicativ al relațiilor dintre acestea, autorul s-a decis să folosească o tehnică a modelării cauzale, realizând analiza datelor prin intermediul *ecuației structurale* (propusă de Bentler, 1980). A rezultat un model cauzal al evaluărilor secundare (variabilele *importanță, surpriză, intensitate, repetiție* etc.) pentru grupul care a avut amintiri „flash" și pentru grupul care nu a avut amintiri „flash".

Ipoteza a fost că dacă amintirile „flash" nu sunt o clasă unică de amintiri, ci mai degrabă reprezintă un set de amintiri „comune" neobișnuit de detaliate și de durabile, atunci patternurile relațiilor structurale ale evaluărilor secundare a amintirilor „flash" și cel al amintirilor „nonflash" *trebuie să fie identice sau cel puțin foarte similare.* A doua variantă presupunea că, dacă amintirile „flash" și amintirile „nonflash" sunt clase de amintiri complet disjuncte, atunci la baza formării acestor amintiri trebuie să stea *constructe diferite și relații diferite între aceste constructe.* În fine, a treia posibilitate: aceleași constructe sunt asociate cu formarea ambelor tipuri de amintiri, dar relațiile dintre constructe diferă (Conway, 1994).

După ce modelul rezultat în urma analizei de regresie (având ca factori latenți *codificarea* și *repetiția*) s-a dovedit a nu fi adecvat pentru explicarea datelor obținute, autorul a generat o nouă clasă de modele în care sub-seturile *afectului* (INT – intensitatea, SUR – surpriza), ale *importanței*

Scanned with OKEN Scanner

(IP – importanța personală, IN – importanța națională), ale *cunoștințelor/interesului* (CUN – cunoștințe despre mersul evenimentelor, INT-P – interesat de politică, A-AM – alte amintiri asociate) formează factorii latenți. Explorarea relațiilor cu acest model (Figura 3. 3) arată o excelentă potrivire statistică cu datele obținute (Conway, 1994, p. 335).

Constructele latente sunt reprezentate în cercuri, iar variabilele măsurate în mici pătrate. Toate legăturile dintre constructele latente sunt pozitive și semnificative. Săgețile arată că acel construct aflat la originea săgeții contribuie la determinarea variației constructului indicat de vârful săgeții (Conway, 1994, p. 336).

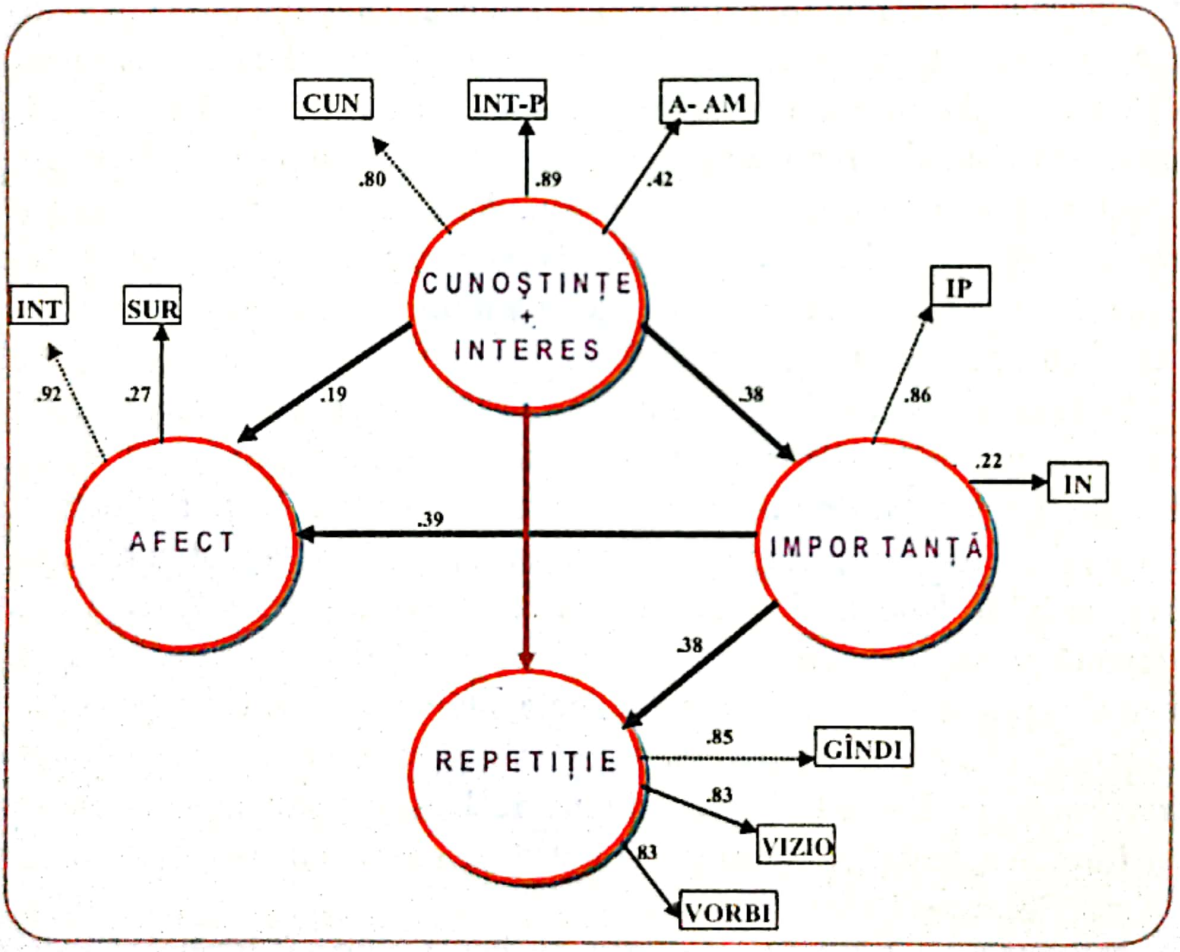

Figura 3.3. *Modelul cauzal al relațiilor dintre variabilele secundare ale amintirilor „flash"* (Conway, 1994, p. 335).

Scanned with OKEN Scanner

Este evident că, în formarea amintirilor „flash", constructul *cunoştinţe/interes* este central prin aceea că el contribuie în mod semnificativ la variaţia celorlalte constructe şi, indirect, la variaţia tuturor variabilelor măsurate. Cu cât este mai mare valoarea acestui construct (cunoştinţele/ informaţiile despre mersul evenimentelor/interesul în domeniu), cu atât este mai mare nivelul *importanţei* personale şi naţionale (atribuit de către subiect), *afectul* (exprimat prin surpriză şi intensitatea trăirilor) şi *repetiţia* (exprimată prin întoarcerea cu gândul la acele evenimente, discutarea cu alţii sau urmărirea dezbaterilor/informaţiilor mass-media). *Importanţa*, de asemenea, este în mod pozitiv asociată cu nivelul afectului şi cel al repetiţiei, astfel încât, cu cât mai important este un eveniment, cu atât este mai mare trăirea afectivă şi rememorarea evenimentului. *Afectul* şi *repetiţia* nu corelează în mod direct sau reciproc cu constructele cunoştinţe/interes sau importanţă. Astfel, pentru amintirile „flash" cunoştinţele/ interesul şi importanţa determină gradul trăirii afective şi amploarea repetiţiei (Conway, 1994).

Aplicând acelaşi model pentru analiza variabilelor secundare ale lotului fără amintiri „flash", testul *chi-square* ($X^2(26) = 45.1$, $p < .01$) indică o discrepanţă semnificativă între model şi date. Un nou model, care omite trei dintre legăturile nesemnificative identificate în modelul anterior (cele dintre constructul *importanţă* şi constructele *afect* şi *repetiţie*), a fost aplicat evaluărilor variabilelor secundare ale lotului fără amintiri „flash". A fost observată o bună potrivire dintre model şi datele evaluărilor. Figura 3.4 arată modelul amintirilor non-flash, unde putem observa că *afectul, importanţa şi repetiţia* sunt constructe independente fără nici o relaţie structurală între ele (Conway, 1994).

Urmărind cele două reprezentări grafice ale relaţiilor dintre variabilele secundare pentru amintirile „flash" şi pentru amintirile non-„flash", observăm că ambele tipuri de amintiri implică un acelaşi construct latent şi, prin inferenţă, acelaşi proces de codificare şi repetiţie. Mai mult, *cunoştinţele/interesul* joacă un rol similar pentru ambele tipuri de amintiri şi este pozitiv asociat cu *afectul, importanţa şi repetiţia.*

Aşa cum sublinia M. Conway, aceste date sugerează că unele procese sunt comune formării şi menţinerii atât a amintirilor „flash", cât şi a

Scanned with OKEN Scanner

amintirilor „nonflash". Poate procesele asociate constructului *cunoştinţe/ interes* au în comun formarea tuturor tipurilor de amintiri autobiografice şi reflectă integrarea noilor amintiri printre cunoştinţele preexistente în memorie. Diferenţa critică dintre cele două modele se articulează în jurul rolului constructului *importanţă,* care influenţează *afectul* şi *repetiţia* pentru amintiri „flash", dar nu şi pentru amintirile „non-flash".

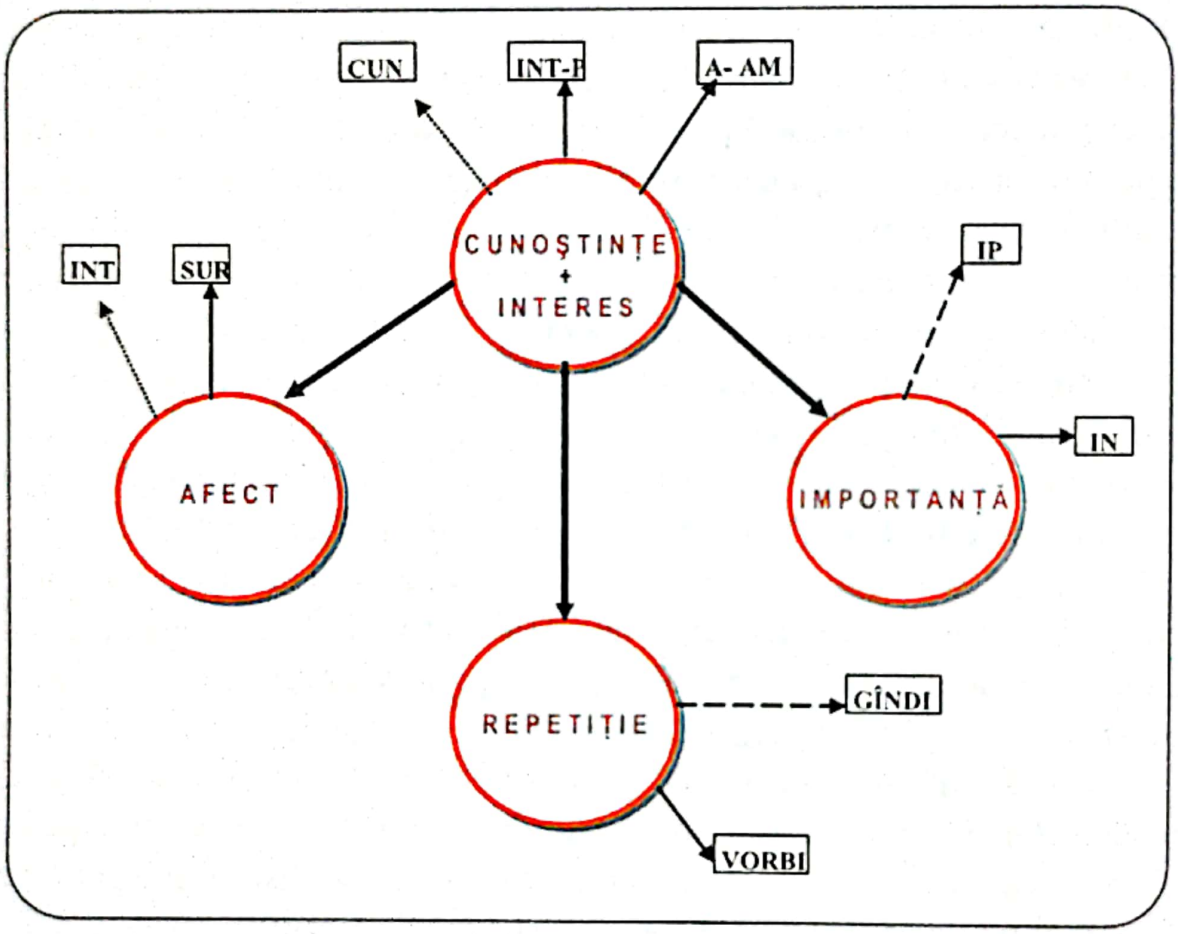

Figura 3.4. *Modelul cauzal al relaţiilor dintre variabilele secundare ale amintirilor non-„flash"* (Conway, 1994, p. 336).

Această diferenţă cheie a fost anticipată de relatarea lui R. Brown şi J. Kulik despre formarea FB şi este compatibilă cu studiile despre amintirile „vii" ale lui Rubin şi Kozin din 1984, susţine M. Conway (1994).

În final, M. Conway a realizat un model complet care ia în calcul evaluările variabilelor secundare pentru ambele tipuri de amintiri şi

Scanned with OKEN Scanner

atributele latente secundare ale constructului amintirii (care include: DES – *descrierea amintirii*; PEO – *oameni*; PLA – *locul*; ACT – *activități*; SOU – *sursa informațiilor*). Figura 3. 5 ilustrează modelul care asigură (statistic) cea mai bună potrivire între un model teoretic şi datele studiului. În acest model, efectele *cunoştinţelor/interesului* şi ale *importanței* în amintirile „flash" sunt indirecte şi operează prin intermediul constructelor *afectului* şi *repetiției* pe care le influențează în mod direct (Conway, 1994).

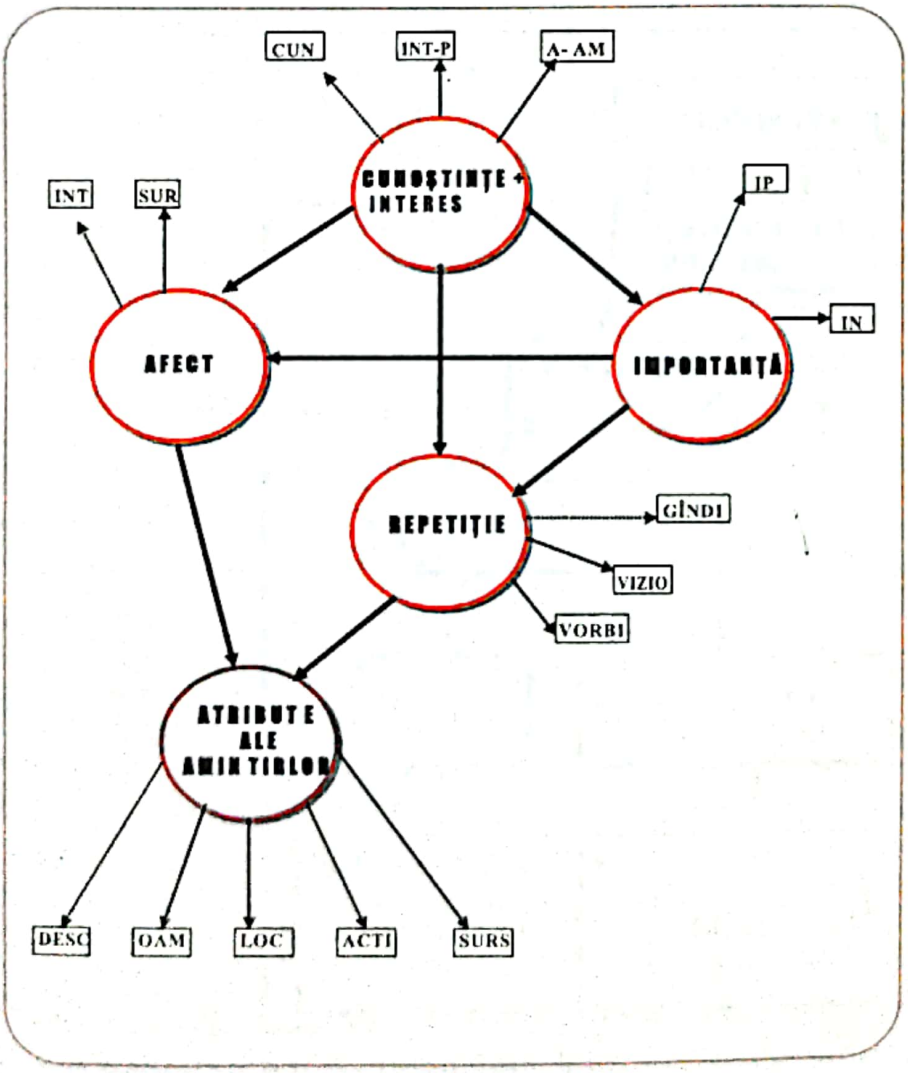

Figura 3.5. *Modelul cauzal al relațiilor dintre variabilele secundare ale formării* (Conway et al., 1994, p. 337).

Scanned with OKEN Scanner

3.4.3. Secvențele proceselor de codificare și de repetiție

Unul din rezultatele neobișnuite ale cercetării lui Conway este dat de marea incidență a amintirilor foarte detaliate furnizate de subiecții U.K., incidență care rămâne consistentă după un interval de 11 luni și, pentru un mic grup, după un interval de 26 de luni. Rezultatele studiului confirmă că un număr de factori sunt influenți în formarea și menținerea amintirilor „flash"; dintre aceștia *importanța* evenimentului original pare a fi esențială.

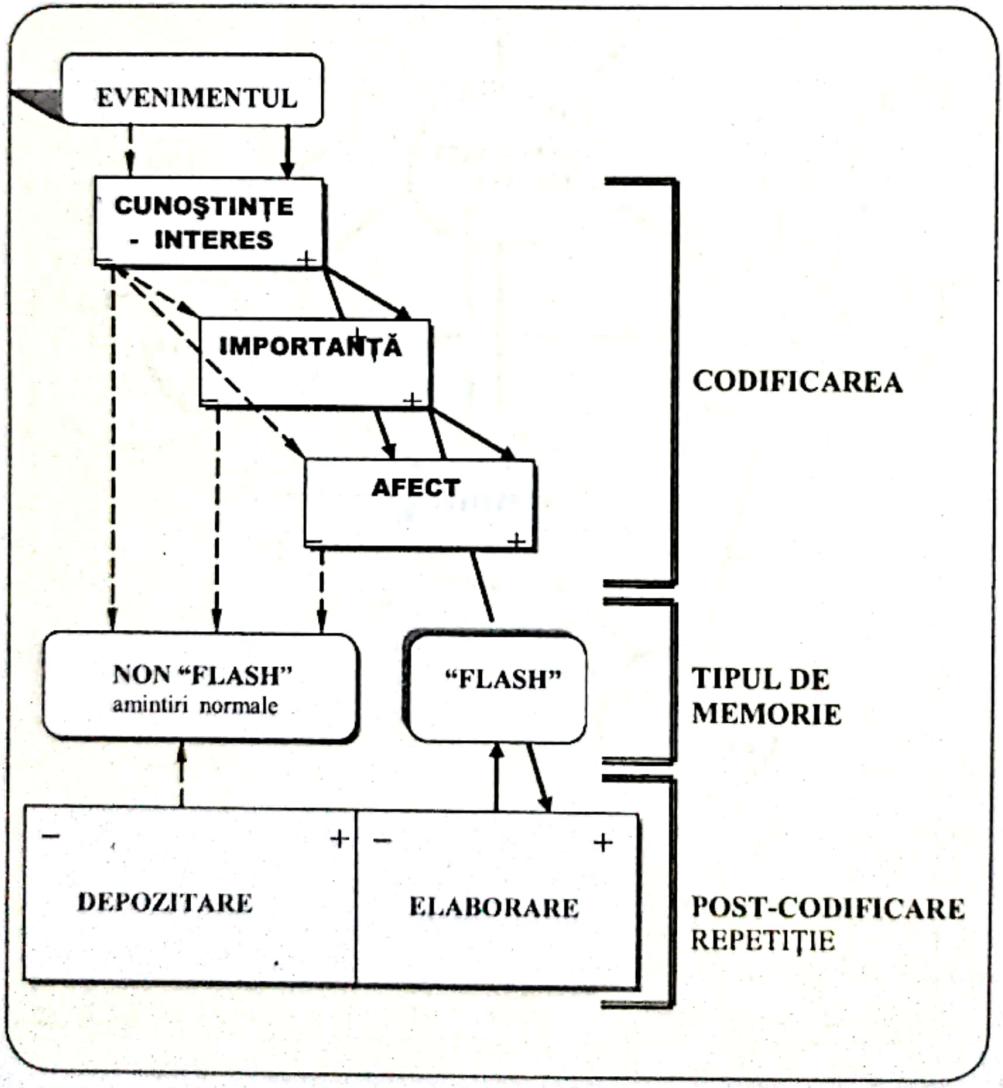

Figura 3.6. *Secvențele proceselor de codificare și de repetiție în formarea și menținerea amintirilor* (Conway et al., 1994, p. 338).

Scanned with OKEN Scanner

În concepția lui Conway, formarea amintirilor este văzută ca o rezultantă a unor procese succesive operând în timp, fie separat, fie în conjuncție.

Primul set de procese îl reprezintă utilizarea *cunoștințelor* (cunoștințe anterioare în domeniu și interesul pentru domeniul respectiv). Acest proces este comun în formarea ambelor tipuri de amintiri. Un set secund de procese evaluează apoi *importanța* evenimentului, iar al treilea set mediază trăirea *afectivă* ca răspuns la caracteristicile evenimentului. Când importanța este înaltă și începe să fie asociată cu afectul, atunci se formează o amintire „flash" (Conway, 1994).

R. Brown și J. Kulik (1977) au lansat ideea că importanța are fie un bogat, fie un excesiv nivel de „semnificație biologică", pe care Conway o interpretează prin faptul că noul eveniment a fost judecat ca având consecințe pentru *sine* mai importante decât consecințele atribuite în mod obișnuit celor mai multe informații sociale. Dacă importanța nu atinge un anumit nivel, atunci asocierea dintre afect și importanță nu mai este prezentă și aceste procese vor avea efecte separate în formarea amintirilor („nonflash") (Conway, 1994).

Referindu-ne la repetiție, datele arată că pe măsură ce crește cantitatea de cunoștințe anterioare și nivelul de interes, crește și tendința subiecților de a reactualiza informațiile în gând, în cadrul discuțiilor sau prin urmărirea dezbaterilor mass-media. Dar numai pentru grupul cu amintiri „flash" repetiția este influențată și de importanța acordată evenimentului. Este posibil ca acest efect să reflecte o mai mare accesibilitate generală a amintirilor „flash" în memorie, poate datorită asocierii evenimentului sursă, prin intermediul importanței acordate, cu teme, obiective sau planuri relevante ale *sine*-lui (Conway, 1994).

Repetiția are funcții diferite pentru cele două tipuri de amintiri: servește la menținerea amintirilor obișnuite; stabilește rute multiple spre amintirile „flash", explicând astfel accesibilitatea mai mare a acestora. Totuși, repetiția nu pare a fi o dimensiune esențială a amintirilor „flash", dovadă fiind faptul că grupul re-testat după 26 de luni a raportat o rată redusă de repetiție/reactualizare a informațiilor despre eveniment în acest interval.

Scanned with OKEN Scanner

Fără îndoială că *importanța* personală și națională a unui eveniment este esențială în formarea amintirilor flash. Aceasta a putut fi sesizată în incidența diferită a amintirilor flash la subiecții U.K. și la subiecții non-U.K. și în rolul integrativ și puternic al importanței în formarea și menținerea amintirilor flash, comparativ cu rolul independent și slab jucat pentru amintirile nonflash. În plus, deși procesul de formare a amintirilor flash și nonflash este similar, acest proces este mult mai important în formarea amintirilor flash, comparativ cu cele nonflash. În acest sens, formarea amintirilor flash poate fi considerată a fi specială sau privilegiată.

Deoarece mulți din subiecții studiului realizat de Conway și de colaboratorii săi au raportat valori mici ale repetiției/rememorării informațiilor referitoare la evenimentul analizat, modelul propus Martin Conway presupune că repetiția nu joacă un rol crucial în formarea amintirilor de tip flash. Mai mult, în cazul amintirilor de tip non-flash, repetiția se presupune că ajută la menținerea cunoștințelor fragmentare despre subiectul (tema) evenimentului, iar în cazul amintirilor de tip flash, ar contribui doar la menținerea informațiilor referitoare la conținutului evenimentului (Conway, 1994).

Studiul realizat de M. Conway reprezintă prima încercare de a testa statistic formarea și menținerea amintirilor de tip flash. Însă, în opinia lui C. Finkenauer și O. Luminet (1998), acest model nu ia în seamă anumite aspecte ale rezultatelor empirice și acordă un rol marginal emoțiilor și repetiției pentru formarea și menținerea amintirilor de tip flash.

3.5. Rolul emoțiilor și al partajării sociale a informației

Tocmai din dorința de a evidenția mai bine rolul emoțiilor, autorii menționați anterior propun, la rândul lor, un model explicativ pentru formarea și menținerea amintirilor de tip flash. Ei pleacă de la premisa că emoțiile reprezintă un proces mult mai complex și mai important decât tind să-l considere o bună parte de cercetători.

Scanned with OKEN Scanner

3.5.1. Rolul emoțiilor în procesarea informațiilor sociale

În literatura referitoare la emoții, C. Finkenauer și O. Luminet (1998) identifică un consens referitor la numeroase aspecte legate de emoții și procesarea/memorizarea informațiilor. O primă certitudine este aceea că *emoțiile încep cu un proces de evaluare cognitivă.* Astfel, organismul scanează informațiile interne și externe pentru a stabili dacă vreun eveniment aflat în desfășurare este relevant pentru supraviețuirea, starea de bine, scopurile urmărite sau valorile individuale. O a doua certitudine se referă la faptul că procesul de evaluare este influențat de antecedentele caracteristicilor personale, precum credințele despre sine și despre lume, experiențele anterioare și expectanțele personale. În plus, mediul este și el evaluat pe câteva dimensiuni. De exemplu, Leventhal și Scherer, în anul 1987, propuneau cinci dimensiuni de evaluare a mediului: *noutate, valență, conductivitatea scopului, potențialul de coping* (de a face față) și *acordul cu valorile și standardele personale.*

Alte rezultate ale cercetării științifice subliniază faptul că, atunci când procesul de evaluare identifică o relevanță personală, *organismul se pregătește să răspundă adaptativ la provocările mediului*; tendințele de acțiune sunt activare. Date fiind solicitările situaționale specifice și antecedentele personale, această stare de pregătire îmbracă diferite fațete. Sunt activate schimbări psihologice pentru a susține potențiale acțiuni; sunt formate răspunsuri expresive, posturale, motorii; pot fi observate și schimbări cognitive precum îngustarea atenției (Christianson & Loftus, 1991). În final, rezultă *o stare afectivă subiectivă,* pe care unii autori o consideră rezultat al evaluării cognitive (Oately & Johnson-Laird, 1987), în timp ce alții ca fiind apercepția altor fațete ale emoției, independente oricărei evaluări cognitive (Ekman, 1992).

Un alt aspect deosebit de important este cel subliniat de B. Rime, C. Finkenauer și colab. (1998), care argumentează că emoțiile determină indivizii să-și împărtășească social experiențele emoționale. Împărtășirea socială (*social sharing*) a emoțiilor implică evocarea emoțiilor într-un limbaj partajat social și un adresant, cel puțin la nivel simbolic. Problema adresantului este de asemenea bine delimitată, în general adresantul fiind

Scanned with OKEN Scanner

o persoană apropiată – părinte, frate, prieten foarte apropiat, partener de viață.

Această împărtășire socială a emoțiilor ar putea juca un rol fundamental în procesarea informațiilor emoționale și, prin acesta, în tratarea impactului psihologic al evenimentelor emoționale și stresante, care pot fi subiectul amintirilor de tip flash. Cinci argumente au fost avansate de autorii menționați, în sprijinul acestei idei :

1. **Emoțiile determină senzații ambigui**. Teoria comparării sociale a lui Festinger (1954) afirmă faptul că, atunci când sunt confruntați cu senzații ambigue, oamenii caută informații lămuritoare în mediul social. Astfel senzațiile ambiguie și confuziile în plan emoțional sunt pasibile de clarificare și rezolvare dacă oamenii le împărtășesc membrilor mediului lor social.

2. **Emoțiile sunt experiențe dense și difuze ce au nevoie de articulare cognitivă**. Utilizând limbajul, adică pur și simplu vorbind cu cineva, oamenii pot „dezvălui" materialul emoțional, să-l eticheteze și să-l organizeze în secvențe în conformitate cu regulile gândirii logice. În această manieră, indivizii sunt capabili să se detașeze de evenimentul emoțional.

3. **Emoțiile pun la îndoială credințele persoanelor** despre ele însele, dar și despre alții și despre lume. Împărtășirea socială a emoțiilor permite individului să treacă peste experiența emoțională, facilitând restaurarea credințelor, precum și căutarea unor înțelesuri acceptabile pentru eveniment.

4. **Emoțiile fac oamenii să caute suport social și asistență** pentru a face față situației atunci când credințele sunt puse la îndoială sau apar sentimente de insecuritate. Prin împărtășirea emoțiilor cu membri semnificativi ai mediului social, oamenii sunt în stare să găsească suport exterior pentru efortul emoțional, facilitând și întărindu-i încercările de coping.

5. **Emoțiile pot provoca orientarea atenției în mod excesiv asupra propriei persoane** și pot astfel determina disocierea persoanei de mediul social. Prin împărtășirea emoțiilor, mediul social ia cunoștință de starea care a fost experimentată de individ, o înțelege și poate propune

moduri acceptate social de definire a situației și forme prescrise cultural de a exprima și organiza emoțiile (Rimé, Finkenauer, Luminet, Zech și Philippot).

Având în vedere aceste aspecte, Finkenauer și Luminet subliniază faptul că expunerea unei situații emoționale are un impact nu numai asupra motivației individului de a stabili contact social, ci și asupra activității cognitive a persoanei. Studiile clinice au stabilit că după ce au fost martorii unui eveniment traumatic, mai mulți indivizi au trăit imagini sau gânduri indezirabile. Cercetările de laborator au demonstrat că asemenea consecințe cognitive nu sunt limitate numai la cei care caută tratament psihiatric după trecerea printr-un eveniment puternic negativ, ci aceste simptome sunt manifestate chiar și după evenimente ce induc stări emoționale relativ minore sau moderate. Analizând tendința de afiliere în condițiile expunerii la amenințare sau stress, două tipuri de motive pot explica efectul denumit „stress și afiliere" în studiile prezentate (Schachter, 1959). Mai întâi, reducerea directă a anxietății poate fi obținută prin simpla prezență a celorlalți, în așa fel încât participanții se afiliază în speranța că simplul fapt de a fi cu alții să facă să se simtă mai puțin anxioși și speriați. În al doilea rând, este posibil ca participanții să se afilieze în ideea de a câștiga claritate cognitivă cu privire la situația stimul prin obținerea de informații de la ceilalți care știu despre natura și periculozitatea stresorului (Luminet, Bouts, Delie, Manstead, Rimé, 2000).

3.5.2. Împărtășirea unei emoții și efectele ei

Apare însă o altă problemă în cazul evenimentelor publice care sunt de mare importanță pentru individ și care au fost însoțite de experiențe emoționale puternice: în ce măsură este afectată de fapt amintirea despre eveniment și despre emoțiile trăite din momentul în care individul începe să schimbe informații cu ceilalți? Este clar faptul ca individul află detalii despre un eveniment public important chiar și după ce a auzit prima dată despre el. Individul află informații despre alte persoane, despre cum au aflat ele aceeași știre, primește informații în plus despre eveniment și își

Scanned with OKEN Scanner

poate transforma propria versiune în evocările ulterioare. Eventuala versiune asupra căreia individul se decide să rămână poate fi o reconstrucție a informațiilor obținute din diverse surse. Această reconstrucție se constituie într-o posibilă explicație pentru inconsistența observată în diverse studii asupra amintirilor de tip „flash".

C. Finkenauer și O. Luminet (1998) consideră că împărtășirea unei emoții contribuie la: a) construirea și consolidarea amintirii unui eveniment important, cu relevanță pentru sine; b) îmbunătățirea procesării și completarea amintirilor emoționale; c) îmbunătățirea relațiilor interpersonale și integrării sociale.

Analizând din perspectiva acestor considerente teoretice asupra emoțiilor, modelelor anterioare amintirilor de tip flash, C. Finkenauer, O. Luminet și colaboratorii (1998) constată că vechile modele nu diferențiază explicit evaluarea emoțională de dispoziția emoțională. Așa cum am văzut, Brown și Kulik au presupus că evenimentul original este neașteptat determinând starea subiectivă de surpriză și, în plus, nu au diferențiat între evaluarea importanței evenimentului și intensitatea stării emoționale provocate de acesta. Pe de cealaltă parte, Conway și colaboratorii săi nu au luat deloc în considerare evaluarea noutății, iar evaluarea importanței personale ei presupun că determină reacția afectivă. Însă, în viziunea lor, surpriza și starea emoțională reprezintă variabile ale unui singur factor latent (reacția afectivă).

3.5.3. Modelul amintirilor „flash" propus de C. Finkenauer și O. Luminet

Pornind de la analiza datelor empirice, C. Finkenauer și O. Luminet (1998) construiesc un nou model explicativ al amintirilor de tip „flash", în care: (1) surpriza este o consecință specifică a evaluării noutății, (2) intensitatea stării emoționale (ceea ce Conway operaționalizase ca reacție afectivă) este o consecință generală a procesului de evaluare, și în particular, a procesului de evaluare a importanței personale, iar (3) surpriza și dispoziția emoțională au contribuții diferite la formarea amintirilor de tip flash. În concordanță cu cercetările anterioare asupra amintirilor de

Scanned with OKEN Scanner

tip flash (Christianson, 1989; Rubin & Kozin, 1984), modelul propus de C. Finkenauer şi O. Luminet prezice faptul că nivelul de surpriză este un determinant direct al amintirilor de tip flash.

Modelul realizat de Luminet şi colaboratori este reprezentat schematic în Figura 3. 6. În cadrul acestui model (probat prin analize statistice riguroase pornind de la date empirice) *surpriza, dispoziţia afectivă* şi *detaliile referitoare la evenimentul original* sunt determinanţii direcţi ai formării unor amintiri de tip flash.

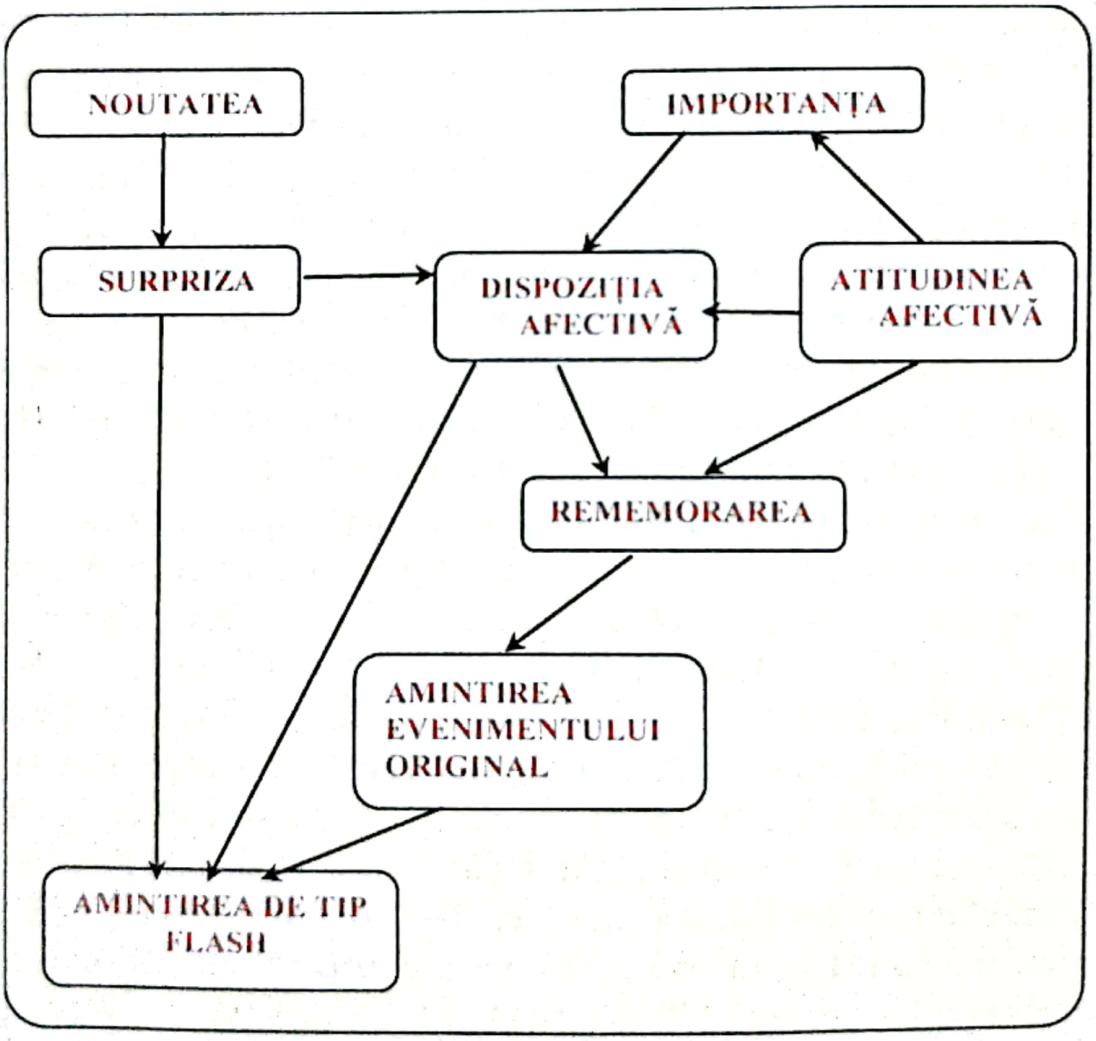

Figura 3. 6. *Modelul integrativ-emoţional al formării şi menţinerii amintirilor de tip flash (C. Finkenauer, O. Luminet, 1998).*

Scanned with OKEN Scanner

Variabila surpriză este determinată de evaluarea noutății evenimentului, iar detaliile referitoare la evenimentul original este condiționată de rememorare, la rândul ei condiționată de evaluarea dispoziției afective provocate de eveniment și de atitudinea afectivă actuală a subiectului față de evenimentul trecut. Aceste din urmă variabile, la rândul lor, sunt condiționate de importanța acordată evenimentului (C. Finkenauer, O. Luminet și colab, 1998).

3.5.4. Premise ale unor modelări teoretice viitoare

La câteva zile de la atacul terorist asupra clădirilor World Trade Center și Pentagonului din 11 septembrie 2002, s-a format o rețea internațională de cercetare (FMN – *Flashbulb Memory Network*) vizând tocmai analiza impactului acestui eveniment tragic la nivelul memoriei individuale și colective. În lunile septembrie și octombrie 2001 au fost aplicate de către membrii FMN chestionare de tip *flashbulb memory* în 10 țări, chestionarele având 136 de itemi/variabile. Prima anchetă s-a realizat pe un lot de 3668 subiecți: Italia (n = 297), Franța (n = 62), Elveția (n = 55), Belgia (n = 546), Olanda (n = 350), România (n = 716), Turcia (n = 191), Japonia (n = 683) și USA (n = 768).

Flashbulb Memory Network (FMN) reunește specialiști în studiul amintirilor de tip flash, din echipă făcând parte atât cercetători care au publicat, în ultimii ani, articole semnificative în marile reviste americane sau europene (Olivier Luminet, University of Louvain, Belgia; Antonietta Curci, Universita degli Studi di Bari, Italia; Ineke Wessel, University of Maastricht, Olanda), tineri cercetători (Massao Yogo, University of Doshisha, Japonia; Albina Shayevich, University of Cambridge, UK; Ticu Constantin, Universitatea „Al. I. Cuza" Iași, România; Faruk Gencoz, Middle East Technical University, Turcia), cât și nume consacrate ale domeniului (Martin Conway, University of Durham, UK, James W. Pannebaker, University of Texas, SUA; Elisabeth J. Marsh, Washinton University, SUA).

Scanned with OKEN Scanner

Această echipă a publicat deja un articol într-o revistă internațională de prestigiu[1] și pregătește o altă suită de articole menite să clarifice disputa în jurul caracterului special al amintirilor de tip flash și să studieze evoluția acestor amintiri, de-a lungul anilor, pe un lot panel extins din țările menționate mai sus. Astfel, pe lângă analiza factorilor care se presupune că sunt legați de organizarea sau acuratețea memoriei referitoare la acest eveniment social (atitudini, reacții afective, informații anterioare, date contextuale, rememorare), sunt prevăzute o serie de investigații suplimentare, realizate pe subiecții aceluiași lot, la intervale de câțiva ani, pentru a vedea evoluția în timp a amintirilor despre aceste eveniment.

În martie 2003 s-a realizat o nouă culegere de date, de pe același lot investigat în urmă cu un an și jumătate, cu un chestionar având mulți itemi similari celor din chestionarul precedent. În mai 2006 se planifică o nouă aplicare a unei forme similare a chestionarului de cercetare. Analiza acestor date, culese de pe un eșantion extins, din țări diferite, la intervale mari de timp, credem că va permite clarificarea conceptului de *flasbulb memory* și identificarea proceselor implicate în formarea, menținerea și evocarea acestor tipuri de amintiri.

3.6. Amintirile publice și contextul lor personal

Conținuturilor memoriei sociale pot fi analizate și din perspectiva modului în care acestea sunt asociate cu cele autobiografice. De exemplu, N. R. Brown și colab. s-au întrebat în ce mod cunoștințele pe care oamenii le au despre evenimentele publice sunt legate de cunoștințele pe care le au despre amintirile personale (autobiografice). Ei au presupus că amintirile publice vor fi amestecate cu fapte referitoare la circumstanțele în care evenimentul s-a întâmplat și cu fapte despre matricea personală în care evenimentele au fost achiziționate (Brown și colab., 1986).

---

1. Olivier Luminet, Antonietta Curci, Elizabeth J. Marsh, Ineke Wessel, Ticu Constantin, Faruk Gencoz, Masao Yogo, *The Cognitive, Emotional and Social Impacts of the September 11th Attacks: Group Differences in Memory for the Reception Context and the Determinants of Flashbulb Memory* in: *The Journal of General Psychology*, 2004, 131(3), 197-224.

Scanned with OKEN Scanner

Această opinie este concordantă cu cea referitoare la evenimentele de tip flash (prezentate anterior), autorii pornind de la premisa că înțelegerea unui eveniment public, ca și înțelegerea unui episod al unei povestiri, depinde de cunoștințele noastre despre situația respectivă și că, în astfel de cazuri, mass-media recapitulează antecedentele evenimentului respectiv pentru a-l face mai inteligibil, în mod similar modului în procedăm, fiecare dintre noi, puși în fața unui eveniment inedit. Confirmând această opinie, câțiva ani mai târziu, M. Conway demonstrează rolul decisiv jucat de *informațiile anterioare* și de *interesul pentru politică* în formarea unor amintiri de tip flash durabile legate de evenimente publice marcante (Conway, 1994).

Fiind interesați de natura evenimentelor și informațiilor care sunt activate o dată cu rememorarea unui eveniment public important, Brown și colab. (1986) susțin că memoria, în căutarea proprietăților unui eveniment oarecare, recrutează informații de la alte evenimente din cadrul aceluiași context narativ. În opinia lor, contextul personal în care asimilăm noile informații, acțiunile și activitățile asociate acestui proces sunt intrinseci evenimentului asimilat, ele putând fi strâns legate de acesta în memoria noastră. Într-adevăr, există multe argumente în acest sens, mărturii ample referitoare la faptul că informații extrinseci („independente") sunt stocate în același timp cu informațiile intrinseci pe care subiectul le învață în condiții de laborator, că manipularea mediului de învățare poate influența reactualizarea informațiilor. De exemplu, Smith (1979) și Golden și Baddeley (1975) găsesc că materialul învățat într-un anumit loc este mai bine reactualizat în același loc. Smith (1979) a arătat ca subiecții aflați într-un nou mediu, dar instruiți să-și reamintească contextul original de asimilare a informațiilor, realizează performanțe mai bune în reamintirea cuvintelor decât acei subiecți care nu au făcut aceasta. Mai mult, în alte studii, subiecții au fost solicitați să descrie câteva aspecte fizice ale itemilor de reamintit din incidentul evocat. Dintre aspectele care par a fi encodate cu cea mai mare acuratețe și cu mai puțin efort face parte și *localizarea* și *modalitatea*. Argumentul explicativ este acela că contextul a fost encodat împreună cu itemii deoarece subiecții pot să-și actualizeze contextul unui eveniment encodat în timpul evocării (Brown și colab., 1986).

Scanned with OKEN Scanner

Brown şi colab. conchid că, de cele mai multe ori, contextul este codat împreună cu itemii evenimentului şi că ne putem aştepta, prin analogie, ca amintirile despre evenimente publice să includă detalii personale despre modul în care informaţiile au fost achiziţionate. Ei admit că studiile despre amintirile flash sunt un argument serios în aceste sens. Autorii merg mai departe căutând să înţeleagă în ce măsură evenimentele publice (non-flash) sunt reamintite şi integrate cu informaţii referitoare la fapte ale vieţii personale (evenimente personale).

Într-un experiment tipic de datare li se oferă subiecţilor o descriere a unor evenimente publice şi sunt rugaţi să noteze data pentru fiecare eveniment în parte. Dacă este adevărat că oamenii stochează calendarul datelor pentru astfel de evenimente, atunci această sarcină va fi o problemă simplă (dar nu neapărat uşoară), din cauză că subiecţii pot localiza fiecare eveniment prin recuperarea datei lui din memoria de lungă durată. Experimente de datare realizate de autori diferiţi, citaţi de Brown, oferă rezultate concordante. Proporţia răspunsurilor corecte (acurateţea datării lunii evenimentului) este 3% (Brown şi colab.,1985) sau 12% (Underwood, 1977 apud Brown şi colab., 1986), ceea ce înseamnă foarte puţin.

Totuşi, aşa cum recunoştea Brown, subiecţii demonstrează că ştiu, cu o bună claritate, ordinea relaţiilor temporale dintre evenimente. În aceste studii rangul corelaţiilor dintre media datelor estimate şi media datelor reale este cuprinsă între .88 (Brown şi colab., 1985) şi .96 (Underwood, 1977). Aceste rezultate sugerează că subiecţii sunt destul de exacţi în localizarea relativei poziţii a evenimentelor curente importante, dar că reamintirea exactă a datei este probabil să nu fie foarte precisă (Brown şi colab., 1986, p.142).

Din analiza datelor diferitelor studii realizate pe tema recuperării şi/sau datării evenimentelor, apare evident că procesul de datare implică o căutare prin memorie după fapte, puncte de reper explicite, despre care avem informaţii şi care pot fi puse în legătură cu evenimentul pe care încercăm să îl datăm. Aceste evenimente „puncte de reper" pot aparţine categoriei evenimente publice sau categoriei evenimente autobiografice.

În opinia lui Brown, această strategie de datare are o consecinţă im-

Scanned with OKEN Scanner

plicită importantă. Datarea cere ca subiectul să cunoască relația temporală dintre evenimentul țintă și evenimentul reper. Când informațiile sunt insuficiente, subiectul poate încerca să recupereze un număr de fapte informative și să facă un număr de inferențe temporale în scopul de a estima data. Dacă faptele autobiografice sunt recuperabile, acestea pot fi utile, prin inferențe, în localizarea evenimentelor publice. În concluzie, se pare că subiecții caută în memorie date explicite asociate cu evenimentul țintă și, dacă nu găsesc astfel de date directe, se angajează în reactualizarea altor evenimente și realizarea de inferențe temporale între acestea și evenimentul țintă până găsesc o dată suficient de precisă pentru localizarea evenimentului țintă.

În experimentul realizat de echipa condusă de Brown s-a solicitat subiecților să dateze evenimente și să facă raționamentele de căutare a datelor cu voce tare. Prin acesta a) s-a căutat o confirmare directă a faptului dacă datarea implică realizarea de inferențe; b) s-a verificat dacă evenimentele publice sunt stocate împreună cu informații autobiografice recuperabile; c) s-a urmărit observarea unor patternuri ale recuperării care pot fi relevante pentru organizarea amintirilor publice (Brown și colab., 1986).

Au fost selectate 32 de evenimente (16 politice, 16 non-politice) derulate de-a lungul a patru ani, cu un număr aproximativ egal în fiecare an. Un grup pilot independent de subiecți a apreciat aceleași evenimente pentru a relata cât de mult știu despre ele. Media cunoștințelor, pe o scală de la 0 la 9, a fost de 5,3 pentru evenimentele politice și 5,2 pentru evenimentele non-politice. La experimentul propriu-zis au participat 15 subiecți. Autorii au presupus că evenimentele politice, prin natura conținutului lor, sunt mult mai probabil legate de un larg context public, în timp ce evenimentele non-politice nu sunt. Au existat patru ipoteze ale cercetării: 1) subiecții vor menționa una sau mai multe fapte informative făcând estimarea datei; aceasta poate indica dacă datarea evenimentului implică adesea un proces inferențial; 2) faptele menționate vor include detalii autobiografice; 3) alte evenimente publice pe care subiectul le menționează în cursul datării par a fi extrase din aceeași narațiune țintă; 4) subiecții se vor referi la președinte și administrația prezidențială când

Scanned with OKEN Scanner

se vor referi la evenimente politice şi nu o vor face atunci când se vor referi la cele non-politice.

Performanţa de datare a subiecţilor a fost similară celei din studiile citate mai devreme. Corelaţiile dintre datele obiective şi media datelor subiective a fost mare (r = .83), în timp ce procentajul răspunsurilor care au specificat în mod corect luna şi anul a fost şi el similar celor din studiile anterioare (8%). Aceste rezultate arată că cerinţa de a verbaliza nu interferează cu abilitatea de datare a subiectului. Alte trăsături ale rezultatelor: a) tipul evenimentelor (politic vs. non-politic) nu influenţează acurateţea datării b) în acord şi cu datele studiului pilot, subiecţii consideră evenimentele non-politice mai bine cunoscute decât cele politice (Brown şi colab., 1986, p. 147).

Datele rezultate în urma analizei producţiilor verbale ale subiecţilor au fost următoarele: a) 70% dintre răspunsuri au fost însoţite de alte informaţii decât cele temporale (77% politice, 64% non-politice); b) 40% dintre toate răspunsurile conţin cel puţin o referire autobiografică; adesea oamenii stochează informaţiile despre evenimentele publice împreună cu informaţii personale recuperabile; c) subiecţii menţionează evenimente din aceeaşi clasă/naraţiune în 20% din cazuri şi evenimente din alte categorii narative în 12% din cazuri (media de 32 % pentru evenimente politice, 9% pentru evenimente non-politice); d) subiecţii fac mult mai frecvent referire la preşedinte atunci când datează evenimente politice, decât atunci când datează evenimente non-politice; e) subiecţii reactivează mai multe informaţii publice decât informaţii personale atunci când datează evenimente politice (61% fapte politice, 31% fapte autobiografice), comparativ cu atunci când datează evenimente non-politice (25% fapte publice, 50% fapte autobiografice) (Brown şi colab., 1986).

Deci, rezultatele au indicat că informaţiile referitoare la evenimentele curente, odată stocate, pot include date despre evenimentul în sine (participanţi, localizare, acţiuni), date care leagă evenimentul de alte evenimente (cauze ale evenimentului, consecinţe) şi date despre contextul de evenimente personale (cum şi unde evenimentul şi/sau informaţiile despre eveniment au fost asimilate, cu cine s-a discutat etc.). Studiul a fost centrat pe analiza legăturii dintre amintirile personale şi cele publice,

Scanned with OKEN Scanner

completând investigațiile asupra amintirilor flash și demonstrând că și în cele mai puțin importante evenimente publice există componente autobiografice.

3.7. „Fuga lui Ceaușescu" – eveniment de tip flash?

Referindu-ne la evenimente trăite în spațiul românesc, ne-am întrebat dacă evenimentele din 22 decembrie 1989 din România au dus la formarea unor amintiri de tip flash, amintiri consistente și stabile în mintea românilor. Un prim demers de cercetare în acest sens a urmărit și verificarea modelului propus de M. Conway pe acest eveniment semnificativ al memoriei noastre sociale.

Momentul luat de noi în calcul și considerat a fi de maximă intensitate a fost cel în care, pe posturile de radio și la televiziunea română, s-a întrerupt un program de muzică clasică și s-au auzit cuvintele rostite de M. Dinescu: „*Fraților, cu ajutorul lui Dumnezeu suntem în sfârșit liberi. Dictatorul a fugit*". În consemnul folosit în cadrul cercetării am utilizat atât varianta cu referire explicită la „fuga lui Ceaușescu" cât și varianta de consemn combinată: „anunțarea declanșării revoluției prin mass-media/fuga lui Ceaușescu". Analiza statistică făcută în funcție de modul de formulare a consemnului nu a pus în evidență diferențe semnificative în modul în care au răspuns subiecții.

3.7.1. Obiectivele cercetării

Obiectivul principal al demersului de cercetare a fost verificarea măsurii în care acest eveniment a declanșat, pentru români, formarea unor amintiri de tip „flash". Un obiectiv secund a fost acela de a verifica în ce măsură modelul teoretico-explicativ propus de M. Conway se verifică consecutiv analizei statistice a datelor descriptive referitoare la acest eveniment. Din punct de vedere metodologic, un design de cercetare care vizează identificarea (verificarea) existenței amintirilor flash se realizează în două etape:

a) într-o primă etapă, subiecții participanți la cercetare sunt solicitați să

descrie contextul în care au receptat pentru prima dată informațiile despre acel eveniment (variabilele primare) și să răspundă la o serie de întrebări prin care se urmărește evaluarea impactului afectiv (surpriza și intensitatea), modul de reactivare a informațiilor despre acel eveniment (gânduri spontane, discuții sau urmărirea dezbaterilor mass-media), importanța acordată evenimentului (personală și națională), pentru fiecare subiect în parte (variabile secundare);

b) în etapa a doua, după un interval de timp variabil (câteva luni sau ani), aceiași subiecți sunt solicitați să descrie din nou contextul în care au receptat informațiile despre acel eveniment, pentru a verifica concordanța dintre primele declarații și cele obținute ulterior.

Doar pentru subiecții la care se identifică o concordanța mare între cele două descrieri, la intervale de timp care exclud posibilitatea amintirii declarație anterioare, putem afirma că s-au format amintiri „flash".

3.7.2. Participanți și metodă

Cercetarea s-a realizat în luna septembrie 2000, pe un lot de 120 de subiecți, 77,3% feminin, 22, 7 % masculin, 58, 3% studenți (vârsta medie 21 de ani), 41,7 categorii diverse (media de vârstă 32 de ani). Participanților li s-a înmânat un formular imprimat care cuprindea atât consemnul cât și întrebările și spațiile de notare a răspunsurilor sau scalele de evaluare a diferitelor variabile. Completarea formularului a durat în medie 25 de minute.

Datele din cadrul formularelor completate au fost supuse unei analize statistice (datele cuantificabile) și unei analize de conținut (răspunsurile libere), în cadrul căreia 5 evaluatori au acordat punctaje de la 0 la 10 pentru calitatea/gradul de detaliere a amintirilor evocate (variabile *„detalierea descrierii"*).

Reamintim că pentru această etapă de cercetare nu avem posibilitatea de a verifica dacă amintirile pe care le au subiecții noștri despre momentul în care prin mass-media a fost anunțată fuga lui Ceaușescu sunt amintiri de tip „flash". Putem să facem astfel de afirmații cu certitudine numai după ce vom obține de la aceiași subiecți o altă descriere a acelorași mo-

Scanned with OKEN Scanner

mente şi după ce vom compara cele două descrieri (variabilele primare) şi evaluările făcute de pentru dimensiunile *afect, importanţă şi repetiţie* (variabile secundare).

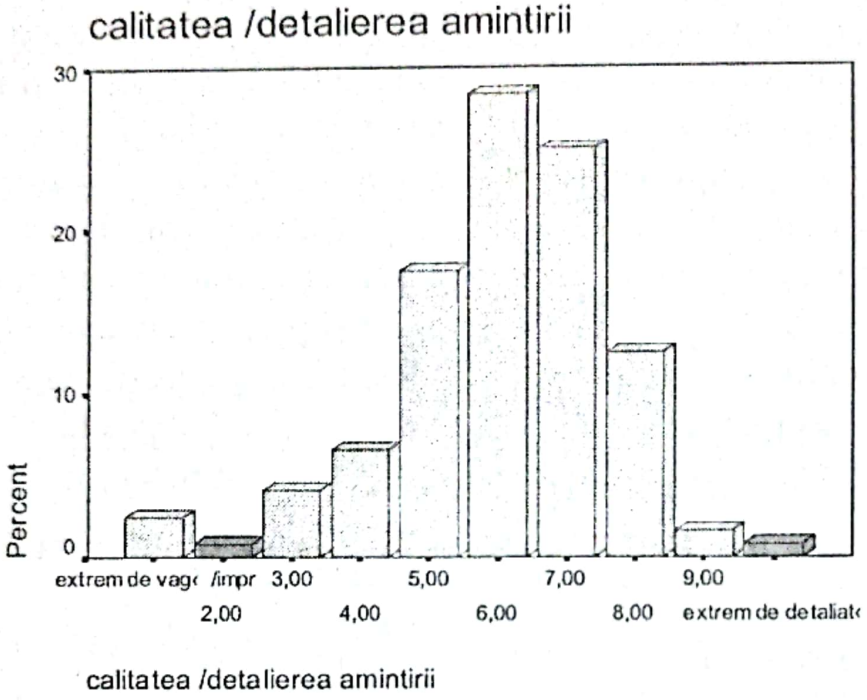

Figura 3.7. *Valori ale calităţii/detalierii amintirilor (variabile primare) (septembrie 2000).*

Ca substitut pentru dimensiunea *„atribute ale amintirilor"* (cea care rezulta din compararea celor două declaraţii), în analiza datelor primei etape am introdus o altă dimensiune intitulată de noi *„detalierea descrierii"*. Această dimensiune nu este echivalentă cu cea utilizată de M. Conway, ea fiind dependentă doar de calitatea detaliilor pe care le oferă subiectul în descrierea momentului receptării evenimentului.

În această analiză a calităţii detaliilor am ţinut cont şi de precizia cu care participanţii la cercetare au identificat ora la care s-a difuzat ştirea despre acest eveniment şi de evocarea stării de spirit, emoţiilor trăite în acel moment. Majoritatea subiecţilor investigaţi par să aibă amintiri destul de detaliate şi consistente despre momentul anunţării fugii familiei Ceauşescu.

Scanned with OKEN Scanner

3.7.3. Analiza şi interpretarea datelor

Analiza variabilelor secundare ale primei etape ale cercetării (informaţiile legate de trăirea afectivă a momentului, importanţa acordată acelor momente, frecvenţa cu care detaliile despre acele evenimente au fost reactivate) indică faptul că, pentru subiecţii investigaţi, valori mari s-au obţinut la evaluarea importanţei naţionale şi personale, intensitatea şi surpriza cu care au fost receptate şi trăite acele momente (Figura 3. 8).

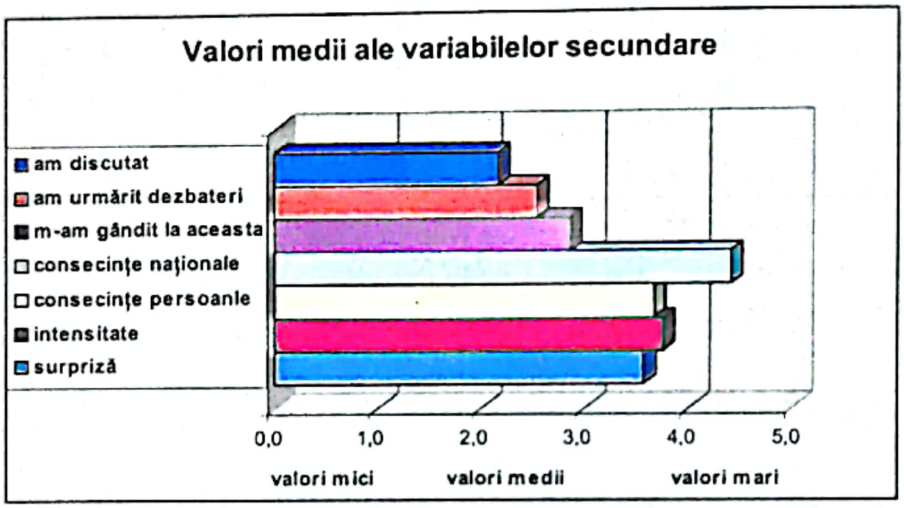

Figura 3.8. *Valori medii ale variabilelor secundare ale formării amintirilor „flash" (septembrie 2000).*

O analiză a aceloraşi date prin alte metode statistice (*reducere factorială* sau *tehnica analizei de clusteri – dendograma*) pare să indice o asociere a factorilor care participă la construirea unei amintiri flash. Aşa cum era de aşteptat, variabilele rememorării (a discuta despre, a urmări dezbateri şi a se gândi la acele momente) formează împreună un factor comun (vezi Figura 3. 9). Calitatea/detalierea amintirilor pare a fi asociată în principal cu surpriza (deci cu dimensiunea afect). În schimb, variabilele *intensitate, consecinţe personale* şi *valenţa evenimentului* formează un factor distinct descriind impactul subiectiv al evenimentului asupra subiecţilor investigaţi.[2].

2. Valenţa evenimentului se referea la felul în care a fost perceput evenimentul *în acel moment*, fie ca *ceva bun, pozitiv* (1), fie ca *ceva rău, negativ* (2).

Scanned with OKEN Scanner

Rotated Component Matrix[a]

	Component		
	1	2	3
am discutat despre acestea	,887		
am urmărit dezbateri	,850		
m-am gândit la aceasta	,817		
intensitate		,777	
consecințe asupra vieții personale		,706	
valența evenimentului		-,599	
calitatea /detalierea amintirii			,758
surpriză			,648

Extraction Method: Principal Component Analysis.
Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.
a. Rotation converged in 5 iterations.

Figura 3. 9. *Gruparea pe factori a variabilelor secundare.*

Gruparea variabilelor în funcție de „distanța" dintre ele (în termeni de similitudine, asociere) pare să indice aceleași tendințe (distincția dintre variabilele rememorării și cele ale intensității și importanței), cu deosebirea că, de această dată, variabila *calitatea descrierii* este reprezentată ca fiind diferită de celelalte. Coroborând observațiile prezentate mai sus cu analiza datelor referitoare la corelațiile ce se stabilesc între diferitele variabile și dimensiuni ale cercetării realizate de noi, rezultatele obținute până în această etapă a cercetării par să confirme modelul propus de M. Conway.

În Figura 3. 10, fără a face referire la cele două dimensiuni asupra cărora nu avem datele în această etapă a cercetării (*atributele amintirilor* și *evaluarea cunoștințelor, interesului* pentru domeniul respectiv), relațiile stabilite între dimensiunile *afect*, *importanță* și *repetiție* sunt similare celor obținute de autorul american. Cifrele indică valori ale corelațiilor stabilite între variabile și dimensiunile care le înglobează sau între dimensiunile integratoare.

Scanned with OKEN Scanner

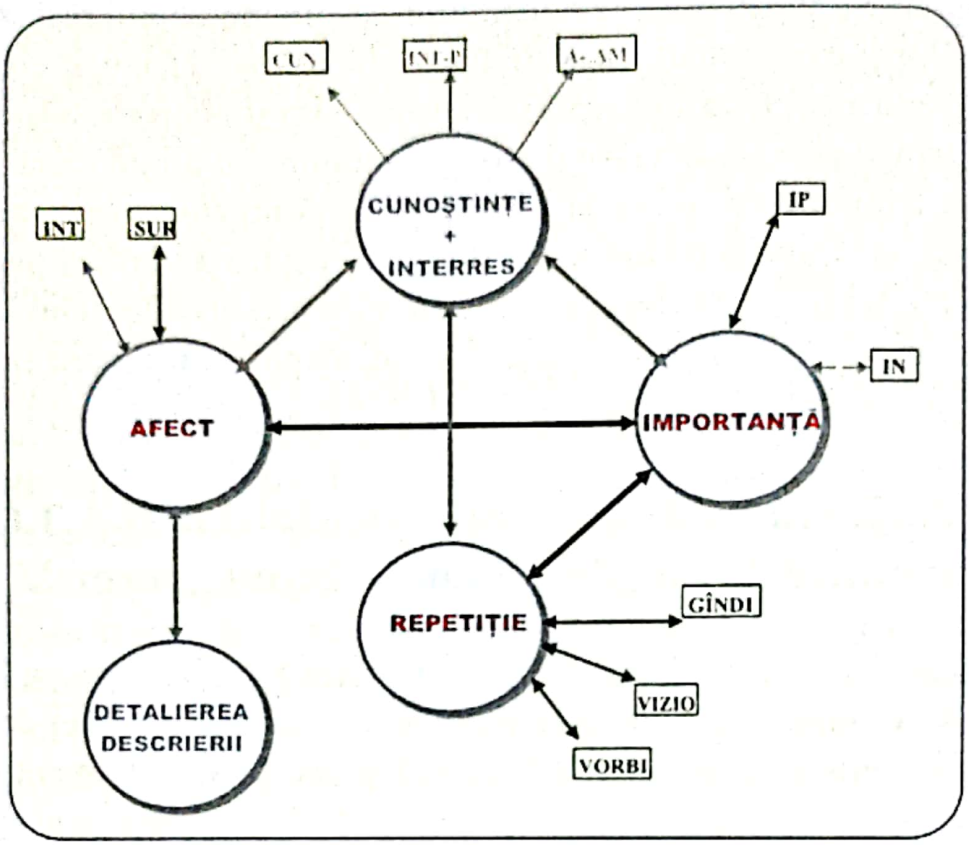

Figura 3. 10. *Modelul relaţiilor (corelaţionale) dintre variabilele secundare ale formării amintirilor „flash" (septembrie 2000).*

Dacă revenim la Figura 2. 5 (*Modelul cauzal propus de Conway*), observăm că relaţiile şi valorile sunt comparabile, deşi, spre deosebire de autorul american, noi am utilizat o metodă statistică mult mai simplă de identificare a relaţiilor dintre variabile: metoda corelaţională[3].

În concluzie, datele obţinute de noi în această primă etapa a demersului de identificare şi de analiză a amintirilor flash par să indice că modelul propus de M. Conway este un model valid, că amintirile românilor despre momentul *„fuga lui Ceauşescu"* par a fi amintiri de tip „flash"

3. M. Conway a utilizat o tehnică a modelării cauzale, realizând analiza datelor prin intermediul *ecuaţiei structurale* propuse de Bentler în 1980. Această tehnică citată de M. Conway nu ne este accesibilă şi intenţionăm să o obţinem pentru a realiza analiza datelor obţinute finale de pe lotul românesc.

Scanned with OKEN Scanner

caracterizate printr-o bogăție a detaliilor despre momentul receptării informațiilor și o persistență mare în timp a lor. Această supoziție urmează să fie confirmată (sau infirmată) într-un alt tip de cercetare, pe un lot panel, prin evaluări succesive realizate la minimum 3 luni distanță între ele. Așa cum am mai precizat, intenționăm să organizăm un design de cercetare, utilizând o metodologie similară, pentru a verifica pertinența acestui model și pentru alte amintiri cu impact personal deosebit sau pentru analiza altor amintirilor „obișnuite" în scopul surprinderii factorilor implicați în construirea unor amintiri durabile de-a lungul vieții.

3.8. Invitația de aderare a României la N.A.T.O. – amintire de tip „flash" sau amintire „normală"[4]?

Pornind de la cadrul teoretic definit în acest capitol, ne-am întrebat dacă un eveniment ca anunțarea publică a invitării României de a candida la integrarea în structurile N.A.T.O. poate fi un eveniment capabil să provoace formarea unor amintiri flash, adică a unor amintiri detaliate și bogate despre evenimentul în sine și contextul individual de receptare a primelor informații despre acesta. Pe lângă acesta ne-am propus să investigăm impactul emoțional al acestui eveniment în conștiința românilor și legăturile dintre variabila emoțională și alte variabile cognitive și contextuale legate de memorarea informațiilor sau de evaluarea retrospectivă a evenimentului numit „invitația de aderare a României în N.A.T.O.".

3.8.1. Scopul și ipotezele cercetării

Scopul principal al studiului a fost acela de a studia impactul informațiilor referitoare la invitația de aderare la N.A.T.O. asupra românilor. În cadrul acesta am definit mai multe ipoteze:

4. A se vedea și Ticu Constantin, Oana Dănilă, *Invitația de aderare a României la N.A.T.O - amintire de tip flash sau amintire „normală"*, în *Revista de Psihologie Socială*, nr. 11, 2003, Editura Polirom, Iași, pp. 6 – 22.

Scanned with OKEN Scanner

1. Românii consideră această invitația de aderare a României la N.A.T.O. ca pe un eveniment benefic, generator de consecințe pozitive (*percepția evenimentului*);
2. Evenimentul anunțării invitației de aderare la N.A.T.O. a României este un eveniment care determină apariția unor amintiri tip flash în rândul românilor (*tipul amintirii*);
3. Subiecții care au receptat știrea de la TV (informația care beneficiază de dublu canal – vizual și auditiv) vor avea un număr semnificativ mai mare de detalii despre eveniment;
4. Există relații pozitive între gradul de detaliere a amintirilor referitoare la evenimentul N.A.T.O. și variabilele „canonice" ale amintirilor de tip flash (*detalierea amintirilor*);
5. Există relații pozitive între impactul afectiv al știrii referitoare la evenimentul N.A.T.O. și variabilele „canonice" ale amintirilor de tip flash (*impactul afectiv*).

Prin variabile canonice înțelegem acele variabile descrise de cercetătorii în domeniu ca având un impact cert în formarea unor amintiri de tip flash: *interes/informații în domeniu, surpriză, intensitate, importanță* (personală, familială, națională, internațională), *rememorare.* La aceste variabile noi am introdus încă patru care nuanțează variabila: *interes/informații în domeniu* sub aspectul *naturii informațiilor* – interesul și informațiile legate de aspecte ale *vieții politice, sociale, mondene sau sportive.*

3.8.2. Design de cercetare

Participanți

Participanții la studiu au fost 226 de cetățeni români, ieșeni și clujeni, cu o medie de vârstă de 28,5 ani (SD = 12,63), 37,2% subiecți de sex masculin și 62,4% subiecți de sex feminin (0,4% valori lipsă).

Aplicare

Toți subiecții au primit chestionarul spre completare în forma hârtie-creion, fără a fi anunțați că s-ar putea să mai completeze încă o dată acest

Scanned with OKEN Scanner

chestionar, peste o anumită perioadă de timp. De asemenea, au fost explicit rugați să nu se informeze pentru a da răspunsuri cât mai exacte, ci să răspundă în funcție de cum își reamintesc.

Instrument

Chestionarul utilizat în cercetare este format din 18 întrebări din care 6 solicitau răspunsuri deschise, o întrebare alegerea între mai multe variante de răspuns, iar 11 evaluări ale unor diferite dimensiuni realizată pe scale în 7 trepte. Principale dimensiuni vizate în chestionar au fost:

a) informații privind evenimentul (locul, data, participanții; întrebările 1 – 4);
b) cuvinte asociate evenimentului (asociații libere și ierarhie; întrebarea 5);
c) sursa informațiilor (alegere dintre mai multe variante; întrebarea 6);
d) implicarea/meritul românilor, oficialilor români (întrebările 8 – 9);
e) reacțiile și evaluările personale asupra evenimentului (afectul general, caracterul știrii, surpriza, implicarea, importanța; întrebările 10 – 17);
f) interesul subiectului pentru viața politică, socială, mondenă sau sportivă (întrebarea 18).

3. 8. 3. Analiza și interpretarea datelor cercetării

Percepția evenimentului

Evaluarea impactului știrii asupra românilor, sub aspectul valențelor lui pozitive sau negative, am realizat-o prin utilizarea unei metode asociative similară celei folosite în analiza reprezentărilor sociale. Pentru început am formulat o întrebare deschisă, cerând subiecților: a) primele cinci cuvinte asociate evenimentului („*Gândiți-vă la această invitație de aderare a României la N.A.T.O. Vă rugăm să scrieți primele 5 cuvinte ce vă vin în minte cu privire la acest eveniment*"); b) organizarea acestor cuvinte în ordinea importanței lor („*Acum vă rugăm să ordonați cuvintele alese în funcție de importanța lor pentru dumneavoastră, acordând note de la 1 la 5 în spațiul de fața cuvintelor*").

Scanned with OKEN Scanner

S-au înregistrat 1130 de cuvinte în total, din care, prin analiză de conținut pe bază de frecvență și pe bază de apartenență la aceeași familie de cuvinte, într-o primă etapă am format 51 de categorii (prezentate mai jos). În această etapă am ignorat cca 100 de cuvinte care au apărut doar o singură dată și care nu au putut fi integrate în nici o categorie formată. În prima etapă cuvintele cu frecvențe multiple au fost următoarele: *armată (45), militar (10), strategie (10), război (23), arme (11), conflict (6), pace (32), terorism (11), siguranță (33), apărare (28), securitate (21), stabilitate (17), încredere (8), ajutor (18), cooperare (12), colaborare (7), parteneriat (5), alianță (27), tratate (11), integrare (16), unitate (11), aderare (12), S.U.A (24), Europa (18), putere (11), civilizație (10), globalizare (12), costuri (10), bani (23), cheltuieli (7), buget (4), taxe (4), libertate (19), democrație (6), egalitate (8), prosperitate (19), dezvoltare (21), oportunitate (8), progres (24), schimbare (18), bunăstare (11), șansă (19), economie (25), bucurie (10), dragoste (3), importanță (13), armonie (6), speranță (16), dezirabil (12), prefăcătorie (8), manipulare (5).*

Menționăm că la nivelul conceptelor listate mai sus, am operat deja anumite condensări, mai ales a termenilor sinonimi, astfel încât, cel mai frecvent cuvânt, așa cum reiese din enumerare – „armata" – nu este un termen absolut pur. Însă, raportat la totalul de cuvinte reprezintă un procent relativ de 0.039, deci un procent destul de mic. În afară de cuvintele deja menționate considerăm că trebuie subliniată apariția unor cuvinte ca Romania (3), Bush (15), Ben Laden (2), Tony Blair (1), Iliescu (6), Afghanistan (2), Constantinescu (1), Irak (3), Năstase (1), Rusia (1), care, deși nu pot fi reunite într-o anumită categorie, pot permite o analiză mai profundă a personalităților asociate acestui eveniment.

O nouă condensare a cuvintelor asociate ne-a determinat să definim 10 categorii, aceste categorii , raportate la totalul de cuvinte luate în calcul (838), au următoarele procente: ARMATĂ = 0,17%, SECURITATE = 0.11%, COOPERARE = 0.10%, INTEGRARE = 0.18%, ECONOMIC = 0.11%, LIBERTATE =0.041%, PROGRES = 0.14%, TRĂIRI POZITIVE =0.07% , PREFĂCĂTORIE =0.03%. Câteva precizări: 1) în categoria „armată" am inclus toți termenii referitori la posibile implicații militare;

Scanned with OKEN Scanner

2) în categoria „economic" am inclus temenii referitori la implicaţiile defavorabile economiei noastre; 3) termenii referitori la implicaţiile favorabile integrării in N.A.T.O. i-am inclus in categoria „progres".

Încă de la acest nivel putem constata că au frecvenţe mai mari cuvintele cu conotaţii pozitive, cele ce indică o părere bună a românilor asupra evenimentului. Operând şi ultima condensare am reţinut categoriile OPINII POZITIVE = 0.64 % ŞI OPINII NEGATIVE = 0.31%. În acest punct precizăm că prima ipoteza a studiului se confirmă, românii având în general percepţii pozitive cu referire la implicaţiile acestui eveniment.

Tipul amintirii

În scopul verificării celei de a doua ipoteze (formarea amintirilor de tip flash) am formulat o serie de întrebări vizând strict detalii asupra desfăşurării evenimentului: *data summitului, localitatea, ziua din săptămână, ţări invitate să adere, personalităţi participante*. Verificarea ipotezei consta în stabilirea procentului de români care pot da răspunsuri exacte la aceste variabile. Aşa cum am subliniat în acest capitol, în opinia lui Brown şi Kulik, este suficient ca măcar una dintre aceste variabile să fie evocate corect de către subiecţii investigaţiei pentru ca evenimentul la care se referă să fie considerat generator de amintiri de tip flash. În schimb, în opinia lui M. Conway, pentru ca amintirea referitoare la un eveniment să fie considerată de tip flash, trebuie să verificăm în ce măsură, după trecerea timpului (cel puţin un an), subiecţii formulează răspunsuri similare primei etape, atât la întrebările referitoare la eveniment, cât şi la cele referitoare la contextul personal de receptare a acestor evenimente. Această manieră mai riguroasă de evaluare a amintirilor este cea utilizată de majoritatea cercetărilor recente. Pentru început ne propunem să verificăm ipoteza formării de amintiri de tip flash prin prima metodă şi numai dacă identificăm rezultate relevante să trecem la analiza consistenţei amintirilor prin cea de a doua metodă.

În urma analizei datelor obţinute pe cei 226 de subiecţi, a reieşit că pe lotul ales evenimentul **nu** s-a întipărit ca o amintire de tip flash. Această concluzie a rezultat din analiza răspunsurilor corecte referitoare la variabilele *data sumitului (35,4%), ziua din săptămână (48,7%), lo-*

Scanned with OKEN Scanner

calitatea în care a avut loc (76,5%). Pentru variabilele *ţări invitate să adere* şi *personalităţi participante,* subiecţii au oferit răspunsuri incomplete. Deci, la o distanţă relativ mică de la anunţarea evenimentului (trei săptămâni), un procentaj relativ mic de subiecţi îşi mai reamintesc principalele date referitoare la aceste eveniment. Aceasta şi în ciuda faptului că majoritatea au aflat ştirea de la TV, variabila care ne-ar fi sugerat ipoteza întipării unor amintiri de tip flash, datorita impactului imaginii în formarea acestor amintiri.

În concluzie, nu s-au format amintiri de tip flash cu privire la evenimentul anunţării invitaţiei României de aderare în N.A.T.O. şi probabil acest moment va rămâne în mintea românilor ca un eveniment social normal, supus legilor generale ale *uitării* (dacă nu mai este evocat) sau ale *întăririi* (dacă este legat de alte evenimente ulterioare marcante şi prin acesta rememorat). În aceste condiţii nu este cazul unei re-aplicări a chestionarului, ipoteza fiind infirmată.

Sursa informaţiilor şi gradul de detaliere a amintirilor

Gradul de detaliere a amintirilor referitoare la evenimentul anunţării invitaţiei României în structurile N.A.T.O. l-am evaluat pornind de la datele referitoare la categoriile: *data sumitului, ziua din săptămână, localitatea în care a avut loc, ţări invitate să adere, personalităţi participante.* Am format astfel o nouă variabilă prin însumarea răspunsurilor corecte ale subiecţilor date la cele 5 variabile de identificare de informaţie. Verificând legăturile între variabila „numărul de detalii exacte" şi celelalte variabilele prin care a fost evaluat evenimentul, am identificat o serie de relaţii semnificative statistic.

Variabile analizate (metoda Spearman)	Numarul de detali exacte	
	r =	p =
importanţă personală	,157*	,018
importanţă pentru familie	,041	,540
importanţă pentru ţară	,026	,702
importanţă internaţională	,043	,520

Scanned with OKEN Scanner

Variabile analizate (metoda Spearman)	Numarul de detali exacte	
	r =	p =
interes pentru viaţa politică	,383**	,000
interes pentru viaţa mondenă	,023	,736
impresionat	,152*	,023
caracterul ştirii	,157*	,018
surpriza	,433**	,000
nevoia de a discuta	,080	,237
vârsta	,263**	,000

Figura 3. 11. *Corelaţii între numărul de detalii exacte şi celelalte variabile ale cercetării.*

Aceste date ne spun că există o covariaţie pozitivă între gradul de detaliere a amintirilor referitoare la evenimentul studiat şi variabilele surpriza, interes pentru viaţa politică, importanţa personală, vârsta subiectului, caracterul ştirii sau impactul afectiv al evenimentului în momentul receptării lui. Ca importanţă se detaşează clar variabilele *surpriză (r = 0,433), interes pentru viaţa politică (r = 0,383)* şi *vârstă (r = 0,263)* care par a fi cele mai importante pentru formarea unor amintiri detaliate. Altfel spus, cu cât persoana a fost mai surprinsă de difuzarea ştirii, este de o vârstă mai matură şi este mai interesată/are mai multe informaţii despre de viaţa politică a ţării, cu atât ea are/oferă mai multe detalii despre eveniment.

Fiind vorba de un eveniment al vieţii politice, principala sursă de informaţii a fost de reprezentată de mass-media. Pe întregul lot investigat, 62,4% dintre subiecţi au receptat ştirea de la televiziune, 22,6 % au auzit pentru prima dată de invitaţia aderării la N.A.T.O. de la radio, în timp ce 14,6 % din alte surse (ziare 2,2%, o altă persoană 12,4%). Urmărind verificarea ipotezei că informaţia care beneficiază de dublu canal – vizual şi auditiv – are cea mai mare şansă de fixare, am realizat o analiză *crosstabs* însoţită de verificarea *chi-square*. Rezultatele obţinute ne confirmă ipoteza. Întradevăr, subiecţii care au receptat ştirea de la TV

Scanned with OKEN Scanner

oferă un număr semnificativ mai mare de detalii despre eveniment (p = 0,015) comparativ cu cei care au receptat ştirea din alte surse.

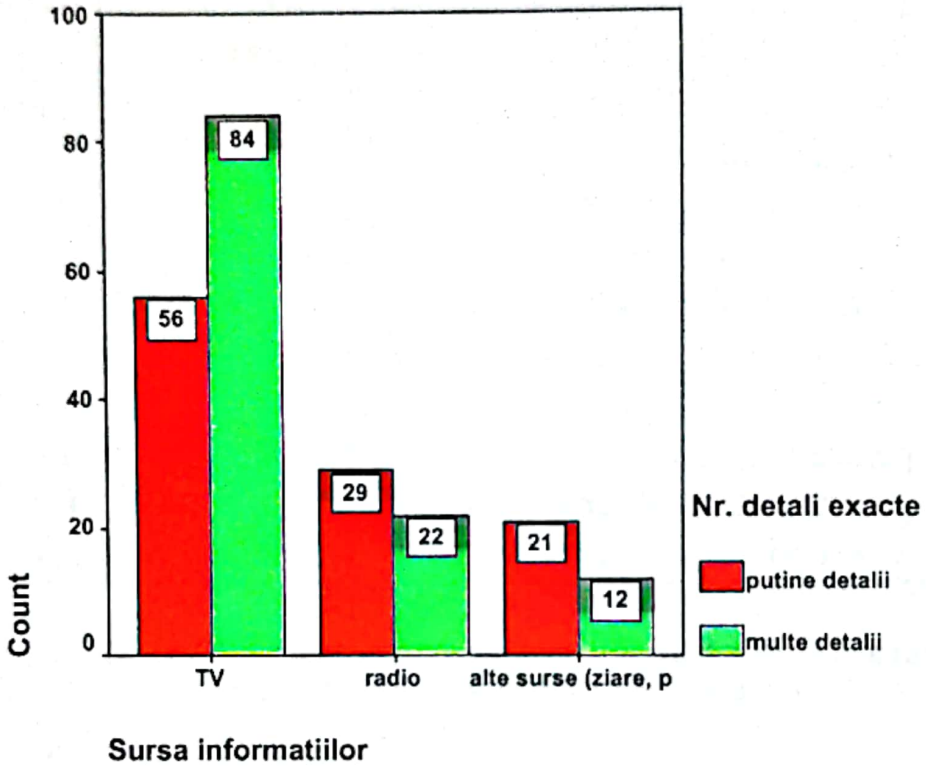

Figura 3.12. *Gradul de detaliere a amintirilor în funcţie de sursa informaţiilor.*

Impactul afectiv al amintirilor

Luând în calcul impactul afectiv al amintirilor, adică măsura în care subiecţii au fost impresionaţi de ştire în momentul aflării ei (scală în 7 trepte, de la deloc impresionaţi – foarte impresionaţi), am verificat intensitatea relaţiilor cu celelalte variabile. Coeficienţii de corelaţie şi cei de semnificaţie ataşaţi lor sunt prezentaţi în Figura 3. 13.

În acest caz, existând o mulţime de corelaţii semnificative, nu putem distinge care variabile sunt cu adevărat importante în legătura lor cu impactul afectiv al evenimentului şi dacă putem realiza un model explicativ consistent (model de predicţie).

Scanned with OKEN Scanner

Variabile analizate (metoda Spearman)	Impact afectiv	
	r =	p =
Numărul de detalii exacte total	,162	,016
caracterul ştirii	,788**	,000
surpriza	,277**	,000
nevoia de a discuta	,212**	,002
importanță personală	,610**	,000
importanță pentru familie	,519**	,000
importanță pentru țară	,381**	,000
importanță internațională	,323**	,000
interes pentru viața politică	,285**	,000
interes pentru viața socială	,197**	,004
interes pentru viața mondenă	,104	,128
interes pentru viața sportivă	,079	,254

Figura 3.13. *Corelații între impactul afectiv şi celelalte variabile ale cercetării.*

Pentru a verifica aceste ultime idei, am realizat o serie de *analize de regresie liniară,* având ca variabilă dependentă variabila „impact afectiv" şi ca predictori variabile care corelează semnificativ cu variabila dependentă. Pentru modelul final am obținut un *Adjusted R Square* = 0,657 şi, la introducerea succesivă a variabilelor în model, valori ale *Sig. F Change* < 0,00 şi coeficienți de semnificație Anova < 0,01. Acestea însemnă că avem un model de predicție, acest model fiind puternic predictiv (este valabil pentru 65 % din cazurile analizate).

Conform acestui model, variabilele care contează în predicția unor amintiri cu impact afectiv puternic sunt *caracterul ştirii*, *importanța personală* acordată evenimentului şi *importanța pentru țară* a aceluiaşi eveniment. Coeficienții beta standardizați ne spun faptul că variabila *caracterul ştirii* (comună sau extraordinară) este de cca 3 ori mai importantă decât variabilele *importanța personală* şi *importanța pentru țară.*

Scanned with OKEN Scanner

Coefficients[a]

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients		
		B	Std. Error	Beta	t	Sig.
1	(Constant)	1,009	,530		1,902	,059
	importanta pentru tara	,525	,086	,381	6,134	,000
2	(Constant)	,166	,446		,371	,711
	importanta pentru tara	,311	,074	,225	4,212	,000
	importanta personala	,530	,052	,546	10,204	,000
3	(Constant)	-,677	,348		-1,948	,053
	importanta pentru tara	,171	,057	,124	2,967	,003
	importanta personala	,187	,048	,192	3,867	,000
	caracterul stirii	,652	,052	,632	12,567	,000

a. Dependent Variable: impactul afectiv

Figura 3.13. *Coeficienţii beta standardizaţi şi nivelul lor de semnificaţie într-o ecuaţie de predicţie a impactului afectiv al evenimentului.*

Dacă am scrie ecuaţia de regresie pentru această variabilă, această ecuaţie ar putea fi exprimată de formula:

impactul afectiv = (0,62) caracterul ştirii + (0,18) importanţa personală + (0,17) importanţa pentru ţară + 0,67.

Astfel, este suficient să cunoaştem valoarea dată de un subiect pentru variabilele *caracterul ştirii, importanţa personală, importanţa pentru ţară* pentru a prezice valoarea impactului afectiv pe care l-a avut evenimentul pentru el.

Dincolo de semnificaţia ecuaţiei de regresie, important este faptul că modelul de regresie obţinut subliniază foarte clar care sunt variabilele cu adevărat importante în legătura lor cu impactul afectiv şi care este ponderea importanţei acestor variabile în model.

Alte rezultate ale cercetării

În cadrul cercetării am evaluat şi percepţia pe care o au subiecţii despre meritul românilor sau meritul oficialităţilor române în obţinerea invitaţiei de integrare în NATO. Mediile celor doi itemi (m_i= 3,67, res-

Scanned with OKEN Scanner

pectiv m_2= 4,27), pe scale în 7 trepte, ne arată că acest eveniment este atribuit ca fiind determinat şi de aportul românilor şi al oficialităţilor române. Analizând diferenţele semnificative (p <0,01) între cei care cred în mai mare măsură că este meritul oficialităţilor române şi cei care sunt sceptici din acest punct de vedere, constatăm că primii declară că au fost în mai mare măsură impresionaţi de ştire (4,54 /3,88), consideră această ştire extraordinară (5,14 / 4,33), de o importanţă personală semnificativ mai mare (4,40 /3,71), comparativ cu cei din urmă. Diferenţele sunt similare între subiecţii care evaluează că invitaţia de aderare este meritul cetăţenilor români şi cei care nu prea cred acesta. În plus, subiecţii „încrezători" sunt persoane cu o medie de vârstă mai mare (30,4 / 26,7) şi acordă o importanţă mai mare evenimentului (la nivel personal, familial sau naţional) comparativ cu „scepticii".

Interesul pentru viaţa politică şi socială a atras diferenţe semnificative (p <0,01) între subiecţii investigaţi. Comparativ cu cei care au declarat că sunt interesaţi de politică, subiecţii care au recunoscut un interes redus pentru viaţa politică s-au declarat mai puţin impresionaţi de invitarea României de a adera la N.A.T.O. (4,53 /3,88), au evaluat ştirea ca fiind mai puţin deosebită (5,0 2/ 4,47), li s-a părut mai puţin surprinzătoare (5,55 / 4,25) şi au simţit nevoia de a discuta despre acest eveniment în mai mică măsură (3,63 / 2,96). Diferenţe similare apar între subiecţii care recunosc un interes scăzut pentru viaţa socială, comparativ cu cei care se declară informaţi şi interesaţi de viaţa socială (greve, demonstraţii, negocieri salariale).

Nivelul surprizei cu care a fost trăit acest eveniment a fost apropiat de medie: m = 4,78 pe o scală în 7 trepte. Diferenţele între subiecţii de sex masculin şi cei de sex feminin sunt minime la limita semnificaţiei (p = 0,045). În schimb, există diferenţe semnificative între subiecţii care au dat răspunsuri exacte despre eveniment şi cei care nu au dat nici un răspuns în ceea ce priveşte nivelul surprizei, primii arătându-se mult mai surprinşi de eveniment decât ultimii. Datele sunt concordante cu cele de la a doua ipoteză, în studiile asupra amintirilor de tip flash surpriza fiind una dintre variabilele importante în formarea unor amintiri consistente. Aşa cum se observă, valorile surprizei sunt destul de mici pentru for-

Scanned with OKEN Scanner

marea unor amintiri de tip flash, din analizele anterioare rezultând clar că nu s-au format amintiri de tip flash.

3.8.4. Concluziile cercetării

Anunțarea publică a „invitării României de a candida la includerea în N.A.T.O." a fost evenimentul analizat de noi pentru a verifica în ce măsură acesta este capabil să provoace formarea unor amintiri de tip flash și pentru a vedea care sunt relațiile dintre impactul emoțional provocat de eveniment și alte variabile legate de evaluarea retrospectivă a evenimentului și a amintirilor despre eveniment.

Românii au predominant percepții pozitive ale acestui eveniment, iar dimensiunile unei posibile reprezentării a românilor cu privire la acest moment sunt preponderent pozitive (opinii pozitive = 0.64 % și opinii negative = 0.31%) și includ termeni ca progres, cooperare, securitate, libertate. Astfel, prima ipoteza a cercetării se confirmă, românii având în general percepții pozitive cu referire la implicațiile evenimentului „invitării României de a candida la includerea în N.A.T.O.".

Evenimentul anunțării invitației României în NATO nu s-a întipărit ca o amintire persistentă în memoria românilor, nu a dus la formarea unei amintiri de tip flash. La o distanță relativ mică de la anunțarea evenimentului (trei săptămâni), un procentaj relativ mic de subiecți își mai reamintesc principalele date referitoare la acest eveniment. În aceste condiții nu este cazul unei re-aplicări a chestionarului, cea de a doua ipoteză fiind infirmată.

Fiind vorba de un eveniment al vieții politice, principala sursă de informații a fost reprezentată de mass-media. Subiecții care au receptat știrea de la TV oferă un număr semnificativ mai mare de detalii despre eveniment ($p = 0,015$) comparativ cu cei care au receptat știrea din alte surse. Tot în același sens ca importanță se detașează clar variabilele *surpriză, interes pentru viața politică* și *vârstă*, care par a fi cele mai importante pentru formarea unor amintiri detaliate. Altfel spus, cu cât persoana a fost mai surprinsă de difuzarea știrii, este de o vârstă mai matură și este mai interesată/are mai multe informații despre viața politică a țării,

Scanned with OKEN Scanner

cu atât ea are/oferă mai multe detalii despre eveniment.

În ceea ce privește impactul emoțional al evenimentului, am obținut un model de predicție, conform căruia variabilele care contează în predicția unor amintiri cu impact afectiv puternic sunt *caracterul știrii*, *importanța personală* acordată evenimentului și *importanța pentru țară* a aceluiași eveniment. Coeficienții beta standardizați ne spun faptul că variabila *caracterul știrii* (comună sau extraordinară) este de cca 3 ori mai importantă decât variabilele *importanța personală* și *importanța pentru țară*. Aceste rezultate sunt susținute și de analizele pe care le-am realizat pentru alte variabile discriminative, variabile care scot în evidență diferențe semnificative între subiecții investigați (atribuirea meritului integrării în N.A.T.O., interesul pentru viața politică și socială, surpriza cu care a fost trăit evenimentul).

În concluzie, anunțarea publică a invitării României de a candida la includerea în N.A.T.O. a dus la formarea unor percepții pozitive a evenimentului, iar păstrarea unor amintiri consistente în timp despre acest moment este legată de variabile ca *surpriză, interes pentru viața politică, vârstă*. În plus, la o distanță de numai trei săptămâni de la producerea evenimentului, amintirile despre eveniment sunt puțin consistente, cu o probabilitate mică de a rezista perioade mari în mintea românilor. Faptul că nu au fost reținute prea multe detalii despre eveniment ar putea fi explicat și de faptul că evenimentul nu a fost resimțit ca unul stresant și nu a îndemnat la împărtășire socială, nebeneficiind astfel de o reactualizare, reformulare ulterioară.

Probabil că acest moment va rămâne în mintea românilor ca un eveniment social normal, supus legilor generale ale uitării (dacă nu mai este evocat) sau ale întăririi (dacă este legat de alte evenimente ulterioare marcante și prin acesta rememorat). În memoria socială a românilor nu va ocupa un loc privilegiat, deși el poate marca un moment de cotitură în devenirea noastră istorică.

Scanned with OKEN Scanner

4. Memoria socială într-o perspectivă unificatoare

4.1. Paradigme teoretice dominante de definire a memoriei sociale

4. 1. 1. Perspectiva „sociologistă"
4. 1. 2. Perspectiva „cognitivistă"
4. 1. 3. Puncte comune şi elemente de diferenţiere

4.2. Memoria socială ca parte a memoriei episodice

4. 2. 1. Delimitări conceptuale
4. 2. 2. Memoria episodică în cadrul memoriei explicite indiduale
4. 2. 3. Criterii ale unui model integrativ al memoriei explicite
4. 2. 4. Elementele memoriei episodice
4. 2. 5. Structura informaţiilor episodice

4.3. Un cadru comun de interpretare?

4.4. Codificarea evenimentelor în memoria socială – „Ultima Mineriadă", „Vizita Papei", „Alegerile prezidenţiale din 2000"

4. 4. 1. Motivaţiile cercetării
4. 4. 2. Obiectivele şi designul cercetării
4. 4. 3. Analiza şi interpretarea datelor
4. 4. 4. Principalele variabile ale unui model explicativ

4.5. Reprezentări sociale despre trecut sau memorie socială?

4. 5. 1. Operaţionalizarea variabilelor cercetării
4. 5. 2. Analiza comparativă a datelor
4. 5. 3. Identificarea unor noi direcţii de cercetare

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

Obiective:

- Descrierea punctelor comune şi a elementelor de diferenţiere a două paradigme dominante de analiză a memoriei sociale („clasică"/non-cognitivistă *versus* „flash"/ „cognitivistă").
- Descrierea conţinuturilor memoriei sociale ca parte a memoriei episodice individuale.
- Definirea unui model teoretic explicativ unificator al memoriei sociale care să includă atât perspectiva „clasică" cât şi pe cele „flash" şi „individuală".

Conţinut:

În această a patra secţiune, coroborând cele două perspective de analiză a memoriei sociale („clasică" şi „cognitivistă") prezentate anterior, subliniem care sunt elementele de similitudine şi cele de diferenţiere pe continuum individual–colectiv. În plus, propunem şi analiza conceptului de memorie episodică – o perspectivă vizând strict nivelul individual – în efortul de înţelegere a modului în care informaţiile referitoare la realitatea socială sunt filtrate, integrate, (re)elaborate şi evocate la nivel individual. Analizând comparativ perspectivele „clasică", „flash" şi „individuală" (memoria episodică), propunem un model teoretic-explicativ unificator. Definim astfel trei concepte fundamentale (*memoria personală, memoria colectivă şi memoria socială*) şi le descriem în funcţie de nivelul de analiză (individual, grup, societate), de caracteristicile distinctive, de tematica abordată în studiile de specialitate şi de metodologia utilizată în evaluarea şi analiza lor. În final, în acord cu o astfel de abordare a memoriei, exemplificăm prin intermediul studiilor empirice realizate de noi modul în care variabilele individuale, colective şi sociale coroborează în formarea unor amintiri sociale consistente sau în (re)semnificarea datelor memoriei sociale.

Întrebări:

1. *Ce au în comun perspectiva „clasică" şi cea „cognitivă" de analiză a conţinuturilor memoriei sociale?*
2. *Care este rolul memoriei episodice în gestiunea la nivel individual a informaţiilor sociale legate de evenimente marcante sociale sau politice?*
3. *Care sunt elementele de diferenţiere dintre paradigmele „clasice" şi cele „individuale"?*
4. *Care sunt elementele unui model teoretic explicativ unificator de descriere a conţinuturilor memoriei sociale?*

Scanned with OKEN Scanner

4. Memoria socială într-o perspectivă unificatoare (teoretic şi metodologic)

Aşa cum am arătat în capitolul 2. 1 („Perspective conceptuale generale"), conceptele de *memorie socială* sau *memorie colectivă* sunt definite şi analizate din perspective multiple, disparate, autori diferiţi utilizând modalităţi diferite de abordare teoretică şi metodologică a acestui domeniu. Am prezentat mai multe modele teoretice şi strategii de abordare metodologică a fenomenelor legate de memoria socială/colectivă. În acest capitol ne propunem să realizăm o ultimă analiză concluzivă şi să propunem un model integrativ, o perspectivă unificatoare de definire a domeniului memoriei sociale/colective.

Pentru început vom relua pe scurt analiza celor două perspective dominate de definire a memoriei sociale („clasică"/„non-cognitivistă" *versus* „flash"/„cognitivistă"), încercând să identificăm atât elementele de diferenţiere cât şi elementele comune. După aceasta vom aduce în discuţie o altă temă, ignorată până în acest moment, dar necesară înţelegerii modului de funcţionare a memoriei sociale, şi anume, cea a memoriei episodice ca o componentă importantă a memoriei explicite individuale. De această dată discursul va trece de la analiza semnificaţiilor colective (perspectiva „clasică") şi de la cea a integrării informaţiilor publice cu cele autobiografice (perspectiva „amintirilor flash") la analiza cadrului cognitiv sau suportul mnezic al fixării informaţiilor, inclusiv a celor sociale, la nivel individual.

Spre final, având un cadru conceptual bine definit atât la nivel colectiv, cât şi la nivel individual vom încerca să schiţăm un cadru conceptual integrator care să permită atât o înţelegere mai bună a conceptelor de *memorie autobiografică, memorie colectivă* şi *memorie socială*, cât şi o

operaționalizare mai clară a acestor concepte în cadrul unor designuri de cercetare complexe.

În final, așa cum am procedat pe parcursul acestui volum, vom ilustra cele descrise sub aspect teoretic cu date empirice, rezultate ale cercetărilor realizate de noi în ultimii ani, pe topica memoriei sociale.

4.1. Paradigme teoretice dominante de definire a memoriei sociale

4.1.1. Perspectiva „sociologistă"

Așa cum am văzut, o perspectivă sociologistă de definire a memoriei sociale, considerată „clasică", este cea deschisă de Maurice Halbwachs (1925, 1950), pe o filiație idei lansată de Emil Durkheim. Aceasta pune accentul pe colectivitate în definirea conceptelor de *memorie socială* sau de *memorie colectivă*. De exemplu, M. Halbwachs face distincția între *memoria individuală*, *memoria colectivă* și *memoria socială*, prima considerându-o ca fiind determinată în întregime social, în timp ce ultimele două ca fiind rezultatul „schimbului de perspective", „negocierii", „filtrării" semnificațiilor în cadrul grupului de referință (memoria colectivă) sau în cadrul social extins (memoria socială). În esență, în viziunea lui M. Halbwachs, *memoriile individuale*, puternic condiționate de contextul social al grupului de referință, participă la formarea unor *memorii colective* specifice grupurilor, iar din acestea, consecutiv trecerii timpului, uitării unor elemente, filtrării și reconstrucției conținuturilor, se formează *memoria socială* a comunității sau națiunii.

Deși au trecut peste 50 de ani de la formularea acestor idei referitoare la conceptul de *memoria socială*, paradigmele de definire, analiză și interpretare ale acesteia nu s-au schimbat prea mult. Doar două contribuții par să aducă elemente noi, care se distanțează sau completează în mod semnificativ modelul propus de M. Halbwachs: concepția formulată de J. Olick (1999) și cea propusă de V. Hass și D. Jodelet (1999, 2000).

Scanned with OKEN Scanner

J. Olick (1999) crede că descrierea memoriei colective se poate realiza fie prin ancorarea acesteia în trecut şi istorie (prin analiza simbolurilor, relievelor, mărturiilor consemnate, monumentelor, tradiţiilor etc.), fie prin descrierea modului în care trecutul este descris în prezent, de către membrii unei colectivităţi, în dependentă de contextul social actual (prin agregarea şi analiza amintirilor individuale ale membrilor unui grup, a reprezentărilor lor cu referire la conţinuturile memoriei sociale/colective).

În cadrul aceleiaşi paradigme, memoria socială este înţeleasă de V. Hass şi D. Jodelet (1999, 2000) ca fiind una din formele de manifestare a *gândirii sociale*, ca o modalitate de exprimare a acesteia, alături de *reprezentările sociale*. Dacă reprezentările sociale sunt specifice prezentului, definind percepţii colective ale unor obiecte de reprezentare actuale (*şomajul, democraţia, privatizarea* etc.), memoria socială se referă la reprezentările colective ale trecutului, cu referire la un „obiect al memoriei" din trecut (*deportarea, holocaustul, colectivizarea* etc.).

Din această perspectivă, denumită de noi „clasică" sau, pe alocuri, „sociologică" sau „non-cognitivistă", memoria socială este analizată mai degrabă sub aspectul procesualităţii ei, al schimbărilor majore care apar în modul de evocare a evenimentelor sociale, la nivelul unor colectivităţi mari şi după perioade mari de timp. Adepţii acestui punct de vedere ignoră individul ca sursă primară a conţinutului memoriilor sociale, masele sau colectivităţile fiind cele care pot fi analizate „la distanţă" (prin observaţie, analiza documentelor, analiza discursului public sau a mărturiilor unor persoane considerate „tipice") pentru a surprinde „esenţa" conţinutului memoriei sociale. În astfel de analize, chiar dacă sunt prezentate conţinuturi ale unor memorii individuale, individul este prezentat mai degrabă ca un „exemplar tipic", „un exemplu" ilustrativ al unei colectivităţi decât ca obiect propriu-zis al cercetării. Analistul este cel care, prin deducţie, pornind de la observarea tradiţiilor şi practicilor comemorative, de la analiza discursurilor elitelor sau de la analiza calitativă a discursurilor unor persoane reprezentative pentru diferite categorii sociale, poate surprinde esenţa fenomenului, conţinutul memoriei sociale. Astfel, memoria socială nu poate fi redusă la analiza

Scanned with OKEN Scanner

conținuturilor amintirilor individuale, fiind un fenomen ce transcende acest nivel, manifestându-se ca un produs al gândirii colective, diferit de suma sau media memoriilor individuale.

4.1.2. Perspectiva „cognitivistă"

Cu referire la același univers de discurs (memoria socială), pe o poziție diferită se afla adepții perspectivei flash („flashbulb memories"). Aceștia analizează conținuturile memoriei sociale prin operaționalizarea și evaluarea la nivel individual a unor variabile legate de evenimente sociale la care subiectul a participat sau a fost martor. Un lot sau un eșantion din populație este solicitat *să relateze* despre un eveniment social să ofere detalii concrete despre acel eveniment și/sau *să evalueze* diferite aspecte legate de acel eveniment (*surpriza* cu care au receptat evenimentul, *intensitatea* trăirilor legate de eveniment, *frecvența* rememorării etc.). Rezultatul acestor relatări (raportat, de obicei, prin frecvența sau rangul de apariție) sau evaluări (raportat, de regulă, prin media obținută pe eșantionul investigat) este considerat reprezentativ pentru lotul investigat și pentru populația din care s-a extras eșantionul. Deci, pentru acești analiști, în definirea și analiza memoriei sociale accentul este pus mai degrabă pe individ și nu pe colectivitate, concluziile obținute prin analiza conținuturilor memoriei individuale fiind apoi generalizate la nivel colectiv, la nivelul întregii populații din care s-a extras lotul sau eșantionul. Mai mult, de regulă, spre deosebire de perspectiva clasică, conținuturile memoriei sociale sunt analizate mai degrabă dintr-o perspectivă transversală („aici și acum") decât din una longitudinală.

În ultimii ani, cercetătorii amintirilor de tip flash și-au rafinat abordările metodologice, urmărindu-se evoluția în timp a acestor amintiri, care coroborează detalii ale evenimentelor sociale marcante cu detalii ale contextului personal în care au asimilate aceste informații, (re)semnificări colective, dar și (re)semnificări generate de subiectivismul individual. Astfel se pot trage concluzii pertinente, susținute de date empirice, referitoare la modul în care evoluează conținuturile memoriei sociale în cadrul unei colectivități.

Scanned with OKEN Scanner

Aşa cum am descris în capitolul precedent, demn de remarcat este faptul că, din această perspectivă metodologică, prin analiză statistică, au fost izolate o serie de variabile care sunt asociate formării şi menţinerii în memoria socială a unor amintiri consistente. Aşa cum am văzut, în cadrul modelului explicativ propus de C. Finkenauer, O. Luminet şi colab. (1998, p. 520-521), model probat prin analize statistice pornind de la date empirice, *„surpriza", „dispoziţia afectivă"* şi *„detaliile referitoare la evenimentul original"* fiind determinanţii direcţi ai formării unor amintiri de tip flash (amintiri consistente şi extrem de rezistente în timp). Mai mult, variabila *„surpriză"* este determinată de valoarea *„noutăţii"* evenimentului, iar variabila *„detaliile referitoare la evenimentul original"* este condiţionată de *„rememorare"*, la rândul ei condiţionată de evaluarea *„dispoziţiei afective"* provocate de eveniment şi de *„atitudinea afectivă actuală"* a subiectului faţă de evenimentul trecut. Aceste din urmă variabile, la rândul lor, sunt condiţionate de *„importanţa"* acordată evenimentului. Dintr-o asemenea perspectivă, care are atuul rigorii metodologice, se pot face atât predicţii statistice cu privire la exactitatea şi persistenţa unui eveniment social în memoria unei persoane (prin extensie, în memoria uni populaţii), cât şi inferenţe asupra importanţei relative a unor variabile psihologice sau socio-demografice într-un model teoretic-explicativ al memoriei pentru evenimente sociale marcante.

4.1.3. Puncte comune şi elemente de diferenţiere

În genere, este recunoscut faptul ca memoria şi gândirea individuală sunt puternic influenţate de contextul social în care trăieşte individul. Acest punct de vedere este acceptat şi argumentat prin studii teoretice sau empirice atât de curentul cognitivist, cât şi de cel non-cognitivist. Diferenţele între cele două perspective apar în momentul alegerii obiectului de referinţă: *individul* şi conduitele sale sub influenţa grupului (perspectiva cognitivistă), *colectivitatea* şi procesele care au loc în interiorul ei ca entitate (perspectiva non-cognitivistă). Ambele perspective fac referire la contextul social global ca sursă de informaţii şi influenţă, dar accentele, modelările teoretice şi, de aici, formulările conceptuale diferă

Scanned with OKEN Scanner

datorită centrării pe unul din cele două aspecte.

Pentru curentul cognitivist, memoria, inclusiv cea referitoare la evenimentele sociale, este localizată la nivel individual, ca o componentă a cogniției sociale. Pentru curentul sociologist, memoria socială este identificabilă la nivelul colectivității (înțeleasă ca grup social sau societate în general), ca o reprezentare comună despre trecut cu referire la un anumit „obiect" al acestei reprezentări (un eveniment anume, un loc de comemorare, o tradiție, o personalitate istorică).

Ambele perspective de analiză a socialului acceptă că intervin influențe sociale prin limbajul comun utilizat (ca formă de socializare), prin normele implicite sau explicite promovate de grupul de apartenență, prin modele culturale sau valorile furnizate de mediul social și asimilate pe parcursul dezvoltării individuale. Influența socială (analizată de ambele perspective, dar operaționalizată diferit) este prezentă în totalitatea interacțiunilor pe care le are individul cu ceilalți, pornind de la receptarea informațiilor, continuând cu schimbul de opinii sau perspective de interpretare și finalizând cu interiorizarea unor concluzii, de cele mai multe ori influențate sau marcate de opinia dominantă a grupului.

În psihologia cognitivă există numeroase studii punctuale, care „măsoară" impactul unor stimuli sociali asupra modului de codificare, menținere și evocare a informațiilor la nivel individual. Așa cum am mai subliniat, memoria socială este analizată în termeni de *informații despre lumea socială, achiziționate și engramate de către individ*, în studiile empirice ignorându-se, de cele mai multe ori, influența contextului social în care acești indivizi evoluează. În această paradigmă nu se depășește decât rareori nivelul de analiză individual (pe care este în mod predominat centrată) pentru a realiza o analiză a grupul în ansamblu. În schimb rezultatele studiilor cognitive realizate prin colectarea reacțiilor sau opiniilor unui lot de indivizi sunt extrapolate la nivelul întregii populații luate ca referință. Cercetătorii cognitiviști susțin că evaluează impactul unor stimuli asupra individului prin „măsurarea" diferenței între reacțiile subiectului (cognitive, emoționale sau comportamentale) înainte de introducerea stimulului și reacțiile subiectului după introducerea acestui stimul. Astfel, istoria individului, influențele sociale anterioare momen-

Scanned with OKEN Scanner

tului cercetării sunt considerate „izolate" şi nu interesează decât această „diferenţă" pentru a demonstra impactul unui stimul social la nivel individual. În cadrul paradigmei astfel definite, cercetările sunt valide şi aduc informaţii importante privind reacţiile individuale tipice în faţa stimulilor sociali. Astfel de cercetări se referă mai degrabă *la memoria evenimentelor publice/sociale* (modul de recepţie, păstrare şi evocare, la nivel individual, a evenimentelor cu relevanţă socială) sau la *memoria evenimentelor colective* (co-construcţia, prin evocare, realizată de un grup mic, a unui eveniment distinct trăit împreună), decât la memoria socială.

În cadrul celeilalte paradigme („sociologistă", „clasică"), pornind de la general spre particular, *memoria socială este văzută ca fiind o creaţie, la nivel colectiv, a unui context social*, a unor „cadre sociale" care creează repere istorice sau provocă la rememorare, permiţând astfel structurarea unor forme dominante de gândire colectivă şi a unor variante rememorative comune ale evenimentelor trecute. Deci, accentul este pus, de această dată, pe contextul social global care modelează gândirea colectivă şi care, astfel, determină în mare măsură conţinuturile gândirii şi memoriei individuale. „Individul care cunoaşte este supus unor diverse influenţe sociale, prin socializare, inserţie socială sau distribuirea unei identităţi sociale. Informaţia cu care este alimentat subiectul social nu este obiectivă, neutră, logică, tehnică, «raţională», ci atinsă de zvonuri, credinţe, ideologii, practici magice furnizate de contextul social [...]. Selectarea stimulilor, obiectivelor, evenimentelor cu care vine în contact îl «ancorează ideologic», iar gândirea sa este marcată de aceste influenţe, adesea este insuficientă şi iraţională, uneori aberantă, distorsionată, deviată de erori de apreciere" (Neculau, 2001).

În concepţia susţinătorilor acestei paradigme, grupurile sociale[1] sau micro-colectivităţile sunt cele care creează o istorie comună, comunică şi transmit reprezentările proprii, transformă reprezentările publice (vehiculate predominant de mass-media) în reprezentări mentale colec-

1. Facem aici referire la grup înţeles ca şi categorie socială, membrii acestuia nefiind în mod necesar în contact direct şi permanent (ecologiştii, psihologii, minerii, homosexualii etc.).

Scanned with OKEN Scanner

tive, creează o reprezentare comună despre trecut. Memoria socială se construieşte printr-o ancorare culturală, istorică şi socio-politică (A. Neculau, 2001).

În concluzie, coroborând cele două perspective observăm că ele încercă să explice aceeaşi realitate dar pornind de la două extreme: a) de la particular, încercând să „măsoare", „cuantifice" exact reacţiile individuale ca răspuns la stimuli sociali (curentul cognitivist) şi de aici să extragă, printr-un demers inductiv, explicaţii valabile la nivel colectiv/social; b) de la general, încercând să surprindă, printr-un demers deductiv, legităţile care guvernează reacţiile colective ale indivizilor ca răspuns la un anumit context social (curentul „clasic"/non-cognitivist) şi de aici să explice reacţiile individuale ale unor indivizi tipici/reprezentativi (Figura 4. 1).

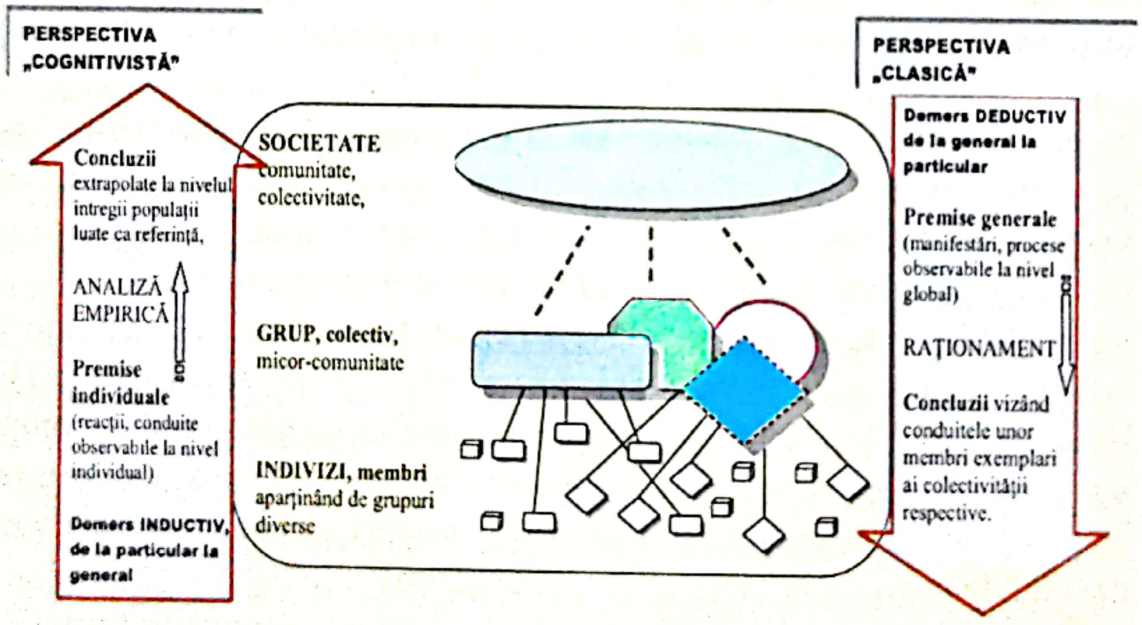
PERSPECTIVA „COGNITIVISTĂ"
Concluzii extrapolate la nivelul întregii populaţii luate ca referinţă,
ANALIZĂ EMPIRICĂ
Premise individuale (reacţii, conduite observabile la nivel individual)
Demers INDUCTIV, de la particular la general
SOCIETATE comunitate, colectivitate,
GRUP, colectiv, micor-comunitate
INDIVIZI, membri aparţinând de grupuri diverse
PERSPECTIVA „CLASICĂ"
Demers DEDUCTIV de la general la particular
Premise generale (manifestări, procese observabile la nivel global)
RAŢIONAMENT
Concluzii vizând conduitele unor membri exemplari ai colectivităţii respective.

Figura 4.1. *Paradigme dominante în analiza memoriei sociale.*

Rezultatele oferite de ambele orientări sunt valoroase, dar există puţine zone de contact, de „întâlnire" pe acest continuum individual – colectiv, nu atât datorită centrării pe cei doi poli ai demersului de cer-

Scanned with OKEN Scanner

cetare, ci datorită modelării teoretice şi conceptuale diferite.

Credem că se cere un efort de comunicare între specialişti, un schimb reciproc acceptat de informaţii şi puncte de vedere între cercetătorii care lucrează în paradigme teoretice diferite. De exemplu, coroborând rezultate din cele două perspective, ne putem întreba dacă indivizii la care s-au format amintiri persistente (amintiri de tip „flash"[2]) despre un eveniment anume sunt mai rezistenţi la re-formulările sau norma interpretativă propusă de grup sau de contextul social global, comparativ cu cei la care nu s-au format astfel de amintiri durabile.

Ne putem întreba în ce mod amintirile despre *evenimentele publice* receptate într-un mod relativ unitar (de exemplu, informaţiile transmise în direct de mass-media despre atacurile teroriste de la Word Trade Center) suferă transformări de-a lungul timpului, în colectivităţi naţionale diferite. Aşa cum am subliniat în paginile anterioare, astfel de studii sunt în curs de realizare şi poate vor permite o apropiere a punctelor de vedere asupra memoriei sociale din cele două paradigme.

4.2. Memoria socială ca parte a memoriei episodice

4.2.1. Delimitări conceptuale

Aşa cum am văzut, perspectiva „flashbulb" este interesată de identificarea variabilelor psihologice care condiţionează formarea unor amintiri deosebit de detaliate şi de stabile în timp, coroborând informaţiile asociate evenimentelor sociale marcante cu cele ale cadrului personal în care au fost asimilate aceste informaţii. În schimb, această perspectivă de analiză a memoriei sociale ignoră suportul sau baza psihologică individuală pe care se fixează aceste informaţii. Dacă perspectiva „clasică" insistă pe

2. Detalii în articolele: a) *Amintiri „flash" – amintiri la intersecţia între social şi personal* (Ţicu Constantin) în: *Revista de Psihologie Socială*, Nr. 5, 2000, Editura Polirom, Iaşi, pp. 85 – 100; b) *Amintirile marcante versus amintirile comune: o nouă viziune taxonomică* (Ţicu Constantin), în *Revista de Psihologie Socială*, nr. 8 (2001), Editura Polirom, Iaşi.

Scanned with OKEN Scanner

analiza acelor elemente care „fixează" conținuturile memoriei sociale la nivelul colectiv (artefacte, monumente, locuri de comemorare, mărturii scrise, limbaj etc.), perspectiva cognitivistă este „datoare" să descrie modul în care se fixează sau sunt (re)elaborate informațiile referitoare la evenimente sociale marcante, la nivel individual. Din nevoia de a completa lacuna lăsata de perspectiva „flash", în acest sub-capitol intenționăm să descriem succint suportul existent la nivel individual, cadrul care permite „fixarea" informațiilor de natură socială și evocarea lor atunci când contextul discursiv o solicită. Precizăm că nu ne vom referi la suportul neuro-biologic care se presupune că ar sta la baza fenomenului memorării. În fapt, ne propunem să realizăm o analiză a memoriei la nivel individual, să argumentăm distincția *memoria semantică – memoria episodică* și să creăm cadrul conceptual necesar integrării conceptelor de memorie socială (mai corect spus, „memoria individuală a/pentru evenimentele sociale"), memoria autobiografică (memorie pentru evenimentele personale) și memoria istorică (memorie individuală pentru evenimentele istorice), în cadrul acestei disjuncții.

4.2.2. Memoria episodică în cadrul memoriei explicite individuale

E. Tulving (1972) este cel care a propus, în cadrul memoriei declarative (prin opoziție cu memoria non-declarativă sau procedurală), distincția, devenită clasică, între *memoria episodică* și *memoria semantică/conceptuală*. În opinia acestuia, *memoria episodică* conține experiențele specifice din trecut, situate într-un loc definit în timp și spațiu, deci asociate cu anumite contexte spațio-temporale definite. *Memoria semantică* este reprezentată de cunoștințele generale despre lume și viață, informații care nu au o localizare clară în timp și spațiu și este organizată în termeni de *rețea, categorii, scheme, scenarii* sau *sisteme*.

Într-o ultimă reformulare (1995), modelul propus anterior este completat prin adăugarea a două sisteme suplimentare: *sistemul reprezentărilor perceptuale* (subsumând diferite efecte ale amorsajului, în special cel prin repetiție) și *memoria de lucru* (cea care asigură menținerea tempo-

Scanned with OKEN Scanner

rară şi manipularea unui număr limitat de informaţii în scopul realizării unei activităţi cognitive). Astfel, în acord cu concepţia modernă asupra memoriei, în concepţia lui Tulving, memoria este organizată ierarhic. Memoria episodică ocupă nivelul cel mai înalt în această ierarhie, evocarea şi relatarea unor experienţe personale din memoria episodică fiind dependentă de memoria de lucru care permite activarea unui număr limitat de informaţii generale din memoria semantică şi, mai departe, de mecanismele de exprimare (prin vorbire, scriere etc.) din memoria procedurală (P. Piolino et colab., 2000; Walker, 1992).

Referindu-se numai la distincţia semantic/episodic, psihologii cognitivişti susţin ideea că, din punct de vedere cognitiv, cele două sisteme mnezice diferă prin *modul de organizare* a informaţiilor şi prin *modul de re-activare sau procesare* a acestor informaţii. În timp ce cunoştinţele din memoria episodică ar fi organizate, în principal, după principii cronologice, cele din memoria semantică ar fi grupate în scheme şi reţele semantice, după principii de înţeles/semnificaţie. Mai mult, cunoştinţele din memoria episodică ar fi legate de reacţii emoţionale, putând chiar fi organizate în jurul unui „nod emoţional" (Freud, 1895, Brower, 1981), în timp ce cunoştinţele semantice ar fi relativ neutre, lipsite de tonalitate afectivă. Nu trebuie uitat faptul că multe dintre informaţiile din cadrul uneia dintre aceste categorii sunt asociate cu informaţii conţinute în cadrul celeilalte categorii, că aparţin ambele sistemului de memorie explicită şi, prin urmare, răspund şi de principii de fixare şi evocare similare sau comune (Miclea, 1999, p. 215).

Pentru memoria episodică, conceptul descriptiv central este cel de *naraţiune*. Memoria episodică este prin excelenţă *memoria naraţiunilor* personale sau colective, naraţiuni care dau un caracter specific informaţiilor evocate: organizare prin asociere/înlănţuire cronologică şi localizare spaţio-temporală a episoadelor narate. Mai mult, spre deosebire de conţinuturile memoriei semantice, care pot fi considerate ca fiind „impersonale", conţinuturile memoriei episodice sunt prin excelenţă „personale" pentru că: a) se referă la istoria relaţiilor individului cu ceilalţi sau la istoria grupului/naţiunii din care face parte; b) se formează prin interacţiunile cu ceilalţi; c) au importanţă, devin cu adevărat semnifica-

Scanned with OKEN Scanner

tive numai prin împărtăşire cu ceilalţi, deseori având o funcţie de co-rememorare („Amintiţi-vă de momentul în care ...."). În acest context plasam discuţia referitoare la conţinutul memoriei sociale.

4. 2. 3. Criterii ale unui model integrativ al memoriei explicite

În opinia noastră, *la nivel individual*, există informaţii despre momente, întâmplări, evenimente semnificative ale vieţii individuale (*memoria autobiografică*), informaţii despre momente, întâmplări importante ale contextului social în care a trăit acea persoană (*memoria socială*) şi informaţii despre trecutul grupului etnic sau al naţiunii din care face parte acea persoană (*memoria istorică*). Toate aceste informaţii sunt redate sub formă de naraţiune, filonul narativ fiind cel care organizează informaţia episodică. În jurul acestui schelet narativ se organizează şi informaţiile cu caracter semantic, cele care aduc un plus de semnificaţie celor narate, existând o diferenţiere clară între cele două categorii de informaţii.

Ţinând cont de datele prezentate mai sus, în încercarea de a realiza o distincţie pertinentă între cele trei categorii de informaţii (autobiografice, sociale şi istorice), am construit un model al structurii memoriei expli-cite care să ţină cont de distincţia episodic-semantic şi, în acelaşi timp, să introducă diferenţieri relevante în interiorul memoriei episodice, definind astfel „locul" informaţiei de tip social, la nivel individual. În acest scop am luat în calcul două criterii: contextul spaţio-temporal asociate informaţiilor (informaţii localizate în timp şi spaţiu sau nelocalizate spaţio-temporal) şi *caracterul informaţiilor* (informaţii cu relevanţă personală, socială, istorică sau impersonală).

Conform acestui model, în funcţie de criteriile descrise mai sus, putem defini două mari blocuri de memorie: *memoria semantică* şi *memoria episodică*. Memoria episodică este cea care conţine informaţiile localizate spaţio-temporal, adică informaţii despre momente, întâmplări sau evenimente despre care ştim „când" şi „unde" au avut loc. Memoria semantică conţine totalitatea cunoştinţelor generale despre lume sau viaţă, informaţii despre care nu putem spune că se referă la un episod

Scanned with OKEN Scanner

anume, la un loc definit şi la un interval temporal precis.

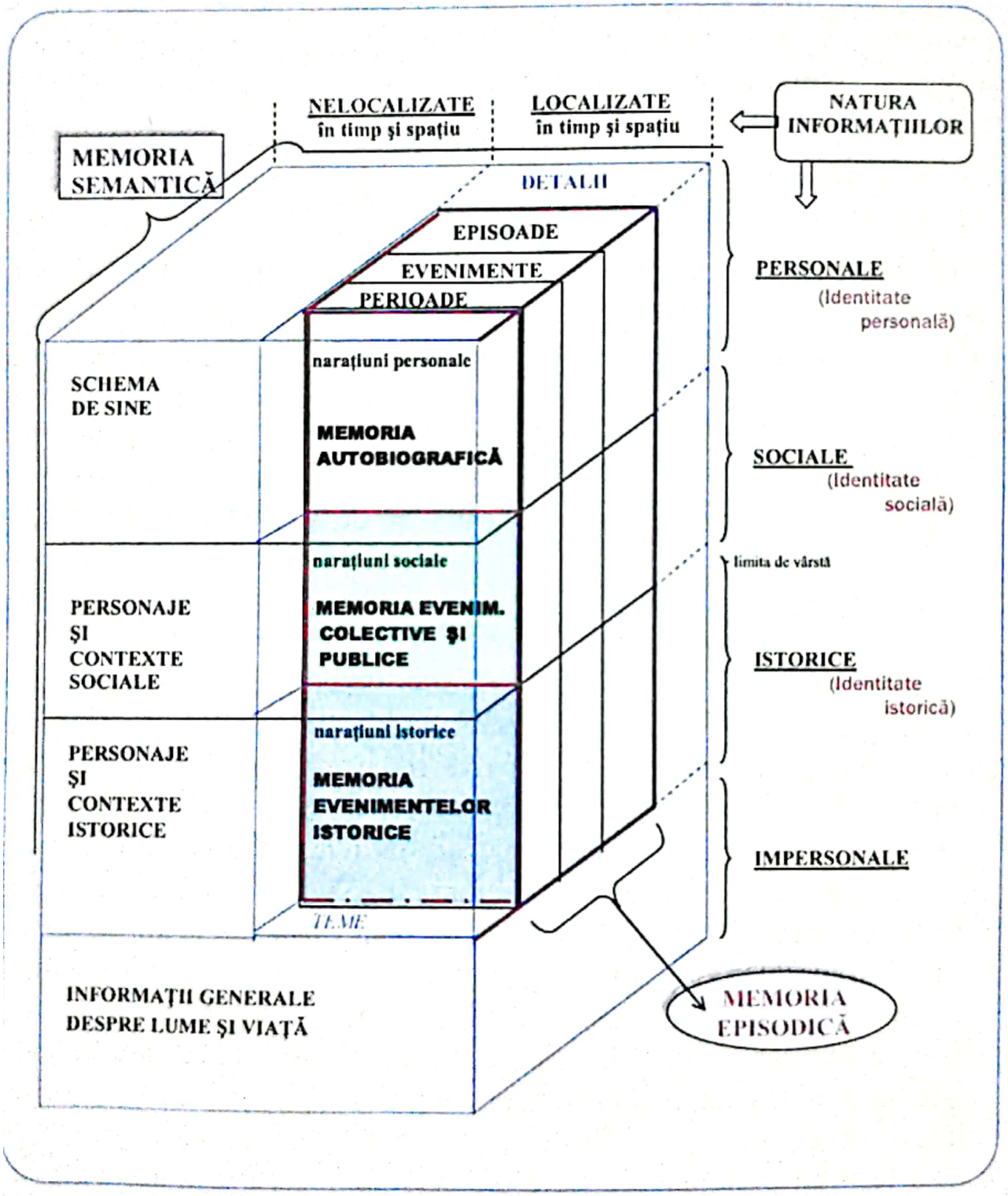

Figura 4.2. *Memoria explicită – model general.*

Scanned with OKEN Scanner

În acest cadru, blocul memoriei episodice, în funcție de caracterul personal sau tangențial personal (social și istoric) al informațiilor, este compus din: informații referitoare la întâmplări, momente sau evenimente ale propriei vieți (memoria autobiografică), informații referitoare la evenimente sociale sau colective (memoria socială) și evenimente referitoare la evenimente istorice (memoria istorică).

4.2.4. Elementele memoriei episodice

O parte semnificativă a memoriei episodice este formată de **memoria evenimentelor autobiografice**. Ea este reprezentată din informații cu o mare relevanță personală, informații pentru care avem repere clare referitoare la *unde* și *când* le-am asimilat, pentru că le-am trăit personal și am fost personajele centrale ale acelor momente sau întâmplări. Din narațiunile despre întâmplări și momente ale vieții noastre extragem uneori concluzii despre noi; despre felul nostru de a fi. Mai mult, folosim aceste informații pentru a compara opiniile altora despre noi, cu cele personale, „negociind" diferite aspecte ale identității noastre personale sau colective.

Urmărind cea de a doua coloană, a informațiilor fără o localizare precisă spațio-temporală, am plasat în aria informațiilor personale cunoștințele și credințele semnificative referitoare la sine (*schema de sine*).

Acestea sunt definitorii pentru fiecare individ, fiind deseori activate împreună cu informațiile de tip autobiografic. Așa cum am subliniat deja, F. B. Brewer (1986) și J. L. Monteil (1993) au văzut aceste informații ca fiind incluse în memoria autobiografică. Acceptăm faptul că informațiile conținute în memoria autobiografică au multiple legături cu schema de sine a individului, cu numeroase informații semantice fără de care amintirile autobiografice nu ar mai putea fi evocate, înțelese sau descrise. Dar memoria autobiografică este *memoria evenimentelor propriei vieți*. Există legături preferențiale între informațiile memoriei autobiografice și schema de sine (fapt susținut de mulți autori prin date experimentale), dar informațiile din memoria autobiografică au caracteristici și meca-

Scanned with OKEN Scanner

nisme de formare, organizare și menținere diferite de ale informațiilor semantice. A adăuga și datele schemei de sine la categoria amintirilor autobiografice, așa cum a făcut Brewer, doar pentru că sunt importante pentru individ sau pentru că au legături cu conceptul „biografic", nu ni se pare adecvat. Informațiile conținute în *schema de sine* au calitățile de a fi foarte importante pentru individ, de a fi, adesea, activate o dată cu evocarea unor amintiri cu caracter autobiografic, dar aceasta nu justifică definirea lor ca parte a memoriei autobiografice. Ele sunt informații de tip semantic, diferite de cele episodice, primele neavând o localizare clară în timp și spațiu și neputând fi relatate sub formă narativă.

Este adevărat faptul că, pornind de la datele memoriei autobiografice, facem atribuiri cu privire la calitățile și defectele noastre, la felul în care suntem sau ne prezentăm în fața celorlalți, memoria autobiografică fiind o sursă importantă pentru formarea schemei de sine. În revers, în momentul în care sunt evocate informații din memoria autobiografică, frecvent sunt antrenate și informații de tip semantic referitoare la sine, care completează sau nuanțează povestirea autobiografică. Astfel, datele memoriei autobiografice contribuie la formarea și îmbogățirea schemei de sine, în timp ce conținuturi ale schemei de sine sunt implicate frecvent în reconstituirea narativă. Împreună, informațiile de tip narativ ce aparțin memoriei autobiografice și cele de tip semantic referitoare la sine contribuie la formarea și definirea identității personale, cea care ne permite să ne percepem ca persoane distincte, ca individualități unice, în relații de interacțiune cu ceilalți.

La următorul nivel, se afla informațiile care nu mai au o relevanță personală imediată, directă, ci doar o relevanță indirectă, „tangențial" personală. Dacă ne referim la momente, întâmplări sau evenimente semnificative pentru cadrul social în care trăim și încercăm o evocare a lor într-o manieră narativă, atunci ne situăm în aria informațiilor episodice de tip social. Este vorba de **memoria evenimentelor sociale**, a informațiilor structurate sub forma unor narațiuni referitoare la cadrul social în care trăim, fie că ne referim la evenimente semnificative ale societății din care facem parte, fie la familie, la prieteni sau la colegii de muncă. Aceasta pentru că, în funcție de conținuturile sale, memoria

Scanned with OKEN Scanner

socială individuală face trimitere fie la memoria *evenimentelor publice*, fie la cea a *evenimentelor colective*. În primul ne referim la colecțiile de amintiri vizând evenimente publice de notorietate națională sau internațională, amintiri formate predominant cu ajutorul informațiilor furnizate de mass-media. În cel de al doilea caz, cel al memoriei *evenimentelor colective*, facem referire la amintirile membrilor unei microcolectivități sau ai unui grup restrâns despre „istoria" interacțiunilor sau evenimentelor sociale comune, informațiile în acest caz sedimentându-se ca rezultat al interacțiunilor sociale directe și al transmiterii orale[3]. În primul caz, ne referim la evenimente de tipul „Demisia Premierului Radu Vasile", „Mineriadele", „Atacul terorist de la Word Trade Center", iar în cel de al doilea caz, la evocările pe care le fac împreună foștii colegi de liceu sau „fii satului", la întâlnirile de marcare a unui interval de ani de la despărțire sau la evocarea în familie a unui eveniment comun trăit împreună. În capitolul 4. 3 („Un cadru comun de interpretare?"), vom analiza distincțiile între memoria socială înțeleasă ca produs al unei colectivități și memoria socială în sens de informații de tip social stocate la nivel individual, în acest model referindu-ne doar la organizarea la nivelul memoriei explicite (individuale) a informațiilor referitoare la evenimente sociale.

Ca și în cazul amintirilor autobiografice, atunci când este evocat un eveniment social, pe lângă firul narativ principal care urmează cronologia evenimentului, sunt activate și evocate și informații semantice (context politic, personaje, declarații, zvonuri), informații care „îmbracă" firul narativ principal. Dar, deși cele două categorii de informații (episodice și semantice) sunt deseori activate împreună, la nivelul memoriei sunt stocate separat, răspunzând de legi ale organizării și evocării diferite. Similar primului nivel (personal) și la nivelul informațiilor cu relevanță socială, cele două categorii de informații (episodic și semantic) contribuie la formarea identității sociale, asigurând articularea individului la realitatea socială și afirmarea acesteia în fața grupului, a colectivității

3. Detalii în articolul *Memoria socială: cadrul de definire și modele de analiză (I)*. Ticu Constantin, în *Revista de Psihologie Socială*, Nr. 7, 2001, Editura Polirom, Iași.

Scanned with OKEN Scanner

restrânse sau a unei societăți mai largi.

Pe de altă parte, informațiile reprezentate de *narațiunile publice*, o dată cu trecerea timpului și cu pierderea co-participării personale, se pot transforma în *narațiune de tip istoric*. Un exemplu în acest sens îl pot reprezenta informațiile legate de evenimentele din 1989, informații care, după trecerea anilor, consecutiv re-evocării lor în mass-media și structurării lor într-o variantă descriptivă unitară, formală, vor avea treptat caracterul unor informații istorice, chiar și pentru noi, participanți indirecți la aceste evenimente. Deci, deși toate aceste informații de tip narațiune au un caracter predominant autobiografic, ele au și numeroase atribute ale informațiilor de tip istoric spre care tind ca și conținut esențializat. Multe din ele vor pierde reperele autobiografice și cronologia subiectivă, se vor simplifica și schematiza, sub forma unor informații de tip strict istoric.

Una dintre dimensiunile nu prea evidente al acestui model (dimensiune aplicabilă numai informațiilor episodice) este cea a *participării* (directe sau indirecte) sau a *ne-participării* subiectului la desfășurarea evenimentului. Participarea directă a subiectului la un eveniment (în calitate de „actor") face ca informațiile referitoare la acesta să fie alocate mai degrabă memoriei autobiografice, în timp ce participarea indirectă (în calitate de „martor"), prin intermediul narațiunilor altora sau al mass-media, face ca datele respective să fie alocate predominant memoriei sociale. Atunci când subiectul nu participă la un eveniment, nu îi este contemporan acestuia, informațiile referitoare la acest eveniment aparțin memoriei istorice. Pentru a stabili o graniță mult mai clară, putem preciza că aparțin *memoriei sociale* informațiile despre evenimentele sociale la care am fost contemporani, iar *memoriei istorice*, informațiile despre evenimentele la care nu am fost contemporani. Ca să fim și mai exacți, ne referim la faptul de a participa, direct sau indirect (prin relatările mass-media sau ale altor persoane), la aceste evenimente, deci a avea vârsta cognitivă necesară pentru a recepta în timp real aceste evenimente. Informațiile care depășesc această limită aparțin deja istoriei.

Pornind de la aceste precizări, la nivelul memoriei episodice individuale, distingem și blocul **memoriei evenimentelor istorice**, cea care

Scanned with OKEN Scanner

conține informații despre evenimente, momente istorice, evenimente care pot fi relatate sub formă narativă și la care subiectul nu a participat nici direct nici indirect. Similar celorlalte blocuri de memorie, atunci când oamenii relatează un eveniment istoric, pe lângă firul narativ principal, ei aduc în prim plan și alte detalii, aparținând memoriei semantice, pentru a da sens celor narate. Din punct de vedere psihologic, când vorbim de memoria evenimentelor istorice facem apel la ceea ce cercetătorii ar numi „simțul comun" al percepției evenimentelor istorice, felul în care istoria, dincolo de descrierea ei academică, „obiectivă", este percepută de către oamenii obișnuiți. Similar cu celelalte blocuri de memorie, datele semantice referitoare la personajele și contextele istorice, împreună cu narațiunile istorice, contribuie la formarea identității istorice (aceasta în măsura în care această identitate este importantă pentru individ). La acest nivel, al memoriei pentru evenimente istorice, poate fi pusă sub semnul întrebării apartenența acestor informații: aparțin ele memoriei episodice (cele mai multe informații de acest tip putând fi relatate narativ și având repere clare în timp și spațiu) sau memoriei semantice (informațiile istorice având un caracter de abstractizare suficient de mare pentru putea fi considerate ca parte a memoriei semantice)? Din perspectiva criteriilor descrise anterior, considerăm ca narațiunile istorice aparțin memoriei episodice, deși suntem conștienți că un astfel de punct de vedere poate fi atacat prin argumente de tip conceptual și empiric.

*

* *

Modelul descriptiv prezentat mai sus nu este decât un cadru interpretativ care încearcă să organizate, după anumite criterii, conținuturile memoriei și, prin acesta, să explice mai bine mecanismele după care funcționează memoria. Acesta conduce implicit la ideea că diversele categorii de informații prezentate mai sus sunt „aproximative", cu granițe vagi sau fluctuante, iar un anumit set de informații, în funcție de contextul de evocare, poate fi asociat unor categorii deferite (narațiuni personale sau colective, narațiuni publice sau istorice etc.). În plus, acest model nu este un model static. În interiorul acestui model există o dinamică a informațiilor, numeroase transformări au loc permanent între

Scanned with OKEN Scanner

informațiile declarative ale subiectului. Așa cum am subliniat mai sus, din blocul *narațiuni sociale,* pot avea loc transferuri de informații spre blocul *narațiuni istorice*, pe măsură ce informațiile își pierd relevanța personală și capătă un caracter tot mai formal-istoric sub presiunea timpului și a relatărilor oficiale. Așa cum am precizat, un exemplu în acest sens îl pot reprezenta informațiile legate de evenimentele din 1989, informații care, după trecerea anilor, consecutiv re-evocării lor în mass-media și structurării lor într-o variantă descriptivă unitară, formală, vor căpăta treptat caracterul unor informații istorice, chiar și pentru participanții direcți la aceste evenimente.

Pe de altă parte, există și o dinamică inversă; de exemplu, evocarea unei secvențe autobiografice sau colective poate antrena activarea de informații semantice relevante. Acesta face, de exemplu, ca subiectul, atunci când povestește un episod autobiografic, să activeze informații din schema de sine, să realizeze scurte narațiuni legate evenimentele colective ale grupului etnic din care face parte (pentru a argumenta elemente ale conceptului de sine evocat) sau să evoce informații de tip istoric în același scop. Astfel, în viața de zi cu zi, informațiile din cadrul memoriei nu stau „așezate" într-un model fix, fiecare context de evocare activând informații aparținând unor clase diferite.

Modelul prezentat mai sus încearcă doar să surprindă anumite regularități, principii de organizare și funcționare, care, o dată identificate și conceptualizate, facilitează o mai bună înțelegere a modului în care lucrează memoria individuală sau socială.

4.2.5. Structura informațiilor episodice

În modelul prezentat anterior nu am explicat o caracteristică comună a informațiilor de tip episodic (autobiografice, sociale sau istorice): modul în care acestea sunt organizate în memorie în funcție de nivel de abstractizare. Astfel, la nivelul cel mai general, informațiile episodice în memoria umană sunt organizate sub formă de *teme* (marile orientări sau aspecte unificatoare ale informației în memorie). De exemplu, am putea defini tema „Demisii politice" pentru informațiile de tip istoric,

Scanned with OKEN Scanner

tema „Mişcări sociale" pentru informaţiile de tip social sau tema „Realizare profesională" pentru informaţiile de tip autobiografic. În cadrul fiecăreia dintre aceste teme, pot exista mai multe *evenimente* (experienţe de viaţă, întâmplări care se întind pe perioade extinse), fiecare dintre aceste evenimente compus din mai multe *episoade* (momente, întâmplări unitare organizate cronologic în cadrul evenimentelor şi care nu mai pot fi descompuse în sub unităţi fără pierderea coerenţei), fiecare episod fiind descris de mai multe detalii (vizuale, auditive, tactile; detalii despre stări emoţionale de moment, gânduri etc.)[4].

În tabelul de mai jos, am exemplificat, pentru fiecare dintre cele trei tipuri de informaţii, posibile descrieri narative, în jurul cărora poate fi reconstruită relatarea istorică, socială sau autobiografică.

STRUCTURA	Memoria evenimentelor istorice	Memoria evenimentelor sociale	Memoria evenimentelor autobiografice
TEMA	Demisii politice	Mişcări sociale	Realizare profesională
PERIOADE	La sfârşitul celui de al Doilea Război Mondial...	În perioada mandatului lui Petre Roman...	Când eram student în anul patru...
EVENIMENTE	Regele Mihai a fost forţat să demisioneze	Minerii din Valea Jiului au venit în Bucureşti ...	Am susţinut examenele de licenţă ....
EPISOADE	Reprezentanţii noii puteri au intrat în biroul regelui ...	În Piaţa Universităţii au intrat în forţă minerii ...	Prezentând teza în faţa Comisiei de Licenţă ...
DETALII	În liniştea ce se lăsase se auzea ropotul ploii...	Era o dimineaţă rece şi mirosea a fum....	Am simţit cum îmi tremură mâinile....

Figura 4.3. *Organizarea datelor din memoria episodică în funcţie de nivelul de generalitate.*

După cum am exemplificat, în structura informaţiilor episodice găsim „filonul narativ", modul în care informaţia este organizată şi recuperată pentru a fi evocată, pornind de la nivelul cel mai înalt de generalitate (organizarea tematică) şi ajungând până la nivelul cel mai concret de detaliere (detalii). Această organizare a informaţiei pe niveluri de generalitate şi într-o formă cronologică, permiţând relatarea sub formă narativă,

4. Ticu Constantin, *Memoria autobiografică: definirea sau redefinirea propriei vieţi*, Editura Institutul European, Iaşi, 2004.

Scanned with OKEN Scanner

este caracteristică memoriei episodice, oferind, la nivel individual, un numitor comun celor trei tipuri de memorie.

Recapitulând, putem spune că la nivelul cortexului fiecărui individ există stocate informații aparținând memoriei episodice, informații despre momente, întâmplări, evenimente cu localizare spațio-temporală (știm „unde" și „când" au avut loc). Acestea pot fi informații despre momente, întâmplări, evenimente semnificative ale vieții individuale (*memoria autobiografică*), informații despre momente, întâmplări importante ale contextului social în care a trăit acea persoană (*memoria socială*) și informații despre trecutul grupului etnic sau națiunii din care face parte acea persoană (*memoria istorică*). Aceste informații sunt redate sub formă de narațiune, filonul narativ fiind cel care organizează informația și în jurul căruia se structurează informațiile cu caracter semantic care aduc un plus de informație și sens celor narate.

Informațiile structurate sub forma unor narațiuni, informații despre evenimente ale contextului social în care trăim, aparțin memoriei sociale. Dar, așa cum am văzut în primele capitolele ale acestui volum, conceptul de memorie socială poate fi definit și analizat fie într-o perspectivă mai degrabă cognitivistă, punând accentul pe informațiile sociale stocate la nivelul memoriilor individuale, fie din una ai degrabă „clasică"/ „non-cognitivistă", insistând pe analiza informațiilor și semnificațiilor colective ale evenimentelor sociale. În acest din urmă caz, este luat în calcul mai degrabă contextul social al formării și manifestării memoriei sociale, mizându-se pe analiza calitativă a faptelor sau semnificațiilor colectiv atribuite unor evenimente sociale trecute, și nu memoriile individuale considerate insuficiente sau chiar irelevante pentru înțelegerea complexității memoriei sociale.

4.3. Un cadru comun de interpretare?

Coroborând punctele de vedere asupra memoriei sociale analizate până în acest punct, se impune un efort de sinteză și de definire a conceptelor utilizate în această arie tematică.

Scanned with OKEN Scanner

denumire	Memoria personală (autobiografică)	Memorie colectivă	Memorie socială
nivel	individual	grup/micro-colectivitate	societate /națiune
accente	accent pe aspectele **individuale** (analiză cantitativă, demers inductiv)		accent pe aspectele **colective** (analiză calitativă, demers deductiv)
caracteristici	amintiri /informații personale de-contextualizate	percepții colective despre trecut (memorii multiple, de grup)	reprezentări generale referitoare la trecutul național
obiectiv dominant	*Modul de fixare și de evocare a unor evenimente în care individul a fost implicat*	*Analiza percepțiilor despre trecutul comun al unor grupuri /clase sociale distincte*	*Analiza modului de simbolizare sau de reprezentare trecutului într-o societate*
teme de studiu	asimilarea, stocarea și evocarea informațiilor in memoria individuală evenimente autobiografice si (re)semnificare	amintiri colective distincte ale unor grupuri aflate în conflict /opozite memoria evenimentelor sociale controversate,	practici comemorative tradiții, ritualuri, discurs elite, simboluri culturale (muzee, locuri, relicve...) istoria recentă (populară),
metodologie	scale de evaluare (cognitive), codificarea variabilelor calitative	analiza discursului narativ, evaluări cantitative, comparații inter-grup	analiza faptelor sociale, a simbolurilor culturale sau a discursului elitelor
analiză	analiza predominat cantitativă (statistică)	analiză calitativă dar și comparații calitative	analiza calitativă deductivă

Figura 4.4. *Memoria personală, colectivă și socială, într-o prezentare schematică.*

Scanned with OKEN Scanner

Recunoaştem că această re-definire şi sistematizare a conceptelor utilizate în analiza memoriei sociale/colective este influenţată de o preferinţă personală, dependentă de formarea noastră psihologică, de aprecierea pe care o acordăm manierei pozitiv-cognitiviste de interpretare a realităţii şi de rezultatele empirice obţinute în suita de cercetări pe care le-am realizat până în acest moment.

În această viziune, **memoria personală** (autobiografică) poate fi sursa unor informaţii referitoare la trecutul social, informaţii stocate la nivel individual şi, de regulă, analizate de-contextualizat, făcând abstracţie de cadrul social complex în care subiectul le-a asimilat. În cadrul acestei paradigme cercetarea vizează modul de fixare şi de evocare a unor evenimente în care individul a fost implicat, în special asimilarea, stocarea şi evocarea informaţiilor în memoria individuală sau descrierea evenimentelor autobiografice şi a modului în care acestea sunt (re)semnificate. Analiza vizează datele cantitative şi este predominant statistică, concluziile de ordin calitativ rezultând doar în urma interpretării relaţiilor dintre datele cantitative.

În modelul unificator pe care îl propunem, **memoria colectivă** se referă la amintirile/percepţii colective despre trecut, memorii multiple care coexistă într-un areal geografic, elaborate şi promovate de grupuri sociale distincte (etnice, culturale, religioase, economice), memorii colective aflate deseori în competiţie cu alte memorii similare promovate de alte grupuri. De această dată, cercetarea vizează analiza percepţiilor diferite despre trecutul comun al unor grupuri/clase sociale distincte („Mineriadele" în memoria „minerilor" sau „bucureştenilor") sau analiza unor amintiri comune ale unor grupuri sociale restrânse (re-memorarea în familie a ultimei vacanţe la mare; re-construirea detaliilor despre ultimul examen de către colegii de clasă, la reuniunea de 10 ani). Analiza datelor este predominat calitativă, dar se utilizează şi scale de evaluare a atitudinilor şi percepţiilor şi, deseori, se fac comparaţii între grupurile sociale aflate în competiţie pentru promovarea unei anumite variante a trecutului comun. În final, se urmăreşte surprinderea modului în care evenimente sociale controversate (comune unuia sau mai multor grupuri sociale, aflate de cel mai multe ori în opoziţie) sunt descrise şi evaluate

Scanned with OKEN Scanner

de către fiecare grup în parte şi se vizează compararea percepţiilor grupurilor aflate în opoziţie. În cazul rememorării în grupul restrâns (familia, grupul de prieteni, „cohorta"), se urmăreşte modul în care participanţii contribuie la re-amintirea unui eveniment comun trăit împreună.

Memoria socială, în opinia noastră şi în acord cu M. Halbwachs, este cea care poate fi analizată la nivelul macro-colectivităţii (la nivelul societăţii în ansamblu sau naţiunii/statului).

Ea vizează reprezentările generale referitoare la trecut, cele sedimentate în timp, relativ stabile, puţin dependente de caracteristicile diferitelor grupuri sociale şi aflate mai aproape de reprezentarea istorică a trecutului. Investigarea memoriei sociale porneşte de la modul în care este reprezentat trecutul recent în percepţia comună (istoria recentă/populară) a membrilor unei societăţi sau la felul în care evenimente semnificative ale trecutului naţional sunt evocate de cei care au fost martorii acestor evenimente. Cel mai adesea, analiza memoriei sociale urmăreşte modul în care este reprezentat şi simbolizat trecutul în practici comemorative, tradiţii, ritualuri, discursul elitelor, simbolurile culturale (muzee, locuri, relicve etc.). De data acesta nu putem vorbi de analiza de conţinut, în sensul clasic al cuvântului (analiza sistematică a fiecărei sintagme/idei/propoziţii în vederea cuantificării şi surprinderii aspectelor calitative şi cantitative relevante). Analistul, printr-un demers deductiv, face o analiză a faptelor sociale, a simbolurilor culturale sau a discursului elitelor şi trage concluzii cu privire la modul în care trecutul recent, memoria socială este prezentă în aceste elemente. Mărturiile individuale sunt folosite doar pentru a ilustra faptele sau concluziile, şi nu pentru a aduce dovezi sistematice pentru argumentarea anumitor idei. Spre deosebire de analistul cognitivist care nu se poate desprinde de tirania datelor, făcând numai afirmaţii „verificabile", garantate de datele obţinute, analistul „hermeneut" al memoriei sociale nu poate să nu facă speculaţii pe baza observaţiilor personale, garanţia acurateţei concluziilor sale stând doar în logica interpretării sau în opiniile comun împărtăşite de comunitatea ştiinţifică.

Suntem conştienţi că modelul sintetic prezentat mai sus poate fi supus la numeroase critici şi că autori diferiţi, în funcţie de orientarea

Scanned with OKEN Scanner

personală, pot aduce completări sau pot propune modificări. Dincolo de aceste aspecte, un astfel de model este deosebit de util pentru că propune un cadru comun de definire şi utilizare a termenilor pentru reduce din confuzia conceptuală care există în acest moment în domeniul memoriei colective sau sociale.

4.4. Codificarea evenimentelor în memoria socială – „Ultima Mineriadă", „Vizita Papei", „Alegerile prezidenţiale din 2000"[5]

4.4.1. Motivaţiile cercetării

Pe baza cercetărilor anterioare şi ţinând cont de modelul descris în capitolul precedent, am încercat să trecem la un alt nivel de analiză a memoriei sociale. Am identificat astfel o primă manieră de investigare a datelor memoriei sociale dintr-o perspectivă integrativă, cea în care ne-am propus să adaptăm metodologia de analiză a amintirilor de tip flash (perspectiva cognitivistă) şi cea de investigare a reprezentărilor asociate unor evenimente sociale (perspectiva sociologistă), utilizându-le împreună într-o cercetare asupra unor evenimente socio-politice importante pentru istoria recentă a României. În acest caz, operaţionalizarea variabilelor nu suferă de ambiguitate, ca în cazul studiilor vizând reprezentările sociale, pentru că ne putem referi la felul în care sunt reprezentate în memoria persoanelor investigate evenimente sociale distincte sau la modul în care sunt evaluate diferitele variabile legate de aceste evenimente. Se poate deduce că abordarea se realizează la nivel individual, mizând pe analiza statistică a datelor (evenimente sociale relevante) şi pe reprezentarea „obiectivă" a acestor date în funcţie de specificul persoanelor investigate.

5. Această cercetare a fost realizată cu ajutorul unei echipe de studenţi din *Grupul de Cercetare MAS* (Memoria Autobiografică şi Socială), grup de cercetare vizând analiza memoriei şi a fenomenelor asociate acesteia (http://www.psih.uaic.ro/~tconstantin/html/6%20ASM%20GROUP.htm); mulţumesc în special studenţilor Oana Danilă, Alina Lupu şi Iuliana Popa.

Scanned with OKEN Scanner

Prima investigație[6], realizată în 2001 (prezentată în capitolul 2), a avut ca scop identificarea modului în care sunt definite și evaluate cele mai importante evenimente din istoria României, așa cum sunt ele văzute din perspectiva „simțului comun", a românului obișnuit. Cerând subiecților să evoce cele mai importante evenimente ale ultimilor 10 ani ai României, am surprins o parte dintre cele mai importante repere ale *memoriei sociale*, evenimente la care acești subiecți au fost martori direcți sau indirecți. Ca o continuare firească a primului studiu, în următoarea etapă[7] am selectat spre analiză cele trei evenimente tipice descrise frecvent de lotul investigat anterior: „Alegerile prezidențiale din 2000", „Ultima Mineriadă" (1999) și „Vizita Papei" (2000). Am fost interesați să aflăm care sunt variabile cognitive, afective sau valorice, atât personale, cât și colective, legate de aceste evenimente prototipice ale vieții sociale actuale. În următoarele pagini prezentăm atât designul de cercetare, cât și concluziile la care am ajuns în analiza acestor relații.

4.4.2. Obiectivele și designul cercetării

Obiectivele cercetării

Obiectivele cercetării au fost multiple. Primul a vizat identificarea și analiza variabilelor care au un rol decisiv în formarea unor amintiri detaliate și exacte despre evenimentele sociale. Al doilea a urmărit identificarea diferențelor în modul de evocare și evaluare a evenimentelor sociale în funcție de tipul de eveniment evocat („politic", „social" sau „cultural"). Al treilea obiectiv a fost legat de crearea sau găsirea unei „punți de legătură" între cele două paradigme de evocare a memoriei sociale (sociologică și cognitivistă) prin utilizarea unei metodologii mixte de investigație și obținerea unor date care să permită analiza acelorași fenomene dintr-o dublă perspectivă.

---

6. Detalii în articolul nostru *Memoria socială: cadrul de definire și modele de analiză (I)*, în *Revista de Psihologie Socială*, Nr.7, 2001, Editura Polirom, Iași.
7. Detalii în Ticu Constantin, Oana Dănilă, Alina Lupu, Iuliana Popa, *Codificarea și evaluarea evenimentelor publice în memoria socială*, în *Revista de Psihologie Socială*, nr.13, Polirom, Iași, 2004, pp. 59 -81.

Scanned with OKEN Scanner

În acest articol vom analiza şi vom prezenta date relevante legate de primele două obiective, cel de al treilea fiind atins într-un studiu viitor. Legat de primul obiectiv, principala noastră prezumţie a fost că numărul de detalii exacte oferite de către subiecţii investigaţi, cu referire la evenimente sociale semnificative, este dependent atât de variabile intrinseci evenimentului (*intensitatea* cu care a fost receptat evenimentul, *importanţa* acordată acelui eveniment, frecvenţa *rememorării* etc.) cât şi de o serie de variabile de natură atitudinală (atitudini socio-politice), contextuală (contextul personal de evocare şi presiunile mediului social), autobiografică (detalii şi evenimente personale) şi social-istorică (evenimente premergătoare sau asociate). Este evident că numărul de ipoteze punctuale este destul de mare, dacă luăm în calcul relaţiile posibile care pot fi explorate între aceste variabile. De aceea, ne mulţumim să formulăm câteva *ipoteze generale*, subînţelegând faptul că, pentru fiecare dintre aceste ipoteze generale, analiza se va realiza pe ipoteze punctuale:

1. Există o corelaţie pozitivă între gradul de detaliere a amintirilor referitoare la evenimente sociale şi variabile intrinseci evenimentului sau de natură atitudinală, contextuală, autobiografică şi social-istorică.
2. Variabile care vor avea ponderea cea mai mare în evocarea unor date detaliate şi exacte cu referire la evenimentele sociale sunt: *intensitatea* cu care a fost receptat evenimentul social, *importanţa* personală şi naţională acordată acelui eveniment şi *frecvenţa rememorării* informaţiilor legate de eveniment.
3. Numărul de detalii exacte oferite de către subiecţii investigaţi pentru fiecare tip de eveniment în parte („politic", „social" sau „cultural") depinde de orientarea/atitudinea socio-politică a subiecţilor investigaţi.
4. Gradul de detaliere a amintirilor pentru fiecare dintre cele trei categorii de amintiri este dependentă de o configuraţie diferită de factori, atât ca natură, cât şi ca pondere a fiecărui factor într-o ecuaţie globală de predicţie.

Scanned with OKEN Scanner

Lotul investigat

Cercetarea s-a realizat pe un lot de 875 de subiecți, cu vârste cuprinse între 15 și 83 de ani ($m_{vârstă}$ = 35,6 , SD = 13); 438 de subiecți de sex masculin (50,9%), 423 de subiecți de sex feminin (49,1%); 75 de subiecți cu studii gimnaziale (8,7 %), 428 de subiecți cu studii liceale (49,4%) și 363 de subiecți cu studii universitare (41,9%); 130 de subiecți având domiciliu stabil în mediul rural (16,4%) și 664 de subiecți cu domiciliul stabil în mediul urban (83,6%).

Chestionarul de cercetare

Cei 875 de subiecți au completat în perioada martie – iunie 2003 un chestionar cu 112 întrebări, organizate pe două module principale („Context personal și social", „Evenimente sociale") și pe 8 secțiuni distincte (prezentate mai jos).

În modulul „Context personal și social" am solicitat informații care am presupus că formează contextul personal și social de receptare și (re)semnificare a evenimentelor sociale.

a) *Atitudini personale*: 1) atitudinea față de politică („pluripartitism"), 2) atitudinea față de economia de piață („privatizare"); atitudinea față de propriile opinii socio-politice („opinii ferme"); nivelul de încredere în sine („stima de sine"); 19 întrebări cu exprimarea gradului de acord sau dezacord pe scale în 7 trepte;

b) *Interes și informații personale*: autoevaluarea gradului de interes și de informare cu privire la evenimente *politice, sociale, mondene, sportive, culturale, religioase* sau *diverse*; 7 întrebări cu evaluare pe scale în 7 trepte;

c) *Atitudini ale contextului social imediat*: evaluarea măsurii în care persoanele din preajma subiectului (familie, colegi, prieteni), în general, (1) au opinii sociale și politice similare sau în opoziție cu cele ale subiectului („opinii similare") și (2) fac presiuni sau încearcă să influențeze opiniile sociale și politice ale subiectului („încercări de influențare"); 6 întrebări cu evaluare pe scale în 7 trepte;

Scanned with OKEN Scanner

În modulul „Evenimente sociale" am solicitat evaluarea a trei evenimente sociale identificate în studiul anterior ca făcând parte dintre evenimentele socio-politice semnificative ale ultimilor ani: „Ultima «mineriadă» (1999)"; „Alegeri generale (2000)"; „Vizita papei (2000)". Pe lângă frecvența mare cu care au fost evocate de lotul anterior (873 de subiecți), aceste evenimente sunt utile pentru verificarea ipotezelor noastre deoarece au avut loc la o distanță similară în timp (3- 4 ani înainte de momentul evaluării lor) și reprezintă domenii ale vieții publice distincte („mișcare socială", „eveniment politic", și „eveniment cultural-religios"). Și în cadrul acestui modul am solicitat categorii distincte de informații.

d) *Imaginarul social asociat evenimentului*: 1) evocarea primelor cuvinte asociate în mod spontan evenimentului stimul; 2) ierarhizarea acestor cuvinte în funcție de importanța pe care subiectul le-o acordă pentru definirea/simbolizarea acestui eveniment; 3) identificarea ponderii cuvintelor cu semnificație pozitivă sau negativă asociate evenimentului („evaluare spontană");

e) *Evenimente sociale asociate evenimentului*: 1) evocarea de evenimente asemănătoare sau cu semnificație similară; 2) evocarea de evenimente care au anticipat, au „pregătit" sau au declanșat evenimentul analizat („evenimente sociale asociate");

f) *Context autobiografic*: 1) evaluarea gradului în care subiectul își amintește de preocupările lui din acele zile; 2) reamintirea unor episoade din viața personală sau a familiei, episoade legate de evenimentul analizat; autoevaluare pe scale în 7 trepte („detalii autobiografice").

g) *Evaluarea evenimentului*: evaluarea pe scale în 7 trepte a unei serii de dimensiuni legate de receptarea sau rememorarea evenimentului, dimensiuni utilizate în studierea evenimentelor de tip *flashbulb memories*: „detalii", „surpriză", „intensitate", „importanță națio-nală", „importanță personală", „intensitatea reacțiilor celorlalți", „discuții cu ceilalți", „frecvența opiniilor similare/ contrare", „rememorare prin mass-media", „distanța subiectivă în timp până la eveniment";

Scanned with OKEN Scanner

h) Detalii concrete despre eveniment: solicitarea unor detalii concrete referitoare la eveniment: „loc", „dată", „participanți", „punct culminant"; descriere liberă a răspunsurilor și o codificare a lor pe o scală în trei trepte (0 – fără detalii; 1 – puține detalii exacte, 2 – multe detalii exacte).

După cum se poate observa, în cadrul acestui modul am proiectat un design de cercetare compus din două secțiuni, fiecare având o metodologie aparte. În prima secțiune (*Imaginarul social asociat evenimentului*) am utilizat o metodologie similară celei folosite în analiza reprezentărilor sociale (cuvinte asociate și ierarhizarea lor în funcție de importanță), datele obținute asigurând identificarea imaginarului social activat o dată cu fiecare dintre evenimentele sociale analizate. În cealaltă secțiune (e – h) am obținut date centrate pe aspectele cognitive ale evaluării evenimentelor, date care pot fi puse în legătură cu cele vizând imaginarul social. Am procedat în acest fel pentru a facilita o apropiere a celor două perspective de analiză a memoriei sociale, considerând că această apropiere poate fi facilitată atât de abordarea metodologică (punerea în relație, în cadrul aceleiași cercetări, a unor date obținute prin metode specifice fiecăreia din cele două perspective de analiză a memoriei), cât și de modelările teoretice care pot rezulta din analiza combinată a acestor date.

4.4.3. Analiza și interpretarea datelor

Datele au fost analizate cu ajutorul programului SPSS, insistând pe analiza relațiilor cantitative dintre variabile. Datorită volumului mare de date, analiza relațiilor dintre reprezentarea în memorie a evenimentelor sociale (datele secțiunii *Imaginarul social asociat evenimentului)* și celelalte date cantitative asociate evenimentelor va fi obiectul unui alt studiu. În acest capitol vom insista pe analiza și prezentarea variabilelor care pot fi integrate într-un model predictiv al consistenței memoriei sociale sau, altfel spus, pe identificarea variabilelor care au un rol decisiv pentru formarea unor amintiri detaliate și exacte despre diferite tipuri de evenimente sociale.

Scanned with OKEN Scanner

Pentru a uşura analiza statistică, am recurs la agregarea datelor pentru itemii care participau la definirea unui domeniu distinct de evaluare. Astfel, din a secţiunea „a", prin analiză factorială şi de consistenţă internă (Alpha Crombach) am obţinut variabile de evaluare a atitudinilor personale („pluripartitism", „privatizare", „opinii ferme" şi „stimă de sine") reunite în final în cadrul dimensiunii „atitudine democratică/deschidere"; din secţiunea „c" am obţinut variabilele de evaluare a similarităţii şi/sau a presiunii de schimbare exercitate de contextul social imediat („opinii similare", „încercări de influenţare"); din secţiunea „d", prin analiză de conţinut (de către experţi), am obţinut o variabilă de exprimare a ponderii cuvintelor cu semnificaţie pozitivă sau negativă asociate evenimentului („atitudine spontană"); din secţiunea „e" am obţinut o variabilă exprimând frecvenţa evocării altor evenimente asociate evenimentului analizat („evenimente sociale asociate"); din secţiunea „f" am obţinut o variabilă exprimând frecvenţa asocierii unor date autobiografice fenomenului evaluat („detalii autobiografice"); din secţiunea „e" am obţinut o variabilă care exprimă numărul detaliilor exacte evocate de subiect cu referire la evenimentul analizat („detalii concrete").

Având aceste variabile definite, am putut trece la analiza relaţiilor variabile cercetării în funcţie de tipul de eveniment analizat.

Evaluarea generală a evenimentelor sociale

Într-o primă etapă, am fost interesaţi dacă există o relaţie între numărul de detalii exacte oferite de către subiecţi pentru fiecare eveniment în parte şi celelalte variabile ale cercetării. Altfel spus, am dorit să vedem care sunt factorii implicaţi în menţinerea în memoria socială a detaliilor despre evenimente socio-politice. Pentru aceasta am recurs atât la analiza corelaţională (Spearman) cât la analiza diferenţelor între medii (metoda Anova Onewey şi testul de semnificaţie Bonferroni). Folosind Anova Onewey (1=fără detalii; 2=puţine detalii exacte; 3=multe detalii exacte), am identificat o serie de diferenţe semnificative statistic (p= .000), toate convergând în sensul că subiecţii care oferă mai multe detalii concrete despre evenimentele socio-politice analizate (comparativ cu cei care nu îşi reamintesc detalii despre evenimentele evocate):

Scanned with OKEN Scanner

- au o atitudine „deschisă", mult mai favorabilă pluralismului şi economiei de piaţă/privatizării;
- trăiesc într-un mediu social cu opinii similare (familia, prietenii colegii) şi cu puţine încercări de influenţare din partea celor apropiaţi;
- evocă un număr mai mare de evenimente sociale similare sau premergătoare evenimentelor analizate;
- estimează în mai mare măsură că îşi amintesc preocupările personale din zilele în care au avut loc aceste evenimente şi episoade din viaţa personală sau a familiei legate de aceste evenimente;
- estimează că îşi amintesc mai multe detalii legate de evenimentele socio-politice analizate, că au trăit cu mai multă intensitate şi surpriză aceste evenimente;
- evaluează evenimentele analizate ca având o importanţă mai mare, atât pe ei, cât şi pentru ţară;
- consideră că reacţiile celorlalţi au fost mai intense, că au discutat mai mult cu cei din jur despre aceste evenimente şi că au urmărit mai frecvent ştiri şi emisiuni furnizate de mass-media legate de aceste evenimente;
- declară că au mai multe informaţii şi au un interes mai mare pentru viaţa şi evenimentele sociale şi politice.

Cum era normal, aceste relaţii au fost confirmate şi de analiza de corelaţie, la un nivel de semnificaţie înalt (p= .000), dar la un nivel redus al coeficienţilor de corelaţie (.112 > r < .265). Acesta semnifică faptul că tăria acestor legături este certă, dar slabă, fapt deloc surprinzător ţinând cont de faptul că am solicitat evaluarea unor evenimente ale memoriei sociale care nu fac parte din categoria evenimentelor generatoare de amintiri de tip flash. Aşa cum am detaliat în alte articole (Constantin, 2000, 2001, 2002, 2003) evenimentele de tip *flash* sunt evenimente marcante, recepţionate de subiecţi la un nivel înalt de intensitate şi surpriză, evaluate ca având o importanţă mare la nivel individual sau naţional şi urmate de o rememorare intensă atât prin discuţiile cu ceilalţi (*social sharing*), cât şi prin urmărirea prezentărilor realizate în mass-media. Astfel de evenimente ies în evidenţă şi prin caracterul lor surprinzător sau şocant („Fuga lui Ceauşescu", „Atacurile teroriste de la Word Trade

Scanned with OKEN Scanner

Center") şi prin faptul că subiecţii fixează bine în memorie, pe termen foarte lung (uneori toată viaţa), detalii semnificative despre eveniment şi despre contextul personal de receptare a acelui eveniment (unde se afla, ce făcea, care eu fost reacţiile celor din jur, ce a gândit în acele momente etc.). Chiar dacă, pentru evenimentele propuse de noi spre analiză, am folosit o metodologie similară celei de investigare a evenimentelor de tip *flah,* am estimat că aceste evenimente nu aparţin memoriei de tip flash, ci memoriei sociale „normale". Ţinând cont de aceste aspecte, intensitatea slabă a corelaţiilor dintre numărul de detalii exacte şi celelalte variabile luate în calcul nu a fost o surpriză, fiind vorba de evenimente „obişnuite" ale memoriei sociale.

O altă analiză a urmărit punerea în evidenţă a diferenţelor semnificative în funcţie de tipul de eveniment evocat. Cu ajutorul metodei Anova Oneway (analiză a diferenţelor între medii) şi testului de semnificaţie Bonferroni, am identificat o serie de diferenţe, semnificative statistic, între următoarele categorii de variabile:

1. *detaliile concrete despre eveniment* – subiecţii au furnizat mai multe detalii despre evenimentul „Alegeri generale 2000" comparativ cu celelalte tipuri de evenimente;
2. *detalii subiective* – subiecţii au certitudinea că îşi amintesc cele mai multe detalii despre evenimentul „Ultima Mineriadă 1999";
3. *evaluare spontană* – cele mai multe cuvinte negative au fost asociate evenimentului „Ultima Mineriadă 1999" în timp ce cele mai multe cuvinte pozitive au fost asociate evenimentului „Vizita Papei 2000";
4. *surpriză, intensitate* – evenimentul care a fost trăit cu cea mai mare surpriză şi intensitate a fost „Ultima Mineriadă 1999", urmat de „Vizita Papei 2000" şi de „Alegeri generale 2000";
5. *importanţă personală, naţională* – toate evenimentele au fost evaluate ca fiind importate (media peste 5 pe o scală în 7 trepte); totuşi, evenimentul evaluat ca având cea mai mare importanţă personală şi naţională a fost „Alegeri generale 2000"; în opoziţie, „Ultima Mineriadă 1999" a fost evaluat ca având importanţa relativă cea mai redusă;

Scanned with OKEN Scanner

6. *reacțiile celorlalți* – reacțiile persoanelor din anturajul subiecților au fost în mod semnificativ mai reduse pentru evenimentul „Vizita Papei 2000", comparativ cu celelalte evenimente;
7. *opinii contrare* – diferențele de opinii și disputele legate de evenimentele analizate au fost cele mai mari în cazul evenimentului „Alegeri generale 2000"; opinii contrare au fost prezente și în cazul evenimentului „Ultima Mineriadă 1999", în timp ce pentru evenimentul „Vizita Papei 2000" opiniile contrare din anturajul subiectului au avut ponderea cea mai mică.
8. *rememorare mass-media* – cu cel mai mare interes au fost urmărite știrile și emisiunile dedicate evenimentului „Ultima Mineriadă 1999"; tot la o distanță semnificativă statistic se plasează evenimentul „Alegeri generale 2000", urmat de evenimentul „Vizita Papei 2000";
9. *evenimente asociate* – cele mai puține alte evenimente sociale sau autobiografice evocate ca fiind premergătoare evenimentului analizat sau asociate acestuia au fost numite în cazul evenimentului „Vizita Papei 2000"; pentru celelalte evenimente analizate, frecvența altor evenimente asociate a fost similară.

Analize de regresie liniară și modele de predicție

Pe de altă parte, așa cum am precizat mai sus, între variabila „detalii concrete" și celelalte variabile ale cercetării există numeroase relații de covariație, la un nivel înalt de semnificație (relații certe), dar de o intensitate a relației relativ slabă. Presupunând că există diferențe în modul în care variabilele luate de noi în calcul intervin în formarea amintirilor despre aceste evenimente, am decis realizarea unor analize de regresie liniară, pentru a pune în evidență felul în care aceste variabile contribuie la formarea amintirilor și/sau ponderea acestor variabile într-o ecuație de predicție. Pentru aceasta am luat în calcul, în primul rând, variabilele pentru care au existat diferențe semnificative în evaluarea tuturor celor trei evenimente evocate pentru analiză. Am ales ca variabilă dependentă numărul de detalii concrete și exacte oferite de către subiecții investigați („detalii concrete") și ca variabile independente pe cele prezentate în ta-

Scanned with OKEN Scanner

belul 1. Ultimele 6 variabile din tabel au fost obținute prin agregarea altor două variabile (exprimate în paranteză).

Ecuația de predicție a gradului de detaliere concretă a amintirilor legate de evenimente sociale (R^2 ajustat = 0,147; $p < .001$ pentru testul Anova; coeficienții de semnificație a modelului final $p < .010$; constanta modelului = 0,43) confirmă că modelul este valid. Altfel spus, am obținut un model de predicție a gradului de detaliere a amintirilor legate de evenimente sociale, model care confirmă ca fiind cu adevărat importante pentru menținerea în memorie a detaliilor referitoare la evenimentele sociale doar unele din variabilele anterioare.

Detalii subiective despre eveniment (2)	,219**
Intensitatea reactiei celorlalti (0)	,123**
Mediul social cu opinii similare (c)	,097**
Mediul social cu incecari de influentare (c)	-,059**
Evenimente sociale asociate evenimentului evocat	,283**
Detalii autobiografice evocate	,227**
Importanta (personala si sociala)	,229**
Afect (surpriza si intensitate)	,186**
Rememorare (cu altii si prin mass-media)	,272**
Interes si informatii (politic si social)	,160**
Atitudine favorabila (pt. pluripartitism si privatizare)	,197**
Opinii ferme (opinii ferme si stima de sine pozitiva)	,040**

Figura 4.5. *Corelații între variabila „detalii concrete" și celelalte variabile ale cercetării.*

Coefficients; Model: 7

	Coeficienti Ne-standardizati		Coeficienti Standardizati	t	Sig.
	B	Std. Error	Beta		
(Constant)	,475	,122		3,902	,000
Mediul social cu incecari de influentare (c)	-,003	,015	-,046	-2,312	,021
Intensitatea reactiei celorlalti (0)	-,005	,014	-,091	-3,695	,000
Atitudine favorabila (pt. pluripartitism si privatizare)	,114	,018	,125	6,267	,000
Detalii autobiografice evocate	,006	,015	,107	4,589	,000
Importanta (personala si sociala)	,004	,015	,076	2,907	,004
Rememorare (cu altii si prin mass-media)	,008	,016	,153	5,541	,000
Evenimente sociale asociate evenimentului evocat	,232	,026	,184	8,906	,000

a Variabla Dependenta: Detalii concrete despre eveniment

Figura 4.6. *Date ale ecuației de predicție a numărului de detalii exacte despre evenimente sociale (model general).*

Scanned with OKEN Scanner

Dincolo de explicațiile tehnice statistice, aceste rezultate relevă faptul că subiecții care pot evoca un număr mai mare de detalii referitoare la evenimente sociale sunt cei care își reamintesc mai multe alte evenimente sociale asociate evenimentelor propuse spre analiză, au rememorat mai des aceste evenimente (urmărind informații mass-media sau discutând cu alții) și au o atitudine mai democratică (favorabilă pluripartitismului și privatizării). În plus, ei sunt capabili să ofere mai multe detalii autobiografice legate de evenimentele analizate, au evaluat reacțiile celorlalți ca fiind mai puțin intense față de evenimentele analizate, consideră evenimentele analizate ca fiind mai importante pentru ei și/sau pentru țară și trăiesc într-un mediu social cu mai puține încercări de influențare a atitudinilor lor socio-politice. Coeficienții Beta standardizați (vezi tabelul) ne permite compararea importanței acestor factori în modelul de predicție. Observăm că primele trei variabile descrise mai sus („evenimente sociale asociate", „rememorare" și „atitudine democratică") se detașează ca importanță, în timp ce ultima variabilă („mediu social cu încercări de influențare") au o importanță de patru ori mai mică comparativ cu primele. Aceeași analiză ne indică faptul că modelul, deși este valid, are putere de predicție destul de mică (pentru numai 22 % din cazuri) și nu este complet (există și alți factori care intervin în mod semnificativ în predicția numărului de detalii evocate).

Informațiile obținute sunt valoroase pentru că din multitudinea de variabile identificate inițial ca fiind în corelație cu numărul de detalii exacte, câteva variabile se detașează ca având o importanță certă în prezicerea gradului de detaliere. Altfel spus, consistența detaliilor în memoria socială depinde de *numărul de evenimente sociale și autobiografice asociate* evenimentelor analizate, de *frecvența rememorării*, de *atitudinea democratică* (atitudine favorabilă față de privatizare și pluripartitism), de *importanța acordată evenimentelor* și de *caracteristicile mediului social* în care se află persoana (reacții intense din partea celorlalți și încercări de influențare).

Având acest cadru empiric definit pentru evenimentele sociale în general, am trecut la analiza modului în care aceleași variabile independente se structurează într-un model de predicție a numărul de detalii exacte

Scanned with OKEN Scanner

oferite de către subiecţi, de această dată, pentru fiecare eveniment în parte. Ipoteza a fost aceea a existenţei unor diferenţe în structura şi ponderea factorilor determinanţi a consistenţei amintirii (operaţionalizată de noi prin „numărul de detalii evocate"), în funcţie de tipul de eveniment evocat („politic", „social" sau „cultural").

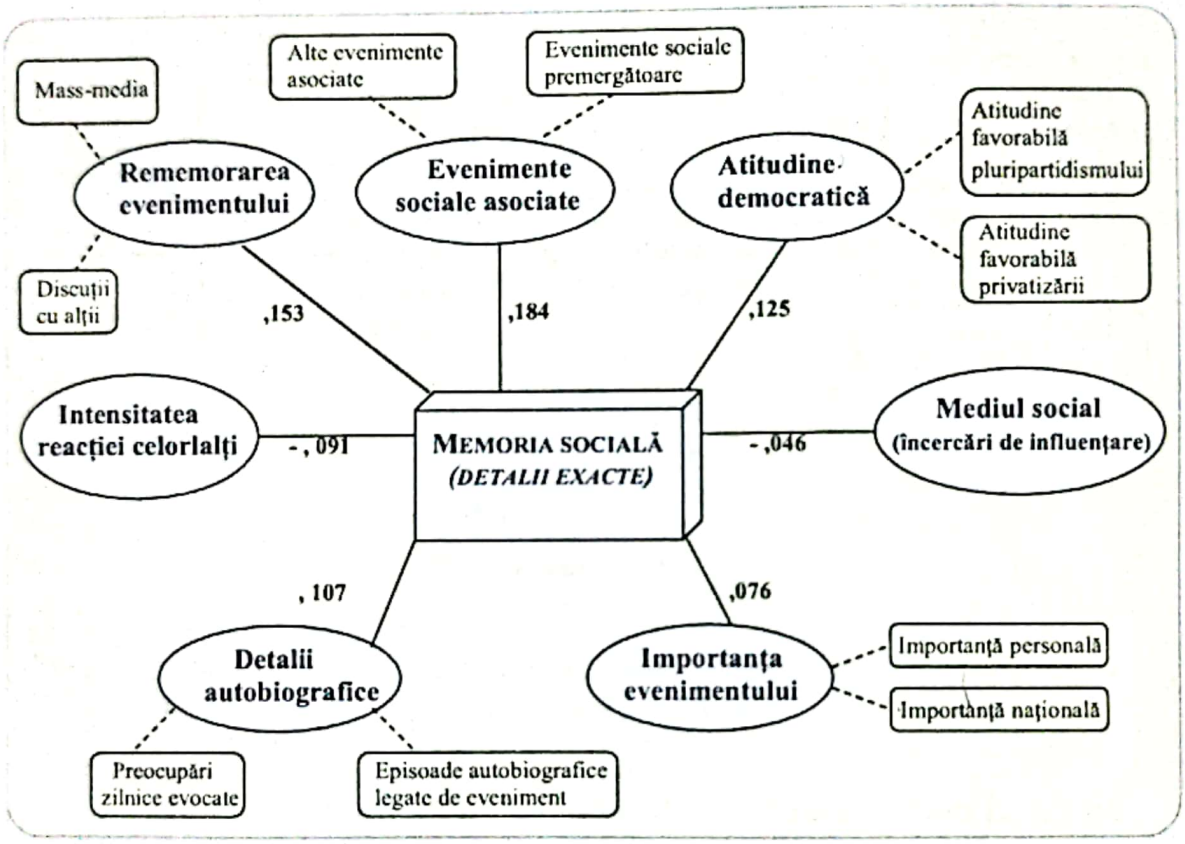

Figura 4.7. *Determinanţi ai numărului de detalii exacte oferite în evocarea evenimentelor sociale.*

Astfel, pentru evenimentul „Ultima Mineriadă 1999", urmând aceeaşi strategie de analiză, a rezultat o ecuaţie de predicţie a numărului de detalii evocate (R^2 ajustat = 0,146; $p < .001$ pentru testul Anova; coeficienţii de semnificaţie ai modelului final $p < .001$) în funcţie de: numărul de evenimente sociale asociate, frecvenţa rememorării evenimentului (prin mass-media şi discuţii cu ceilalţi) şi atitudinea favorabilă democraţiei (atitudine favorabilă privatizării şi pluripartidismului. Coeficienţii Beta

Scanned with OKEN Scanner

standardizaţi ne spun că primul determinat are o importanţă mai mare decât ultimii doi ($Beta_{stand}$ = .254 ; .172; .124). Constanta modelului este .330 (la un nivel de semnificaţie p = .068), ceea ce semnifică că modelul este complet, pentru predicţia numărului de detalii evocate fiind suficient să ştim valorile celor trei factori precizaţi mai sus, pornind de la un prag de 0,3 pe o scală în 6 trepte ($m_{nr\_detalii\_evocate}$ = 1,78, SD = .1,08).

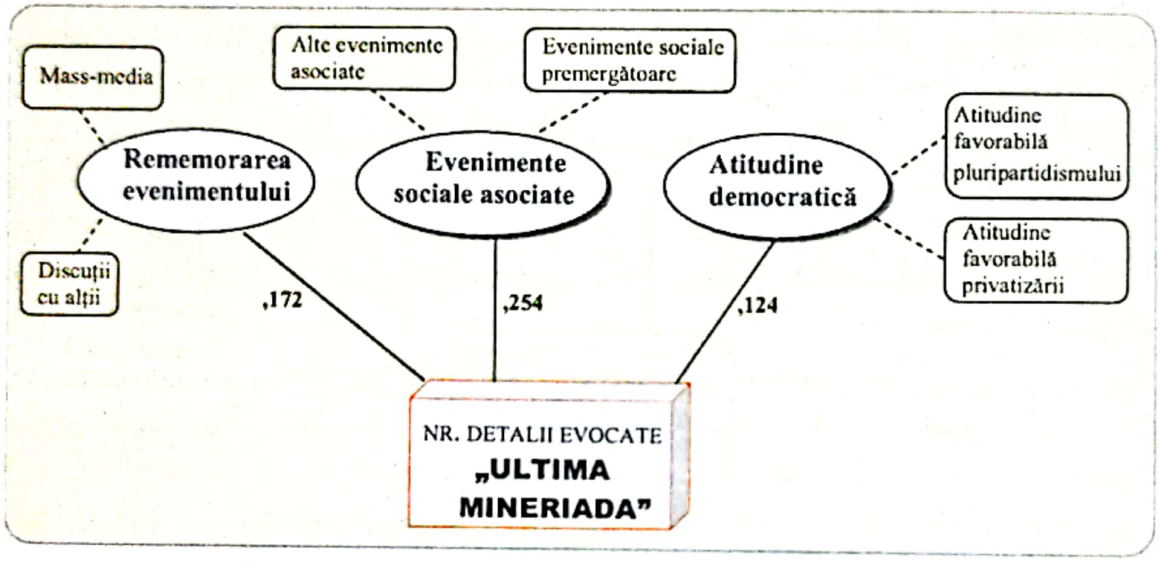

Figura 4.8. *Determinanţi ai memoriei sociale de tip „mişcare socială" („Ultima Mineriadă").*

În cazul evenimentului „Alegeri Generale 2000", am obţinut un model de predicţie valid (p < .001 pentru testul Anova) şi complet (p = .126 pentru constanta c = .282), semnificând faptul că, în primul rând, consistenţa amintirilor referitoare la acest eveniment este dependentă de frecvenţa rememorării evenimentului şi apoi de numărul de alte evenimente asociate acestui eveniment şi de intensitatea deschiderii/atitudinii democratice. După cum se observă, modelul de predicţie este similar cu cel obţinut pentru evenimentul „Ultima mineriadă", singura diferenţă constând în importanţa relativ mai mare a factorului „rememorare" pentru evenimentul „Alegeri generale 2000".

Analiza evenimentului „Vizita Papei" pune în evidenţă un model valid de predicţie în care variabile predictori sunt: importanţa evenimen-

Scanned with OKEN Scanner

tului (personală şi naţională), numărul de detalii personale legate de eveniment, numărul de evenimente sociale asociate şi atitudinea favorabilă democraţiei. Acest model este parţial (există şi alte variabile neluate de noi în calcul care explica varianţa variabilei „detalii evocate"), cu o constantă de 0,4 şi un R^2 ajustat = 0,126, model în care ponderea variabilelor este similară (Beta standardizat fiind cuprins între .109 şi .164).

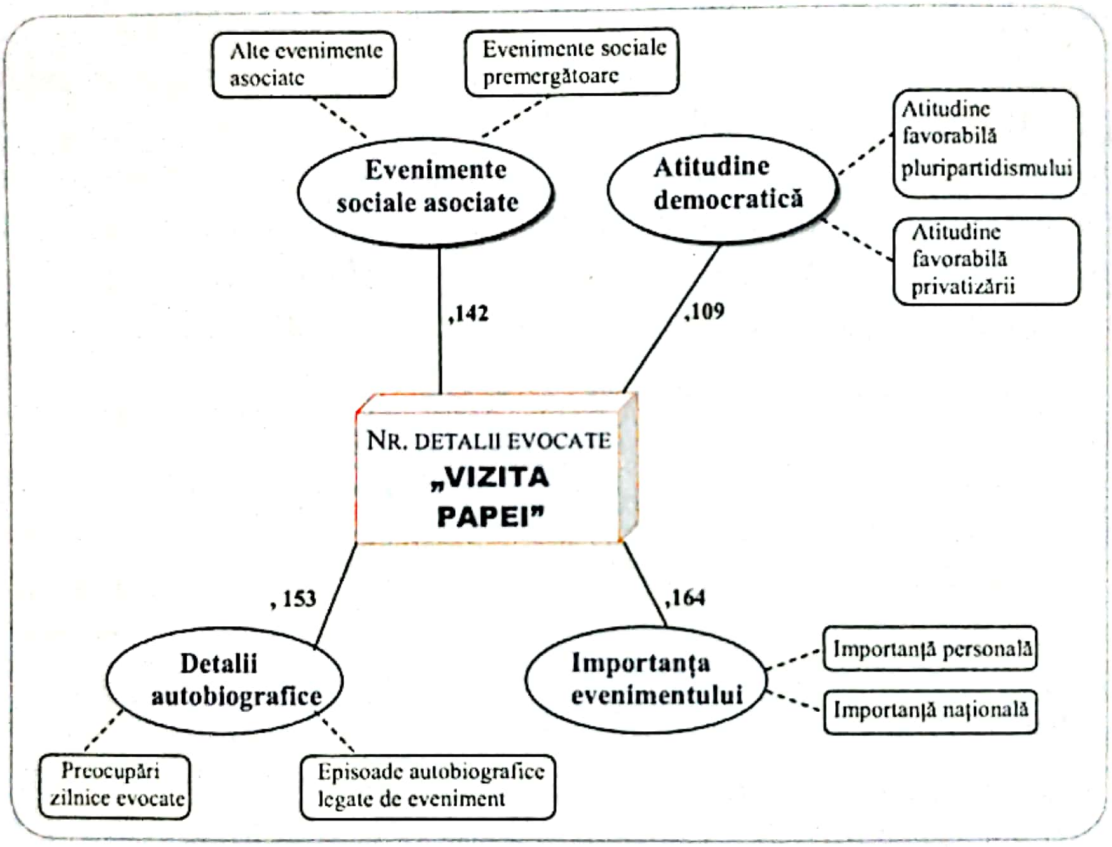

Figura 4.9. *Determinanţii memoriei sociale de tip „eveniment cultural-religios" („Vizita Papei").*

4.4.4. Principalele variabile ale unui model explicativ

Analizând, în sinteză, principalele date obţinute (urmărind valorile coeficienţilor *„Beta" standardizaţi* din tabelul de mai jos), putem formula câteva concluzii relevante pentru analiza memoriei sociale.

Deşi există un număr mare de variabile asociate gradului de detaliere a evenimentelor sociale, doar câteva dintre acestea se detaşează ca având o importanţă semnificativă în determinarea unor amintiri consistente (amintiri detaliate şi exacte despre evenimentul social analizat). Conform rezultatelor obţinute de noi, aceste variabile sunt (în ordinea importanţei) cele referitoare la: a) numărul de *alte evenimente sociale asociate* evenimentului analizat; b) *frecvenţa rememorării* evenimentului (prin discuţii cu alţii sau cu ajutorul mass-media); c) *intensitatea atitudinii democratice* („deschiderii" faţă de ideea pluripartitismului şi privatizării)"; d) numărul de *detaliile autobiografice evocate* ca fiind asociate evenimentului analizat; f) *importanţa* acordată consecinţelor evenimentului (personală şi socială); g) *intensitatea* reacţiei celorlalţi la receptarea evenimentelor; h) un *mediu social cu opinii concordante* (frecvenţa redusă a încercărilor de influenţare din partea celorlalţi).

	Eveniment social (General)	**Ultima Mineriadă**	**Vizita Papei**	**Alegeri 2000**
(Constant) Adjusted R Square	,475 (p =,000) 0,146	,330 (p =,068) 0,146	,415 (p =,012) 0,126	,282 (p =,126) ,119
Mediul social (încercări de influenţare)	**-,046**			
Intensitatea reacţiei celorlalţi	**-,091**			
Atitudine democratică /dechidere	**,125**	**,124**	**,109**	**,139**
Detalii autobiografice evocate	**,107**		**,153**	
Importanţă (personală şi socială)	**,076**		**,164**	
Rememorare (cu alţii / mass-media)	**,153**	**,172**		**,203**
Alte evenimente sociale asociate	**,184**	**,254**	**,142**	**,176**

Figura 4.10. *Coeficienţi Beta standardizaţi rezultaţi din analizele de regresie liniară.*

Aceste rezultate ne pot conduce spre formularea unor noi idei de cercetare. De exemplu, ne întrebăm dacă ceea ce am operaţionalizat noi prin

Scanned with OKEN Scanner

„atitudine democratică" („deschidere" față de ideea pluripartidismului și privatizării) nu este mai degrabă o expresie a unor dimensiuni mai profunde ale personalității de tipul „deschidere spre nou și schimbare" (prin opoziție cu „dogmatism") sau „nevoie de cogniție/cunoaștere" mică – mare („need for cognition"). Pe de altă parte, ne întrebăm dacă, analizând modul de rememorare a evenimentelor personale (memoria autobiografică), vom obține aceleași variabile (sau variabile similare) ca fiind responsabile de formarea și menținerea unor amintiri detaliate și exacte.

Realizând o analiză comparativă, în funcție de tipul evenimentului (eveniment „politic", eveniment „mișcare socială", eveniment „cultural religios"), rezultă că există două variabile care se detașează ca importanță (conform modelelor de predicție) și care sunt comune celor trei tipuri de evenimente: *numărul de alte evenimente evocate* de către subiecți ca fiind asociate evenimentelor analizate și *intensitatea atitudinii „democratice"* (atitudinea favorabilă față de pluripartitism și privatizare). Surprinzător pentru noi a fost faptul că, deși variabila „informații și interes pentru viața socio-politică" corelează pozitiv cu frecvența detaliilor evocate ($r = .160$), această variabilă nu a intrat în modelul final de predicție, dovedindu-se astfel o variabilă slab predictivă pentru consistența datelor memoriei sociale. În multe dintre studiile referitoare la amintirile de tip flash, aceasta este una dintre variabilele importante ale modelelor de predicție (Conway, 1994), deși ea este ignorată în alte studii (Luminet, Finkenauer, 1998). Din datele analizate de noi rezultă că are un rol determinant în formarea amintirilor consistente, nu interesul general pentru informațiile socio-politice, ci, mai degrabă, interesul specific, determinat de natura evenimentului. Prezumția noastră este că un anumit tip de eveniment, în funcție de interesul concret al subiectului, poate trezi asociații cu alte evenimente similare și, astfel, poate crea „nucleul" unor amintiri consistente. Această prezumție este susținută, de exemplu, de faptul că variabila „informații și interes pentru viața religioasă" corelează numai cu numărul de detalii exacte referitoare la evenimentul „Vizita Papei" și nu și cu celelalte evenimente ($r = 102$, $p < .000$).

Referindu-ne la compoziția factorilor determinanți ai consistenței amintirilor pentru fiecare dintre evenimentele analizate, observăm faptul

Scanned with OKEN Scanner

că evenimentele „Ultima mineriadă 1999" şi „Alegerile Generale 2000" au o structură similară a factorilor predictivi („atitudine democratică", „rememorare", „alte evenimente asociate"), diferenţa constând doar în importanţa relativă a acestora în model. În schimb, evenimentul „Vizita Papei 2000" are o structură complet diferită, importanţa acordată evenimentului şi numărul detaliilor autobiografice evocate fiind principalele variabile ale modelului predictiv. Credem că acest fapt se datorează specificului acestui eveniment, fiind un eveniment mai degrabă cu specific cultural–religios comparativ cu celelalte două care un specific pronunţat politic.

În concluzie, formarea unor amintiri sociale persistente este dependentă, în primul rând de numărul de alte evenimente sociale asociate cu evenimentul evocat şi de „deschiderea" persoanei spre valorile democratice. În funcţie de tipul evenimentului social, pe lângă variabilele menţionate mai sus, intervin şi altele care pot condiţiona numărul şi exactitatea detaliilor reţinute. Pentru evenimentele cu o semnificaţie „politică", importantă este frecvenţa rememorării (prin discuţii cu ceilalţi sau prin mass-media), în timp ce, pentru evenimentele cu o semnificaţie cultural-religioasă, determinante sunt importanţa acordată evenimentului evocat şi numărul de detalii autobiografice legate de acel eveniment. Variabila „deschidere/atitudine democratică" presupunem că este legată de anumite dimensiuni ale personalităţii mai profunde decât atitudinile, dimensiunile „deschiderii - dogmatismului" sau nevoii de cogniţie/cunoaştere („need for cognition" - Cacioppo şi Petty ,1982).

*

* *

Rezultatele analizei au confirmat faptul că formarea unor amintiri sociale persistente este dependentă, în primul rând, de numărul de alte *evenimente sociale asociate* cu evenimentul evocat şi de „deschiderea" persoanei spre *valorile democratice* (atitudinea faţă de pluripartidism şi faţă de privatizare). În funcţie de tipul evenimentului social analizat („politic", „social" sau „cultural"), pe lângă variabilele menţionate mai sus, intervin şi altele care pot condiţiona numărul şi exactitatea detaliilor reţinute. Pentru evenimentele cu o semnificaţie „politică", importantă

Scanned with OKEN Scanner

este şi *frecvenţa rememorării* (prin discuţii cu ceilalţi sau prin mass-media), în timp ce pentru evenimentele cu o semnificaţie cultural-religioasă, determinante sunt *importanţa* acordată evenimentului evocat şi numărul de *detalii autobiografice* evocate ca fiind legate de acel eveniment.

4.5. Reprezentări sociale despre trecut sau memorie socială?

4.5.1. Operaţionalizarea variabilelor cercetării

Operaţionalizarea variabilei „centralitate"

Vizând cel de al treilea obiectiv al cercetării descrise în capitolul precedent (4. 4), într-o primă etapă, pornind de la 5 cuvinte evocate de fiecare subiect investigat ca răspuns la cele trei evenimente stimul şi de la importanţa personală acordată acestor cuvinte, utilizând proceduri specifice RS, am căutat să identificăm categoriile candidate la centralitate (cele care au înregistrat concomitent şi valori mari ale frecvenţei de apariţie, şi valori mari ale importanţei pentru evenimentul analizat).

În cazul evenimentului „Ultima Mineriadă (1999)" au fost analizate un total de 3752 de cuvinte din care au fost reţinute pentru analiză 2652 (eliminând acele cuvinte care au apărut cu frecvenţe de 1 şi care nu puteau fi reîncadrate în nici o altă categorie). Acestea au fost condensate (condensarea s-a făcut prin gruparea în aceeaşi categorie a cuvintelor sinonime sau expresiilor cu înţeles asemănător care nu puteau forma o altă categorie de sine stătătoare) în 36 de categorii, precum: act barbar, bătaie, Miron Cozma, manipulare, sărăcie, violenţă etc.

În cazul evenimentului „Alegeri 2000" au fost analizate un număr total de 2696 de cuvinte, din care au fost reţinute pentru analiză un număr de 2622, reunite în 37 de categorii, cum ar fi: competiţie, campanie electorală, manipulare, democraţie, vot etc.

În ceea ce priveşte evenimentul „Vizita Papei (2000)" au fost analizate un total de 2752 de cuvinte din care au fost reţinute un număr de 2621 distribuite pe 35 de categorii, precum : concilierea bisericilor, credinţă,

Scanned with OKEN Scanner

pace, religie, pioşenie etc.

Analiza de conţinut a continuat prin calcularea frecvenţelor totale a categoriilor obţinute prin condensare şi a importanţei relative a acestora. Aceasta din urmă s-au calculat prin divizarea importanţei totale prin frecvenţa totală. Importanţa totală s-a calculat prin însumarea produselor dintre frecvenţa parţială a coloanei şi rangul coloanei (având cinci coloane, corespunzătoare celor cinci cuvinte evocate) iar importanţa relativă s-a obţinut prin împărţirea importanţei totale la frecvenţa totală. De exemplu, cuvântul „act barbar" (evocat spontan ca răspuns la cuvântul stimul „Ultima mineriadă" - 1999) are, pe întregul lot, frecvenţa totală de 69, distribuită pe cele cinci coloane/cuvinte. Înmulţind fiecare din frecvenţele parţiale cu rangul lor (pentru fiecare coloană în parte) şi însumând produsele obţinute pe fiecare coloană, obţinem importanţă totală de 220, care prin împărţire la frecvenţa totală de 69 ne dă o importanţă relativă de 3.1.

	Cuvânt 1	Cuvânt 2	Cuvânt 3	Cuvânt 4	Cuvânt 5	Frecventa totală	Frecventa relativă	Importanţa totală	Importanţa relativă	PROCENT
ACT BARBAR	11	13	14	14	17	69	0.026018	220	3.188406	2.60181
AGITAŢIE	4	8	10	8	9	39	0.014706	127	3.25641	1.470588
AGRESIUNE	6	2	5	3		16	0.006033	37	2.3125	0.603318
ALTERCAŢIE	7		5		5	17	0.00641	47	2.764706	0.641026
ANARHIE	27	33	24	38	15	137	0.051659	392	2.861314	5.165913

Figura 4.11. *Exemplul din tabelul de analiză al importanţei relative a cuvintelor evocate („Ultima Mineriadă" 1999).*

Utilizând aceste categorii, au fost calculate apoi mediile şi abaterile standard atât pentru frecvenţele totale, cât şi pentru importanţă: „Ultima Mineriadă (1999)": frecvenţa medie = 74, SD = 6; importanţa medie = 2,7, SD=0,3; „Alegeri Generale": frecvenţa medie = 71, importanţa medie = 2,86, SD = 0,5; Vizita Papei: frecvenţa medie = 75, importanţa medie = 3.81, SD = 0,8). S-au obţinut astfel *patru tipuri de categorii* : categorii cu frecvenţă mare, importanţă mare; categorii cu frecvenţă mare, importanţă mică; categorii cu frecvenţă mică, importanţă mare; categorii cu importanţă mică, frecvenţă mică. Conform acestei metodologii de analiză a datelor (metode derivate din ipotezele privitoare la scripturile

Scanned with OKEN Scanner

cognitive), descrisă de Pierre Vergès (apud Curelaru, 2001), atât elementele centrale, precum şi cele periferice ale unei reprezentări se aleg din cadranul ilustrând categorii cu frecvenţă şi importanţă mare.

Folosindu-ne de categoriile obţinute prin tehnica descrisă mai sus am realizat o operaţionalizare a măsurii în care fiecare subiect a evocat cuvinte mai aproape de reprezentarea dominantă, stereotipică (împărtăşită de majoritatea lotului investigat) sau cuvinte aparţinând unor reprezentări secundare (sau „dezidente"). Variabila intitulată „centralitate" însumează, pentru fiecare subiect în parte, numărul de cuvinte pe care acesta le-a evocat, cuvinte care aparţin categoriilor cu o frecvenţă şi importanţă mare pe întregul lot. Această variabilă are patru grade de intensitate: 0 – nici un cuvânt evocat din categoria celor „candidate la centralitate" , 1 – un singur cuvânt, 2 – două cuvinte, 3 sau mai multe din cuvinte evocate aparţin categoriilor „candidate la centralitate".

În secţiunea 4. 5. 2 (Analiza comparativă a datelor) prezentăm categoriile evocate de către lotul investigat, pentru fiecare eveniment în parte, în funcţie de frecvenţa şi importanţa relativă obţinută. În aceeaşi secţiune vom prezenta diferenţele semnificative statistic obţinute în funcţie între variabila „centralitate" pentru celelalte variabile ale cercetării.

Operaţionalizarea variabilei „cuvinte negative - pozitive asociate"

Am realizat şi o analiză a cuvintelor evocate de fiecare subiect, pentru fiecare din cele trei evenimente, din punctul de vedere al conţinutului lor pozitiv şi negativ. Dacă toate cuvintele au fost negative (de tipul „ură", „violenţă", „nedreptate", dezamăgire", „teamă") s-a acordat punctajul maxim de – 5, în timp ce, dacă ponderea cuvintelor negative era mai mare decât cele pozitive diferenţiat, se acorda – 4, – 5, – 2, sau – 1, în funcţie de raportul lor comparativ cu cele pozitive. Dacă ponderea cuvintelor pozitive era dominantă (cuvinte de tipul: „speranţă", „bucurie", „corectitudine", „victorie", „împăcare") se acorda + 1. + 2, +3, + 4 sau + 5, în funcţie de numărul cuvintelor evident pozitive. Pentru cuvintele care nu exprimau clar un aspect pozitiv sau negativ – cuvinte neutre (de tipul „vot, „politică", „mulţime", Vatican", „Miron Cozma") – nu se acorda nici un punctaj. Doi operatori diferiţi, pe aceeaşi bază de date, dar

Scanned with OKEN Scanner

în două momente diferite, pentru fiecare succesiune de 5 cuvinte evocate, au acordat un punctaj negativ sau pozitiv în funcție de numărul de cuvinte negative sau pozitive evocate. După confruntarea rezultatelor celor două evaluări, în situațiile în care au apărut diferențe în punctajele acordate, cei doi operatori au „negociat" stabilind, de comun acord, punctajul final. Aceste date au fost operaționalizate prin variabila „cuvinte negative - pozitive asociate", variabilă cu valori de la 1 la 11, unde 1 reprezintă extrema negativă (toate cele cinci cuvinte au fost negative), 6 valoarea intermediară (cuvinte neutre ca semnificație sau un echilibru între cuvinte negative sau pozitive), iar 11 valoarea extremă pozitivă (toate cele cinci cuvinte evocate au avut o tentă evident pozitivă).

4.5.2. Analiza comparativă a datelor

Analiza comparativă a categoriilor cognitive candidate la centralitate

Pentru evenimentul „Vizita Papei", categoriile cognitive candidate la centralitate obținute prin procedurile descrise mai sus sunt (secțiunea 2. 3): „Credință" (306), „Concilierea bisericilor" (249), „Pace" (146), „Papa" (114), „Religie" (157), „Biserica (89)", „Bucurie" (93), „Creştinism" (79), „Reconciliere" (89). Din tabelul de mai jos observăm că nu există categorii cognitive care să aibă concomitent frecvență mare şi importanță mică (fapt puțin obişnuit într-o astfel de analiză), ceea ce ar putea semnifica că avem de a face cu o reprezentare destul de consistentă, aproape stereotipă a acestui eveniment, marea majoritatea a celor investigați evocând cuvinte referitoare la acelaşi univers de discurs.

Elementele candidate la centralizate pentru evenimentul „Ultima Mineriadă" (1999) au fost identificate ca definind categoriile: „Violență" (210), „Manipulare" (170), „Anarhie" (137)", „Sărăcie" (132), „Miron Cozma" (118), „Mineri" (155), „Mișcare socială" (112), „Dreptate„ (82). Dacă am analiza aceste categorii în termeni de RS, probabil nucleul central ar fi reprezentate de conceptele „violență-anarhie-mișcare_socială", „mineri – Miron Cozma", „manipulare", „sărăcie" etc.

Scanned with OKEN Scanner

Vizita PAPEI	importanţă mare		importanţă mică		
frecvenţă mare >75	Credinţă (306) Concilierea bisericilor (249) Pace (146) Papa (114) Religie (157) Biserica (89) Bucurie (93) Creştinism (79) Reconciliere (89)		-		
frecvenţă mică	Binecuvântat Dumnezeu Eveniment Împăcare Înţelegere	Ortodoxism Rugăciune Speranţa Sărbătoare Pioşenie	Agitaţie Bunătate Catolicism Discurs Dragoste	Ecumenic Emoţii Mulţime Mândrie Patriarh	Feţe bisericeşti Papa mobil Respect Toleranţă Vatican

Figura 4.12. *Categorii cognitive asociate evenimentului stimul „Vizita Papei".*

Ultima MINERIADĂ	Importanţă mare		Importanţă mică	
Frecventă mare >68	Violenţă (210) Manipulare (170) Anarhie (137) Sărăcie (132) Miron Cozma (118) Mineri (155) Mişcare socială (112) Dreptate (82)		Bătaie Destabilizare Forţă de ordine	
Frecvenţă mică	Agresiune Antidemocratic Degringoladă Disperare Interese Joc politic	Minciună Nemulţumiri Revendicări Ruşine Salarii Scandal	Act barbar Agitaţie Armă Distrugeri Frică Furie Incultură	Mizerie Negociere Politică Prostie Putere Victime Umilinţă

Figura 4.13. *Categorii cognitive asociate evenimentului stimul „Ultima Mineriadă".*

Pentru evenimentul „Alegeri Generale (2000)" principalele categorii identificate au fost: „Schimbare" (218), „Vot" (137), „Putere politică" (122), „Speranţă" (109), „Minciună" (102), „Democraţie" (99),

Scanned with OKEN Scanner

„Competiție" (82), „Promisiune" (81). Şi în acest caz, dacă am analiza datele în termeni de RS, am putea defini „nucleul dur" în jurul elementelor „schimbare – „speranță" – „promisiune"; „vot" – „democrație", „putere politică" – „competiție".

Alegeri 2000	Importanță mare		Importanță mică	
Frecvență mare >71	Schimbare (218) Vot (137) Putere politică (122) Speranță (109) Minciună (102) Democrație (99) Competiție (82) Promisiune (81)		Campanie electorală Responsabilitate Președinte Organizarea alegerilor C.V. Tudor	
Frecvență mică	Bunăstare Candidat Demagogie Fraudă Interese	Înțelegere Manipulare Partid Corectitudine Iliescu PDSR	Cheltuieli Agitație Alegători Alegeri Corupție Discurs Dezamăgire	Incredere Indiferență Opțiune Pace Sărăcie Libertate Constantinescu

Figura 4.14. *Categorii cognitive asociate evenimentului stimul „Alegeri Generale 2000".*

Categoriile cu frecvență şi importanță mare sunt cele care ar participa la definirea „nucleului central" şi „elementelor periferice" dacă am interpreta datele de mai sus în termeni de RS evenimentele evocate. Se pune însă problema dacă „obiectele" reprezentării noastre (cele trei evenimente) îndeplinesc criteriile unor obiecte de RS, dacă pot fi analizate în termeni de RS (pentru detalii: Neculau şi Curelaru, 2004). Nu dorim să intrăm într-o dispută pe această temă şi intenționăm să lăsăm deschise opțiunile metodologice şi teoretice, fără a ne subsuma unei paradigme teoretice anume (lăsându-ne în schimb libertatea de găsi elementele unei eventuale noi modelări paradigmatice). De aceea preferăm să rămânem la aceste nivel de analiză, fără să propunem definirea nucleului central şi descrierea elementelor periferice.

Lăsând deschisă întrebarea dacă avem de a face cu conținuturi ale unor RS a evenimentelor sociale analizate sau cu o elementele ale MS

Scanned with OKEN Scanner

investigate prin proceduri calitativă, am preferat să punem în relație variabila „centralitate" descrisă mai sus cu celelalte date ale cercetării (variabile cognitive de evaluare a celor trei evenimente). În acest fel, practic, punem în relație date specifice RS („cuvinte candidate la centralitate") cu cele utilizate în evaluarea MS dintr-o perspectivă cognitivă („detalii", surpriză", „intensitate", importanță", „rememorare" etc.). Pe de altă parte, interpretând într-o altă manieră aceste relații (considerând că evenimentele analizate nu pot fi obiecte ale reprezentării sociale), creăm posibilitatea analizei concomitente a MS din perspectivă sociologică (calitativă) și dintr-o perspectivă cognitivistă (cantitativă), creând o punte de legătură metodologică în abordarea MS din cele două perspective. Așa cum am mai argumentat cu alte ocazii, a pune în legătură cele două abordări ale MS, atât de diferite și sub aspect teoretic, dar și sub cel metodologic, poate fi un obiectiv important în sine. Mai mult, a asocia la această relație și RS, fie în calitate de componentă a *gândirii sociale* (alături de MS), fie prin tehnica de analiză a imaginarului social, nu poate decât să îmbogățească universul metodologic de analiză sau să ne sugereze alte modele teoretic explicative ale gândirii sociale.

Analiza comparativă a datelor în funcție de variabila „centralitate"

Analizând diferențele existente între cei care evocă cuvinte mai aproape de reprezentarea dominată (reprezentare „stereotipică") și cei care evocă cuvinte aparținând unor reprezentări secundare (reprezentare „dezidentă"), prin utilizarea metodei *Oneway Anova* și testului de contrast *Bonferroni*, am obținut o serie de diferențe semnificative.

Pentru evenimentul „Ultima Mineriadă", persoanele care evocă spontan cuvinte candidate la centralitate folosesc mai multe cuvinte negative, acordă o mai mică importanță personală acestor evenimente, oferă mai multe detalii concrete despre eveniment, consideră că cei apropiați lor (familie, prieteni colegi) au opinii similare, evocă mai multe evenimente sociale asociate sau premergătoare evenimentului stimul ($p_{ANOVA} < 0,01$).

În mod similar, ca răspuns la cuvântul stimul „Alegeri generale 2000", subiecții care evocă spontan cuvinte candidate la centralitate, comparativ

cu cei care evocă cuvinte aparţinând unor reprezentări secundare, folosesc mai multe cuvinte pozitive ca asociate evenimentului stimul, acordă o mai mare importanţă personală acestor evenimente, evaluează intensitatea reacţiilor celorlalţi ca fiind mai mare în timpul evenimentului şi oferă mai multe detalii concrete despre eveniment ($p_{ANOVA} < 0,01$).

Cum era de aşteptat, pentru evenimentul stimul „Vizita Papei" (fiind un eveniment de o altă natură comparativ cu cele anterioare[8]), diferenţele sunt mai diverse, persoanele care evocă cuvinte candidate la centralitate în această reprezentare, comparativ cu cei care nu o fac, oferă în mai mare măsură cuvinte pozitive, declară că au trăit cu o mai mare intensitate şi cu o mai mare surpriză evenimentul, acordă o importanţă mai mare, atât personală cât şi pentru ţară, evenimentului stimul, evaluează intensitatea reacţiilor celorlalţi ca fiind mai mare, evaluează distanţa subiectivă în timp de la eveniment ca fiind mai mică, oferă mai multe detalii exacte despre eveniment, îşi amintesc mai multe detalii autobiografice legate de eveniment şi declară că au discutat despre eveniment sau au urmărit emisiunile mass-media în mai mare măsură comparativ cu ceilalţi ($p_{ANOVA} < 0,01$).

Dacă luăm în calcul toate cele trei evenimente, o caracteristică comună celor care evocă cuvinte mai aproape de reprezentarea dominantă, comparativ cu cei care evocă cuvinte aparţinând unor reprezentări secundare, este că primii oferă, în acelaşi timp, mai multe detalii exacte referitoare la evenimentele analizate.

Un alt fapt relevant este că, exceptând evenimentul stimul „Ultima Mineriadă", persoanele care evocă cuvinte candidate la centralitate, folosesc mai multe cuvinte pozitive ca asociate evenimentului stimul, acordă o mai mare importanţă personală acestor evenimente, evaluează intensitatea reacţiilor celorlalţi ca fiind mai mare în timpul evenimentului şi oferă mai multe detalii concrete despre eveniment.

8. Detalii în Ticu Constantin, Oana Dănilă, Alina Lupu, Iuliana Popa, *Codificarea şi evaluarea evenimentelor publice în memoria socială*, în *Revista de Psihologie Socială*, nr.13, Polirom, Iaşi, 2004.

Scanned with OKEN Scanner

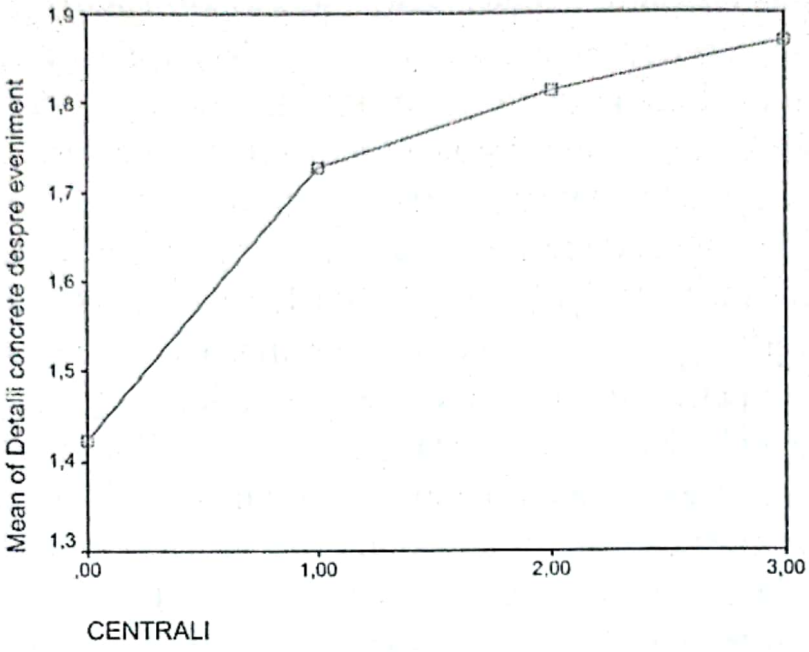

Figura 4.15. *Număr de detalii exacte oferite de persoanele care au evocat cuvinte candidate la centralitate.*

Evenimentul „Ultima Mineriadă" este oarecum atipic în analiza noastră, pentru că acest eveniment a generat cele mai multe cuvinte asociate negative, existând şi o relaţie invers proporţionale între vârstă şi numărul de cuvinte candidate la centralitate: cu cât vârsta subiecţilor investigaţi este mai mare, cu atât probabilitatea de a evoca cuvinte candidate la centralitate este mai mică. Această relaţie este confirmată şi întărită de analiza de regresie liniară. Principalele variabile care constituie un model predictiv valid pentru variabila dependentă „centralitate" sunt „numărul de detalii concrete despre eveniment" (Beta $_{STANDARDIZAT}$ = 0,133), vârsta (Beta $_{STANDARDIZAT}$ = - 0,125), „cuvinte negative + pozitive asociate (Beta $_{STANDARDIZAT}$ = - 0,115) şi „mediu social cu opinii similare" (Beta $_{STANDARDIZAT}$ = 0,105). Altfel spus, cu cât numărul de detalii concrete oferite de o persoană despre evenimentul „Ultima Mineriadă" este mai mare, vârsta subiectului este mai mică, numărul de cuvinte negative este mai mare şi se consideră înconjurat de persoane similare lui (din punctul de vedere al opiniilor), cu atât probabilitatea ca acea persoana să evoce cuvinte candidate la centralitate este mai mare.

Scanned with OKEN Scanner

Pentru evenimentul „Vizita Papei", deşi există numeroase corelaţii între variabila „centralitate" şi celelalte variabile ale cercetării, nu am obţinut un model de predicţie valid. Prin urmare, nu putem spune care sunt variabile care pot funcţiona ca predictori ai caracterului central sau marginal al cuvintelor evocate pentru acest eveniment. În schimb, pentru evenimentul stimul „Alegeri Generale" am obţinut o ecuaţie de predicţie completă (R^2 ajustat = 0,148, $p_{Anova} < 0,01$, constanta = 0,15, pe o scală de la 0 la 3; $p_{constantă} = 0,280$), ceea ce înseamnă că, având valoarea variabilei „cuvinte negative – pozitive asociate" (Beta $_{STANDARDIZAT}$ = 0,369) şi a variabilei „detalii concrete" (Beta $_{STANDARDIZAT}$ = 0,075), putem prezice cu o destul de mare exactitate numărul de cuvinte candidate la centralitate evocate de subiect ca răspuns la stimul „Alegeri Generale 2000". Ecuaţia de predicţie în aceste caz ar putea avea următoarea formă: *centralitate = 0,15 + „cuvinte negativ–pozitiv asociate" (0,189) + „detalii concrete" (0,08).* Pentru acest eveniment este suficient să ştim numărul de cuvinte pozitive sau negative evocate şi numărul de detalii exacte oferite de o persoană pentru a-i prezice numărul de cuvinte candidate la centralitate pe care le-a evocat. Observăm că variabilă „cuvinte negativ–pozitiv asociate" are o importantă în modelul de predicţie de 5 ori mai mare comparativ cu variabila „detalii concrete".

Analiza comparativă în funcţie de variabila „cuvinte negativ - pozitiv asociate"

Aşa cum am precizat, variabila „*cuvinte negativ - pozitiv asociate*" exprimă conţinutul pozitiv şi negativ al celor 5 cuvinte evocate de fiecare subiect pentru fiecare din cele trei evenimente folosite ca stimul. Folosind din nou Oneway Anova şi testul de contrast Bonferroni, am analizat măsura în care, pentru fiecare din cele trei evenimentele analizate, există diferenţe semnificative între cei care evocă predominant cuvinte cu sens negativ sau cuvinte cu sens pozitiv.

Pentru evenimentul stimul „Ultima Mineriadă" există doar două diferenţe în funcţie de caracterul negativ – pozitiv al cuvintelor evocate. La un $p < 0,01$ ($F = 5,929$), subiecţii care evocă cuvinte predominant pozitive (o minoritate în ansamblul lotului) îşi exprimă, în general opinii

Scanned with OKEN Scanner

mai puțin categorice și își apără cu mai puțină fermitate propriile opinii comparativ cu ceilalți.

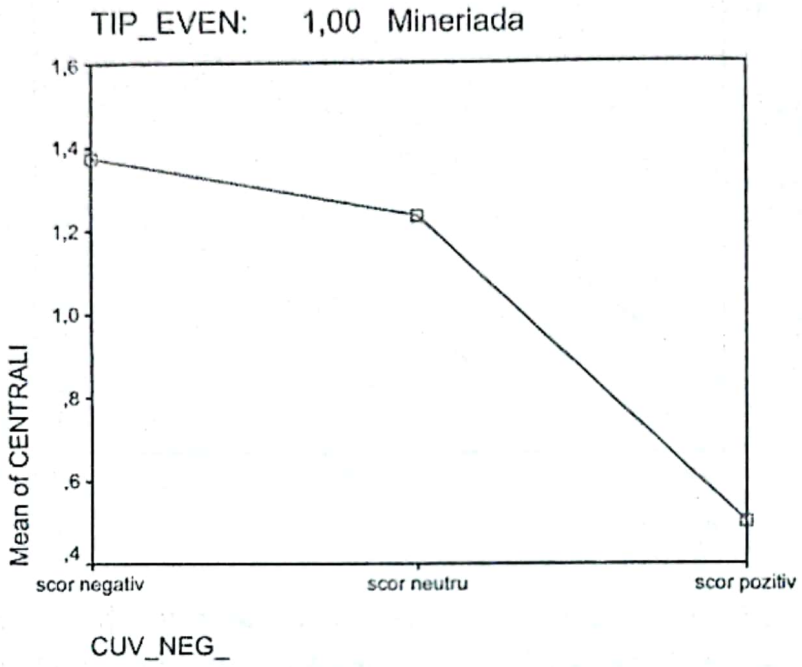

Figura 4.16. *Număr de cuvinte candidate la centralitate în funcție de caracterul pozitiv sau negativ al evenimentelor („Ultima Mineriadă 1999").*

Cum era de așteptat, aceeași minoritate evocă spontan mai puține cuvinte candidate la centralitate comparativ cu majoritatea ($p < 0,01$, $F = 6,772$).

Pentru evenimentul „Vizita Papei", diferențele dintre cei care evocă cuvinte evident pozitive, comparativ cu cei care au un scor neutru sau negativ, sunt numeroase. De exemplu, la un $p < 0,01$ și referindu-ne numai la diferențe semnificative între cele trei categorii („scor negativ", „scor neutru" și „scor pozitiv"), putem enumera variabilele ca „intensitate", importanță personală", „importanță pentru țară", intensitatea reacției celorlalți", „discuții cu ceilalți", „rememorare prin mass-media", „surpriza" „interesul pentru viața religioasă", „numărul de detalii exacte" și „centralitate", toate ilustrând aceeași tendință: subiecții care evocă mai multe cuvinte pozitive obțin la aceste variabile mai scoruri mari.

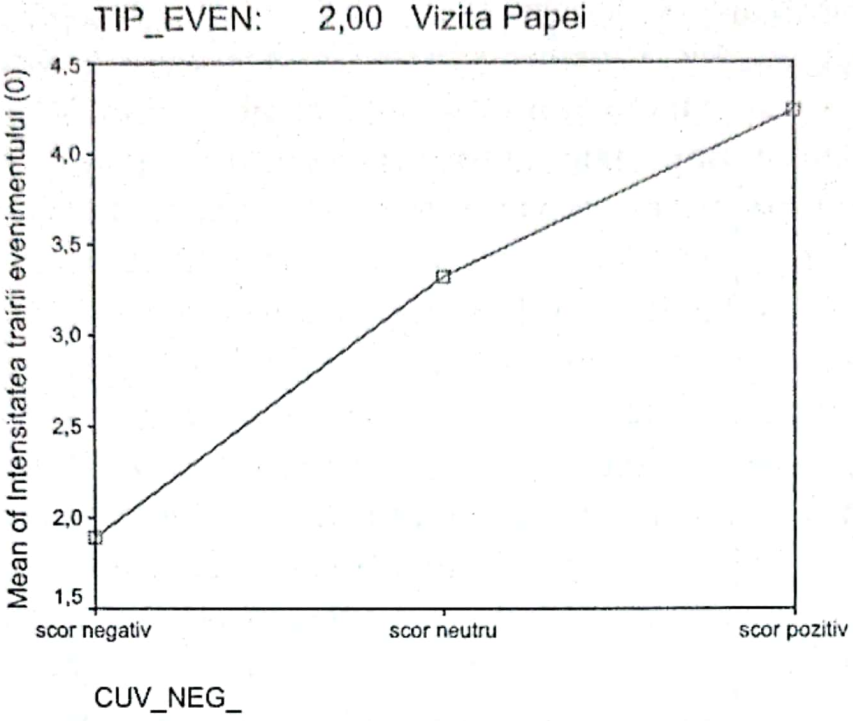

Figura 4.17. *Intensitatea trăirii evenimentului în funcție de caracterul pozitiv sau negativ al evenimentelor („Vizita Papei, 2000").*

Pentru evenimentul „Alegeri generale", există diferențe semnificative statistic între cei care evocă cuvinte predominat pozitive, comparativ cu cei care evocă cuvinte cu un conținut neutru pentru variabile „interes pentru viața politică", „interes pentru viața socială" și „vârstă", primii declarând un interes mai mare pentru viața politică și socială și având o vârstă mai mare ($p < 0,01$).

În același timp, persoanele care evocă cuvinte predominat pozitive, oferă mai multe cuvinte candidate la centralitate, evaluează evenimentul stimul ca având o mai mare importanță personală și națională, cred că reacțiile celorlalți la eveniment au fost mai intense, că au discutat mai mult despre eveniment și au urmărit mai frecvent emisiuni mass-media referitoare la eveniment ($p < 0,01$). În schimb, cei care oferă mai multe mai multe cuvinte negative declară că au opinii categorice și bine apărate și că persoanele din jurul lor (familie, prieteni, colegi) încearcă frecvent să îi influențeze să-și schimbe aceste opinii.

Scanned with OKEN Scanner

Datele ilustrând relațiile dintre variabilele imaginarului social activat de cele trei evenimente stimul și celelalte variabile ale cercetării sunt prezentate sintetic în Figura 9.

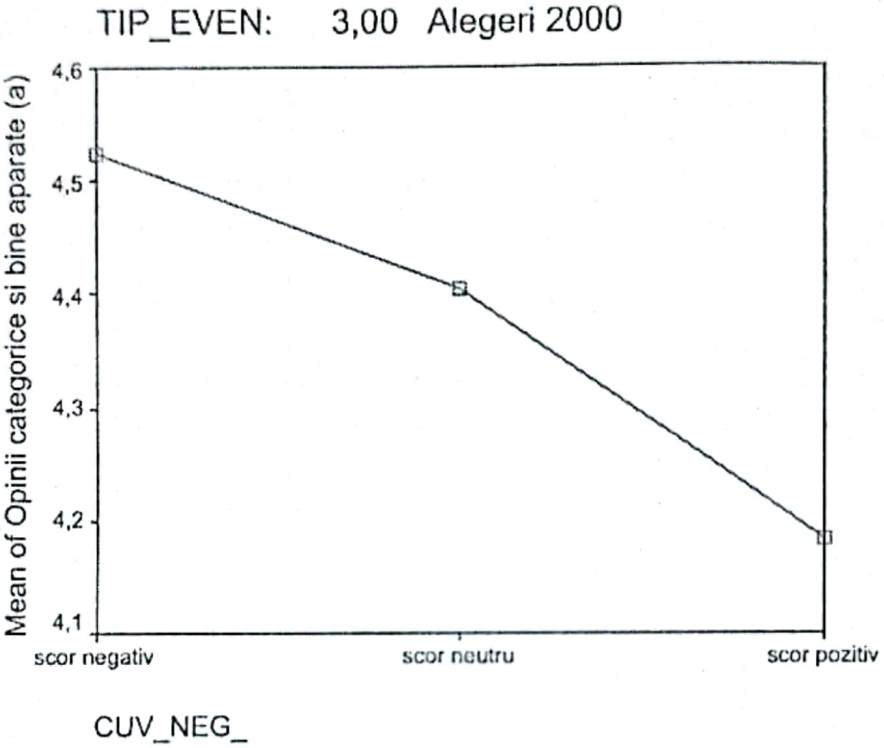

Figura 4.18. *Opinii categorice și bine apărate în funcție de caracterul pozitiv sau negativ al evenimentelor („Vizita Papei, 2000").*

Din analiza acestor date observăm că elementele imaginarului social asociat evenimentelor analizate (în termeni de RS sau MS) sunt dependente, în principal, de importanța personală acordată acestor evenimente, de intensitatea reacțiilor celorlalți, de frecvența rememorării evenimentelor prin discuții cu ceilalți sau prin urmărirea emisiunilor mass-media, de caracter pozitiv negativ al cuvintelor evocate.

Dacă analizăm cuvintele evocate în termeni de RS, atunci aceste variabile fac ca RS să fie mai aproape de una dominantă („stereotipică") sau de una marginală („dezidentă"), în funcție de intensitatea cu care subiectul a trăit sau a semnificat aceste aspecte. În acest context ne întrebăm care este rolul mass-mediei în formarea unor reprezentări despre trecut

sau despre prezent şi dacă sunt şi alţi factori personali care, alături mass-media, contribuie în mod decisiv la formarea reprezentărilor noastre.

Variabile	„Ultima Mineriadă" (1999)		„Vizita Papei" (2000)		„Alegeri generale" (2000)	
	centralitate	pozitivitate	centralitate	pozitivitate	centralitate	pozitivitate
cuvinte candidate la centralitate		–		+		+
caracter pozitiv negativ al cuvintelor	–		+		+	
detaliile concrete despre eveniment	+		+	+	+	
intensitatea trăirii evenimentului			+	+		
importanţă personală acordată evenimentului	–		+	+	+	+
intensitatea reacţiilor celorlalţi			+	+	+	+
mediu social cu încercări de influenţare						–
mediu social cu opinii similare	+					
rememorare prin discuţii cu ceilalţi			+	+		+
rememorare prin emisiuni mass-media			+	+		+
alte evenimente sociale asociate evenimentului	+					
detalii autobiografice asociate evenimentului			+			
interes pentru viaţa social - politică						+
interes pentru viaţa religioasă				+		
opinii ferme bine apărate		–				–
distanţa subiectivă în timp			–			
vârstă	+					+

Figura 4. 19. *Elemente ale imaginarului asociat evenimentelor (centralitate şi pozitivitate) şi variabilele cognitive.*

Din punctul nostru de vedere, folosirea tehnicilor RS în analiza datelor MS este deosebit de utilă, deschizând noi posibilităţi de abordare a MS şi de interpretare a acestor date în termeni de imaginar social activat

Scanned with OKEN Scanner

de evenimente stimul. Măsura în care, din punct de vedere conceptual, această abordare modifică paradigmele existente sau doar le nuanțează pe cele referitoare la componentele gândirii sociale (RS si MS) rămâne un subiect de discuție deschis. Credem că vom putea formula concluzii pertinente în acest sens numai după ce vom analiza aceleaşi relații în cadrul unui alt design de cercetare, vizând alte evenimente semnificative ale vieții socio-politice. În cercetarea pe care am planificat-o, deşi vom utiliza aceeaşi procedură pentru analiza altor evenimente sociale, vom lua în calcul şi variabile legate de rolul şi importanța acordată mass-mediei în formarea reprezentărilor despre prezent sau despre trecut.

4.5.3. Identificarea unor noi direcții de cercetare

În designul de cercetare prezentat, rolul mass-media a fost „evaluat" cu ajutorul unei singure variabile solicitând numai o estimare frecvenței cu care subiectul a urmărit mass-media pentru a se informa în legătură cu evenimentul analizat (pe o scală în 7 trepte; 1 – deloc, 7 – foarte des). Credem însă că rolul mass-media, ca sursă principală de informare şi formare, a devenit mult mai important în ultimele decenii şi merită investigat rolul ei în formarea reprezentărilor noastre despre trecut sau despre prezent.

După cum am subliniat deja, analiştii gândirii sociale consideră că, prin schimbul de informații între membrii unei categorii sociale, prin partajarea şi negocierea înțelesurilor individuale, prin transformarea conținuturilor ştiințifice sau abstracte în conținuturi accesibile membrilor grupului, se formează conținuturile atât a reprezentărilor sociale, cât şi a memoriei sociale. Dar această prezumție legată de modul de formare a conținuturilor gândirii sociale a fost formulată în deceniile anterioare, perioadă în care mass-media nu avea forța pe care o are acum asupra gândirii individuale. Practic, în zilele noastre, mass-media oferă în timp real accesul la cele mai importante evenimente ce au loc la nivel mondial, informație oferită „live" şi deseori interpretată succint. De exemplu, evenimente ca „Intervenția din Iugoslavia" (1999), „Intervenția din Afganistan" (2001) sau „Intervenția din Irak" (2003) au fost transmise în direct,

Scanned with OKEN Scanner

la scara întregii planete, fiind în acelaşi timp interpretate surprinzător de „standardizat" prin principalele canale de televiziune. În aceste context posturi de televiziune ca „Al-Jazeera" sunt văzute ca „marginale" sau exotice tocmai pentru că transmit un alt punct de vedere (cel susţinut de o parte a lumii arabe). În mod similar, la nivel naţional, puterea politică deseori poate impune un anumit punct de vedere care este transmis populaţiei implicit sau explicit şi care, pentru majoritatea populaţiei, devine punctul de vedere „oficial". Această influenţă este foarte puţin vizibilă în ţările cu o democraţie veritabilă şi foarte pregnantă în ţările în care un partid sau o grupare politică „dictează" destinele naţiunii (cum este cazul fostelor ţări comuniste), ea manifestându-se cu anumite grade de intensitate în oricare dintre aceste contexte.

Pe de altă parte, nu ştim în ce măsură omul modern este interesat, are resursele cognitive şi sociale necesare pentru a analiza informaţia socială, a o partaja cu ceilalţi, a „negocia" înţelesurile pentru a ajunge la o formulare a unor conţinuturi ca cele descrise de reprezentările sociale sau memoria socială. Conţinuturile memoriei sociale şi cele ale reprezentărilor sociale încep să fie tot mai mult „dictate" prin mass-media de un grup restrâns de oameni (analişti, comentatori, politicieni), deseori în funcţie de contextul socio-politic internaţional sau de zona de influenţă căreia îi aparţine o anumită ţară. Adăugând faptul că în societatea modernă omul are din ce în ce mai puţin timp pentru informare, preferându-o pe cea standardizată, şi că au dispărut practicile tradiţionale care permiteau „partajarea" şi „negocierea" semnificaţiei informaţiilor sociale relevante, se conturează deja ideea că intervin o serie de factori care condiţionează modul în care conţinuturile RS şi MS se formează şi se manifestă în societatea modernă.

Ţinând cont şi de datele investigaţiilor noastre şi de ideile formulate mai sus, am putea presupune că formarea conţinuturilor referitoare la evenimente ale memoriei sociale recente sau ale reprezentărilor sociale moderne este dependentă de o serie de factori:

- *interesul* persoanei pentru informaţii socio-politice, interne sau internaţionale
- *timpul* alocat de fiecare persoană pentru procesarea informaţiilor de

Scanned with OKEN Scanner

acest tip, pentru simpla *informare* sau pentru *schimbul de informaţii*;

- *contextul personal* de receptare a informaţiilor, dependent atât de influenţa exercitată de *grupul de referinţă* (familie, prieteni colegi), cât şi de *tipul de colectivitate* din care face parte (la sate se păstrează în mai mare măsură practicile de schimb informaţional şi de transmitere a informaţiilor sau a zvonurilor „din gură în gură", comparativ cu cele moderne);

- *rolul mass-mediei*, în special al celei vizuale, atât sub aspectul *importanţei* acordate în informarea personală, cât şi sub cel al *încrederii* acordate informaţiilor receptate prin mass-media.

Aceste variabile sunt intercondiţionate şi, împreună, sunt determinante pentru modul în care individul procesează informaţiile socio-politice şi îşi formează o opinie referitoare la acestea. De exemplu, ne-am putea aştepta ca persoanele care exprimă un *interes* scăzut pentru viaţa socio-politică, au un *timp limitat* alocat informării sau schimbului de informaţii de acest tip, au un *context personal* care nu incită la partajarea de semnificaţii, dar acordă o mare importanţă şi credibilitate informaţiilor oferite de *mass-media*, să adopte o reprezentare socială sau să îşi formeze o memorie socială mai degrabă „stereotipă", similară celei oferite de mass-media, comparativ cu persoanele situate la celelalte extreme, situaţie în care conţinuturile RS sau ale MS pot fi mai degrabă „dezidente".

Pentru că în suita de investigaţii anterioare nu am evaluat decât o parte din aceste variabile şi nu am urmărit în mod explicit analiza relaţiilor dintre rolul mass-media, ne-am propus ca într-o nou design de cercetare să urmărim tocmai aceste relaţii. Cercetarea fiind în curs de realizare (a debutat în noiembrie 2004), în capitolul 5. 5 („Evaluarea evenimentelor controversate în context interetnic: conflictul de la Târgu Mureş 1991"), vom prezenta doar o parte din concluziile la care am ajuns prin analiza datelor obţinute pe lotul românesc (500 de subiecţi români şi maghiari din zona Târgu Mureş).

Scanned with OKEN Scanner

5. Memoria evenimentelor sociale controversate

5.1. Introducere

5.2. Identitate socială şi memorie socială

5. 2. 1. Argumente pentru studierea relaţiei dintre memorie şi identitate
5. 2. 2. Câteva repere teoretice în analiza relaţiei memorie - identitate

5.3. Acurateţea în memoria socială

5. 3. 1. Surse ale distorsiunii informaţiilor în memoria individuală
5. 3. 2. Evenimentele traumatice şi fixarea datelor în memorie
5. 3. 3. Efectul dezinformării şi rezultate ale cercetării experimentale
5. 3. 4. Poziţia subiectivă a martorului unui eveniment social
5. 3. 5. Surse de distorsiune la nivelul memoriei colective/sociale

5.4. Caracteristici ale memoriei pentru evenimente controversate

5.5. Evaluarea evenimentelor controversate în context interetnic: conflictul de la Târgu Mureş 1990

5. 5. 1. Cadrul metodologic al cercetării
5. 5. 2. Designul cercetării
5. 5. 3. Analiză descriptivă şi comparativă
5. 5. 4. *Animus* - predispoziţii personale de a reacţiona la evenimente similare
5. 5. 5. Concluzii şi intenţii de viitor

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

Obiective:

- Descrierea specificului memoriei pentru evenimente sociale controversate în cadrul memoriei colective.
- Ilustrarea relațiilor de interdependență între identitatea socială și memoria colectivă.
- Analiza principalelor surse de distorsiune a informațiilor în memoria individuală și socială.
- Descrierea principalelor caracteristici ale memoriei pentru evenimente sociale controversate.

Conținut:

În această secțiune încercăm să definim și să individualizăm din punct de vedere teoretic conceptul de *memoria evenimentelor sociale controversate* (MESC). Identificând două fenomene principale, specifice acestor gen de memorii – fenomenul de „filtrare identitară" și cel de „distorsiune a informațiilor" în memoria individuală și colectivă – pentru început introducem două capitole distincte: unul referitor la relația dintre memoria socială și identitatea socială și altul referitor la posibilele surse de distorsiune a informațiilor în memorie. Argumentăm astfel că între memoria colectivă și identitatea socială există o legătură directă, cele două condiționându-se reciproc și că există numeroase surse de distorsiune a informațiilor în memoria individuală și colectivă activate de evenimente sociale controversate. Într-un alt capitol insistăm pe descrierea principalelor caracteristici ale memoriei pentru evenimente controversate, caracteristici date de specificul evenimentelor sociale controversate: miza simbolică, filtrarea identitară, polarizare atitudinală, distorsiuni în relatarea și interpretarea faptelor, generarea de amintiri de tip flash; În final exemplificăm modul în care poate fi abordat din punct de vedere metodologic un astfel de concept prin prezentarea unui design de cercetare vizând evenimente sociale controversate.

Întrebări:

1. *Prin ce se diferențiază conceptul de „memoria evenimentelor sociale controversate" de alte tipuri de memorii colective?*
2. *Ce înseamnă fenomenul de „filtrare identitară" și ce impact are asupra formării de memorii colective?*
3. *Care sunt principalele surse de distorsiune a informațiilor în memoria individuală și colectivă?*
4. *Care sunt principalele caracteristici ale memoriei pentru evenimente sociale controversate?*

Scanned with OKEN Scanner

5. Memoria evenimentelor sociale controversate

5.1. Introducere

În capitolele anterioare am prezentat modalități de definire și analiză a fenomenelor asociate memoriei sociale, fie că am făcut referire la conceptele de *memorie colectivă* sau de *memorie socială*, așa cum sunt ele definite dintr-o perspectivă clasică/sociologică, fie că am făcut referire la concepte ca *amintiri de tip flash*, *memorie episodică*, *memoria pentru evenimente sociale*, dintr-o perspectivă cognitivistă sau psihologică. Pe lângă conturarea unui cadru teoretic de definire a semnificației acestor concepte, am încercat să exemplificăm, prin prezentarea unor studii empirice realizate în spațiul românesc, cum pot fi ele analizate din punct de vedere metodologic.

După cum s-a putut sesiza din capitolele anterioare, interesul nostru în studierea memoriei sociale a evoluat de la nevoia de a identifica și analiza principalele repere ale memoriei sociale ale românilor (capitolul 2.8), la analiza evenimentelor sociale marcante din perspectiva amintirilor de tip flash (capitolele 3.7 și 3.8) și, în final, la analiza impactului unor evenimente distincte, evenimente cu o miză importantă pentru interpretarea trecutului de către categorii sociale diferite (capitolele 4.4 și 4.5). Astfel am ajuns la definirea și utilizarea unui nou concept de „memorie a evenimentelor sociale controversate" tocmai pentru a ilustra modul în care evenimente sociale marcante, având o miză diferită pentru grupurile de subiecți investigați, sunt interpretate și evaluate distinct în memorie, de categorii sociale diferite. În capitolele 5.4 și 5.5 vom prezenta rezultate ale cercetării relevante pentru această nouă perspectivă.

Punctul culminant al „Conflictului de la Târgu Mureș din 1990" sau „Mineriadele" (analizate ca evenimente distincte) și chiar momentul „Decembrie 1989" le considerăm „evenimente sociale controversate" pentru că rememorarea și interpretarea lor este realizată diferit, uneori contradictoriu, de categorii sociale diferite. Evenimente de acest tip duc la interpretări, (re)semnificări și chiar evocări polarizate, aceleași fapte fiind prezentate diferit de către membrii unor grupuri aflate în opoziție, ducând la formarea și promovarea unor memorii colective sensibil diferite.

Pentru că ecoul în memorie al acestor evenimente, deseori dramatice, este diferit decât cel declanșat de evenimente sociale marcante, dar necontroversate (Vizita Papei în România, Acceptarea României în NATO, Inundațiile din Banat din 2005 etc.), în câteva studii empirice am insistat pe modul în care grupuri sociale diferite evocă evenimente controversate. Am încercat astfel să surprindem elemente definitorii ale memoriei colective a unor grupuri aflate în competiție în efortul de a afirma sau chiar impune propria versiune despre evenimente sociale controversate.

După cum o să detaliem în capitolele 5.2 și 5.3, în formarea memoriilor colective referitoare la evenimente sociale controversate intervin două fenomene principale, specifice acestui gen de memorii.

Un prim fenomen este cel de *„filtrare identitară"* atât a informațiilor despre eveniment, cât și a semnificațiilor ulterioare atribuite evenimentului. De exemplu, simpla apartenență la un grup etnic (maghiari și români) face ca memoria colectivă despre episodul „martie 1990" al conflictului de la Târgu Mureș să fie sensibil diferită în cadrul celor două grupuri, iar interpretarea semnificației acestor evenimente este mult polarizată, în cadrul fiecărui grup, în favoarea grupului identitar propriu. În mod similar, conflictul din Transnistria este o sursă de memorii colective relativ diferite pentru patrioții moldoveni și cei transnistreni, dacă nu în punctarea momentelor principale, cel puțin în descrierea diferitelor detalii și în acordarea de semnificații anumitor momente. Filtrarea identitară a conținuturilor memoriilor colective nu apare numai în cazul apartenenței etnice. Simpla preferința pentru partidele „de stânga" sau „de dreapta" poate crea o identificare identitară similară, favorizând

Scanned with OKEN Scanner

filtrarea informațiilor referitoare la evenimente sociale cu miză în lupta politică (cazul „Mineriadelor", de exemplu). Importantă este identificarea cu o categorie socială care este în opoziție sau în conflict cu o altă categorie socială, pentru ambele evenimentul social controversat având o importantă deosebită, reprezentând o miză în relațiile (conflictuale) dintre cele două părți.

Un al doilea fenomen este de cel *distorsiune a informațiilor* în memoria individuală și colectivă. Trăirea unor evenimente dramatice, în care sunt implicate aspecte identitare, atitudini sau valori importante pentru martorii sau participanții la astfel de evenimente, este frecvent însoțită de distorsiuni ale modului în care faptele sunt reținute și evocate. Ne întrebăm câtă încredere putem să acordă relatărilor unor evenimente care, prin dramatismul lor sau prin miza lor identitară sau politică, au șanse mari să fie distorsionate?

Pentru a răspunde la astfel de întrebări și pentru a înțelege mai bine importanța analizei evenimentelor sociale controversate pentru cunoașterea și intervenția socială, suntem datori să introducem două capitole suplimentare: unul referitor la *relația dintre memoria socială și identitatea socială* și altul referitor la posibilele *surse de distorsiune a informațiilor în memorie* (fie că vorbim de memoria individuală, fie că ne referim la cea colectivă).

După ce vom oferi detalii relevante cu privire la relația dintre memoria socială și identitatea socială și la posibilele surse de distorsiune a informațiilor în memorie, vom reveni asupra conceptului de memorie a evenimentelor sociale controversate, pentru ca, în final să prezentăm două designuri de cercetare realizate de noi, din perspectiva analizei impactului evenimentelor sociale controversate.

Scanned with OKEN Scanner

5. 2. Identitate socială şi memorie socială

5.2.1. Argumente pentru studierea relaţiei dintre memorie şi identitate

Aşa cum am subliniat în capitolul introductiv al acestui volum, în ultimii ani a renăscut interesul cercetătorilor pentru analiza memoriei sociale şi a relaţiilor acesteia cu identitatea socială. Acesta pentru că, în spaţiul european, cercetarea memoriei sociale reprezintă o miză importantă în contextul eforturilor de construire a unei noi realităţi geopolitice: Uniunea Europeană. Încercarea de a elimina graniţele fizice, economice şi administrative dintre state care au o istorie proprie, uneori conflictuală (vezi Franţa şi Germania), de „a uni" ţări având culturi diferite şi niveluri de dezvoltare economică diferite presupune a anticipa posibile probleme legate de contestaţiile, frustrările şi nostalgiile ce vor apărea în urma acestui proces.

În acest context, cercetarea memoriei sociale, a memoriei istorice şi a mecanismelor de funcţionare a acestora este importantă pentru că ele sunt strâns dependente de formarea identităţii sociale şi, prin acesta, de o suită de atitudini sociale prin care se defineşte şi se manifestă individul în calitate de cetăţean (cu drept de vot) într-o societate democratică. Mai mult, prin controlul sau manipularea datelor memoriei sociale sau istorice, este posibilă declanşarea reacţiilor individuale care pot sta la baza unor mişcări naţionaliste sau extremiste.

Suntem cu toţii de acord că experienţa iugoslavă nu trebuie să se repete nici măcar la nivel micro. Din păcate, încă mai există surse de tensiune şi conflict la nivel regional. Există o memorie colectivă care susţine aceste tensiuni şi pornind de la care se pot reactiva conflictele (etnice, religioase, politice) în diferite zone ale regiunii central şi est europene. În toate aceste conflicte, aspectul identitar are o importanţă deosebită. Există o tendinţă de interpretare polarizată, antagonică în definirea şi rememorarea evenimentelor istoriei îndepărtate sau recente de către membrii grupurilor aflate în conflict. Atitudinile membrilor grupurilor antagonice sunt argumentate, susţinute de datele memoriei so-

Scanned with OKEN Scanner

ciale şi multe din grupurile etnice aflate în conflict au o istorie comună marcată de tensiuni şi evenimente dramatice. Aceste *evenimente sociale controversate* devin repere istorice ale grupurilor aflate în opoziţie şi sunt evocate şi interpretate diferit de membrii fiecărui grup în parte, în funcţie de apartenenţa lor identitară. Astfel, date ale memoriei colective pot sta la baza conflictelor sociale, în special a celor inter-etnice, şi pot fi folosite deliberat în promovarea unor mişcări extremiste.

După cum se poate uşor deduce, din perspectiva integrării europene, este necesară renunţarea la unele orgoliile naţionale. În acelaşi timp, nu se doreşte nivelarea identitară sau din punctul de vedere al memoriei naţionale. Tendinţa de „neutralizare" a exceselor în definirea identităţii şi istoriei naţionale trebuie să fie compensată de strategii de păstrare şi reliefare a specificului identităţii şi istoriei naţionale. Aceasta este posibilă şi prin definirea unor strategii de transmitere a informaţiilor referitoare la evenimente controversate (potenţiale sursă de interpretare conflictuală) pornind de la identificarea „liniei de mijloc", a „zonei de acceptare reciprocă" în raport cu semnificaţia acestor evenimente dată de membrii grupurilor antagonice, fără a oferi pretexte de interpretare polarizată, conflictuală.

5.2.2. Câteva repere teoretice în analiza relaţiei memorie - identitate

Există perspective diferite în interpretarea relaţiei dintre memoria colectivă şi identitatea socială. Una dintre aceste perspective („politica identitară") susţine că folosim trecutul selectând doar ceea ce serveşte susţinerea identităţii alese şi apară interesele la care se referă aceasta. O alta susţine că există un proces de uitare spontană a faptelor şi evenimentelor care nu mai sunt evocate datorită lipsei lor de relevanţă (obiectivă sau subiectivă). O a treia perspectivă susţine că evocarea implică o confruntare conştientă cu cele mai negative aspecte ale trecutului, dând naştere unui proces de asumare a responsabilităţii cu privire la evenimentele trecutului la nivel individual (Jedlowski, 2001).

Scanned with OKEN Scanner

La James (1890), Cooley (1902) sau Mead (1934-1963), dincolo de divergențele dintre ei, identitatea este clar ancorată în relația dintre individual și colectiv, dintre persoane și grupul lor de apartenență. Începând însă cu celebrele lucrări ale lui H. Tajfel (1972; 1974; 1981), identitatea, atât pe plan individual, cât și colectiv, este concepută ca o construire a unei diferențe, o elaborare a unui contrast, o punere în relief a unei alterități.

Pe de altă parte, Kuhn și Mc Partland (1954) au studiat legăturile dintre identități și pozițiile ocupate în societate. Pe aceeași line de idei, Gordon (1968) arată că, în funcție de inserțiile sociale, apar variații în utilizarea diferitelor categorii de autodefinire. Apartenența la o minoritate sau la clasa dominată generează în indivizi o conștiință mai acută a categoriei sociale care îi pune în poziția de minoritari sau dominați. Pe baza acestor rezultate, McGuire (1984) arată că membrii grupurilor minoritare se definesc prin intermediul caracteristicilor specifice apartenenței lor, reușind o mai bună separare de apartenența majoritară (F. Lorenzi-Cioldi, W. Doise).

Pe o altă linie de idei, Rabbie și Horowitz (1969), Tajfel (1974) și Turner (1975) au fost preocupați de condițiile minimale care determină un individ să se definească și să se caracterizeze în termenii apartenenței la un grup, rezultând celebra paradigmă a grupurilor minimale. Tajfel insistă asupra faptului că aspectele pozitive pe care un individ le caută pentru a-și defini identitatea socială nu au importanță decât în raport cu diferențierea față de celelalte grupuri. Turner (1975) dezvoltă teoriile lui Tajfel și (re)definește *efectul de omogenitate*. Efectul de omogenitate a *out-group*-ului reprezintă tendința de a percepe și de a judeca membrii unui *out-group* în mod mai puțin diversificat și eterogen decât o fac membrii acelui grup. Dar, la Tajfel, omogenitatea din interiorul categoriilor este asociată cu contrastele dintre categorii, în timp ce Turner postulează o incompatibilitate cognitivă între actualizarea diferitelor niveluri de categorizare, în particular cel personal și cel grupal. În același context teoretic, pentru Wilder (1986), dezindividualizarea out-group-ului, uniformizarea și, uneori, dezumanizarea lui permit indivizilor, pe de o parte, să-și justifice comportamentele discriminatorii și, pe de altă

Scanned with OKEN Scanner

parte, să respingă diversitatea membrilor out-group-ului şi să întreţină iluzia că le-ar putea anticipa cu uşurinţă acţiunile (cf. F. Lorenzi-Cioldi, W. Doise).

J. Walton (2000) crede că memoria socială este ceea ce grupuri distincte de indivizi îşi amintesc, discuta despre ei înşişi, cu scopul de a stabili o identitate pentru grupul din care fac parte, identitate care are rădăcini in trecut. Această identitate poate avea o bază verificabilă empiric, dar aceasta nu constituie o condiţie obligatorie. Aceste grupuri pot fi orice: de la un grup de prieteni, o echipa de muncitori, până la o întreagă naţiune; identitatea de clasă şi cea geografică pot de asemenea genera diferite tipuri de memorie socială, consideră J. Walton (2000).

Aşa cum sublinia D. Paez, în funcţie de identitatea socială asumată de către un individ şi de măsura în care acesta este percepută ca fiind ameninţată de alţii (grupuri sociale concurente), în interiorul fiecărui grup procesul de împărtăşire de informaţii (*social sharing*) şi emoţii (*emotion sharing*) poate duce la o polarizare a atitudinilor, la conturarea unor opinii şi atitudini extreme faţă de grupul advers, şi nu la o „normalizare" sau la o medie a acestor atitudini cum ne-am fi aşteptat (D. Paez et al., 1997). Această concluzie, dacă se dovedeşte validă (nu am avut acces la studii care să o confirme empiric), ne face să ne întrebăm care sunt strategiile cele mai potrivite care trebuie folosite în situaţii conflictuale în context multi-etnic.

Există o tendinţă uman normală, pe de o parte, de a percepe evenimente sociale marcante, mai ales cele traumatice, într-o manieră subiectivă, „partizană", pe de altă parte, discutând despre aceste evenimente, împărtăşind informaţii şi emoţii, există o tendinţă de polarizare a atitudinilor, de argumentare a lor spre o variantă extremistă, în defavoarea grupului advers. Când în spatele acestor discuţii inter-grup se afla o istorie comună marcată de incidente traumatice, în care ambele părţi se consideră, cel puţin pentru anumite perioade istorice, victime ale represiunii, atunci „detensionarea" stărilor conflictuale, câştigarea încrederii reciproce şi uitarea trecutului par a fi deziderate greu de atins.

În concluzie, fiecare grup social îşi dezvolta o memorie colectivă proprie referitoare la trecut, memorie colectivă distinctă de cea a altor

Scanned with OKEN Scanner

grupuri, mai ales în situația în care istoria este marcată de evenimente sociale controversate și dramatice. Pentru a se distinge de celelalte grupuri, grupul de referință extrage informații din trecutul apropiat sau îndepartat pentru a constitui acea memorie colectivă care constituie ingredientul central al identității sale de grup. Asumarea unei anume identități sociale face ca datele trecutului apropiat (memoria evenimentelor sociale) sau ale trecutului îndepărtat (memoria istorică) să fie filtrate, interpretare în acord cu această identitate socială. Mai mult, presiunea grupului de apartenență, prin împărtășirea socială a informațiilor și emoțiilor, duce la accentuarea atitudinilor negative și a sentimentelor negative față de grupul aflat în opoziție. Aceasta nu declanșează automat comportamente ostile, dar pot potența apariția acestor comportamente sau, cel puțin, un acord tacit cu unele din ideile promovate de astfel de mișcările extremiste. Între memoria colectivă și identitatea socială există o legătură directă, cele două condiționându-se reciproc și determinând în mod semnificativ atitudinea față de conflictul interetnic.

5.3. Acuratețea în memoria socială

De regulă, avem deplină încredere în ceea ce ne amintim despre evenimentele trecute sau în ceea ce relatează alții despre astfel de evenimente. Este foarte răspândită expresia „am văzut cu ochii mei", expresie care exprimă convingerea că dacă o persoană „vede cu ochii ei" ceva, atunci amintirile sale despre acel eveniment, obiect sau persoană trebuie să fie adevărate și exacte. În justiție, de exemplu, se acordă o mare importanță mărturiei unei persoane cu referire la ceea ce s-a întâmplat la un moment dat (depozițiile martorilor). În acest fel, evocările martorilor coroborate cu alte probe permit inculparea sau disculparea persoanelor acuzate de încălcarea unor provederi legale. Studiile de *istorie orală* se bazează, deseori, pe evocările celor care au fost martori la evenimente controversate sau pe descrierea unor conținuturi ale memoriei colective transmise prin viu grai de la o generație la alta. Avem încredere în aceste informații și, de cele mai multe ori, ele sunt veridice și exacte. Sunt și situații în care conținuturile memoriei sunt inexacte și apar „completări" ale „golurilor"

Scanned with OKEN Scanner

din memorie cu date care sunt credibile, dar inexacte sau situații în care întreg conținutul memoriei este profund alterat.

În acest capitol, vom încerca să prezentăm câteva din concluziile la care a ajuns cercetarea psihologică cu privire la încrederea pe care putem să o acordăm datelor memoriei și pe punctarea situațiilor în care conținuturile memoriei pot fi ușor alterate sau falsificate. Am introdus acest capitol nu pentru a pune sub semnul întrebării valoarea rezultatelor cercetărilor centrate pe studiul memoriei sociale, ci pentru a oferi noi repere interpretative în analiza evocărilor referitoare la trecut și a lua în calcul, în astfel de interpretări, factorii care pot distorsiona conținuturile memoriei autobiografice și colective.

5.3.1. Surse ale distorsiunii informațiilor în memoria individuală

Având în vedere că mare parte din conținuturile memoriei colective au ca suport relatările și mărturiile individuale, este evident faptul că distorsiunile la nivelul memoriei individuale pot afecta conținuturile memoriei colective. Mai mult, în cazul memoriei colective sau al celei sociale intervin și alte surse de distorsiune, generate de factori ai contextului social (influență directă/latentă, ideologia, presiunile elitelor etc.), care se adaugă celor individuale. În acest capitol vom insista în special asupra surselor de distorsiune în memoria individuală, pentru ca în final să revenim cu câteva considerente asupra posibilelor surse de distorsiune la nivelul memoriei colective sau sociale

Maleabilitatea memoriei este una din descoperirile fundamentale realizate de psihologia cognitivă a ultimilor 50 de ani. Cercetările realizate în ultimii ani în domeniul memoriei, mai ales cele referitoare la acuratețea amintirilor autobiografice, la efectul dezinformării sau la sindromul falselor amintiri, au zdruncinat serios încrederea oamenilor de știință în persistența fidelă a amintirilor în memorie[1]. Majoritatea cercetătorilor

1. Detalii în Ticu Constantin, *Acuratețea în memoria autobiografică*, în „Anuarul Institutului de Istorie Orală", Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2005.

sunt de acord că memoria noastră este departe de a fi infailibilă, că, o dată cu trecerea timpului, uităm multe detalii ale evenimentelor sau chiar evenimentele la care am participat, că putem să integrăm informații false în amintirile noastre și să le relatăm cu convingerea că sunt autentice.

Încă nu știm care sunt procesele fundamentale care stau la baza memorării. Așa cum sublinia U. Neisser (1978), atât teoriile „clasice" ale *„transmisiei sinoptice", „secvenței impulsurilor"* sau *„dezvoltării celulelor neurale"* ca urmare a învățării, cât si teoria alternativă a stocării informației direct de *moleculele de proteină,* în lanțurile de aminoacizi, nu explică decât parțial procesul extrem de complex al memoriei umane.

Mai mult, este acceptat faptul că memoria nu realizează o păstrare „fotografică" a tuturor aspectelor realității, că memoria este în mod fundamental un proces reconstructiv și că amintirile despre evenimentele trecute sunt combinate atât din datele inițiale, cât din fragmente de povestiri ale evenimentului, cunoștințe anterioare, credințe și așteptări etc. Amintirile sunt construite pe baza fragmentelor depozitate și distribuite într-o multitudine de regiuni corticale: nu există un singur loc în cortex care conține „amintirea" unei experiențe particulare. De fiecare dată, aducerea uni amintiri în câmpul conștient presupune o *re-asamblare* a diferitelor detalii depozitate în zone diferite ale creierului, detalii existente sau nu în scena inițială.

Avem însă și certitudini legate de acuratețea informațiilor stocate în memorie. Conform cercetărilor realizate prin metoda jurnalului[2], deși după un interval de 6 ani aproape jumătate dintre amintirile personale semnificative notate anterior ca fiind importante se pierd, există totuși o mare stabilitate a amintirilor care formează acest fond general al memoriei noastre. În acest cadru general, există o tendință certă de a uita mai rapid evenimentele negative și de a reține și evoca evenimentele pozitive, evenimentele din ultimul an fiind evocate cu o înaltă acuratețe și detaliere.

Așa cum am văzut, cercetările realizate din perspectiva amintirilor de tip flash au demonstrat că *intensitatea* și *surpriza* cu care a fost trăit un eveniment, *importanța* acordată acelui eveniment sau *consecințele* lui pe

2. Detalii în Ticu Constantin, *Memoria autobiografică; definirea sau redefinirea propriei vieți*, Editura Institutul European, Iași, 2004.

Scanned with OKEN Scanner

termen lung şi frecvenţa *rememorării* evenimentului (cu sine sau cu alţii) sunt cei mai importanţi predictori ai consistenţei şi acurateţei amintirilor noastre.

Perspectiva pesimistă asupra memoriei, cea care tinde să pună accent pe elementele şi situaţiile de distorsiune ale conţinuturilor memoriei, consideră că stabilitatea, consistenţa şi acurateţea amintirilor este dependentă de factori care intervin la trei etape distincte ale procesării informaţiilor: în etapa de *achiziţie* sau asimilare a informaţiilor în memorie; în etapa de *retenţie* sau păstrarea pe termen lung sau în etapa de *recuperare* sau evocare a informaţiilor.

În etapa de **achiziţie** a informaţiilor, abilitatea persoanei de a percepe cu acurateţe un eveniment şi de a fixa exact detalii referitoare la acesta este afectată atât de *caracteristicile evenimentului* (intensitatea sau caracterul traumatic al evenimentului, frecvenţa expunerii, existenţa unor detalii pregnante ale evenimentului etc.), cât şi de *caracteristicile martorului* (sensibilitate, trăire emoţională, aşteptări personale, calitatea activităţii perceptive etc.).

Odată percepute, informaţiile nu sunt depozitate pasiv în memorie. În intervalul de **retenţie**, informaţiile sunt re-actualizate sau sunt influenţate de informaţii ulterioare care pot schimba amintirile originale, modificând superficial sau în mod substanţial setul de amintiri despre evenimentul original. În plus, deşi informaţiile originale pot fi corect percepute şi stocate, în momentul **recuperării** ele pot să nu mai fie accesibile în totalitatea lor sau pot fi influenţate prin tipul de întrebări care sunt puse, modul în care sunt înlănţuite aceste întrebări, cine este persoana care pune întrebările, factori care pot opera în faza de recuperare a informaţiilor din memorie şi pot afecta acurateţea şi caracterul complet ale relatării.

În cele ce urmează, vom exemplifica doar cu trei factori sau posibile surse de distorsiune a informaţiilor în memorie: a) efectul caracterului traumatic al evenimentelor asupra modului în care sunt fixate informaţiile în memorie; b) efectul dezinformării în depoziţiile martorilor şi c) poziţia subiectivă a martorului unui eveniment social.

Scanned with OKEN Scanner

5.3.2. Evenimentele traumatice şi fixarea datelor în memorie

Aşa cum am mai subliniat, evenimentele sociale controversate sunt, în general, trăite cu multă intensitate în special de către membrii grupurilor pentru care aceste evenimente au o puternică importanţă identitară. De multe ori, aceste evenimente sociale controversate sunt evenimente dramatice sau traumatice în adevăratul sens al cuvântului (vezi episodul martie 1990 de la Târgu Mureş sau suita de evenimente consecutive destrămării fostei Iugoslavia).

Rezultatele cercetării pe care a realizat-o B. A. Van der Kolk şi Rita Fisler în 1996, pe 46 de subiecţi, sugerează că există diferenţe semnificative între modul în care oamenii trăiesc evenimente traumatice şi evocă amintirile traumatice, comparativ cu modul în care ei trăiesc alte evenimente semnificative şi evocă amintiri despre aceste evenimente. Studiul demonstrează că amintirile traumatice sunt *disociate* şi, iniţial, depozitate ca fragmente senzoriale fără o componentă descriptivă autentică. Toţi subiecţii au recunoscut că numai după un anumit interval de timp au început să dezvolte o relatare narativă despre traumă. Alţi cercetători (Schore şi Siegal, 1990, apud Vogl et al., 1997, au demonstrat că în timpul trăirii evenimentelor traumatice din corp se eliberează spre creier un hormon denumit *cortizol*. Cortizolul are proprietatea de a influenţa calitatea detaliilor în momentul engramării. Ca rezultat, în timp ce creierul reţine durerea emoţională şi confuzia provocată de dramă, el poate în acelaşi timp să aibă o înregistrare neclară a detaliilor referitoare la ceea ce s-a întâmplat în realitate.

Christianson (Rubin, 1986) a demonstrat că, atunci când oamenii resimt teama, ameninţarea, ei trăiesc o îngustare semnificativă a conştiinţei şi rămân pur şi simplu centraţi pe detaliile perceptuale centrale. Trăirea emoţională intensă şi îngustarea câmpului conştiinţei asociată cu centrarea pe aspectele perceptuale centrale determină aşa-numita „fobie a amintirii", care împiedică integrarea (sinteza) detaliilor despre evenimentele traumatice şi separă amintirile traumatice de conştiinţa normală. Prin urmare, disocierea se referă la o compartimentare a experienţei: ele-

Scanned with OKEN Scanner

mentele experienței traumatice nu sunt integrate într-un tot unitar, ci sunt stocate în memorie ca fragmente izolate sub forma percepțiilor senzoriale, stărilor afective sau reacțiilor comportamentale. Persoanele care au reușit să facă față traumei prin disociere sunt vulnerabile și predispuse să răspundă exagerat la stimuli minori care le amintesc de traumă. În timp ce disocierea poate, temporar, servi ca funcție adaptativă (permițând persoanei să facă față episodului traumatic), pe termen lung lipsa integrării amintirilor traumatice pare a fi elementul critic care conduce la dezvoltarea unei schimbări bio-comportamentale complexe, denumită *Sindromul Stresului Post-Traumatic*.

Sindromul Stresului Post-Traumatic (PTSD) este unul dintre cele mai frecvente sindroame legate de traumă. A.Y. Shalev a subliniat faptul că parte din complexitatea PTSD este mai bine înțeleasă ca o co-ocurență a câtorva procese patogenetice inter-relaționate, incluzând: a) o alterare a proceselor neurobiologice, cu afectarea discriminării stimulilor (exprimată printr-o creștere a activării – *arousal* – și o descreștere a atenției); b) achiziția unui răspuns condiționat de teamă la stimulii legați de traumă și c) alterarea schemei cognitive și a înțelegerii sociale a situației (Vogl et al., 1997). Altfel spus, o persoană care trăiește un eveniment traumatic, perceput ca fiind amenințător pentru propria viață (de exemplu, arestarea de către Securitate), poate trăi o stare de intensă activare emoțională, cu efecte destabilizatoare asupra proceselor perceptive, procese care tind să se fixeze pe detalii nesemnificative ale evenimentului (sunete, gânduri, imagini disparate). Acesta face ca, după consumarea evenimentului, persoana respectivă să nu poată dezvolta o narațiune completă despre eveniment, fiind incapabilă să descrie coerent și consistent succesiunea de scene ale evenimentului traumatic. Fragmentele senzoriale ale diferitelor etape ale evenimentului vor fi păstrate „disociat" în memorie, fără să fie integrate într-o schemă coerentă și completă a evenimentului. Dacă la aceasta se adaugă și trecerea anilor, perioadă în care persoana respectivă suportă și alte privațiuni sau momente traumatice, ea va avea o imagine destul de precară și incompletă a evenimentului traumatic inițial.

Scanned with OKEN Scanner

În concluzie, referindu-ne la prima etapă, cea de achiziție a informațiilor, conform studiilor realizate în situații traumatice, în momentul asimilării informațiilor în memorie, trăirea deosebit de intensă a evenimentelor traumatice poate duce la alterarea schemei cognitive a evenimentului provocând disocierea, dezorganizarea proceselor perceptive și fixarea lacunară, fragmentară și fără o structură narativă coerentă a informațiilor. Mai mult, dacă episodul este dureros și dificil de re-trăit, pot fi activate mecanisme de *represie* sau *refulare* care pot duce, în timp, la pierderea conținuturilor, și așa lacunare, referitoare la evenimentul traumatic.

Aceste concluzii sunt deosebit de importante în analiza memoriei pentru evenimente controversate. Trăirea evenimentelor sociale traumatice, de cele mai multe ori climax sau simbol al unor conflicte interetnice, poate favoriza apariția acestor surse de distorsiune la martorii sau participanții la respectivele episoade. Ulterior, pe fondul încărcăturii mari emoționale, având în spate o istorie conflictuală cu „ceilalți" și sub presiunile de conformare a grupului de apartenență și din nevoia de afirmare a identității sociale, informațiile „dezorganizate" și lacunare despre episodul traumatic sunt relatate celorlalți (social sharing), interpretate, re-semnificate și fixate și la nivelul memoriilor colective ale grupurilor aflate în conflict. Chiar dacă detaliile distorsionate nu sunt foarte importante la început, ele pot sta la baza construcției în timp a unei versiuni proprii, bine argumentate (dar nu neapărat și exacte) despre evenimentul controversat, versiune care, împreună cu altele similare, poate alimenta ostilitatea sau neîncrederea față de grupul advers.

5.3.3. Efectul dezinformării și rezultate ale cercetării experimentale

Indiferent de modul în care au fost receptate și fixate informațiile, acestea pot fi afectate și după momentul codificării lor în memoria de lungă durată. Aceasta pentru că memoria nu realizează o păstrare „fotografică" a tuturor aspectelor realității, ci este un proces reconstructiv, informațiile despre evenimentele trecute fiind depozitate fragmentar, în zone diferite ale creierului (fără o localizare precisă) și fiind „re-asamblate de fieca-

Scanned with OKEN Scanner

re dată când se dorește evocarea unui anumit episod. Mai mult, susțin cercetătorii memoriei, amintirea originală este combinată din scenele originale fixate în memorie, dar și din fragmente de povestiri ale evenimentului, cunoștințe anterioare, credințe și așteptări și proprietăți ale cadrului în care experiența a fost recuperată. În aceste condiții, păstrarea și evocarea amintirilor din memorie este departe de a fi un simplu proces „copiere – imprimare", în care informația stocată inițial este și cea activată în evocare, exact în structura sa inițială.

Cercetările legate de „efectul dezinformării" *(misinformation effect)* par să pună serios sub semnul întrebării veridicitatea amintirilor noastre (Lotfus, 1998). „Efectul dezinformării" este o sintagmă utilizată pentru a descrie fenomenul care apare atunci când persoanele care au fost martorii unui eveniment sunt expuse la noi informații după ce evenimentul a avut loc și au tendința de a asimila o parte din noile informații și de a le integra în schema cognitivă a evenimentului, crezând că au văzut sau au trăit ceva ce nu s-a întâmplat în realitate.

După ce a condus peste 200 de experimente, Elizabeth Loftus și colaboratorii ei (Lotfus, Ketcham, 1994) au oferit exemple clare despre modul în care informațiile noi, post-eveniment, pot îmbogăți amintirile existente, pot schimba amintirile persoanei sau pot introduce detalii care nu au existat în perceperea evenimentului inițial. Există numeroase căi prin care informațiile false pot pătrunde în amintirile noastre: vorbind cu alții despre eveniment, ascultând relatările mass-media, fiind chestionați într-o manieră sugestivă etc. Indiferent de modalitatea de desfășurare a acestor studii, concluzia este aceeași: oamenii pot fi convinși să creadă că ei au văzut ori au trăit ceva ce nu s-a întâmplat în realitate.

Prin astfel de experimente s-a demonstrat că în mintea umană pot fi implantate amintiri false. Lotfus & Pickrell au raportat că între 20 și 25% dintre subiecți își „reamintesc" un evenimente particular, dar fabricat, acela de a se fi pierdut într-un mare magazin când erau mici, după ce au fost chestionați în mod repetat despre un astfel de eveniment (familiile celor influențați susțin că un astfel de eveniment nu a avut loc). Un experiment similar a realizat Hyman, cu referire la o internare peste noapte într-un spital, pentru o infecție la ureche. În mod similar, 25% dintre

Scanned with OKEN Scanner

subiecți au dezvoltat scurte reamintiri iluzorii după ce au fost chestionați de câteva ori despre acest eveniment. În studii similare, un procentaj semnificativ din cei supuși experimentului au început să-și amintească evenimente false ale copilăriei, de exemplu, că au îmbrâncit din greșeală o mireasă la o nuntă, că au fost la spital după ce s-au rănit la un deget într-o capcană pentru șoareci sau, fiind stângaci, că au avut un episod în care erau dreptaci. Unele amintiri pot fi descrise cu detalii și sunt menținute chiar și în fața unor contradicții evidente (apud Schooler J. W., Bendiksen M., Ambadar Z., 1997).

Deși sunt destul de diferite de cazurile trăirii unor episoade profund traumatice, unii cercetători consideră că aceste studii demonstrează că oamenii pot dezvolta amintiri false despre evenimente semnificative ale trecutului personal. Alții resping această idee, afirmând că aceste studii fac referire la episoade banale și plauzibile care sunt destul de diferite de episoadele de abuz psihic sau fizic, de evenimente legate de răpire, tortură sau „reeducare". De exemplu, W.J. Murphy (1997) afirmă că nu există nici o dovadă științifică în favoarea ideii că mintea poate fi „implantată" cu un ansamblu de amintiri false despre abuz sexual. În unul dintre cele mai citate studii, cel realizat de echipa condusă de E. Loftus (Loftus, Belli, 1995), în fapt cei 20-25% de subiecți reprezentau 3 din 20 de subiecți participanți la cercetare. În plus, deși acești subiecți au recunoscut, în mod eronat, că au fost pierduți într-un magazin (o experiență relativ obișnuită și familiară), nici un subiect nu a evocat în mod eronat că a trăit o experiență legată de un episod de spitalizare însoțit de spălături rectale (episod pentru care s-a încercat o inducere prin aceleași proceduri).

Prin urmare, un contra-argument serios este acela că în aceste studii s-au utilizat situații familiare, cu o probabilitate destul de mare de a fi confundate cu altele similare, de a fi deseori povestite de alții sau imaginate de cei implicați. În plus, faptul că astfel de situații nu au o miză atât de importantă, cum au amintirile despre un eveniment profund traumatic, face ca subiecții să accepte cu destul de multă ușurință eventualitatea unor astfel de amintiri și să le „recupereze" fals din memorie. Și totuși, în literatura de specialitate sunt citate numeroase cazuri, din aria „depoziției martorilor", în care persoane bine intenționate care au

Scanned with OKEN Scanner

asistat la un episod dramatic (o crimă, de exemplu) au integrat în scena receptată anterior şi detalii culese mai târziu din presă sau de la alţi martori. Există o serie de factori care creează condiţiile necesare integrării unor informaţii false pe lângă informaţiile scenei iniţiale, informaţii reale deja existente în memorie.

Credem că acest fenomen de integrare de noi informaţii false este mult mai frecvent în cazul construcţiei şi reconstrucţiei memoriei colective. Martorii unor episoade dramatice, componente ale unui eveniment controversat, vor discuta împreună despre evenimentul pe care l-au trăit. Tendinţa umană normală de exagerare, combinată cu efectul transmiterii din gură în gură a informaţiilor, poate face ca un incident relativ minor să capete, consecutiv transmiterii orale, caracterul unui eveniment major. Martorii la un astfel de eveniment, cei care au fost sursa acestor informaţii, reprimind informaţiile distorsionate şi exagerate, vor considera că ele au fost în mod firesc şi onest completate de alţi martori la acelaşi eveniment şi vor susţine cu convingere noua variantă. După trecerea timpului şi repetarea ultimelor variante, le va fi destul de greu să mai discearnă care au fost informaţiile iniţiale, scena originală a evenimentului, şi care sunt informaţiile asimilate pe parcurs, cele care completează şi „îmbogăţesc" scena originală a incidentului.

În concluzie, în etapa de păstrare sau evocare a informaţiilor din memorie, pot interveni o serie de factori care pot altera calitatea amintirilor, creând atât posibilitatea uitării lor (informaţiile nefolosite, care nu sunt reactualizate se pierd cu timpul), cât şi condiţiile necesare integrării unor informaţii false pe lângă informaţiile scenei iniţiale existente în memorie. Există numeroase căi prin care informaţiile false pot pătrunde în amintirile noastre: vorbind cu alţii despre eveniment, ascultând relatările mass-media, fiind chestionaţi într-o manieră sugestivă etc. Cercetările realizate în acest domeniu converg spre ideea că oamenii pot fi convinşi să creadă că ei au văzut ori au trăit ceva ce nu s-a întâmplat în realitate. În literatura de specialitate sunt citate numeroase cazuri, din domeniul „depoziţiei martorilor", în care persoane bine intenţionate care au asistat la un episod dramatic (o crimă, de exemplu) au integrat în scena receptată anterior şi detalii culese mai târziu din presă sau de la alţi martori.

Scanned with OKEN Scanner

5.3.4. Poziția subiectivă a martorului unui eveniment social

Unii autori pun o parte dintre distorsiunile memoriei pe tendința umană de a prezenta, interpreta și semnifica trecutul din perspectiva momentului prezent și în acord cu o imagine pozitivă de sine. Avem nevoie de o imagine coerentă de sine, dorim să ne percepem în mod pozitiv și, de aceea, tindem să modificăm prezentarea trecutului astfel încât să fie în acord cu imaginea pe care o oferim în acest moment celorlalți și nouă înșine. Ne miră transformările „cameleonice" pe care le-au suferit foștii activiști de partid, deveniți „peste noapte" disidenți și chiar înfocați luptători pentru democrație sau „amneziile" de care suferă foștii torționari securiști. Aceste re-definiri ale trecutului personal se înscriu, până la un punct, într-o tendință umană normală de a pune în legătură trecutul și faptele lui cu prezentul, cu valorile și imaginea actuală.

Există numeroase controverse privind relațiile dintre elementele memoriei autobiografice, cele ale memoriei colective (sursă a identității sociale) și diferite aspecte ale *sinelui*[3]. Unii autori pun formarea *sinelui* pe seama memoriei autobiografice, fără de care nu putem avea o imagine coerentă de sine. În opinia lor, imaginea despre propria persoană se formează numai pornind de la elemente ale memoriei autobiografice, de la situații cu exemple de comportamente de pe urma cărora extragem elemente auto-descriptive. Alți autori (Barclay, Hodges, 1990), consideră că memoria autobiografică este „sursa" primară în funcție de care se constituie conceptul de sine actual și că modificările sinelui actual se datorează activării de noi evenimente autobiografice specifice.

---

3. Optăm pentru termenul de *Sine* atunci când ne referim la realitatea descrisă de cuvintele „Soi" (franceză) sau „Self" (engleză), făcând precizarea că nu este vorba de sensul psihanalitic al acestui termen. Atât timp cât vorbim de *conceptul de sine, stima de sine* sau *prezentarea de sine* etc., este firesc ca termenul care le integrează să fie cel de *Sine*. Termenul de „Eu", utilizat de alți autori pentru a se referi la aceeași realitate, nu este mai exact (termenul psihanalitic de origine având cu totul alte semnificații), nu este în acord cu terminologia engleză și franceză și, în plus, sună și „barbar" în unele formulări în limba română.

Scanned with OKEN Scanner

În opinia noastră, credinţele pe care le avem despre noi înşine se construiesc pe parcursul istoriei individuale, numai că faptele, întâmplările, evenimentele (reţinute ulterior ca date ale memoriei autobiografice sau ale memoriei colective) nu reprezintă decât unele dintre sursele pornind de la care se formează această percepţie de sine. Alte surse care participă la construirea acestei auto-percepţii sunt constituite de opiniile celorlalţi, validările „rumegaţiilor" interioare, valorile contextul cultural etc. Amintirile autobiografice reprezintă o sursă pornind de la care se formează imaginea de sine, poate cea mai importantă, dar nu singura.

Percepţia de sine actuală influenţează rememorarea acelor date din trecut care au o legătură cu prezentul şi, uneori, el poate determina modificarea unor date din trecut pentru a fi în concordanţă cu credinţele sau opiniile actuale. La rândul lor, activarea anumitor date din trecut sau interpretarea particulară a acestora poate aduce un plus *imaginii de sine,* poate contribui la redefinirea ei momentană sau, în cazuri excepţionale, la schimbarea treptată a unor aspecte definitorii ale acesteia. Dar chiar dacă astfel de fenomene apar, ele nu sunt predominante, *Sinele* nu modifică în totalitate datele trecutului, nu le „şterge" pentru a rescrie altele noi; activarea anumitor date ale memoriei autobiografice sau colective nu recompune conţinutul schemei de sine. În condiţii normale, când apar astfel de „modificări" are loc mai degrabă un fenomen de „retuşare", de nuanţare, de prezentare selectivă a datelor cu miză momentană pentru individ, sau de interpretare particulară a acestora. Excepţie fac doar situaţii cum sunt cele amintite mai sus, când din nevoia de a se prezenta într-o lumină pozitivă, persoane vinovate de delaţiuni, crime sau torturi reinterpretează, dau o semnificaţie justificativă acestor fapte, ajungând până la a le scoate complet din conştiinţă.

În concluzie, în evocarea datelor din trecut, un rol important îl are poziţia celor care relatează date din trecutul personal sau colectiv. Persoana care recuperează din memorie un eveniment o face pornind de la cunoştinţele, interesele şi imaginea pe care o are în acest moment despre el însuşi. Acesta face ca, în relatarea trecutului, oamenii să extragă selectiv anumite informaţii sau să interpreteze aceste informaţii în manieră particulară, în acord cu imaginea de sine actuală, cu identitatea afirmată

Scanned with OKEN Scanner

în prezența grupului de apartenență sau cu interesele prezente. Distorsiunea datelor din memoriei poate fi mai accentuată la cei care au o nevoie acută de a „acoperi" un trecut reprobabil sau la cei care doresc să se prezinte o imagine semnificativ diferită decât cea pe care o aveau în trecut. Aceste tendințe de a falsifica trecutul trec deseori dincolo de granița actului voluntar, astfel de persoane pur și simplu prezentând o variantă a trecutului în care cred, pe care o consideră reală, fără să aibă sentimentul că mint (deși ignoră sau „uită" fapte care i-ar pune într-o lumină defavorabilă).

Aceste concluzii fac trimitere și la cele afirmate în capitolul 2. 5 („Istoria și memoria socială"), unde subliniam faptul că elitele care conduc o societate, reprezentanții clasei socio-politice care controlează bogăția, puterea și mijloacele de producție, vor manipula conținuturile memoriei sociale. În acord cu nevoia lor de a-și legitima poziția și de a oferi o anumită imagine celor care i-au votat, vor promova o anumită versiune a trecutului, selectând și (re)interpretând anumite momente sau evenimente ale trecutului îndepărtat (istorie) sau recent (memorie socială).

5.3.5. Surse de distorsiune la nivelul memoriei colective/sociale

Similar modului în care vorbeam de acuratețea la nivelul memoriei individuale și în cazul memoriei colective, sociale sau istorice, există surse diferite de distorsiune. La aceste surse de distorsiune am făcut implicit referire în diferite capitole ale acestui volum, atunci când făceam referire la *rolul cadrelor sociale ale memoriei*, la memoria socială ca un **proces de elaborare colectivă** a imaginii despre trecut, la *comemorarea evenimentelor sociale* dramatice, la *rolul mass-media* în formarea memoriei sociale, la *efectul împărtășirii sociale ale informațiilor și emoțiilor* în grup etc.

Așa cum sublinia M. Halbwachs (cf. „Cadrele sociale ale memoriei"), *cadrele sociale ale memoriei*, fie că sunt cadrele publice (oficiale), fie că sunt cele colective (specifice grupului sau micro-colectivității), oferă individului atât repere social-istorice, cât și o anumită orientare valorică,

Scanned with OKEN Scanner

o ideologie deseori implicită. De aici şi inferenţa că, prin manipularea cadrelor sociale, individul este influenţat şi, în timp, chiar modelat de aceste repere şi de valorile implicite transmise de cadrele sociale ale memoriei (Neculau, 1999). Prin modelarea sau schimbarea cadrelor sociale ale memoriei are loc nu numai o modelare a individului ca membru al colectivităţii (formarea „omului nou" sau a lui „homo sovieticus"), ci şi o remodelare a memoriei colective. Aceste încercări de transmitere a unei anumite variante despre trecut introduc distorsiuni în memoria socială şi colectivă. Aşa se explică, de exemplu, de ce unii moldoveni din Transnistria sau chiar din restul Republicii Moldova ştiu că românii sunt un popor de imperialişti asupritori, care nici nu vorbesc limba moldovenească şi care în trecut au cucerit şi asuprit pe moldoveni. Zeci de ani de propagandă sovietică agresivă, prin selectarea doar a anumitor fapte şi repetarea obsesivă a aceloraşi idei, şi-au făcut efectul. Manipularea cadrelor sociale ale memoriei a dus la distorsiunea memoriei colective şi multe din ne-adevărurile repetate cu obstinaţie, acum, sunt parte a memoriei colective a unora din cetăţenii Republicii Moldova.

Memoria socială este considerată *un proces de elaborare colectivă a imaginii despre trecut* (cf. 2.2.3. „Continuitate şi similaritate în memoria grupurilor") şi modul în care oamenii gândesc şi vorbesc despre evenimente mai îndepărtate sau mai apropiate este determinat de nevoile curente şi de dorinţa de punere în acord a valorilor promovate de colectivitate la un moment dat cu trecutul ei. M. Halbwachs a intuit că memoria nu reprezintă „conservarea imaginilor", ci „reconstrucţia imaginilor", că avem imagini din trecut şi evocăm trecutul în interacţiune cu membrii grupului din care facem parte, grupul fiind prin urmare depozitarul memoriei colective. Aceste percepţii comune sunt supuse unor numeroase surse de distorsiune în efortul grupului de a-şi conserva identitatea şi impresia de continuitate. În funcţie de noile contexte (de exemplu, calitatea de cetăţeni moderni ai Europei unite), multe dintre faptele reprobabile, uneori cu tentă extremistă, ale membrilor unor grupuri (etnice sau politice) pot fi „uitate" cu uşurinţă şi chiar negate, în schimb fapte minore sunt scoase la suprafaţă şi promovate ca simbol al consecvenţei în conduita grupului. Aşa cum am văzut, sursele de distorsiune care pot apărea

Scanned with OKEN Scanner

în procesul de (re)elaborare colectivă a imaginii despre trecut, pot fi legate atât de momentul trăirii evenimentului (înregistrarea părtinitoare a faptelor de către membrii grupului), de intervalul temporal de transmitere a acestor informații (re-formulările consecutive transmiterii orale, citării mărturiilor etc.) sau de momentul evocării evenimentului (evocarea evenimentelor sau detaliilor în acord cu așteptările dominante ale grupului, cu valorile promovate de ideologia actuală a acestuia).

Dacă ne referim la *comemorarea unor evenimente sociale cu adevărat dramatice* (cf. 2.5.3. „Efectul generațional în memoria colectivă"), am văzut că, într-o primă etapă, societatea va avea tendința de a se distanța de ele, de a evita comemorarea, marcarea publică, reacție întreținută și amplificată, în societățile totalitate, de elitele politice responsabile de producerea acelor evenimente traumatice. În efortul de ignorare a adevărului sau în tendințele de minimizare a lui, elitele conducătoare sunt nevoite să ofere explicații, justificări. De cele mai multe ori, acestea introduc distorsiuni la nivelul memoriei sociale sau colective. Ne tot întrebăm de mai bine de 15 ani cine au fost „teroriștii" din decembrie 1989 și, mai ales, unde sunt ei acum. Avem mai multe variante, dar încă avem sentimentul că întregul adevăr este ascuns. Conform teoriei efectului generațional în memoria socială, o dată cu trecerea anilor, datorită nevoii de re-evaluare și de re-investire în trecutul personal, persoanele care au trăit acele evenimente dramatice ca fiind unele dintre cele mai importante din existența lor (tinerii care au ieșit în stradă în decembrie 1989), ajungând la maturitatea politică și economică necesară (o vârstă de peste 45 de ani), vor face presiuni de re-evaluare a evenimentelor dramatice, de asumare a adevărului (oricare ar fi acesta) și de comemorare a lor ca evenimente importante ale istoriei naționale.

Cu referire la *rolul mass-media* în formarea conținuturilor memoriei sociale (cf. 2.6. „Memoria colectivă și mass-media"), am pus sub semnul întrebării mecanismele și criteriile clasice care se presupune că ar sta la baza formării reprezentărilor sociale despre trecut. Am argumentat că, pentru cetățeanul zilelor noastre, datorită constrângerilor legate de timp, lipsei de interes și volumului mare al informațiilor de procesat, mass-media (în special televiziunea) este sursa principala de formare a

Scanned with OKEN Scanner

memoriei sociale. Mai mult, prin mass-media puterea politică deseori poate impune un anumit punct de vedere care este transmis populației implicit sau explicit și care, pentru majoritatea populației, devine punctul de vedere „oficial". Uneori, acest punct de vedere este singurul posibil, cum a fost cazul evenimentelor legate de intervenția din Serbia (1999), cea din Afganistan (2001) sau cea din Irak (2003), și care au fost transmise în direct, interpretat surprinzător de „standardizat" la scara întregii planete. Să spunem că în aceste exemple intențiile au fost nobile, dar, ne întrebăm, câte din informațiile și interpretările deja „rumegate" ale evenimentelor transmise prin mass-media nu urmăresc altceva decât să ne formeze o anumită perspectivă, „corectă", asupra evenimentelor sociale la care asistăm. Manipularea memoriei sociale nu trebuie să fie neapărat evidentă, directă, ca în cazul sistemelor politice totalitare, ci poate îmbrăca forme destul de subtile. Important este să fim conștienți că trăim într-o lume în care are loc o permanentă încercare de influențare (onestă, bine intenționată, formativă) sau de manipulare (urmărind interese nedeclarate, câștigarea unui avantaj) a percepțiilor noastre referitoare la prezent sau la trecut.

Afirmam că, în cazul evenimentelor sociale controversate care sunt de mare importanță pentru individ și care au fost însoțite de experiențe emoționale puternice (cf. 3.5. „Rolul emoțiilor și al partajării sociale a informației"), există o tendință normală de a percepe aceste evenimente într-o manieră subiectivă, încărcată afectiv. Pe de altă parte, discutând despre aceste evenimente, *împărtășind cu alții informații și emoții*, există o tendință de polarizare a atitudinilor, de argumentare a lor spre o variantă extremistă, în defavoarea grupului advers. Versiunea comună cu privire la evenimentul controversat, cea care de negociază, completează, nuanțează în timp, de către membrii grupului, varianta pe care majoritatea membrilor grupului o adoptă, este o (re)construcție a informațiilor obținute din diverse surse, de la diferiți membri ai grupului, în condițiile trăirii emoționale intense a evenimentului. Exagerările individuale, lacunele sau erorile date de transmiterea prin viu grai a informațiilor, nevoia de afirmare și apărare a identității sociale a grupului introduc toate distorsiuni importante în etapa de cristalizare a conținuturilor memoriei

Scanned with OKEN Scanner

colective. Această versiune comună despre eveniment, o dată afirmată de către membrii grupului (în fața reprezentanților grupului aflat în opoziție, a altor oficialități, mass-media), tinde să fie apărată și argumentată, uneori cu vehemență, chiar dacă este evident că la baza lor au stat erori sau distorsiuni.

*

* *

Deși sursele de distorsiune a informațiilor din memorie par a fi atât de multe și atât de puternice, memoria noastră este demnă de încredere. Distorsiunile memoriei nu apar atât de frecvent cum ar părea la prima vedere și nu afectează decât excepțional date importante ale trecutului individual sau colectiv. Într-adevăr, în viața obișnuită evocările sunt rareori foarte precise, dar acest lucru este ceva obișnuit dacă ținem cont de limitele naturii umane și de faptul că nu suntem „setați" pe reținerea și reproducerea exactă și detaliată a informațiilor. Când oamenii caută acuratețea, ceea ce evocă ei poate să nu fie exact așa cum s-a întâmplat, în cele mai mici detalii. De cele mai multe ori aceste detalii „false" sunt nesemnificative și avem posibilitatea să ne corectăm prin dialogul cu ceilalți, prin verificarea informațiilor etc. Chiar și atunci când evocările noastre sunt precise, pot apărea interpretări și (re)semnificări ale acelorași fapte, dar, din nou, suntem în zona normalului, ființa umană având nevoie de această re-interpretare și „personalizare" a informației.

La nivel macro-social, informațiile pot fi coroborate și verificate. Dincolo de pozițiile partizane, există istorici, jurnaliști, analiști politici care pot semnala deviații de la adevărul faptelor. Acest lucru este posibil atunci când suntem interesați de aspectele raționale și oneste al modului în care este evocat trecutul. Când intervin însă aspectele afective generate de „atașamentul" prea puternic de o idee politică, detaliile referitoare la trecutul social pot fi destul de ușor manipulate pentru a servi intereselor politice. Nu putem vorbi de analiza rațională a faptelor trecutului atunci când ne referim la mase, la membrii unui grup social aflați în conflict cu membrii unui alt grup social, într-un context multi-etnic încărcat de suspiciune sau chiar ostilitate. În astfel de situații sursele de distorsiune prezentate mai sus se pot activa cu ușurință la nivel individual și colectiv,

Scanned with OKEN Scanner

generând polarizări atitudinale şi memorii colective sensibil distincte în interiorul fiecărui grup aflat în conflict.

Totuşi, naraţiunile despre trecut sunt demne de încredere atât timp sunt făcute onest şi cât suntem atenţi la diferitele surse de distorsiune care ar putea interveni atât în momentul asimilării informaţiilor, cât şi pe parcursul păstrării sau evocării lor ca mărturie personală, colectivă sau istorică.

5.4. Caracteristici ale memoriei pentru evenimente controversate

Considerăm *evenimente sociale controversate* toate acele evenimente care pot duce la o interpretare polarizată a faptelor şi care pot divide o comunitate în cel puţin două tabere. Evenimentele din martie 1990 de la Târgu Mureş sunt un exemplu de evenimente sociale controversate importante pentru relaţiile dintre românii şi maghiarii de pe teriotriul Transilvaniei, în timp ce atacarea postului de poliţie de la Dubăsari (martie 1992) este un alt exemplu de eveniment controversat, de această dată, simbol al conflictul dintre administraţia Republicii Moldova şi separatiştii transnistreni. „Războiul din Vietnam" a divizat societatea americană în două tabere, în timp ce „Intervenţia din Serbia" (1999), „Intervenţia din Afganistan" (2001) sau „Intervenţia din Irak" (2003) pot fi alte exemple de evenimente sociale controversate de relevanţă internaţională.

Trebuie să precizăm faptul că memoria evenimentelor sociale controversate are toate caracteristicile memoriei colective descrise în capitolele precedente: se referă la percepţii colective despre trecut, memorii multiple care coexistă într-un areal geografic; sunt elaborate şi promovate de grupuri sociale distincte (etnice, culturale, religioase, economice); sunt memorii colective aflate deseori în competiţie cu altele memorii similare promovate de alte grupuri. În plus, memoria pentru evenimente sociale controversate are câteva caracteristici, prin care se individualizează ca specie distinctă a memoriei colective, caracteristici date de specificul evenimentelor sociale controversate: *miza simbolică, filtrarea identitară,*

Scanned with OKEN Scanner

polarizarea atitudinală, distorsiunile în relatarea şi interpretarea faptelor, generarea de amintiri de tip flash.

În primul rând, evenimentul controversat, declanşator al acestor memorii reprezintă o *miză simbolică*, are o importanţă specială pentru două sau mai multe grupuri sociale, mai ales dacă acestea se află în opoziţie sau conflict. De cele mai multe ori, evenimentul controversat este un moment de escaladare a conflictului sau, prin natura lui, este un simbol al conflictului în care sunt implicate cele două grupuri. „Atacarea postului de poliţie de la Dubăsari" pentru conflictul din Transnistria este important pentru ambele grupuri implicate în conflict (moldoveni şi transnistreni). În timp ce separatiştii transnistreni îl văd ca un moment legitim de revoltă împotriva abuzurilor şi nedreptăţilor promovate de poliţiştii moldoveni, moldovenii îl văd ca un moment în care separatiştii transnistreni au decis să alunge reprezentaţii oficialităţilor Moldovei de pe teritoriile controlate de ei şi să-şi impună, prin forţă şi abuzuri, punctul de lor de vedere. În mod similar, confruntarea violentă dintre români şi maghiari din Târgu Mureş (martie 1990), episoadele prezentate pe posturile televiziunilor naţionale din România şi Ungaria au încă o miză în argumentele pe care le aduc militanţii naţionalişti români sau maghiari în acest conflict.

În al doilea rând, aşa cum am argumentat şi în capitolul 5. 2 („Identitate socială şi memorie socială"), receptarea unui eveniment controversat de pe poziţia apartenenţei identitare declanşează mecanisme de *filtrare identitară*, face ca datele să fie filtrate, interpretare în acord cu identitatea socială. Nici după mai bine de 15 ani, românii şi maghiarii nu pot oferi o descriere şi interpretare similară episoadelor violente din martie 1990. Prin prisma apartenenţei etnice, modul în care au fost receptate evenimentele şi relatarea faptelor este sensibil diferită în cadrul celor două grupuri, iar interpretarea semnificaţiei acestor evenimente este mult polarizată, în cadrul fiecărui grup, în favoarea grupului identitar propriu. Am subliniat faptul că „filtrarea identitară" a conţinuturilor memoriilor colective nu apare numai în cazul apartenenţei etnice. Simpla preferinţă pentru partidele „de stânga" sau „de dreapta" poate crea o identificare identitară similară favorizând filtrarea informaţiilor referitoare la evenimente sociale cu miză în lupta politică (cazul „Mineriadelor", de exemplu).

Scanned with OKEN Scanner

Invariabil, evenimentele controversate sunt cele care declanşează o *polarizare atitudinală* şi o separare a colectivităţii în tabere, de cele mai multe ori pe criterii etnice sau politice. Opinii divergente se formează faţă de multe evenimente sociale, dar în cazul evenimentelor sociale controversate este evidentă această polarizare, a atitudinilor membrilor fiecărei „tabere" aflate în conflict. Evenimentul captează atenţia membrilor grupurilor aflate în competiţie sau conflict şi favorizează schimbul intens de informaţii şi emoţii între membrii fiecărui grup. Aşa cum am văzut, *social sharing* duce la accentuarea nevoii de afirmare a identităţii sociale şi la găsirea de argumente în sprijinul acesteia, de cele mai multe ori ajungându-se la o extremizare a atitudinilor în interiorul fiecărui grup aflat în conflict. Pe lângă evenimentele la care am făcut referire mai sus, evenimentele din decembrie 1989, numite de unii „Revoluţie", numite de alţii „Lovitură de stat" fac trimitere la aceeaşi polarizare a societăţii. Aşa cum am văzut în capitolul 4. 4 („Codificarea evenimentelor în memoria socială"), „Mineriadele", încă de la primele mişcări şi culminând cu cea din 1999, au trezit interpretări polarizate, în special în funcţie de apartenenţa politică („de dreapta" sau „de stânga").

O altă caracteristică a evenimentelor sociale controversate este faptul că, datorită implicaţiilor afective şi identitare şi, deseori, datorită caracterului traumatic, apare o *distorsiune în relatarea şi interpretarea faptelor* în memoria individuală şi colectivă. În cazul acestor evenimente, distorsiunile în memorie, (re)semnificarea faptelor este mai puternică comparativ cu cea care apare în cazul evenimentelor sociale „normale". În capitolul 5.3 („Acurateţea în memoria socială") am ilustrat câteva dintre sursele cele mai frecvente de distorsiune a informaţiilor la nivelul memoriei.

Nu în ultimul rând, evenimentele sociale controversate se apropie mai mult de evenimentele generatoare de *amintiri de tip flash*, prin impactul, importanţa şi rezonanţa lor afectivă. Cei care au participat la evenimentele sociale controversate sau cei care au fost martorii unor scene dramatice în cadrul acestor evenimente au şanse mari de a-şi forma amintiri detaliate, consistente şi deosebit de stabile în timp, amintiri de tip flash (vezi secţiunea 3, „Memoria evenimentelor publice/colective; perspectiva flash-bulb memories"). Nu toţi membrii unui grup social pentru care un eveni-

Scanned with OKEN Scanner

ment social controversat reprezintă o miză importantă identitară ajung să trăiască cu aceeaşi intensitate evenimentul şi să îşi formeze amintiri de tip flash, dar probabilitatea ca un eveniment controversat să ducă la formarea unor amintiri deosebit de detaliate şi stabile în timp, atât despre eveniment cât şi despre contextul personal de receptare, este mare.

Poate mai trebuie subliniată, cu caracter de ipoteză, o altă caracteristică a evenimentelor sociale controversate. Din momentul producerii lor, aceste evenimente se află şi în atenţia mess-media. Dar, în strânsă dependenţă cu informaţiile furnizate prin mass-media, se formează atât reprezentări tipice, puternic structurate, cât şi reprezentări atipice, percepţii şi interpretări particulare ale acestor evenimente, aflate la o oarecare „distanţă" de versiunile dominante promovate de grupul identitar de apartenenţă. Credem că reprezentări atipice sunt caracteristice în special persoanelor care preferă să treacă informaţiile oferite de mass-media prin filtrele propriei judecăţi, au un ascuţit simţ critic, preferă să consulte mai multe surse mass-media. Aceste persoane sunt interesate de analiza fenomenelor sociale şi îşi fac timp pentru a vedea şi analiza faptele (nu numai interpretarea acestor fapte), persoane care, în ultimă instanţă, refuză „înregimentarea" într-o doctrina sau punct de vedere comun, păstrându-şi independenţa cognitivă şi atitudinală. Reprezentările dominate, „sterotipe" sunt acceptate în special de persoanele pentru care apartenenţa identitară şi apărarea acesteia este importantă, au o atitudine destul de bine formată faţă de grupul social „advers", preferă să preia interpretarea faptelor din mass-media sau de la liderii de opinie a propriului grup şi acceptă faptul de a fi parte dintr-o mişcare largă sau a unei ideologii împărtăşite de majoritatea membrilor grupului.

Toate caracteristicile evenimentelor sociale controversate listate mai sus fac ca memoria pentru evenimente sociale controversate să îmbrace forme specifice, putând fi analizată ca o ilustrare tipică a modului în care evenimentele sociale creează memorii colective specifice la nivelul unui grup social (etnic, religios, politic etc.), memorii aflate în concurenţă cu alte memorii colective promovate de alte grupuri, martori sau actori ale aceloraşi evenimente.

Scanned with OKEN Scanner

5.5. Evaluarea evenimentelor controversate în context interetnic: conflictul de la Târgu Mureş 1990

5.5.1. Cadrul metodologic al cercetării

În toate studiile prezentate în partea a treia a prezentului volum („Memoria evenimentelor publice/colective") este utilizată o metodologie specifică analizei evenimentelor publice din perspectiva caracterului lor stabil în timp (FB or non-FB). Aşa cum am, văzut această metodologie presupune evaluarea unor variabile legate de evenimentul stimul prin utilizarea unor scale de evaluare în 5 sau 7 trepte şi solicitarea unor detalii exacte legate de eveniment şi contextul personal de receptare a ştirilor despre eveniment. În multe din aceste studii (Pillemer, 1984; Conway, 1994, 1995; Finkenauer et al., 1998; Luminet et al., 2000, 2004) variabilele luate în calcul sunt variabile verificate în numeroae cercetări ca fiind într-o relaţie semnificativă cu formarea unor amintiri detaliate şi consistente în timp (cannonical variables like: *detalii subiective, intensitatea emoţiilor, surpriză, importanţă şi consecinţe personale, rememorare, social sharing* etc.).

Ne-am întrebat dacă metodologia utilizată în studiul FB este relevantă pentru studiul evenimentelor publice non-FM. Aceasta pentru că majoritatea studiilor anterioare insistă numai pe diferenţierea între amintirile de tip FM şi cele non FM şi identificarea mecanismelor care permit formarea amintirilor de tip FM sau a variabilelor care au un impact semnificativ în formarea unor astfel de amintiri. Celelalte amintiri care formează reperele memoriei sociale ale unei colectivităţi, cele referitoare la evenimentele sociale de impact mai scăzut, cum sunt deseori evenimenetele sociale controversate, sunt ignorate. Mai mult, există perspective diverse de analiză a memoriei pentru evenimente sociale, pe lângă cea de factură „cognitivistă". În partea a doua a prezentului volum am insistat pe detalierea modelelor „clasice", non-cognitiviste de analiză a memoriei sociale sau colective. Suntem de acord că numeroase studii realizate din această perspectivă au la bază o abordare metodologică mai degrabă antropologică sau sociologică, incompatibilă cu cercetarea empirică de

Scanned with OKEN Scanner

tip cognitivist, dar există şi studii care se apropie de maniera cognitivistă de investigare a memoriei sociale.

Pentru că intenționăm să lărgim domeniul de referință și să găsim puncte de legătură între perspective diferite de analiză a memoriei pentru evenimentele sociale (cele cognitiviste şi cele non-cognitiviste), am decis inițierea unor serii de investigații în care să analizăm *evenimente sociale controversate*, sursă, simbol sau climax al unor conflicte intergroup, utilizând metodologia similară celei folosite în analiza FB, fără a urmări verificarea existenței unor amintiri de tip FM. Aşa cum preciza M. Conway, pentru ca o colecție de amintiri să fie considerată amintiri de tip flash, aceasta trebuie să presupună atât existența a unor detalii bogate despre eveniment şi despre contextul de receptare a evenimentului, cât şi o consistență în timp a acestor detalii care trebuie să rămână neschimbate intervale mari de timp (Conway, 1994). În cazul nostru, neavând o a doua evaluare a aceluiaşi eveniment de către aceiaşi subiecți după un interval mare de timp (re-test), nu ne putem pronunța asupra caracterului flash sau non-flash al amintirilor generate de evenimentele analizate.

În acest studiu, nu am fost interesați nici de memoria referitoare la contextul de receptare a informațiilor de către subiecții investigați, aşa cum este ea definită de O. Luminet, ca „memoria oamenilor referitoare la circumstanțele în care ei au auzit anumite ştiri importante" (Luminet et al., 2004). Am vizat doar analiza diferențelor între evaluările realizate de membrii grupurilor diferite aflate în conflict, cu referire la un acelaşi eveniment social controversat, folosind variabilele canonice utilizate în cercetările de tip FM. Am luat în calcul acele variabile (cannonical variables) care, în studii empirice diferite, s-a demonstrat că sunt legate de formarea unor amintiri consistente în timp (Pillemer, 1984; Conway, 1994, 1995; Finkenauer et al., 1998; Luminet et al., 2000, 2004) şi nu ne-am propus să verificăm dacă evenimentele au generat formarea unor amintiri consistente şi stabile în timp de tipul FM.

Scanned with OKEN Scanner

5. 5. 2. Designul cercetării

Metodologie

Cercetarea pe care intenționăm să o prezentăm face parte dintr-un proiect de cercetare mai amplu[4] care are ca obiectiv investigarea impactului evenimentelor sociale controversate asupra grupurilor etnice aflate în concurență sau conflict. Intenția noastră este să analizăm relația dintre *predispoziția personală de a reacționa* la evenimente controversate/traumatice similare (simbol sau climax al conflictului interetnic), pe de o parte, și datele memoriei colective, atitudinile sociale (etnocentrism, atitudine politică) și credibilitatea acordată mass-media, pe de altă parte.

Cercetarea s-a realizat în paralel în trei țări est-europene (România, Bulgaria și Republica Moldova), vizând analiza a câte unui eveniment social controversat din fiecare țară în parte prin utilizarea unei metodologii unitare (același set de chestionare de culegere a datelor, aceleași proceduri de analiză a datelor). Lotul final vizat este de 1500 de subiecți investigați, reprezentând câte 500 de participanți din fiecare țară, câte 250 de participanți din cadrul fiecărui grup etnic implicat într-un conflict relevant la nivel național. Cercetarea fiind în curs de finalizare, nu putem prezenta decât o parte din concluziile pe care le-am putut formula în urma analizei realizate pe o parte din datele obținute pe lotul românesc.

Pentru construcția chestionarului final am utilizat experiența de cercetare în domeniul memoriei a trei echipe de cercetare (cea de la Universitatea „Al. I. Cuza" din Iași, cea de la Universitatea Pedagogică „Ion Creangă" din Chișinău și cea de la „New Bulgarian University" din Sofia). Pentru a construi o metodologie de cercetare potrivită atingerii scopurilor asumate prin proiect, am pus în practică o etapă de pretestare (120 de subiecți pentru fiecare țară). În această etapă, cu referire la un anume conflict important la nivel național am solicitat subiecților investigați:

---

4. *Controversial event as source of conflict and polarized social attitudes: Research and Practical Application for Education*, proiect coordonat în calitate de team leader de autor și gestionat de CERGE-EI Foundation într-un program de finanțare al Global Development Network și Austrian Government through WIIW, Vienna.

Scanned with OKEN Scanner

a) să descrie cele mai importante episoade, momente ale conflictului propus spre analiză; b) să numească cel mai importante eveniment, moment al conflictului; c) să formuleze afirmații/aserțiuni care descriu cel mai bine ce gândesc oamenii despre conflict, ce atitudini sau opinii au ei în fața unor conflicte similare.

Utilizând aceste informații am creat forma definitivă a metodologiei de cercetare, identificând evenimentul central (pentru fiecare conflict în parte), simbol sau climax al conflictului, eveniment controversat la care am făcut referire în ancheta finală. Pentru fiecare țară am ales doar un eveniment controversat ca stimul al întregului conflict.

Variabilele cercetării

Am organizat chestionarul de cercetare în mai multe secțiuni (vezi punctul 6. 10 din *Metodologie de analiză a memoriei sociale; exemple de instrumente*).

Secțiunea A se centrează pe analiza unui eveniment controversat - simbol sau punct culminant al unui conflict interetnic important la nivel național. În ceea ce privește lotul din România, am rugat subiecții să se refere la „Conflictul etnic din Târgu Mureș, din anul 1990" în timp ce lotul bulgar a avut sarcina de a se referi la evenimentele legate de „Politica statului (bulgar) de a schimba numele etnicilor turci". Lotul cu subiecți din Republica Moldova a fost solicitat să se refere la „Primul atac al secției de poliție din Dubsari"; toate întrebările care au succedat și scala de măsurare au fost identice și administrate tuturor participanților, indiferent de țara de origine sau naționalitate.

Pentru a investiga *imaginarul social* asociat cu evenimentul controversat (întrebările 1 și 2), am folosit tehnica asocierii de cuvinte și am codificat aceste cuvinte în termeni de *centralitate* într-o reprezentare socială ipotetică (cuvinte cu o frecvență și importanță mare).

Evaluarea *cognitivă* a aceluiași eveniment a fost realizată cu ajutorul variabilelor „canonice" folosite în analiza de amintirilor de tip flash (evaluarea „detalilor", „surprizei", „intensitatății", „importanței", „rememorare", „împărășire socială", „context personal" etc.). Am folosit o scală cu cinci trepte (întrebările 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13 și 14)

Scanned with OKEN Scanner

pentru fiecare item din această secțiune.

Pentru „*acurateţe*" (întrebările 15a, 15b, 15c, 16 şi 17), am adresat întrebări privind informații precise legate de evenimentul principal al conflictului regional (simbolul sau punctul culminant al conflictului): *locul, data, ziua săptămânii, plus alte date factuale*. Acești itemi au fost codificați cu „-1" pentru răspunsul incorect, „0" pentru absența răspunsului sau varianta „nu ştiu", „1" pentru un răspuns parțial corect şi „2" pentru răspunsul corect.

„*Gravitatea*" evenimentului a fost evaluată folosind o scală în 10 trepte (întrebarea 18), în timp ce „*Predispoziția personală de a reacționa*" față de eveniment a fost evaluată cu o scală în 8 trepte (întrebarea 20). Pentru a determina *soluțiile/strategiile de reconciliere* propuse de către participanți, am folosit o întrebare cu răspuns deschis (întrebarea 21).

Următoarele secțiuni ale chestionarului se axează pe evaluarea a diferite variabile atitudinale şi factuale; **secțiunea „B"** pune accentul pe evaluarea *atitudinii etnocentriste*[5] (scală standardizată cu 17 itemi, Alpha Cronbach = 0, 883). În **secțiunea „C"** (întrebările 1, 2, 3, 4, 5, 6) am evaluat cu o scală în 5 trepte „*audiența şi încrederea oamenilor pentru mass-media*" (timpul alocat informării, sursa informațiilor, interesul pentru informarea socio-politică, discuțiile sau dezbaterile preferate, încrederea în informația furnizată de mass-media). În **secțiunea „D"** au fost evaluate „*interesele şi atitudinile referitoare la Uniunea Europeană*" (scală în 5 trepte; întrebările 1, 2) şi proporția subiectivă în asumarea *identității naționale prin raportare la cea europeană* (întrebarea 3). **Secțiunea „E"** a fost dedicată evaluării „*atitudinilor politice de dreapta sau de stânga*" (scală standardizată, 10 itemi, Alpha Cronbach = 0,689). În final, am formulat întrebări referitoare la aspecte socio-demografice: *apartenența la un grup etnic, limba maternă, vârsta, genul, domiciliul, studiile, veniturile, religia* etc.

---

5. Todosijević B. (2001), *Dimensions of Nationalism: Structure of Nationalist Attitudes in Hungary and Yugoslavia* in „Central European Political Science Review", Vol.2 (2001), No. 6, pp. 170-186.

Scanned with OKEN Scanner

Conceptele principale ale studiului nostru și variabilele de cercetare sunt ilustrate în figura de mai jos (Figura 5. 1.)

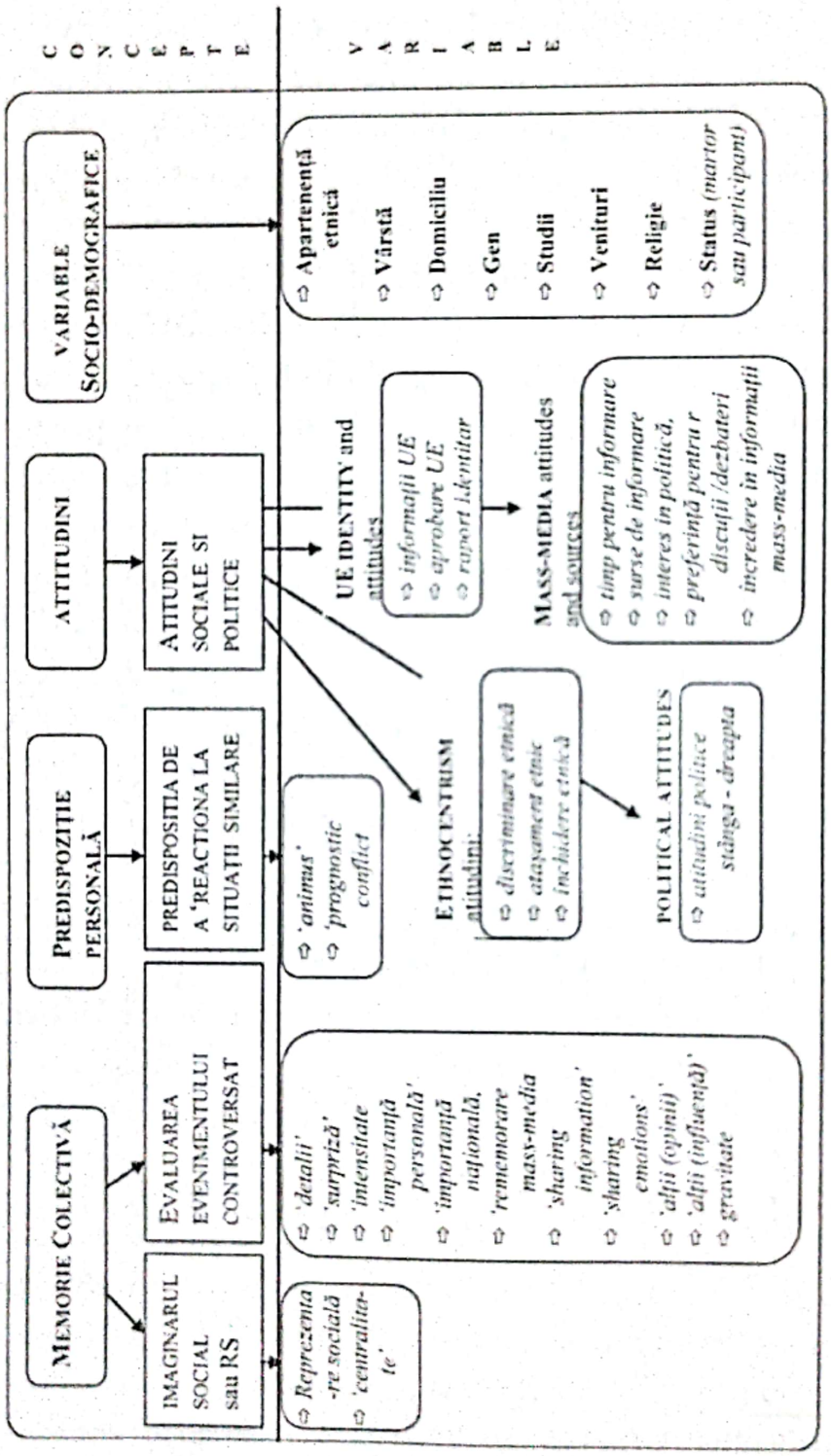

Figura 5. 1 *Principalele concepte și variabile ale cercetării.*

Scanned with OKEN Scanner

Procedură

Chestionarele au fost distribuite în rândul persoanelor care fac parte din grupuri etnice separate, din fiecare țară în parte. Am utilizat aceeași metodologie pentru a investiga trei evenimente sociale controversate reale, simbol sau climax al câte unui conflict inter-etnic relevant la nivel național: *conflictul transnistrean* opunând moldovenii și vorbitorii de limba rusă (Republica Moldova); *conflictul legat asimilarea forțată a etnicilor*, opunând etnicii turci și etnicii bulgari (Bulgaria); conflictul dintre românii și maghiarii din Transilvania, opunând etnicii maghiari și etnicii români (România). În toate cele trei țări chestionarele au fost completate, în proporții relativ egale, de membri ai celor două grupuri etnice aflate în conflict, din zona principală a conflictului. De exemplu, în România chestionarele au fost completate de maghiari și români locuind în zona orașului Târgu Mureș, zona principală a conflictului.

Participanți

Deoarece înregistrarea datelor de pe lotul bulgar și lotul din Republica Moldova sunt încă în curs de desfășurare, am folosit pentru această analiză exclusiv datele colectate pe lotul din România. În următoarele pagini vom prezenta doar analiza preliminară a relațiilor între variabilele vizând *evaluarea „evenimentului controversat"* (simbol sau punct culminant al conflictului între etnicii maghiari și români) și variabilele descriind *atitudinile sociale* ale membrilor celor două grupuri participante la cercetare (etnocentrism, predispoziție personală de a reacționa la conflict, orientare politică de dreapta sau de stânga, atitudini privind Europa și identitatea europeană).

Analiza a inclus un total de 503 participanți din România (251 de etnici români, 252 de etnici maghiari). În secțiunea „A" (analiza evenimentului controversat/traumatic), subiecții au fost solicitați să se refere la „Conflictul etnic de la Târgu Mureș, din 1990". Toți participanții locuiesc în regiunea Târgul Mureș. Caracteristicile demografice ale celor 503 participanți din România sunt prezentate în Tabelul 1.

Scanned with OKEN Scanner

Tabelul 5. 1. Caracteristici socio-demografice ale loturilor participante la cercetare

Participanți (grupuri etnice)	n	% din lotul total[1]	Vârstă		Gen[2]		Domiciliu[2]		Studiii[2]		
			Mean	*SD*	*masculin*	*feminin*	Rural	Urban	gimnaziale	liceale	universitare
maghiari	252	50,1	40,34	16,68	53,4	46,6	20,0	80,0	14,9	42,7	42,3
români	251	49,9	37,55	15,25	52,7	47,3	21,2	70,8	7,3	59,3	33,5

Notă. Procentajele pentru gen, domiciliu şi studii n acoperă 100 din cauza valorilor lipsă
[1]N = 503. [2]Exprimat ca procentaj din lotul total.

Scanned with OKEN Scanner

Diferențele între grupurile etnice au fost analizate folosind „*Independent Sample T-Test*" pentru vârstă și analiză „*Chi-squared*" pentru gen, domiciliu și studiu. În ceea ce privește grupările etnice, nu există diferențe semnificative între vârste ($p > .05$), gen ($p > .05$) și domiciliu ($p > .05$). Gradul de educație (studiile) a diferit în mod semnificativ în cele două grupări etnice. Așa cum se poate observa în tabelul 1, există în lotul maghiar un număr mai mic de participanți cu studii liceale și un număr mai mare de participanți cu studii gimnaziale și sau universitare: $\chi 2_{(2, N = 489)} = 15{,}75$, $p < .001$.

Folosind aceeași metodă de analiză (*Chi-squared*), nu am găsit diferențe semnificative în ceea ce privește salarizarea ($p > .05$). În schimb, s-au constatat diferențe înalt semnificative între religii, între cele două grupuri etnice. $\chi 2_{(2, N = 489)} = 442{,}11$, $p < .001$.

Tabelul 5. 2 *Apartenența religioasă (procente) a membrilor celor două grupuri etnice.*

Procent

		PARTICIPANȚI	
		Maghiari	Români
Valid	Creștini ortodocși		59,8
	Catolici	36,1	11,6
	Greco-Catolici		15,9
	Protestanți	58,7	4,0
	altele	2,0	3,2
	Total	96,8	94,4
Missing	0	3,2	5,6
Total		100,0	100,0

5.5.3. Analiză descriptivă și comparativă

În paginile următoare vom prezenta doar o parte din analizele vizate de proiectul nostru de cercetare. Așa cum am spus ne vom limita la analiza rezultatelor numai in interiorul lotului format din etnicii români și

Scanned with OKEN Scanner

etnicii maghiari, fără să putem realiza analize comparative între loturile din cele trei țări (România, Bulgaria și Republica Moldova).

În raportul final de cercetare, pe lângă analizele prezentate mai jos, vom include analiza variabilei „*imaginar social*" (cuvinte asociate spontan evenimentului controversat de către membrii fiecăruia din cele două grupuri etnice) și a variabilei „*sugestii pentru reconciliere*" (răspunsuri deschise la întrebarea „*În opinia dvs., care ar fi cea mai bună soluție sau calea de împăcare în acest conflict*". În plus vom realiza analize comparative între țări și analize statistice complexe de tipul *linear regression analyses* și *structural equation analyses*, aplicate întregii populații investigate (1500 de subiecți).

„Evaluare cognitivă"

Așa cum putem observa din figura de mai jos, evenimentul controversat a avut un impact puternic asupra subiecților analizați de noi.

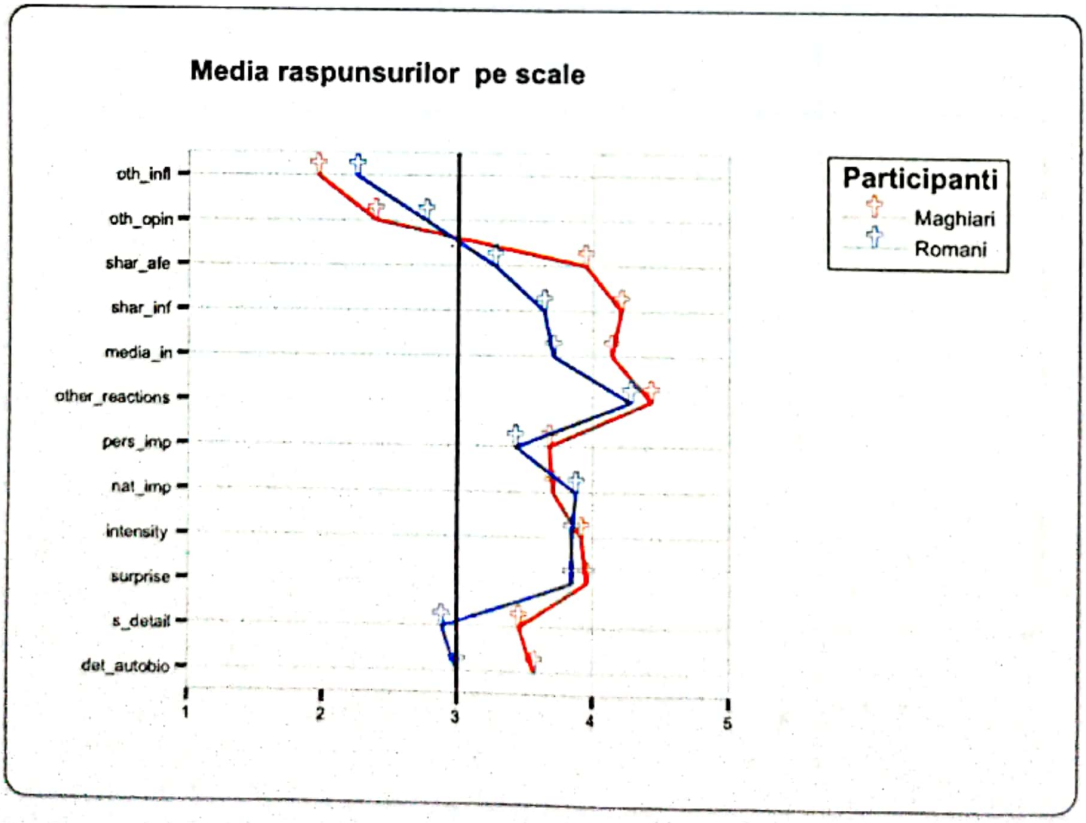

Figura 5.2. *Impactul evenimentelor controversate într-o prezentare comparativă (etnici maghiari versus etnici români).*

Scanned with OKEN Scanner

Participanții la cercetare, subiecți români și maghiari din zona Târgul Mureș, au trăit și asimilat conflictul cu un nivel înalt de surpriză și intensitate, au evaluat evenimentul ca având un grad înalt de importanță personală și națională iar reacțiile celorlalți au fost de asemenea evaluate ca fiind intense. Subiecții au urmărit știrile difuzate în mass-media și au împărtășit în mare măsură informații și emoții referitoare la eveniment cu alți oameni (rude, prieteni, colegi etc.). În același timp, subiecții investigați au declarat că rudele, prietenii, colegii (contextul personal) au avut opinii relativ similare cu ei și nu au încercat prea mult să le schimbe sau să le influențeze opinia personală referitoare la semnificația evenimentului controversat sau la consecințele acestuia.

În ceea ce privește variabilele *surpriză, intensitate* și *importanță personală și națională*, o analiză comparativă nu a relevat diferențe statistice semnificative între cele două grupuri etnice („*Independent Sample T Test*", p >,05). Evenimentul a avut același impact asupra etnicilor maghiari și asupra etnicilor români care trăiesc în această zonă. Există doar unele *diferențe mici* între grupuri (p < ,001), în sensul că etnicii maghiari declară că își amintesc mai multe detalii autobiografice legate de eveniment și mai multe detalii ale evenimentului, au urmărit mai frecvent știrile respective în mass-media și au schimbat mai frecvent informații și emoții relevante cu alți oameni, în comparație cu etnicii români. Pe de altă parte, aceștia din urmă au prezentat un context personal (rude, prieteni, colegi) caracterizat de mai multe opinii diferite și mai multe ocazii în care alții au încercat să îi influențeze.

„Acurateţe" şi „Gravitate"

În general, etnicii maghiari oferă mai multe detalii precise referitoare la locația, data, ziua săptămânii, și alte informații factuale ale evenimentului controversat ($F_{(2, 490)} = 2{,}86$, p=,013) și consideră în mai mare măsură evenimentul (printre alte evenimente dramatice din ultimii 50 de ani) ca fiind mai grav/traumatic, în comparație cu etnicii români ($F_{(2, 490)} = 4{,}73$, p < ,001; $m_{HU} = 7{,}74$, $m_{RO} = 6{,}92$). Aceste diferențe sunt însă foarte mici, în esență membrii celor două grupuri receptând și evaluând evenimentul similar, ca pe un eveniment grav/traumatic.

Scanned with OKEN Scanner

„Atitudini socio-politice"

În ceea ce priveşte atitudinea privind Uniunea Europeană şi nivelul subiectiv de informare asupra Uniunii Europene, nu au existat diferenţe statistice între grupurile etnice (p >,05). Pe de altă parte, etnicii români sunt mai mândri în calitate de cetăţeni ai României ($F_{(2, 479)} = 104,27$, $p <$,001; $m_{HU} = 1,29$, $m_{RO} = 2,26$, pentru o scală cu patru trepte) şi în calitate de cetăţeni ai Europei ($F_{(2, 479)} = 0,12$ $p <$,001; $m_{HU} = 2,09$, $m_{RO} = 2,44$, pentru o scală cu patru trepte). S-a înregistrat, în rândul etnicilor români, un nivel mai scăzut de „atitudini etnocentriste" ($F_{(2, 359)} = 2,50$, $p <$,001; $m_{RO} = 3,20$, $m_{HU} = 4,14$, pentru o scală cu 7 trepte) şi un nivel ridicat al orientării politice spre stânga ($F_{(2, 376)} = 2,78$, $p <$,001; $m_{RO} = 1,37$, $m_{HU} =$ 1,29; 1 – 1,5 = orientare politică de stânga, 1,5 – 2 = orientare politică de dreapta).

Nu există diferenţe statistice semnificative între grupurile etnice în ceea ce priveşte raportul subiectiv între identitatea naţională *versus* cea europeană.

„Audienţa şi încrederea în mass-media"

În urma unei analize comparative a variabilelor *„audienţă mass-media"* şi *„încredere în mass-media"*, s-au constatat similarităţi între cele două grupuri etnice. De asemenea, există mici diferenţe care sugerează că etnicii maghiari afirmă că alocă/au mai mult timp pentru a obţine informaţii prin mass-media sau a privi programele mass-media preferate, sunt mai interesaţi de problemele politice şi dezbaterile politice, accesează mai frecvent informaţii despre ţară sau lume, prin intermediul ziarelor şi televizorului (p< ,05). Etnicii români declară că vorbesc mai mult cu prietenii, colegii sau vecinii despre politică şi schimbările politice, în comparaţie cu etnicii ungari. Toţi participanţii din cele două grupuri prezintă relativ aceeaşi încredere în informaţia mass-media (încredere în ziare, televiziune sau radio).

Scanned with OKEN Scanner

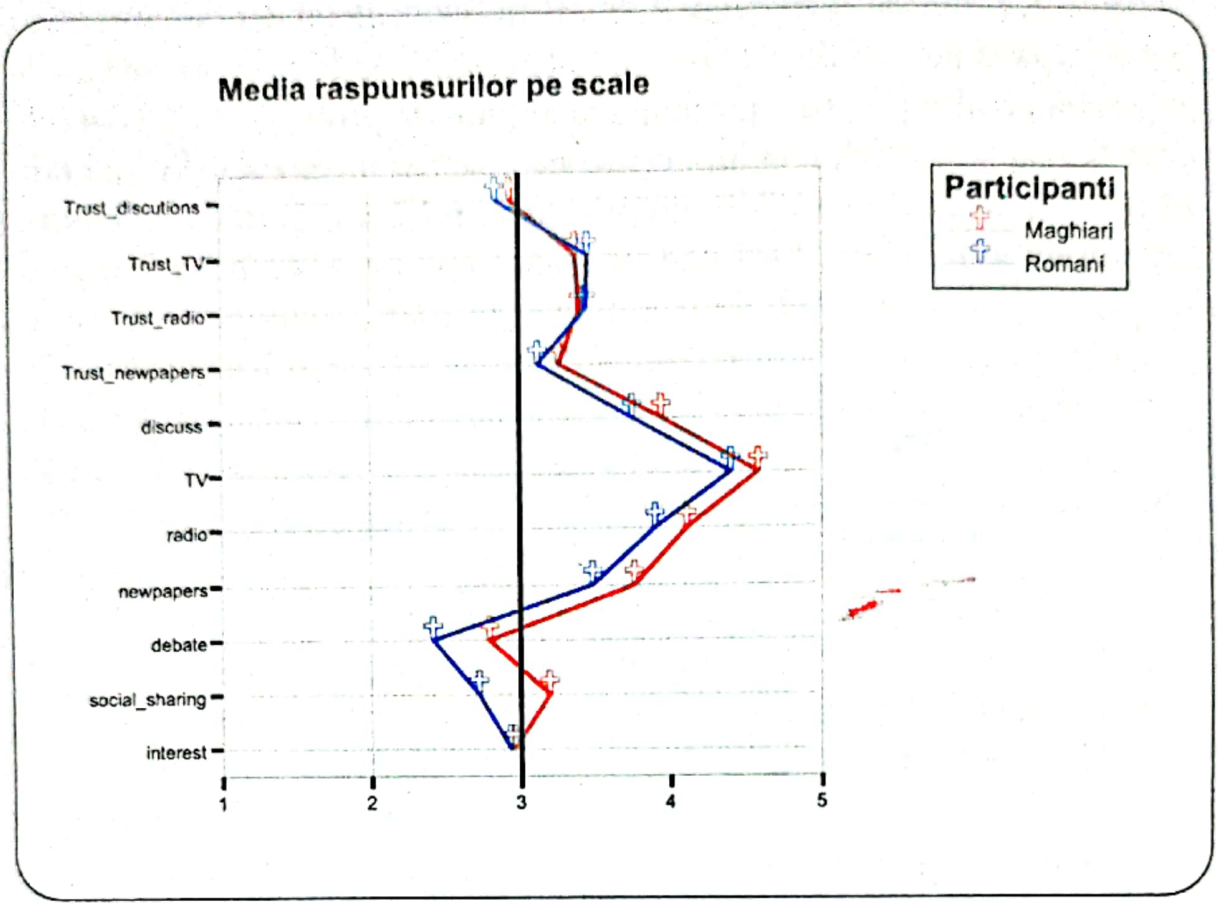

Figura 5.3. *Audienţă mass-media şi încredere în sursele mass-media.*

5.5.4. *Animus* – predispoziţii personale de a reacţiona la evenimente similare

La întrebarea 21 din secţiunea „A", ceream participanţilor să declare ce vor face dacă un conflict similar ar izbucni din nou („*Dacă acest conflict ar izbucni din nou şi ar fi mult mai grav, ce aţi face pentru a vă susţine opiniile şi apartenenţa la grupul etnic din care faceţi parte?*"). Răspunsurile oferite de subiecţi au fost codificate astfel:

- **1.** („*reacţii pasive*") - dacă îşi declară intenţia de a nu face nimic (14,1%) sau de a protesta în scris semnând petiţii colective (8,2%);
- **2.** („*reacţii moderate*") - dacă îşi declară intenţia de a „participa în demonstraţii paşnice" (32,4%) sau „de a convinge sau a organiza pe alţii pentru a protesta, a participa la acţiuni de protest paşnice) (23,7%);

Scanned with OKEN Scanner

- **3.** (*„reacţii active sau extremiste"*) - dacă îşi declară intenţia de a participa la acţiuni de protest violente (10,3 %), de a convinge sau de a organiza pe alţii pentru a participa la acţiuni de protest violente (4,6 %), de a fi gata să participe la luptă (război) dacă ar începe un conflict armat (3,6 %) sau de a fi gata să lupte prin toate mijloacele, inclusiv sabotaje, acţiuni împotriva civililor sau de a lupta ca partizani (0,2 %).

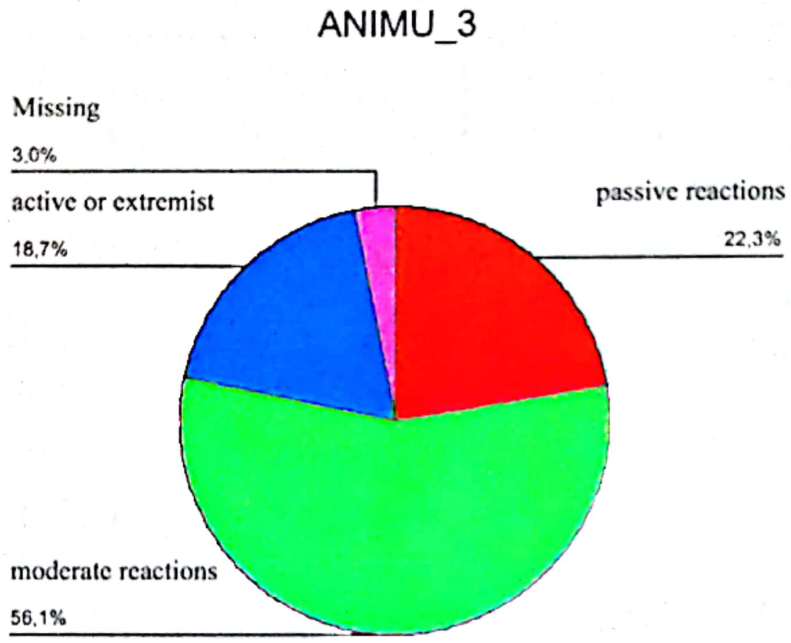

Figura 5.4. *Predispoziţia personală de a reacţiona la conflict (procentaje).*

Intenţia noastră a fost să se identifice dacă există diferenţe între persoanele care declară reacţii pasive sau moderate şi cele cu reacţii active sau extremiste, în felul în care acestea evaluează acelaşi eveniment controversat sau exprimă diferite atitudini socio-politice. Desigur, în cazul conflictelor etnice reale, într-o situaţie ecologică, există numeroase variabile care ar putea influenţa reacţiile şi deciziile personale. Suntem conştienţi de faptul că participanţii au fost reticenţi să declare întru totul intenţiile lor, cu atât mai mult cu cât au existat referiri la acţiuni extremiste. Sistemul nostru de întrebări şi de codificare a variabilelor este destul de simplu, însă sperăm să putem extrage unele concluzii utile folosind această metodologie, scopul fiind de a delimita câteva diferenţe

Scanned with OKEN Scanner

între persoanele care sunt mai puțin predispuse de a se implica într-un conflict etnic violent și cele care au mai multe șanse de a participa la astfel de evenimente.

Analizând diferențele între cei care au declarat că ar reacționa pasiv și cei care au declarat că ar fi înclinați mai degrabă spre „reacții active sau extremiste" (folosind metoda *One Way Anova* și testul *Bonferroni*), am obținut câteva diferențe statistice semnificative. Persoanele care declară că ar avea, în mai mare măsură, reacții active sau extremiste la evenimente controversate similare, comparativ cu cele care declară că ar avea mai degrabă reacții pasive la astfel de evenimente:

- oferă detalii mai precise cu referire la evenimentul controversat[6] ($m_1 = 2,4$, $m_3 = 2,9$)
- evaluează evenimentul ca purtând o importanță personală mai mare ($m_1 = 3,0$, $m_3 = 3,9$);
- declară că au urmărit mai frecvent informațiile legate de evenimentul controversat, prin intermediul știrilor și al dezbaterilor televizate ($m_1 = 3,5$, $m_3 = 4,0$);
- declară că au împărtășit mai des informații și emoții privitoare la eveniment cu alte persoane ($m_1 = 3,5$, $m_3 = 4,2$);
- declară că au trăit într-un context unde ceilalți (rude, prieteni, colegi etc.) aveau opinii similare despre semnificația evenimentului sau consecințele lui ($m_1 = 3,1$, $m_3 = 3,8$);
- declară că au mai mult timp să citească, să se informeze sau să urmărească programele favorite ($m_1 = 2,9$, $m_3 = 3,4$);
- vorbesc mai frecvent cu prieteni, colegi sau vecini despre politică și schimbările politice ($m_1 = 2,7$, $m_3 = 3,5$);
- preferă programe precum analizele sau dezbaterile publice legate de evenimente socio-politice (în comparație cu știrile) ($m_1 = 2,1$, $m_3 = 3,0$);
- au o mai mică încredere în informațiile oferite de televiziune ($m_1 = 3,3$, $m_3 = 3,1$).

6. Pentru toate aceste variabile am folosit scări în cinci trepte; media teoretică = 3.

Scanned with OKEN Scanner

În plus, aceste persoane sunt mai tinere ($m_1 = 40$, $m_3 = 34$), au un nivel de salarizare uşor mai ridicat ($m_1 = 1,7$, $m_3 = 2,0$) şi prezintă un nivel mai înalt de etnocentrism la toate cele trei sub-scale: *discriminare etnică*[7] ($m_1 = 2,6$, $m_3 = 3,9$), *ataşament etnic*[8] ($m_1 = 4,4$, $m_3 = 5,8$); *închidere etnică*[9] ($m_1 = 2,4$, $m_3 = 3,6$).

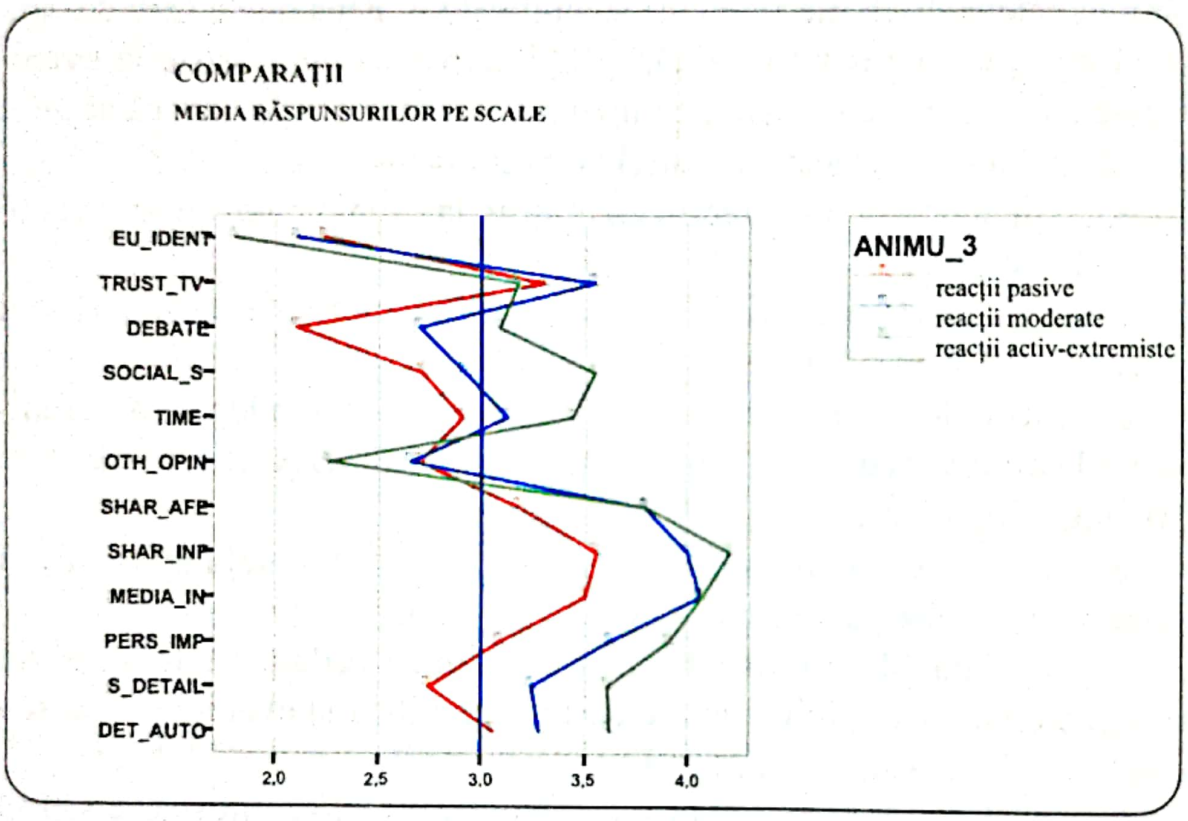

Figura 5.5. *Comparaţii în funcţie de predispoziţia personală de a reacţiona la evenimente/conflicte similare („animus").*

7. Strategii discriminatorii active îndreptate spre alte grupuri etnice; identificarea cu o naţiune sau un grup etnic şi solicitarea unor drepturi discriminative în raport cu alte grupuri.
8. Ataşament şi sentimente pozitive cu privire la propriul grup etnic şi la tradiţiile lui; acordarea unei importanţe mari identităţii etnice şi necesităţii de a-i sprijini interesele.
9. Evitarea contactelor cu alte grupuri etnice; solicitări vizând închidere etnică şi exclusivitate etnică/naţională.

Scanned with OKEN Scanner

5.5.5. Concluzii şi intenţii de viitor

Deoarece analiza este incompletă, nu putem formula concluzii cu putere de generalizare. Nu deţinem încă integral datele colectate din toate ţările, şi nu putem dezvolta analize comparative între ţări. Încă nu am folosit analiza de conţinut pentru *„imaginarul social"* asociat fiecărui eveniment controversat/traumatic şi nici pentru *„soluţiile/strategiile de reconciliere"* propuse de către participanţi, ca răspuns la întrebarea 21.

După ce vom avea aceste date, analiza lor ne va ajuta să identificăm relaţii relevante între predispoziţiile personale de a reacţiona la evenimente controversate/traumatice (simbolul sau punctul culminant al conflictului interetnic), pe de o parte, şi datele de memoriei colective, atitudinile sociale (etnocentrism, orientarea politică dreapta-stânga, atitudini despre Europa şi identitatea europeană) şi audienţa şi încrederea în mass-media, pe de altă parte.

O altă etapă importantă a proiectului de cercetare vizează analiza în profunzime a concluziilor extrase din analiza datelor obţinute în cele trei ţări (1500 de subiecţi) prin intermediul tehnicilor de *focus-group*, de către profesorii de gimnaziu din cele trei ţări. Centraţi pe extragerea concluziilor practice pentru educaţie şi pe identificarea unor principii şi proceduri de predare-informare adaptate nivelului gimnazial, intenţionăm să fructificăm rezultatele cercetării în scopul pregătirii unor strategii de predare-informare adaptate contextelor multi-etnice.

*

* *

Designul de cercetare propus de noi este destul de complex, utilizează date rezultate din investigarea unui lot mare de subiecţi (1500), lot multinaţional şi multi-etnic, şi cuprinde un număr mare de variabile de factură diferită: variabile calitative, solicitând analize de conţinut, variabile cantitative vizând evaluări ale evenimentelor controversate, atitudini etnice, atitudini socio-politice, opinii şi comportamente vizând mass-media etc. Ipotezele de cercetare fiind multiple şi diverse nu este posibilă o prezentare clară a rezultatelor într-un singur articole de cercetare. Din acest motiv, utilizând datele complexe obţinute în cadrul acestei cercetări intenţionăm să redactăm o suită de patru articole.

Scanned with OKEN Scanner

Un prim articol, urmărind trei obiective distincte, va fi centrat pe analiza modului în care sunt percepute şi evaluate cele trei evenimente controversate, simboluri sau puncte culminante ale conflictelor regionale. În primul rând suntem interesaţi să comparăm modul în care subiecţii, aparţinând a două grupuri etnice aflate în opoziţie, evaluează un acelaşi eveniment social simbol sau climax al conflictului. Prima ipoteză postulează că vor exista diferenţe semnificative în modul în care vor fi evaluate evenimentele sociale controversate, în primul rând în funcţie de statutul de „minoritar" sau „majoritar" al subiecţilor investigaţi. Un al doilea obiectiv al primului articol este acela de a analiza care este relaţia între felul în care este evaluat evenimentul de către membrii grupurilor aflate în opoziţie şi predispoziţia personală de a reacţiona la evenimente similare. Ipoteza formulată în acest caz este că persoanele care evaluează evenimentul la niveluri înalte ale afectului (intensitate şi surpriză) şi ale importanţei (importanţa personală şi naţională) vor avea şi niveluri înalte ale predispoziţiei de a reacţional activ sau extremist la evenimente/conflicte similare (*animus*). O altă ipoteză vizând relaţiile cu atitudinea interetnice postulează faptul că subiecţii cu un nivel ridicat al etnocentrismului vor avea de asemenea niveluri înalte ale predispoziţiei de a reacţional activ sau extremist la evenimente/conflicte similare. Pentru verificarea acestor ipoteze vom folosi *linear regressions analyses* comparând ecuaţiile de predicţie obţinute, dacă ele sunt similare sau diferite în funcţie de statutul etnic al subiecţilor („minoritar" sau „majoritar") sau de specificul conflictului (pentru fiecare tip de conflict în parte). Un al treilea obiectiv va fi acela de acela de a testa dacă metodologia FB este relevantă pentru studiul evenimentelor publice non-FM. Pentru că în studiile anterioare această metodologie a fost utilizată în special pentru a identifica existenţa unor amintiri de tip flash sau pentru a compara între amintirile de tip flash şi cele non-flash, vom analiza dacă această metodologie poate fi folosită, cu rezultate satisfăcătoare, în analiza evenimentelor non-flash (evenimente sociale de notorietate, dar nu neapărat generatoare de amintiri detaliate şi stabile în timp).

Un al doilea articol va insista pe analiza comparativă între ţări a datelor „imaginarului social" asociat evenimentelor controversate şi răspunsurilor

Scanned with OKEN Scanner

propunând *„strategii/soluții de reconciliere"* de către reprezentanții fiecărui grup etnic, pentru fiecare din cele trei țări participante ale cercetare. Aceste date sunt deosebit de importante din perspectiva concluziilor practice și imediate care pot fi folosite în schițarea unor strategii de reconciliere pentru fiecare dintre cele trei conflicte etnice în parte.

Un alt articol va fi axat pe analiza relațiilor dintre variabila *centralitate* (extrasă prin recodificarea cuvintelor spontan asociate celor trei evenimente controversate) și alte variabile ale cercetării, în special variabilele privind audiența și încrederea în mass-media. Așa cum am mai subliniat, presupunem că persoanele cu un interes scăzut în evenimente socio-politice, care nu dispun de timp pentru a se informa și schimba informații, cu un context de interacțiuni sociale modest și o mare încredere în informarea mass-media, vor adopta o reprezentare socială „stereotipică" a evenimentului controversat, o reprezentare similară celei „oficiale" a grupului sau celei oferite de mass-media. Prin opoziție, persoanele care se află la polul opus al caracteristicilor descrise mai sus vor dezvolta o reprezentare socială „atipică", dizidentă față de percepția generală. Scopul principal al acestui articol va fi de verificare a acestei ipoteze și, dacă este posibil, de validare a ei pentru fiecare din cele trei contexte analizate.

Un ultim articol va fi centrat pe a sublinia principalele concluzii ale întregii cercetări și a face propuneri de principii sau proceduri care pot fi luate în calcul în schițarea unor strategii de predare/transmitere a informațiilor, legate de subiectul evenimentelor controversate, în contexte multi-etnice. În acest sens, așa cum am menționat mai sus, vom analiza seria de focus-grupuri realizate cu profesori de gimnaziu din cele trei țări, pentru a extrage principalele concluzii cu aplicabilitate practică și cu rol formativ, utile în managementul conflictelor (latente sau manifeste) în context multi-etnic.

Scanned with OKEN Scanner

6. Metodologia de analiză a memoriei sociale (exemple de instrumente de cercetare)

6.1. Identificarea principalelor evenimente şi personalităţi sociale şi istorice

6.2. Analiza amintirilor de tip flash „Anunţarea Revoluţiei la Radio şi Televiziune/Fuga lui Ceaşescu?

6.3. Alegerile Prezidenţiale din 2004; atitudini, nostalgie şi intenţie de vot

6.4. Analiza unui eveniment potenţial declanşator de amintiri de tip flash: Invitarea României de a intra în structurile NATO.

6.5. Analiza comparativă a trei evenimente sociale marcante: Ultima „Mineriadă" (1999), Alegeri Prezidenţiale (2000), Vizita Papei (2000)

6.6. Identificare a punctului central al unui eveniment controversat (dispoziţia spre reconciliere); „Conflictul din Transnistria"

6.7. Identificare a punctului central al unui eveniment controversat (cauze şi soluţii); „Conflictul din Transnistria"

6.8. Analiza principalelor repere ale memoriei colective în Republica Moldova şi a relaţiilor acestora cu audienţa mass-media.

6.9. Identificarea imaginarului social asociat imaginilor folosite ca stimul de evocare a trecutului: sigle (PCR, UE) şi cuvinte (DECEMBRIE 1989, DEMOCRAŢIE)

6.10. Analizarea relaţiilor dintre datele memoriei sociale, variabile atitudinale, mass-media si variabile socio-demografice: „Conflictul de la Târgu Mureş 1990"

6.11. Nostalgia cu privire la perioada de înainte de 1990: atitudini şi evaluare

Scanned with OKEN Scanner

6. Metodologie de analiză a memoriei sociale (exemple de instrumente)

În acest capitol punem la dispoziția tuturor celor interesați de studierea memoriei sociale/colective instrumentele de cercetare utilizate de echipa noastră de-a lungul anilor pentru analiza conținuturilor memoriei sociale sau a opiniilor și atitudinilor socio-politice asociate acesteia.

Scopul nostru este atât de a pune la dispoziția cititorilor chestionarele sau scalele la care am făcut referire în diferite secțiuni ale prezentului volum, atunci când am prezentat date ale cercetărilor realizate de noi, cât și de a facilita familiarizarea studenților interesați de studierea memoriei sociale/colective cu diferite forme de chestionare de opinie, scale de evaluare sau chestionare standardizate de evaluare a conținuturilor memoriei sociale sau a opiniilor și atitudinilor socio-politice asociate acesteia.

Punem la dispoziția celor interesați 11 tipuri de instrumente (chestionare singulare sau seturi de chestionare), așa cum au fost ele utilizate în cercetările realizate de noi în ultimii ani.

Toți cei interesați pot prelua liber chestionarele publicate sau părți din acestea cu singura obligație: să anunțe autorul după realizarea și publicarea cercetării în care s-a folosit metodologia inspirată din acest volum. Avem nevoie de această atenționare pentru a ne face o imagine asupra modului în care cercetarea memoriei sociale evoluează în spațiul românesc și pentru a vedea în ce măsură prezumțiile formulate de noi în acest volum sunt confirmate sau informate de cercetările ulterioare.

Scanned with OKEN Scanner

6.1. Identificarea principalelor evenimente şi personalități sociale şi istorice

Scanned with OKEN Scanner

Vă rugăm să vă exprimați opinia în legătură cu întrebările de mai jos. Vă mulțumim !

1. În opinia dumneavoastră, **la nivel MONDIAL**, care a fost **cel mai important eveniment, moment**:

a) **din existența omenirii ?** ⇨

b) **al ultimilor 100 de ani** (începând cu anul 1901) ⇨

c) **al ultimilor 10 de ani ?** (începând cu anul 1990) ⇨

2. În opinia dumneavoastră, **la nivel NAȚIONAL**, care a fost **cel mai important eveniment, moment**:

d) **din existența României ?** ⇨

e) **al ultimilor 100 de ani ?** (începând cu anul 1901) ⇨

Scanned with OKEN Scanner

f) **al ultimilor 12 de ani ?** ➪
(începând cu anul 1990)

3. Care din personalitățile publice a făcut <u>cel mai mult bine</u> pentru România?

a) din existența României ? ➪

b) începând cu 1990 ➪

4. Care din personalitățile publice a făcut <u>cel mai mult rău</u> pentru România?

a) din existenta României ? ➪

b) începând cu 1990 ➪

Vă rugăm completați și tabelul cu date necesare analizelor statistice:

Sex ❒ M ❒ F **Vârsta:** **Studii absolvite** ❒ gimnaziale ❒ liceale ❒ universitare

Domiciliu stabil: ❒ Rural ❒ Urban **Status marital** ❒ necăsătorit(ă) ❒ căsătorit(ă) ❒ despărțit /divorțat(ă)

Ocupația _____ Data completării: _____

Scanned with OKEN Scanner

6.2. Analiza amintirilor de tip flash „Anunțarea Revoluției la Radio şi Televiziune/Fuga lui Ceauşescu?

Scanned with OKEN Scanner

Suntem interesaţi să studiem **memoria pentru evenimentele publice** şi, în particular, memoria pentru **circumstanţele/împrejurările personale în care oamenii aud pentru prima dată de un eveniment public major**. Pentru români, un eveniment major al ultimilor 15 ani a fost **declanşarea (anunţarea) Revoluţiei din 1989 la Radio/Televiziune şi fuga lui Ceauşescu**. Vă rugăm să încercaţi să vă amintiţi, cât de bine puteţi, împrejurările personale în care aţi auzit, pentru prima dată, de acest eveniment.

În perioada de <u>înainte de 21 decembrie</u> 1989,

	foarte puţin	puţin	relativ	mult	foarte mult
1. Cunoşteaţi detalii despre schimbările din Europa? O Deloc	O	O	O	O	O
2. Ştiaţi despre ceea ce se întâmpla la Timişoara ? O Deloc	O	O	O	O	O
3. Urmăreaţi, ascultaţi posturile de radio străine ? O Deloc	O	O	O	O	O
4. Discutaţi cu ceilalţi despre ceea ce se întâmpla ? O Deloc	O	O	O	O	O

5. **Vă amintiţi împrejurările în care aţi auzit pentru prima dată de anunţarea Revoluţiei la Radio şi Televiziune/Fuga lui Ceaşescu?** O *DA* O *NU*

6. **Dacă aţi răspuns „DA", vă rugăm descrieţi în câteva propoziţii aceste împrejurări, referindu-vă la** <u>oameni</u> *(cine se afla în preajma Dvs., ce făceau ei);* <u>loc</u> *(unde vă aflaţi);* <u>activităţi</u> *(ce făceaţi, ce activităţi au fost întrerupte);* <u>sursa informaţiilor</u> *(de la cine, de unde aţi auzit);* <u>timpul</u> *(momentul în care aţi auzit – ziua, ora, minutul);* <u>alte detalii</u> *(sentimente, gânduri, stări de spirit etc.).* **Vă rugăm să vă referiţi la toate elementele subliniate mai sus !**

oameni	loc	activităţi	sursa informaţiilor	timpul	alte detalii

Scanned with OKEN Scanner

7. Ce alte amintiri legate de momentul anunțării Revoluției la Radio/Televiziune vă mai vin în minte?

1.

8. Referindu-vă la acele momente, vă rugăm să marcați pe scale răspunsurile Dumneavoastră !

(Puneți un "x" în dreptul răspunsului Dvs)

Când am auzit de fuga lui Ceaușescu am fost — **deloc surprins** — **puțin surprins** — **relativ surprins** — **mult surprins** — **foarte surprins**

Vestea fugii lui Ceaușescu am trăit-o cu — **foarte slabă intesitate** — slabă — relativă — mare — **foarte mare intesitate**

Atunci am realizat că ceea ce se întâmplă este un lucru O Bun /Pozitiv O Rău /Negativ

Când am auzit de fuga lui Ceaușescu ceea ce am simțit a fost (numele emoției) →

Consecințele asupra vieții personale au fost — **deloc importante** — puțin — relativ — destul de — **foarte important**

Consecințele asupra națiunii/țării au fost — **deloc importante** — puțin — relativ — destul de — **foarte important**

De atunci, m-am gândit la acele evenimente — **foarte rar** — destul de rar — relativ — destul de des — **foarte des**

Citesc/urmăresc dezbateri despre acele evenimente — **foarte rar** — destul de rar — relativ — destul de des — **foarte des**

Discut despre ceea ce s-a întâmplat atunci — **foarte rar** — destul de rar — relativ — destul de des — **foarte des**

Vârsta ___ **Sexul** O M O F **Studii absolvite:** O gimnaziale O liceale O universitare

Mediul actual: O Sat /comună O Oraș

Scanned with OKEN Scanner

6.3. Alegerile Prezidențiale din 2004; atitudini, nostalgie și intenție de vot

Scanned with OKEN Scanner

Ne interesează opiniile românilor cu privire la diferite aspecte ale vieții socio-politice și la modul în care sunt reamintite evenimentele socio-politice. Vă rugăm să răspundeți la următoarele întrebări, ținând cont de faptul că nu există răspunsuri bune sau rele, ci doar opinii, puncte de vedere. **Vă mulțumim!**

1. **Care sunt cuvintele care vă vin spontan în minte atunci când vă gândiți la Alegerile generale din 2004? Notați, pe liniile tabelului de mai jos, primele 5 cuvinte care vă vin în minte când vă gândiți la acest eveniment.**

( ) _____
( ) _____
( ) _____
( ) _____
( ) _____

2. **Vă rugăm să aranjați aceste cuvinte în ordinea importanței pe care le-o acordați Dvs. pentru definirea/simbolizarea acestui moment.**

Puneți cifra 1 în fața cuvântului care îl considerați cel mai important pentru definirea evenimentului, 2 în fața celui plasat pe locul II, 3 pentru cel de pe locul al treilea loc … pentru fiecare dintre cuvintele notate de Dvs.

3. **Credeți că Alegerile Generale din noiembrie 2004 au fost corecte sau au fost fraudate?** *Puneți un „X" în dreptul unei singure variante de răspuns*!

O au fost foarte corecte
O au existat mici nereguli
O au fost nereguli mari date de proasta organizare
O izolat, s-a încercat fraude locale
O au fost fraude și nereguli mari dirijate de putere
O au fost fraudate alegerile în totalitate și ar fi trebuit organizate altele

Scanned with OKEN Scanner

4. **Cine credeți că va câștiga Alegerile Prezidențiale din decembrie 2004 ?** *(Puneți un „X")*

O Adrian Nastase O Traian Băsescu

5. **Care credeți că va fi procentajul celor doi candidați?** (încercuiți procentajul pe care credeți că îl vor obține)

Adrian Nastase 0 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90 95 100

Traian Băsescu 0 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90 95 100

6. **Dumneavoastră pe cine veți vota ?**

O Adrian Nastase O Traian Băsescu O Nu știu

7. **Vă rugăm să citiți următoarele afirmații și să apreciați în ce măsură sunteți sau nu de acord cu ele.**

	Niciodată de acord	**foarte rar de acord**	**rar**	**des**	**Întotdeauna de acord**
a. Cred că este bine sa fie un singur partid politic în țară.	O	O	O	O	O
b. Privatizarea marilor întreprinderi este o mare greșeală.	O	O	O	O	O
c. Dacă a fost ales, Parlamentul nu mai trebuie criticat.	O	O	O	O	O
d. Regiile și IAS-urile trebuie privatizate în întregime.	O	O	O	O	O
e. Înainte de 1989 economia funcționa mai bine ca acum.	O	O	O	O	O
f. „Pluripartitismul" este mai rău decât „comunismul"	O	O	O	O	O
g. Înapoierea bunurilor naționalizate trebuie făcută doar românilor care au trăit în țară în anii comunismului	O	O	O	O	O
h. Participarea la vot este o datorie a fiecărui cetățean.	O	O	O	O	O

Scanned with OKEN Scanner

	Niciodată	Foarte rar	Rareori	Deseori	Întotdeauna
1. În general, sunt interesat şi am ceva informaţii, ştiu ce se mai întâmplă în lumea					
a) politică (declaraţii politice, partide, reprezentaţi).	O	O----------O	----------O	----------O	----------O
b) socială (greve, demonstraţii, negocieri salariale).	O	O----------O	----------O	----------O	----------O
2. În general, cei din familie, colegii, prietenii:					
c) au aceleaşi păreri, opinii sociale sau politice ca mine	O	O----------O	----------O	----------O	----------O
d) încercă să mă influenţeze atunci când am alte opinii	O	O----------O	----------O	----------O	----------O

3. Vi se întâmplă să vă gândiţi la viaţa dvs. de înainte de 1989?

O Da O Nu

4. Cât de des s-a întâmplat aceasta în ultima lună?

O deloc foarte rar O------- O-------O-------O foarte des

5. Vi s-a întâmplat să trăiţi sentimente de nostalgie, când vă gândiţi la perioada de înainte de 1989?

O DA O NU

6. Cat de des vi s-a întâmplat să trăiţi acest sentiment în ultima lună?

O deloc foarte rar O-------O-------O-------O foarte des

7. În general, cât de intense au fost aceste sentimente?

O deloc foarte puţin intense O-------O -------O-------O foarte intense

8. Pentru care din situaţiile de mai jos trăiţi cel mai des sentimente de nostalgie. Puneţi *un „x" în pătratul din faţa a cel mult trei variante /situaţii.*

- ❑ asigurarea (siguranţa) locului de munca
- ❑ asigurarea unei locuinţe
- ❑ posibilitatea petrecerii unui concediu (cu familia)
- ❑ accesul mai facil la cultură (cărţi, teatru)
- ❑ siguranţa (securitatea) personală
- ❑ relaţiile interpersonale mai sincere, mai apropriate
- ❑ inexistenţa tentaţiilor (droguri, prostituţie, fraude)
- ❑ învăţământ gratuit, studii mai ieftine
- ❑ puterea de cumparare mai ridicată, stabilitatea preţurilor
- ❑ realilzarea unor economii la CEC
- ❑ întrunirile PCR, UTC
- ❑ altceva? _____
- ❑ _____

Scanned with OKEN Scanner

9. Aveți timp, în fiecare zi, să urmăriți emisiuni de ştiri sau să citiți ziare (chiar dacă nu o faceți)?

în foarte mică măsură O-------O-------O-------O-------O în foatre mare măsură

10. În opinia Dvs, informațiile oferite de mass-media (ziare, radio, televiziune etc.) sunt adevărate, demne de încredere?

în foarte mică măsură O-------O-------O-------O-------O în foatre mare măsură

11. Dvs., cât de des ...

	Zilnic	De câteva ori pe săptămână	De câteva ori pe lună	O dată pe lună sau mai rar	Deloc
1. Citiți ziarele					
2. Ascultați radio					
3. Vă uitați la televizor					
4. Citiți cărți					
5. Discutați cu colegii prietenii despre evenimente ale vieții socio-politice					

12. Preferați emisiunile de analize, polemici sau dezbateri cu referire la evenimentele socio-politice (în locul simplelor ştiri)?

în foarte mică măsură O-------O-------O-------O-------O în foarte mare măsură

Este posibil să vă mai rugăm încă o dată să răspundeți la câteva întrebări. Vă rugăm să vă notați numele sau, dacă nu doriți acesta, un nume simbolic (poreclă, nume din filme) pe care trebuie să îl țineți minte şi să ni-l spuneți la a doua întâlnire.

Nume (real sau simbolic) _____

Sex ❒ M ❒ F **Vârsta** **Studii absolvite** ❒ gimnaziale ❒ liceale ❒ universitare

Domiciliu stabil: ❒ Rural ❒ Urban **Ocupația** _____

Venituri: ❒ sub 50 EURO ❒ între 50 şi 100 EURO ❒ între 100 şi 150 EURO ❒ între 150 şi 200 EURO ❒ peste 200 EURO

Scanned with OKEN Scanner

6.4. Analiza unui eveniment potențial declanşator de amintiri de tip flash: Invitarea României de a intra în structurile NATO

Scanned with OKEN Scanner

Acest chestionar face parte dintr-un proiect de cercetare a memoriei privind evenimentele publice. Scopul cercetării este de a examina procesele psihologice şi emoţionale care-i fac pe oameni să-şi amintească:

1. detaliile despre un eveniment public,
2. împrejurările în care au aflat ştirea,
3. reacţiile lor la aflarea ştirii.

Întrebările următoare se referă la invitatie adresata Romaniei de a adera la N.A.T.O.
Este important să ştiţi că nu există răspunsuri "bune" sau "rele". Noi suntem interesaţi pur şi simplu de amintirile dvs. despre **aceste evenimente**. Dacă la o întrebare nu ştiţi ce să răspundeţi, notaţi cu un „?", dar nu-i întrebaţi pe cei din jur sau să căutaţi pe internet, în presă, la TV. sau radio, pentru că în felul acesta chestionarul nu mai are valoare.

Vă rugăm să notaţi aici **data** la care completaţi acest chestionar: ___ decembrie 2002

1) Când a avut loc summitul N.A.T.O în care România a fost invitată să adere ?
(ziua /luna /anul) ____ / ____ / _____

2) În care zi a săptămânii s-a întâmplat? .....

3) În ce localitate a avut loc acest summit? .....

4) Care au fost ţările invitate să adere?

.....

.....

.....

5) a. Gândiți-vă la această invitație de aderare a României la N.A.T.O. Vă rugăm să scrieți primele 5 cuvinte ca vă vin în minte cu privire la acest eveniment ?

( )
( )
( )
( )
( )

b. Acum vă rugăm să ordonați cuvintele alese în funcție de importanța lor pentru dv, acordând note de la 1 la 5 în spațiul dinaintea cuvintelor.

6) De unde ați aflat ştirea?

O *T.V.* O *radio* O *ziare* O *o persoana*

7) În ce măsură credeți că această invitație este meritul nostru al cetățenilor români ?

Deloc O 1 O 2 O 3 O 4 O 5 O 6 O 7 In foarte mare măsura

8) În ce măsură credeți că această invitație este meritul oficialilor români ?

Deloc O 1 O 2 O 3 O 4 O 5 O 6 O 7 In foarte mare măsură

9) Puteți numi trei persoane direct implicate în tratativele de aderare la N.A.T.O. ?

.....

.....

.....

Scanned with OKEN Scanner

10) Când am aflat ştirea, m-am simţit:

Vă rugăm să încercuiţi cifra care corespunde cel mai bine reacţiei dv., considerând că 7 exprimă faptul ca aţi fost foarte impresionat din viaţa dv., iar 1 nu exprimă faptul ca nu aţi fost deloc impresionat.

Deloc impresionat O 1 O 2 O 3 O 4 O 5 O 6 O 7 Foarte impresionat

11) Cum aţi apreciat ştirea?

Am apreciat ştirea ca fiind…

Comună O 1 O 2 O 3 O 4 O 5 O 6 O 7 Extraordinară

12) În ce măsură v-aţi aşteptat la ştirea aceea?

Deloc O 1 O 2 O 3 O 4 O 5 O 6 O 7 În foarte mare măsură

13) În ce măsură cunoştinţele dvs. vă presează să discutaţi sau să luaţi poziţie pro/împotriva evenimentului?

Deloc O 1 O 2 O 3 O 4 O 5 O 6 O 7 În foarte mare măsură

14) Cât de importantă este ştirea pentru dv. şi viaţa dv.?

Deloc importantă O 1 O 2 O 3 O 4 O 5 O 6 O 7 Foarte importantă

15) Cât de importantă este ştirea pentru familia dv. şi pentru prietenii dv.?

Deloc importantă O 1 O 2 O 3 O 4 O 5 O 6 O 7 Foarte importantă

16) Cât de important este evenimentul pentru ţara dv.?

Deloc important O 1 O 2 O 3 O 4 O 5 O 6 O 7 Foarte important

Scanned with OKEN Scanner

17) Cât de important a fost evenimentul la nivel internațional?

Deloc important O 1 O 2 O 3 O 4 O 5 O 6 O 7 Foarte important

18) În general, sunt interesat şi am ceva informații, ştiu ce se mai întâmplă în lumea

	Niciodată	Foarte rar				Întotdeauna
a) politică (declarații politice, partide, reprezentanți).	O	O	O	O	O	O
b) socială (greve, demonstrații, negocieri salariale).	O	O	O	O	O	O
c) mondenă (viața vip-urilor, celebrități, scandaluri)	O	O	O	O	O	O
d) sportivă (meciuri de fotbal, competiții sportive).	O	O	O	O	O	O

În final, puteți completa câteva date despre dvs.?

Cetățenia: ……..

Sexul: O Masculin O Feminin

Vârsta: ……..

Profesia (obținută prin studii, nu postul ocupat în prezent):

Numele şi prenumele: ……

Adresa : ……

Scanned with OKEN Scanner

6.5. Analiza comparativă a trei evenimente sociale marcante: Ultima „Mineriadă” (1999), Alegeri Prezidențiale (2000), Vizita Papei (2000)

Scanned with OKEN Scanner

CONSEMN

Ne interesează opiniile românilor cu privire la diferite aspecte ale vieții socio-politice și la modul în care sunt reamintite evenimentele socio-politice. Vă rugăm să răspundeți la următoarele întrebări, ținând cont de faptul că nu există răspunsuri bune sau rele, ci doar opinii, puncte de vedere. **Vă mulțumim!**

1. Vă rugăm să citiți următoarele afirmații și să apreciați în ce măsură sunteți sau nu de acord cu ele.

(Puneți un „X")	Niciodată de acord	foarte rar de acord	rar	des	f. des	Întotdeauna de acord
a) În general, am păreri, opinii clare, categorice.	O	O	O	O	O	O
b) În general, ceilalți nu prea reușesc să mă influențeze.	O	O	O	O	O	O
c) De cele mai multe ori am opinii diferite de a celorlalți.	O	O	O	O	O	O
d) Simt că nu am prea multe de care să fiu mîndru.	O	O	O	O	O	O
e) În general am o părere bună despre mine	O	O	O	O	O	O
f) Cred că este bine să fie un singur partid politic în țară.	O	O	O	O	O	O
g) Este bine sa avem o economie de piață.	O	O	O	O	O	O
h) Dacă a fost ales, Parlamentul nu mai trebuie criticat.	O	O	O	O	O	O
i) Este mai bun un loc de muncă prost plătit, dar sigur, decât un loc de muncă bine plătit, dar nesigur.	O	O	O	O	O	O
j) La noi în țară, cine nu riscă, nu câștigă.	O	O	O	O	O	O
k) Cred că cine muncește din greu până la urmă reușește.	O	O	O	O	O	O
l) Privatizarea marilor întreprinderi este o mare greșeală.	O	O	O	O	O	O
m) IAS-urile trebuie privatizate în întregime.	O	O	O	O	O	O
n) Înapoierea bunurilor naționalizate trebuie făcută doar românilor care au trăit în țară în anii comunismului.	O	O	O	O	O	O

Scanned with OKEN Scanner

o) Înainte de 1989 era mai bine decât acum. O O-------O-------O-------O-------O-------O

p) Prefer un I. Iliescu decât un E. Constantinescu. O O-------O-------O-------O-------O-------O

q) Partidele de dreapta au făcut cel mai mare rău țării. O O-------O-------O-------O-------O-------O

2. În general, sunt interesat şi am ceva informaţii, ştiu ce se mai întâmplă în lumea **Niciodată** **foarte rar** **Întotdeauna**

a) **politică** (declarații politice, partide, reprezentați). O O-------O-------O-------O-------O-------O

b) **socială** (greve, demonstrații, negocieri salariale). O O-------O-------O-------O-------O-------O

c) **mondenă** (viața vip-urilor, celebrități, scandaluri). O O-------O-------O-------O-------O-------O

d) **sportivă** (meciuri de fotbal, competiții sportive). O O-------O-------O-------O-------O-------O

e) **culturală** (cărți, vernisaje, teatru, muzică clasică). O O-------O-------O-------O-------O-------O

f) **religioase** (celebrări religioase, sărbători, vizite). O O-------O-------O-------O-------O-------O

g) **diversă** (curiozități, crime ne-elucidate, violență). O O-------O-------O-------O-------O-------O

3. Cei din familie, membrii familiei mele: **Niciodată** **foarte rar** **Întotdeauna**

o) au aceleaşi păreri, opinii sociale sau politice ca mine O O-------O-------O-------O-------O-------O

p) încercă să mă influenţeze atunci când am alte opinii O O-------O-------O-------O-------O-------O

4. Colegii de serviciu, şefii:

o) au aceleaşi păreri, opinii sociale sau politice ca mine O O-------O-------O-------O-------O-------O

p) încercă să mă influenţeze atunci când am alte opinii O O-------O-------O-------O-------O-------O

5. Prietenii, amicii:

o) au aceleaşi păreri, opinii sociale sau politice ca mine O O-------O-------O-------O-------O-------O

p) încearcă să mă influenţeze atunci când am alte opinii O O-------O-------O-------O-------O-------O

Vă rugăm completaţi şi tabelul cu date necesare analizelor statistice:

Sex ❒ M ❒ F **Vârsta:** ☐ **Studii absolvite** ❒ gimnaziale ❒ liceale ❒ universitare

Domiciliu stabil: ❒ Rural ❒ Urban **Status marital** ❒ necăsătorit(ă) ❒ căsătorit(ă) ❒ despărțit /divorțat(ă)

Ocupația _____ Data completării: _____

Scanned with OKEN Scanner

ULTIMA „MINERIADĂ" (1999)

A. Care sunt primele cuvinte care vă vin în minte când vă gândiți la acest moment/eveniment?

a) Vă rugăm să notați primele 5 cuvinte care vă vin în minte, pe liniile tabelului de mai jos.

( )	_____
( )	_____
( )	_____
( )	_____
( )	_____

b) Acum, aranjați aceste cuvinte în ordinea importanței pe care le-o acordați Dvs. pentru definirea/simbolizarea acestui eveniment.
Puneți cifra 1 în fața cuvântului care îl considerați cel mai important, 2 în fața celui plasat pe locul II, 3 pentru cel care s-ar afla pe cel de al treilea loc și așa mai departe pentru fiecare dintre cuvintele notate de Dvs.

1. Din istoria României, cunoașteți alte evenimente asemănătoare, cu semnificație similară acestuia?
☐ DA ☐ NU Vă rog să le numiți și să notați în paranteză anul (aproximativ) în care s-au întâmplat acestea!

_____ _____
_____ _____

2. Au existat alte evenimentele care credeți că au anticipat, au „pregătit" sau au declanșat acest eveniment?
☐ DA ☐ NU Vă rog să le numiți și să notați în paranteză anul (aproximativ) în care s-au întâmplat acestea!

_____ _____
_____ _____

3. Vă amintiți ce făceați în acele zile, care erau preocupările Dvs. din acele zile?
O deloc foarte puțin O-------O-------O-------O-------O-------O foarte mult

4. Vă amintiți momente, episoade din viața dvs. sau a familiei dvs. legate de acest eveniment?
O deloc foarte puține O-------O-------O-------O-------O-------O foarte multe

5. În general, știți, vă aduceți aminte sau vă vin în minte detalii despre ce s-a întâmplat atunci?
O deloc foarte puțin(e) O-------O-------O-------O-------O-------O foarte mult(e)

Scanned with OKEN Scanner

6. **În general, cât de surprins(ă) ați fost atunci de desfășurarea acestui eveniment?**

O deloc în foarte mică măsură O-------O-------O-------O-------O-------O în foarte mare măsură

7. **În general, cât de intens ați trăit desfășurarea acestui eveniment?**

O deloc foarte puțin intensă O-------O-------O-------O-------O-------O foarte intensă

8. **În acele momente, cât de important vi s-a părut acest eveniment pentru țară?**

O deloc important foarte puțin important O-------O-------O-------O-------O-------O foarte important

9. **În acele momente, cât de important vi s-a părut acest eveniment pentru viața Dvs. personală?**

O deloc important foarte puțin important O-------O-------O-------O-------O-------O foarte important

10. **Cât de intensă a fost reacția oamenilor din jurul dvs. în momentul desfășurării evenimentului?**

O deloc foarte puțin intensă O-------O-------O-------O-------O-------O foarte intensă

11. **Ați discutat cu alții (membri ai familiei, colegi, prieteni etc.), despre acest eveniment ?**

O deloc foarte rar O-------O-------O-------O-------O-------O foarte des

12. **S-a întâmplat ca cei din jurul Dvs. să fi înțeles altfel, să fi avut o altă părere despre eveniment, comparativ cu dvs.?** Cine anume? --> ☐ din familie ☐ prieteni, amici ☐ colegi, șefi ☐ alții

O deloc foarte rar O-------O-------O-------O-------O-------O foarte des

13. **Ați urmărit emisiunile legate de acest eveniment?**

O deloc foarte rar O-------O-------O-------O-------O-------O foarte des

14. **Acum, cât de apropiat sau de îndepărtat în timp vi se mai pare acest eveniment?**

foarte apropiat O-------O-------O-------O-------O-------O foarte îndepărtat

15. **Când și unde a avut loc acest eveniment?** Vă rugăm să notați, locul, luna și zilele în care au avut loc aceste evenimente Localitatea (+ locul) _____ *luna* _____ */zilele*_____

16. **Care au fost principalele persoane sau personalități care au participat la acest eveniment?**

_____, _____, _____,

17. **Care a fost punctul culminant al desfășurării acestui eveniment ?** _____

Scanned with OKEN Scanner

ALEGERI GENERALE (2000)

A. Care sunt primele cuvinte care vă vin în minte când vă gândiți la acest moment/eveniment?

a) Vă rugăm să notați primele 5 cuvinte care vă vin în minte, pe liniile tabelului de mai jos.

( )	_____
( )	_____
( )	_____
( )	_____
( )	_____

b) **Acum, aranjați aceste cuvinte în ordinea importanței pe care le-o acordați Dvs. pentru definirea/simbolizarea acestui eveniment.**
Puneți cifra 1 în fața cuvântului care îl considerați cel mai important, 2 în fața celui plasat pe locul II, 3 pentru cel care s-ar afla pe cel de al treilea loc și așa mai departe pentru fiecare dintre cuvintele notate de Dvs.

1. **Din istoria României, cunoașteți alte evenimente asemănătoare, cu semnificație similară acestuia?**
☐DA ☐NU Vă rog să le numiți și să notați în paranteză anul (aproximativ) în care s-au întâmplat acestea!

_____ _____
_____ _____

2. **Au existat alte evenimentele care credeți că au anticipat, au „pregătit" sau au declanșat acest eveniment?**
☐DA ☐NU Vă rog să le numiți și să notați în paranteză anul (aproximativ) în care s-au întâmplat acestea!

_____ _____
_____ _____

3. **Vă amintiți ce făceați în acele zile, care erau preocupările Dvs. din acele zile?**
O deloc foarte puțin O-------O-------O-------O-------O-------O foarte mult

4. **Vă amintiți momente, episoade din viața dvs. sau a familiei dvs. legate de acest eveniment?**
O deloc foarte puține O-------O-------O-------O-------O-------O foarte multe

5. **În general, știți, vă aduceți aminte sau vă vin în minte detalii despre ce s-a întâmplat atunci?**
O deloc foarte puțin(e) O-------O-------O-------O-------O-------O foarte mult(e)

Scanned with OKEN Scanner

6. **În general, cât de surprins(ă) ați fost atunci de desfășurarea acestui eveniment?**
   O deloc în foarte mică măsură O-------O-------O-------O-------O-------O în foarte mare măsură
7. **În general, cât de intens ați trăit desfășurarea acestui eveniment?**
   O deloc foarte puțin intensă O-------O-------O-------O-------O-------O foarte intensă
8. **În acele momente, cât de important vi s-a părut acest eveniment pentru țară?**
   O deloc important foarte puțin important O-------O-------O-------O-------O-------O foarte important
9. **În acele momente, cât de important vi s-a părut acest eveniment pentru viața Dvs. personală?**
   O deloc important foarte puțin important O-------O-------O-------O-------O-------O foarte important

10. **Cât de intensă a fost reacția oamenilor din jurul dvs. în momentul desfășurării evenimentului?**
    O deloc foarte puțin intensă O-------O-------O-------O-------O-------O foarte intensă
11. **Ați discutat cu alții (membri ai familiei, colegi, prieteni etc.), despre acest eveniment ?**
    O deloc foarte rar O-------O-------O-------O-------O-------O foarte des
12. **S-a întâmplat ca cei din jurul Dvs. să fi înțeles altfel, să fi avut o altă părere despre eveniment, comparativ cu dvs.?** Cine anume? --> ☐ din familie ☐ prieteni, amici ☐ colegi, șefi ☐ alții
    O deloc foarte rar O-------O-------O-------O-------O-------O foarte des

13. **Ați urmărit emisiunile legate de acest eveniment?**
    O deloc foarte rar O-------O-------O-------O-------O-------O foarte des
14. **Acum, cât de apropiat sau de îndepărtat în timp vi se mai pare acest eveniment?**
    foarte apropiat O-------O-------O-------O-------O-------O foarte îndepărtat
15. **Când şi unde a avut loc acest eveniment?** Vă rugăm să notați, locul, luna şi zilele în care au avut loc acest evenimente Localitatea (+ locul) _____ *luna* _____ */zilele*_____
16. **Care au fost principalele persoane sau personalități care au participat la acest eveniment?**
    _____, _____, _____,
17. **Care a fost punctul culminant al desfășurării acestui eveniment ?** _____

Scanned with OKEN Scanner

VIZITA PAPEI (2000)

A. Care sunt primele cuvinte care vă vin în minte când vă gândiți la acest moment /eveniment?

a) Vă rugăm să notați primele 5 cuvinte care vă vin în minte, pe liniile tabelului de mai jos.

( )	_____
( )	_____
( )	_____
( )	_____
( )	_____

b) **Acum, aranjați aceste cuvinte în ordinea importanței pe care le-o acordați Dvs. pentru definirea/simbolizarea acestui eveniment.**
Puneți cifra 1 în fața cuvântului care îl considerați cel mai important, 2 în fața celui plasat pe locul II, 3 pentru cel care s-ar afla pe cel de al treilea loc și așa mai departe pentru fiecare dintre cuvintele notate de Dvs.

1. **Din istoria României, cunoașteți alte evenimente asemănătoare, cu semnificație similară acestuia?**
   ☐ DA ☐ NU Vă rog să le numiți și să notați în paranteză anul (aproximativ) în care s-au întâmplat acestea!
   _____ _____
   _____ _____

2. **Au existat alte evenimentele care credeți că au anticipat, au „pregătit" sau au declanșat acest eveniment?**
   ☐ DA ☐ NU Vă rog să le numiți și să notați în paranteză anul (aproximativ) în care s-au întâmplat acestea!
   _____ _____
   _____ _____

3. **Vă amintiți ce făceați în acele zile, care erau preocupările Dvs. din acele zile?**
   O deloc foarte puțin O------O------O------O------O------O foarte mult

4. **Vă amintiți momente, episoade din viața dvs. sau a familiei dvs. legate de acest eveniment?**
   O deloc foarte puține O------O------O------O------O------O foarte multe

5. **În general, știți, vă aduceți aminte sau vă vin în minte detalii despre ce s-a întâmplat atunci?**
   O deloc foarte puțin(e) O------O------O------O------O------O foarte mult(e)

Scanned with OKEN Scanner

6. **În general, cât de surprins(ă) ați fost atunci de desfășurarea acestui eveniment?**
   O deloc în foarte mică măsură O-------O-------O-------O-------O-------O în foarte mare măsură
7. **În general, cât de intens ați trăit desfășurarea acestui eveniment?**
   O deloc foarte puțin intensă O-------O-------O-------O-------O-------O foarte intensă
8. **În acele momente, cât de important vi s-a părut acest eveniment pentru țară?**
   O deloc important foarte puțin important O-------O-------O-------O-------O-------O foarte important
9. **În acele momente, cât de important vi s-a părut acest eveniment pentru viața Dvs. personală?**
   O deloc important foarte puțin important O-------O-------O-------O-------O-------O foarte important

10. **Cât de intensă a fost reacția oamenilor din jurul dvs. în momentul desfășurării evenimentului?**
    O deloc foarte puțin intensă O-------O-------O-------O-------O-------O foarte intensă
11. **Ați discutat cu alții (membri ai familiei, colegi, prieteni etc.), despre acest eveniment ?**
    O deloc foarte rar O-------O-------O-------O-------O-------O foarte des
12. **S-a întâmplat ca cei din jurul Dvs. să fi înțeles altfel, să fi avut o altă părere despre eveniment, comparativ cu dvs.?** Cine anume? --> ☐ din familie ☐ prieteni, amici ☐ colegi, șefi ☐ alții
    O deloc foarte rar O-------O-------O-------O-------O-------O foarte des

13. **Ați urmărit emisiunile legate de acest eveniment?**
    O deloc foarte rar O-------O-------O-------O-------O-------O foarte des
14. **Acum, cât de apropiat sau de îndepărtat în timp vi se mai pare acest eveniment?**
    foarte apropiat O-------O-------O-------O-------O-------O foarte îndepărtat
15. **Când şi unde a avut loc acest eveniment?** Vă rugăm să notați, locul, luna şi zilele în care au avut loc acest evenimente Localitatea (+ locul) _____ *luna* _____ */ zilele*_____
16. **Care au fost principalele persoane sau personalități care au participat la acest eveniment?**
    _____, _____, _____,
17. **Care a fost punctul culminant al desfășurării acestui eveniment ?** _____

Scanned with OKEN Scanner

6.6. Identificare a punctului central al unui eveniment controversat (dispoziția spre reconciliere): „Conflictul din Transnistria”

Scanned with OKEN Scanner

Suntem interesați de modul în care oamenii își amintesc și descriu evenimente sau conflicte socio-politice. Vă rugăm să vă exprimați punctul de vedere și să răspundeți cu sinceritate la succesiunea de întrebări de mai jos. Vă garantăm confidențialitatea prin faptul că nu va veți semna pe acest chestionar și nu vom face publice informații legate de persoanele care au răspuns sau de răspunsurile lor.

NU EXISTA RĂSPUNSURI BUNE SAU RELE, CI DOAR OPINII, PUNCTE DE VEDERE DIFERITE.

1. Referindu-vă la **Conflictul din Transnistria**, care credeți sau știți că sunt **cele mai impotante momente, episoade ale acestui conflict**? *Descrieți principalele etape, succesiunea de evenimente și, dacă vă amintiți, data lor (anul, luna).*

Evenimemtul	anul, luna

Scanned with OKEN Scanner

2. Care credeți că a fost **cel mai important moment, episod al acestui conflict**? *Numiți-l și descrieți-l în câteva cuvinte.*

3. Gândindu-vă la acest conflict și la atitudinea oamenilor față de el, vă rugăm să formulați **cinci propoziții sau fraze care să exprime atitudini, opinii sau păreri diferite față de acest conflict.** *Descrieți cum gândesc oamenii, ce spun ei, cum fac ei referire la acest conflict ....*

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____

Dumneavoastră, vă considerați

din punct de vedere **etnic:** O **moldovean** O **român** O **rus** O **altceva** → _____

vorbitor de **limbă:** O **moldovenească** O **română** O **rusă** O **altceva** → _____

Vârsta: _____ Sex: O **F** O **M**

Studii: O gimnaziale, scoli generale
O liceale
O universitare

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

6.7. Identificare a punctului central al unui eveniment controversat (cauze şi soluții): „Conflictul din Transnistria”

Suntem interesați de modul în care oamenii își amintesc și descriu evenimente sau conflicte socio-politice. Vă rugăm să vă exprimați punctul de vedere și să răspundeți cu sinceritate la succesiunea de întrebări de mai jos. Vă garantăm confidențialitatea prin faptul că nu va veți semna pe acest chestionar și nu vom face publice informații legate de persoanele care au răspuns sau de răspunsurile lor.

NU EXISTA RĂSPUNSURI BUNE SAU RELE, CI DOAR OPINII, PUNCTE DE VEDERE DIFERITE.

1. Referindu-vă la **Conflictul din Transnistria**, care credeți sau știți că sunt **cele mai impotante momente, episoade ale acestui conflict?** *Descrieți principalele etape, succesiunea de evenimente și, dacă vă amintiți, data lor (anul, luna).*

Evenimemtul	anul, luna

Scanned with OKEN Scanner

2. Care credeți că sunt **cauzele acestui conflict**? „Ce" sau „cine" îl provoacă şi îl întreține/stârnește? *Descrieți în câteva cuvinte.*

3. Gândindu-vă la acest conflict şi la modul în care el poate fi rezolvat pentru a se ajunge la o împăcare. În opinia Dvs., care ar fi **cea mai bună soluție sau calea de împăcare** în acest conflict? *Descrieți aşa cum vedeți Dvs. lucrurile, ce ați face pentru a rezolva acest conflict, dacă ar depinde de Dvs.*

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____

Dumneavoastră, vă considerați

din punct de vedere **etnic:** O **moldovean** O **român** O **rus** O **altceva** → _____

vorbitor de **limbă:** O **moldovenească** O **română** O **rusă** O **altceva** → _____

Vârsta: _____ Sex: O **F** O **M**

Studii: O gimnaziale, scoli generale
O liceale
O universitare

Scanned with OKEN Scanner

6.8. Analiza principalelor repere ale memoriei colective în Republica Moldova şi a relațiilor acestora cu audiența mass-media

Scanned with OKEN Scanner

Suntem interesați de modul în care oamenii își amintesc și descriu evenimente sau conflicte socio-politice. Vă rugăm să vă exprimați punctul de vedere și să răspundeți cu sinceritate la succesiunea de întrebări de mai jos.
Vă garantam confidențialitatea prin faptul că nu va veți semna pe acest chestionar și nu vom face publice informații legate de persoanele care au răspuns sau de răspunsurile lor.

NU EXISTA RĂSPUNSURI BUNE SAU RELE, CI DOAR OPINII, PUNCTE DE VEDERE DIFERITE.

1. Referindu-vă la **perioada dintre cele războaie mondiale (între anii 1918 – 1944)**, care credeți sau știți că sunt **cele mai importante momente, episoade, evenimente** ale acestei perioade? *Descrieți principalele momente, succesiunea de evenimente și, dacă vă amintiți, data lor (anul, luna).*

Evenimemtul	anul, luna
-	
-	
-	
-	
-	
-	
-	

Scanned with OKEN Scanner

2. Care credeți că a fost **cel mai important moment, eveniment al acestei perioade (1918-1944)?**
Numiți-l și descrieți-l în câteva cuvinte.

-

3. În opinia dumneavoastră, la nivel național, **care a fost cel mai important eveniment, moment:**

a) din existența Moldovei? →

b) al ultimilor 15 de ani ? → (după 1990)

4. Care din personalitățile publice a făcut **cel mai mult bine pentru Moldova?**

Numele: _____

De ce credeți aceasta? _____

5. Care din personalitățile publice a făcut **cel mai mult rău pentru Moldova?**

Numele: _____

De ce credeți aceasta? _____

Scanned with OKEN Scanner

6. Credeți că unirea Republicii Moldova cu România, este o idee bună?
Puneți un „x" în fața variantei de răspuns alesasă de Dvs.

O DA O NU O Nu știu

Argumentați! *(De ce credeți acesta?)*

_____

_____

_____

_____

7. Dumneavoastră cât de mândru sunteți în calitate de cetățean al Republicii Moldova?

O Foarte mândru O Mândru Oarecum mândru O Nu prea mândru

8. Dacă ați avea posibilitatea să vă alegeți țara în care să trăiți, ați alege Republica Moldova?

O categoric da O probabil da O probabil nu O în nici un caz

9. Cu cine ați votat la alegerile prezidențiale din decembrie 2004

cu _____ O Nu doresc să declar O Nu am votat

10. În general, aveți timp să citiți, să vă informați sau să urmăriți emisiunile preferate?

foarte puțin timp O-------O-------O-------O-------O foarte mult timp

11. În general, discutați cu prietenii, colegii sau vecinii despre politică și schimbări politice?

deloc O foarte rar O-------O-------O-------O foarte des

12. Vă interesează informațiile politice și dezbaterile pe teme politice?

deloc O foarte puțin O-------O-------O-------O foarte mult

Scanned with OKEN Scanner

13. Dvs. cât de des vă informați cu privire la ceea ce se întâmplă în țară și în lume,

	Zilnic	De câteva ori pe săptămână	De câteva ori pe lună	O dată pe lună sau mai rar	Deloc
1. citind ziarele					
2. ascultand radio					
3. privind la televizor					
4. discutând cu ceilalți					

14. Preferați emisiunile de analize sau dezbateri cu referire la evenimentele socio-politice (în locul simplelor știri)?

în foarte mică măsură O-------O-------O-------O-------O în foarte mare măsură

15. În opinia dvs, informațiile oferite de mass-media (ziare, radio, televiziune etc.) sunt adevărate, demne de încredere?

în foarte mică măsură O-------O-------O-------O-------O în foatre mare măsură

Vă rugăm câteva date personale necesare pentru analizele statistice!

Dumneavoastră, vă considerați

din punct de vedere **etnic:** O **moldovean** O **român** O **rus** O **altceva** → _____

vorbitor de **limbă:** O **moldovenească** O **română** O **rusă** O **altceva** → _____

Sex ❒ M ❒ F **Vârsta** _____

Domiciliu stabil: ❒ Rural ❒ Urban

Studii absolvite ❒ gimnaziale ❒ liceale ❒ universitare

Nivel de venituri:
- ❒ sub 100 Euro
- ❒ intre 100 si 300 Euro
- ❒ între 300 si 500 Euro
- ❒ între 500 si 800 Euro
- ❒ peste 800 Euro

VĂ MULȚUMIM!

Scanned with OKEN Scanner

6.9. Identifcarea imaginarului social asociat imaginilor folosite ca stimul de evocare a trecutului: sigla PCR şi sigla UE

(în desfăşurare)

Scanned with OKEN Scanner

Suntem interesați de percepțiile pe care le au oamenii despre simboluri și evenimente. Vă rugăm să completați acest chestionar știind că nu există răspunsuri bune sau rele ci doar opinii diferite.

1. **Vă rugăm să priviți imaginea de mai jos și să notați primele cinci cuvinte care vă vin în minte.**

( ) _____
( ) _____
( ) _____
( ) _____
( ) _____

Vă rugăm aranjați aceste cuvinte în ordinea importanței pe care le-o acordați dvs. pentru definirea /simbolizarea acestei imagini. Puneți cifra 1 în fața cuvântului care îl considerați cel mai important, 2 în fața celui plasat pe locul II, 3 pentru cel de pe locul al treilea loc …

2. **Vă rugăm să priviți imaginea de mai jos și să notați primele cinci cuvinte care vă vin în minte.**

( ) _____
( ) _____
( ) _____
( ) _____
( ) _____

Vă rugăm aranjați aceste cuvinte în ordinea importanței pe care le-o acordați dvs. pentru definirea /simbolizarea acestei imagini. Puneți cifra 1 în fața cuvântului care îl considerați cel mai important, 2 în fața celui plasat pe locul II, 3 pentru cel de pe locul al treilea loc …

Scanned with OKEN Scanner

3. **Vă rugăm să priviți imaginea de mai jos și să notați primele cinci cuvinte care vă vin în minte.**

DEMOCRAȚIE	( ) _____ ( ) _____ ( ) _____ ( ) _____ ( ) _____

Vă rugăm aranjați aceste cuvinte în ordinea importanței pe care le-o acordați dvs. pentru definirea /simbolizarea acestei imagini. Puneți cifra 1 în fața cuvântului care îl considerați cel mai important, 2 în fața celui plasat pe locul II, 3 pentru cel de pe locul al treilea loc …

4. **Vă rugăm să priviți imaginea de mai jos și să notați primele cinci cuvinte care vă vin în minte.**

DECEMBRIE 1989	( ) _____ ( ) _____ ( ) _____ ( ) _____ ( ) _____

Vă rugăm aranjați aceste cuvinte în ordinea importanței pe care le-o acordați dvs. pentru definirea /simbolizarea acestei imagini. Puneți cifra 1 în fața cuvântului care îl considerați cel mai important, 2 în fața celui plasat pe locul II, 3 pentru cel de pe locul al treilea loc …

Scanned with OKEN Scanner

5. În opinia dumneavoastră, la nivel național, care a fost <u>cel mai important eveniment, moment</u>:

a) din existența României ? ⇨ _____

b) al ultimilor 15 ani ? ⇨ _____
(după 1990)

6. Care din personalitățile publice a făcut <u>cel mai mult bine</u> pentru România?

Numele: _____

De ce credeți aceasta? _____

7. Care din personalitățile publice a făcut <u>cel mai mult rău</u> pentru România?

Numele: _____

De ce credeți aceasta? _____

8. Dumneavoastră cât de mândru sunteți în calitate de cetățean al României?

O Foarte mândru O Mândru Oarecum mândru O Nu prea mândru

9. Dacă ați avea posibilitatea să vă alegeți țara în care să trăiți, ați alege România?

O categoric da O probabil da O probabil nu O în nici un caz

10. Cu cine ați votat în turul doi al alegerilor prezidențiale din decembrie 2004?

O cu Adrian Năstase O cu Traian Băsescu O Nu doresc să declar O Nu am votat

11. În general, aveți timp să citiți, să vă informați sau să să urmăriți emisiunile preferate?

foarte puțin timp O-------O-------O-------O-------O foarte mult timp

Scanned with OKEN Scanner

12. În general, discutați cu prietenii, colegii sau vecinii despre politică și schimbări politice?

deloc O foarte rar O-------O-------O-------O foarte des

13. Vă interesează informațiile politice și dezbaterile pe teme politice?

deloc O foarte puțin O-------O-------O-------O foarte mult

14. Dvs. cât de des vă informați cu privire la ceea ce se întâmplă în țară și în lume?

	Zilnic	De câteva ori pe săptămână	De câteva ori pe lună	O dată pe lună sau mai rar	Deloc
citind ziarele					
ascultand radio					
privind la televizor					
discutând cu ceilalți					

15. Preferați emisiunile de analize sau dezbateri cu referire la evenimentele socio-politice (în locul simplelor știri)?

în foarte mică măsură O-------O-------O-------O-------O în foarte mare măsură

16. În opinia dvs, informațiile oferite de mass-media (ziare, radio, televiziue etc.) sunt adevărate, demne de încredere?

în foarte mică măsură O-------O-------O-------O-------O în foatre mare măsură

Vă rugam câteva date personale necesare pentru analizele statistice

Sex ☐ M ☐ F **Vârsta** _____

Domiciliu stabil: ☐ Rural ☐ Urban

Studii absolvite ☐ gimnaziale ☐ liceale ☐ universitare

Nivel de venituri:
- ☐ sub 100 Euro
- ☐ intre 100 si 300 Euro
- ☐ între 300 si 500 Euro
- ☐ între 500 si 800 Euro
- ☐ peste 800 Euro

Scanned with OKEN Scanner

6.10. Analizarea relațiilor dintre datele memoriei sociale, variabile atitudinale, mass-media şi variabile socio-demografce: „Confictul de la Târgu Mureş 1991”

Scanned with OKEN Scanner

Ne interesează opiniile dumneavoastră cu privire la diferite aspecte ale vieții socio-politice și la modul în care sunt reamintite și evaluate evenimentele socio-politice. Vă rugăm să răspundeți la următoarele întrebări, ținând cont de faptul că nu există răspunsuri bune sau rele, ci doar opinii, puncte de vedere. **Vă mulțumim!**

1. **Care sunt cuvintele care vă vin spontan în minte atunci când vă gândiți la „Conflictul de la Târgu Mureș" din 1990?** *Notați, pe liniile tabelului de mai jos, primele 5 cuvinte care vă vin în minte când vă gândiți la acest eveniment.*

( ) _____
( ) _____
( ) _____
( ) _____
( ) _____

2. **Vă rugăm să aranjați aceste cuvinte în ordinea importanței pe care le-o acordați Dvs. pentru definirea/simbolizarea acestui moment.**

Puneți cifra 1 în fața cuvântului pe care îl considerați cel mai important pentru definirea evenimentului, 2 în fața celui plasat pe locul II, 3 pentru cel de pe locul al treilea loc ... pentru fiecare dintre cuvintele notate de Dvs.

3. **Vă amintiți ce făceați în acele zile, care erau preocupările Dvs. din acele zile?**

O deloc foarte puțin O------O------O------O foarte mult

4. **Vă aduceți aminte sau vă vin în minte detalii despre acest eveniment pe care ați putea să le descrieți?**

O deloc foarte puțin(e) O------O------O------O foarte mult(e)

5. **Cât de surprins(ă) ați fost atunci de desfășurarea acestui eveniment?**

O deloc în foarte mică măsură O------O------O------O în foarte mare măsură

Scanned with OKEN Scanner

6. **Cât de intens ați trăit emoțional atunci când ați aflat despre acest eveniment?**
   O deloc foarte puțin intens O-------O-------O-------O foarte intens
7. **În acele momente, cât de important vi s-a părut acest eveniment pentru România?**
   O deloc important foarte puțin important O-------O-------O-------O foarte important
8. **În acele momente, cât de important vi s-a părut acest eveniment pentru viața dvs. personală?**
   O deloc important foarte puțin important O-------O-------O-------O foarte important
9. **Cât de intensă a fost reacția oamenilor din jurul dvs. în momentul desfășurării evenimentului?**
   O deloc foarte puțin intensă O------O------O-------O foarte intensă
10. **Ați urmărit știrile sau dezbaterile (radio, TV, presa scrisă) legate de acest eveniment?**
    O deloc foarte rar O-------O-------O-------O foarte des
11. **Ați discutat, făcut schimb de informații cu alții (membri ai familiei, colegi, prieteni etc.), despre acest eveniment ?**
    O deloc foarte rar O-------O-------O-------O foarte des
12. **Ați împărtășit emoțiile dvs. celorlalți, spunând ceea ce simțiți în legătură cu acest eveniment ?**
    O deloc foarte rar O-------O-------O------O foarte des
13. **Cei din jurul dvs. (rude, prieteni, colegi) au avut opinii diferite de ale dvs. cu privire la semnificația evenimentului sau consecințele evenimentului?**
    O deloc in foarte mică măsură O-------O-------O-------O în foarte mare măsură
14. **Cei din jurul dvs. (rude, prieteni, colegi) au încercat să vă influențeze opiniile cu privire la semnificația evenimentului sau consecințele evenimentului?**
    O deloc in foarte mică măsură O------O-------O-------O în foarte mare măsură
15. **Când şi unde a avut loc acest eveniment?** Vă rugăm să notați, locul, luna şi zilele în care au avut loc acest eveniment. Localitatea (+ locul) _____
    luna _____ */ ziua (zilele)* _____

Scanned with OKEN Scanner

16. În care zi a săptămânii a avut loc acest eveniment? _____

17. La ce oră a fost făcute publice, pentru prima dată, informații despre acest eveniment prin radio sau Tv?

18. Comparativ cu alte evenimente grave, dramatice, care au avut loc în ultimii 50 de ani, evenimentul analizat credeți că este :

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Foarte puțin grav, traumatic	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	Foarte grav, traumatic
		puțin grav			similar multora			destul de grav			

19. În aceste eveniment ați fost martor sau victimă?

O Martor O Victimă O Parțial martor, parțial victimă

20. Credeți că acest eveniment este unul conflictual care poate fi legat de noi probleme, noi conflicte ?

O Da O Nu O Nu știu

21. Dacă acest conflict ar izbucni din nou și ar fi mult mai grav, ce ați face pentru a vă susține opiniile și apartenența la grupul etnic din care faceți parte?

Puneți un „x" pentru variantele pe care le acceptați

O nu aș face nimic
O aș protesta în scris semnând petiții colective
O aș participa la manifestații pașnice
O aș convinge sau organiza pe cei din jurul meu să protesteze, să participe la acțiuni de protest pașnice
O aș participa la manifestații/acțiuni de protest, chiar dacă acestea ar deveni violente
O aș convinge sau organiza pe cei din jurul meu să participe la acțiuni de protest violente
O aș participa la luptă (război) dacă ar începe un conflict armat
O aș lupta prin toate mijloacele, inclusiv sabotaje, acțiuni împotriva civililor sau luptă de partizani etc.

Scanned with OKEN Scanner

21. În opinia dvs., care ar fi cea mai bună soluție sau calea de împăcare în acest conflict ?

Descrieți așa cum vedeți Dvs. lucrurile, ce ați face pentru a rezolva acest conflict, dacă ar depinde de Dvs.

_____

_____

_____

Vă rugăm să citiți următoarele afirmații și să notați, marcând cu un „X" opinia Dumneavoastră, în ce măsură sunteți sau nu de acord cu aceste afirmații. *În acest chestionar „etnie" înseamnă a fi de origine/proveniență română, maghiară, rromă etc. sau a te considera rus, român, maghiar, rrom etc.*

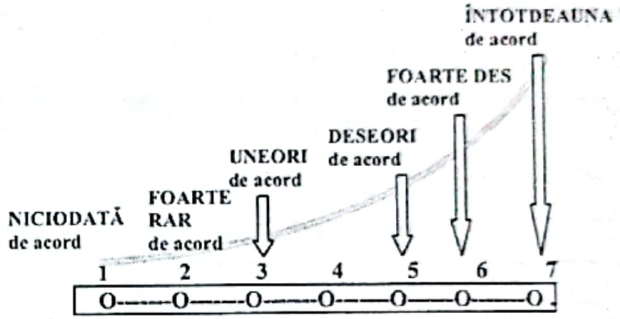

1. E lipsit de sens că toate etniile sunt la fel; unele grupuri etnice sunt mai mult, alții mai puțin de încredere. O----O----O----O----O----O----O
2. A fi fără etnie e ca si cum nu ai avea familie. O----O----O----O----O----O----O
3. Nu este bine sa fii prea deschis către membrii altor etnii. O----O----O----O----O----O----O
4. Fiecare etnie ar trebui sa trăiască în propriul stat. O----O----O----O----O----O----O
5. Căsătoriile între parteneri cu etnie diferită sunt destinate eșecului. O----O----O----O----O----O----O
6. Un lucru important pe care copilul trebuie să îl învețe în școală este să-și iubească grupul etnic din care face parte. O----O----O----O----O----O----O
7. Să simți solidaritatea etnică este unul dintre cele mai valoroase sentimente pe care cineva poate să-l încerce. O----O----O----O----O----O----O
8. Ar trebui sa fim rezervați și precauți față de membrii celorlalte etnii chiar și atunci când aceștia par prietenoși. O----O----O----O----O----O----O
9. Ar trebui să-ți respecți etnia și tradiția. O----O----O----O----O----O----O
10. Cele mai mărețe fapte sunt inspirate de sentimente etnice. O----O----O----O----O----O----O

Scanned with OKEN Scanner

1. În țara noastră, etnia noastră ar trebui sa fie privilegiată în ceea ce privește locurile de muncă O----O----O----O----O----O----O
2. Una dintre cele mai importante caracteristici ale unui om este dată de etnia la care aparține . O----O----O----O----O----O----O
3. Destinul cuiva este echivalent cu destinul etniei sale. O----O----O----O----O----O----O
4. Reînnoirea idealurilor noastre naționale este cea mai importantă îndatorire a noastră. O----O----O----O----O----O----O
5. A pune etnia noastră mai presus de altele nu reprezintă ceva rău, este doar o expresie a dragostei fata de poporul nostru. O----O----O----O----O----O----O
6. O persoana ar trebui sa pună întotdeauna interesele etnice mai presus de cele personale. O----O----O----O----O----O----O
7. O etnie majoritară ar trebui sa aibă mai multe drepturi politice decât minoritățile etnice. O----O----O----O----O----O----O

1. **În general, aveți timp să citiți, să vă informați sau să urmăriți emisiunile preferate?**

   deloc O foarte puțin timp O-------O-------O-------O foarte mult timp

2. **Vă interesează informațiile politice şi dezbaterile pe teme politice?**

   deloc O foarte puțin O-------O-------O-------O foarte mult

3. **În general, discutați cu prietenii, colegii sau vecinii despre politică şi schimbări politice?**

   deloc O foarte rar O-------O-------O-------O foarte des

4. **Preferați emisiunile de analize sau dezbateri cu referire la evenimentele socio-politice (în locul simplelor ştiri)?**

   în foarte mică măsură O-------O-------O-------O-------O în foarte mare măsură

Scanned with OKEN Scanner

5. Dvs. cât de des vă informați cu privire la ceea ce se întâmplă în țară și în lume

	Deloc	O dată pe lună sau mai rar	De câteva ori pe lună	De câteva ori pe săptămână	Zilnic
1. citind ziarele					
2. ascultând radio					
3. privind la televizor					
4. discutând cu ceilalți					

6. În opinia Dumneavoastră, cât de adevărate, demne de încredere sunt informațiile oferite de

	Deloc adevărate	În mică măsură adevărate	jumătate adevărate jumătate false	În mare măsură adevărate	Întotdeauna adevărate
1. ziare?					
2. radio?					
3. televiziune?					
4. celelalte persoane?					

7. Comparativ cu cei din jurul dvs., cât de multe informații aveți, cât de multe știți despre Uniunea Europeană, condițiile procesului de integrare sau instituțiile europene?

deloc O foarte puțin O-------O-------O-------O foarte mult

8. Care din variantele de mai jos exprima acordul dvs. cu privire la integrarea țării noastre în UE?

O Nu, sunt categoric împotriva integrării în UE
O Indecis (nici pentru nici contra integrare)
O Da, sunt pentru integrare dar cu mari rezerve
O Da, sunt pentru integrare dar cu unele rezerve
O Da, sunt categoric pentru integrarea în UE

Scanned with OKEN Scanner

1. **Dacă identitatea dvs. ar putea fi reprezentată ca un raport dintre identitatea de român sau maghiar şi cea de european, care din variantele de mai jos exprimă cel mai bine atitudinea/preferința dvs.?** *Puneți un „x" în fața variantei pe care o alegeți! Alegeți o singură variantă!*
Eu mă consider,

O 100% român, 0 % european
O 75% român, 25 % european
O 50% român, 50 % european
O 25% român, 75 % european
O 0% român, 100 % european

O 100% maghiar, 0 % european
O 75% maghiar, 25 % european
O 50% maghiar, 50 % european
O 25% maghiar, 75 % european
O 0% maghiar, 100 % european

Alta variantă ? _____

2. **Dumneavoastră cât de mândru sunteți în calitate de cetățean al României?**

O Nu prea mândru O Oarecum mândru O Mândru O Foarte mândru

3. **Dumneavoastră cât de mândru sunteți sau ați fi în calitate de cetățean al Europei?**

O Nu prea mândru O Oarecum mândru O Mândru O Foarte mândru

4. **Alegeți, prin încercuire, varianta cu care sunteți de acord din fiecare pereche de afirmații de mai jos.**

1. a) Într-o societate normală nu ar trebui sa existe diferențe mari între cetățeni cu privire la bunurile posedate.
   b) Stă in firea lucrurilor ca într-o societate să existe atât bogați cât şi săraci.
2. a) O economie eficientă este aceea în care prețul e dat de raportul dintre cerere şi ofertă.
   b) Pentru ca economia unei țări sa fie eficientă, trebuie ca statul să intervină prin reglarea prețurilor.
3. a) Statul ar trebui să acorde subvenții categoriilor sociale defavorizate.
   b) Statul nu trebuie să-şi consume bugetul prin acordarea de subvenții unora sau altora.
4. a) Într-o societate, funcțiile de conducere trebuie să aparțină categoriei sociale celei mai numeroase.
   b) Într-o societate, funcțiile de conducere trebuie sa fie deținute de elite.

Scanned with OKEN Scanner

5. a) Serviciul militar ar trebui să fie voluntar.
   b) Serviciul militar ar trebui să fie obligatoriu.
6. a) Pot exista diferențe de avere între indivizi atât timp cât s-a ajuns la acestea pe cale legală.
   b) Resursele unei societăți trebuie împărțite în mod egal între membrii ei.
7. a) Salariile mici ar trebui să fie impozitate cu un procent mai scăzut, iar salariile mari cu un procent mai ridicat.
   b) Cota de impozitare a veniturilor trebuie să fie unica, indiferent de mărimea acestora.
8. a) Scopul statului este de a stabili cadrul legal în care fiecare să-si urmărească interesele așa cum vrea și cum poate.
   b) Statul trebuie să aibă un scop redistributiv; să ia de la cei bogați și să dea celor săraci.
9. a) Urmărindu-si interesele proprii, individul ajuta totodată la dezvoltarea societății.
   b) Numai urmărind satisfacerea intereselor colective societatea se poate dezvolta.
10. a) Statul trebuie să fie de partea celor mulți și defavorizați, apărându-le interesele.
    b) Statul trebuie să fie echidistant, fără a fi de partea unui anumit grup sau clasă socială.

Vă rugăm câteva date personale necesare pentru analizele statistice!

Dumneavoastră, vă considerați
din punct de vedere **etnic:** O român O maghiar O altceva → _____
vorbitor de **limbă:** O română O maghiară O altceva → _____

Religia: _____

Sex ☐ M ☐ F Vârsta _____

Domiciliu stabil: ☐ Rural ☐ Urban

Studii absolvite ☐ gimnaziale ☐ liceale ☐ universitare

Nivel de venituri /lună: ☐ sub 100 Euro
☐ intre 100 si 300 Euro
☐ între 300 si 500 Euro
☐ între 500 si 800 Euro
☐ între 800 si 1000 Euro
☐ peste 1000 Euro

Dacă nu le puteți estima în Euro, treceți veniturile în lei → _____ lei

Scanned with OKEN Scanner

6.11. Nostalgia cu privire la perioada de înainte 1990: atitudini şi evaluare

(în desfăşurare)

Scanned with OKEN Scanner

Ne interesează opiniile oamenilor cu privire la diferite aspecte ale vieții de înainte de 1990. Vă rugăm să răspundeți la următoarele întrebări, ținând cont de faptul că nu există răspunsuri bune sau rele, ci doar opinii, puncte de vedere diferite. Nu vă semnați pe acest chestionar. **Vă mulțumim!**

1. Vi se întâmplă să vă gândiți la viața dvs. înainte de 1990? *Marcați cu un „X" răspunsul Dvs.*

O DA O Nu

2. Ce anume vă determină să vă gândiți la aceasta? *Descrieți în câteva cuvinte !*

_____

_____

_____

_____

3. Vi s-a întâmplat să **trăiți sentimente de nostalgie** când vă gândiți la perioada de înainte de 1990?

O DA O NU

4. Cât de des vi s-a întâmplat să trăiți aceste sentimente în ultima lună?

O	O	O	O	O	O	O
deloc	foarte rar	rar	relativ	des	foarte des	întotdeauna

Scanned with OKEN Scanner

5. În general cât de intense au fost aceste sentimente?

O	O----------O	----------O	----------O	----------O	----------O foarte intense
deloc intense	mult mai puțin intense	puțin intense	intensitate medie	intense	

6. Marcați cu „x" trei din situațiile de mai jos care vă provoacă cel mai des sentimente de nostalgie:

- ☐ siguranța (securitatea) personală
- ☐ puterea de cumpărare mai ridicată, stabilitatea prețurilor
- ☐ asigurarea unei locuințe de către stat
- ☐ realizarea unor economii la CEC
- ☐ relațiile interpersonale mai sincere, mai apropiate
- ☐ posibilitatea petrecerii unui concediu cu familia
- ☐ învățământ gratuit, studii mai ieftine
- ☐ inexistența tentațiilor (droguri, prostituție, fraude)
- ☐ viața socială asociativă (întruniri PCR, UTC)
- ☐ asigurarea locului de muncă
- ☐ accesul mai facil la cultură (cărți, teatru)
- ☐ altceva.....

Scanned with OKEN Scanner

Comparând situația trecută cu cea prezentă, vă rugăm să marcați răspunsurile dvs. la următoarele întrebări:

7. Aveați mai multe **șanse de a vă dezvolta** din punct de vedere profesional?

O O----------O----------O----------O----------O

deloc șanse mai reduse la fel mai mari șanse mult mai mari
mult mai reduse

8. Exista o mai mare **siguranță a locului de muncă**?

O O----------O----------O----------O----------O

deloc siguranță mai redusă la fel mai mare siguranță mult mai mare
mult mai redusă

9. Aveați **șanse mai mari de a fi promovat**?

O O----------O----------O----------O----------O

deloc șanse mult mai reduse la fel mai ridicate șanse mult mai mari
mai reduse

10. Erați mai mulțumit de **relațiile cu colegii de muncă**?

O O----------O----------O----------O----------O

deloc mult mai puțin mai puțin la fel mai mulțumit mult mai mulțumit
mulțumit mulțumit

11. Cât de mulțumit erați de **salariul primit** raportat la munca realizată?

O O----------O----------O----------O----------O

deloc mult mai puțin mulțumit mai puțin mulțumit la fel mai mulțumit mult mai mulțumit

Scanned with OKEN Scanner

12. Comparând situația trecută cu cea prezentă, cât de mulțumit erați de **locuința** dvs.?

O	O	O	O	O	O	O
deloc	mult mai puțin mulțumit	mai puțin mulțumit	la fel	mai mulțumit		mult mai mulțumit

13. Aveați posibilități mai mari de a achita **costurile de întreținere** a locuinței?

O	O	O	O	O	O	O
deloc	posibilități mult mai reduse	mai reduse	la fel	mai ridicate		mult mai mari

14. Cât de mulțumit erați de **amplasarea locuinței** (față de servici, poştă, piață, alimentară, locul de agrement etc.)?

O	O	O	O	O	O	O
deloc	mult mai puțin mulțumit	mai puțin mulțumit	la fel	mai mulțumit		mult mai mulțumit

15. Ce posibilități aveați de **a utila locuința cu cele necesare**?

O	O	O	O	O	O	O
deloc	posibilități mult mai reduse	mai reduse	la fel	mai mari		mult mai mari

16. Cât de mari erau **sacrificiile făcute pentru a vă petrece concediul** aşa cum vă doreați?

O	O	O	O	O	O	O
deloc	sacrificii mult mai mici	mai mici	la fel	mai mari		mult mai mari

Scanned with OKEN Scanner

17. Aveați **posibilități mai mari de a merge unde doreați?**

O	O	O	O	O	O
deloc	posibilități mai reduse	mult mai reduse	la fel	mai ridicate	mult mai mari posibilități

18. Cât de des mergeați în concediu?

O	O	O	O	O	O
deloc	mult mai rar	mai rar	la fel	mai des	mult mai des

19. Petreceați **mai mult timp în concediu** decât în prezent?

O	O	O	O	O	O
deloc	mult mai puțin timp	mai puțin timp	la fel	mai mult timp	mult mai mult timp

20. Participați mai des la **evenimente culturale** decât în prezent (teatru, spectacole, cinema, expoziții)?

O	O	O	O	O	O
deloc	mult mai rar	mai rar	la fel	mai des	mult mai des

21. Cât de variate erau **domeniile de cultură** la care participați?

O	O	O	O	O	O
deloc	mult mai puțin variate	mai puțin variate	la fel	mai variate	mult mai variate

22. Cât de mult **cheltuiați pentru evenimente culturale** comparativ cu situația prezentă?

O	O	O	O	O	O
deloc	mult mai puțin	mai puțin	la fel	mai mult	mult mai mult

Scanned with OKEN Scanner

23. Aveați mai mult **timp pentru cultură** decât astăzi?

O deloc — O mult mai puțin timp — O mai puțin timp — O la fel — O mai mult timp — O mult mai mult timp

24. Considerați că existau mai multe **pericole sociale** (droguri, prostituție, fraude)?

O deloc — O mult mai puține — O mai puține — O la fel — O mai multe — O mult mai multe

25. Considerați că **siguranța stradală** era mai mare?

O deloc — O mult mai redusă — O mai redusă — O la fel — O mai mare — O mult mai mare

26. Considerați că **siguranța economică** era mai mare?

O deloc — O mult mai redusă — O mai redusă — O la fel — O mai mare — O mult mai mare

27. Considerați că **relațiile interpersonale** erau mai apropiate, mai sincere?

O deloc — O mult mai reci — O mai reci — O la fel — O mai apropiate — O mult mai apropiate

Scanned with OKEN Scanner

28. Aveați mai mulți **prieteni, cunoștințe** înainte de 1990?

O	O----------O----------O----------O----------O	O mult mai mulți
deloc	mult mai puțini / mai puțini	la fel / mai mulți

29. Aveați mai multă **încredere în prieteni, cunoștințe**?

O	O----------O----------O----------O----------O	O mult mai multă
deloc	mult mai puțină / mai puțină	la fel / mai multă

30. Considerați că **vă ajutau** mai mult prietenii înainte?

O	O----------O----------O----------O----------O	O mult mai mult
deloc	mult mai puțin / mai puțin	la fel / mai mult

31. Vă întâlneați mai des cu prietenii?

O	O----------O----------O----------O----------O	O mult mai des
deloc	mult mai rar / mai rar	la fel / mai des

Vârsta ___ **Sexul** ☐ ☐ F **S tudii absolvite:** ☐ gimnaziale ☐ liceale ☐ universitare

Loc de muncă în: ☐ Instituție publica ☐ Firmă → **Specificul activității:** ☐ producție ☐ servicii ☐ comerț

(Pentru angajați) **Nivel de venituri** /lună
Dacă nu puteți estima în Euro, Treceți direct suma în lei : _____

☐ sub 100 Euro/lună
☐ 100 – 200 Euro/lună
☐ 200 – 300 Euro/lună
☐ 300 – 500 Euro/lună
☐ 500 – 700 Euro/lună
☐ 700 – 1000 Euro/lună
☐ 1000 – 1500 Euro/lună
☐ peste 1500 Euro/lună

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

1. Boncu, S. (1996), *Eul în cogniția socială*, in „Psihologie socială, aspecte contemporane", Polirom, Iaşi.
2. Brown, N.R.; Shevell S.K.; Rips L.J. (1986), *Public Memories and their Personal Context*, in: *Autobiographical Memory*, Duke University, Cambridge University Press.
3. Chelcea, S. (coord.) (1998), *Memorie şi identitate, constructe sociale*, in *Memorie socială şi identitate națională*, INI, Bucureşti.
4. Chelcea, S. (1996), *Memoria socială – organizarea şi reorganizarea ei*, in: *Psihologie socială* (coord. Adrian Neculau), Polirom, Iaşi.
5. Constantin, T. (2001), *Memoria socială: cadru de definire şi modele de analiză*, in „Revista de Psihologie Socială", nr. 7, Polirom, Iaşi, 137-157.
6. Constantin, T. (2001), *Amintirile marcante versus amintirile comune: o nouă viziune taxonomică*, in „Revista de Psihologie Socială", nr. 8, Polirom, Iaşi, 12-37.
7. Constantin, T. (2002), *Memoria amintirilor sociale marcante: fuga lui Ceauşecu*, (coautor), in *Anatomia societății posttotalitare* (coord. Mihai Şleahtițchi), Editura Tehnica-Info, Chişinău, 101-139.
8. Constantin, T. (2003), *Memoria socială* (coautor), in *Manual de Psihologie socială* (coord. Adrian Neculau), Polirom, Iaşi, 308-325.
9. Conway, M. (1997), *The Inventory of Experince: Memory and Identity*, in *Collective Memory of Political Events*, Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

10. Conway, M.A. et al. (1994), *The formation of flashbulb memories*, in „Memory & Cognition", 22 (3), 326-343.
11. Conway, M.A. (1997), *Past and Present: Recovered Memories and False Memories*, in: „Recovered Memories and False Memories", edited by Matin A. Conway, Oxford University Press,
12. Crawley, R.A.; Eacott M.J. (1999b), *Memory for Early Life Events: Consistency of Retrieval of Memories Over a One-year Interval*, in „Memory", 1999, 7 (3), 279-292.
13. Critchlow, S. (1998), *False Memory Syndrome: Balancing the Evidence for and Against*, in: „Psych Med", 15(2): 64-67.
14. Demirdirek, H. (1996), *The painful past retold Social memory in Azerbaijan and Gagauzia*, paper presented at the conference „Postkommunismens Antropologi", 12-14 April 1996, http://www.anthrobase.com/Txt/D/Demirdirek_H_01.htm
15. Eacott, M J.; Crawley, R.A. (1999), *Childhood Amnezia: On Answering Questions About Very Early Life Events*, in „Memory", 1999, 7 (3), 279-292.
16. Gaulejak, V. ; Lévy, A. (2000), *Récits de vie et histoire sociale: quelle historicité?*, Editions ESKA, Paris.
17. Gergen, K.J.; Graumann, C.F. (1996), *Psychological discourse in historical context: An introduction, in Historical Dimensions of Psychological Discourse*, Cambridge University Press.
18. Gergen, K.J. (1993), *Narrative, Moral Identity and Historical Consciousness: a Social Constructionist Account.*
19. Grace, Yueh-Ying Chen (2000), *Social Change and Collective Memory: Taiwan's Two Pasts* in „Remapping Taiwan: Histories and Cultures in the Context of Globalization", The Fifth Annual Conference on the History and Cultures of Taiwan at the University of California, Los Angeles, October 13-15. http://www.international.ucla.edu/cira/paper/TW_Grace_Chen.pdf.
20. Halbwachs, M. (1994), *Les cadres sociaux de la mémoire*, Albin Michel, Paris.

Scanned with OKEN Scanner

21. Hass, V.; Jodelet, D. (1999), *Pensée et mémoire sociale*, in „Psychologie sociale" (J.P. Pétard, coord.), Bréal, Paris.
22. Hass, V.; Jodelet, D. (2000), *La mémoire, ses aspects sociaux et collectifs*, in „Psychologie sociale" (coord. N. Roussiau), In press, Paris.
23. Hăvârneanu, C., Lungu, O., (1998), *Memoria socială ca mediator al atitudinii față de integrarea NATO*, in „Psihologie socială" nr. 1, Polirom, Iași.
24. Iniquez, L.; Valencia, J.; Vazquez F. (1997), *The construction of Remembering and Forgetfulness: Memories and Histories of the Spanish Civil War*, in „Collective Memory of Political Events", Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
25. Igatua, J.; Paez, D. (1997), *Art and Remembering Traumatic Collective Events: the Case of the Spanish Civil War*, in „Collective Memory of Political Events", Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
26. Jedlowski, P. (2001), *Memory and Sociology. Themes and issues*, in „Time & Society", VOL. 10(1): 29-44 [0961-463X; 2001/03; 10:1; 29–44; 017981].
27. Kansteiner, W. (2002), *Finding meaning in memory: a methodological critique of collective memory studies*, in „History and theory", 41 (May 2002), 179-197.
28. Larsen, F.S.; Conway, M.A. (1997), *Reconstructing Dates of True and False Autobiographical Memories*, in: „European Journal of Cognitive Psychologie", 9 (3), 259-272.
29. Loftus, Elizabeth F.; Belli R.F. (1995), *The pliability of autobiographical memory: misinformation effect and the false memory problem*, in „Remembering Our Past; Studies in Autobiographical Memory", Cambridge University Press.
30. Loftus, E.F.; Ketcham, K. (1994), *The Myth of Repressed Memory*, in: „NY: St. Martin's Press", vol. 218, no. 4.

Scanned with OKEN Scanner

31. Luminet, O. şi colab. (2000), *Social sharing of emotin following exposure to a negatively valenced situation*, in „Cognition and Emotion", 14 (5), 661-668.
32. Markus, H. (1992), *Self-schemas et traitement de l'information sur Soi*, in „Le Soi. Recherches dans le champ de la cognition sociale", Delachaux et Niestlé, Lausanne.
33. Massonnat, J.; Lecacheur M. (1991), *Reconstruction de l'histoire personnelle: succession d'évènements dans le temps et changements identitaires passés*, in „Journal International de Psychologie", 26, (6), 689-703.
34. Murphy, Wendy J. (1997), *„Debunking «false memory» myths in sexual abuse cases"*. Trial: Journal of the Association of Trial Lawyers of America, November.
35. Namer, G. (1987), *Mémoire et société*, Paris, Meridiens Klincksieck.
36. Neculau, A. (2000), *Memoria pierdută: eseuri de psihosociologia schimbării*, Polirom, Iaşi.
37. Neculau, A. (1999), *Memorie colectivă şi uitare*, in: „Psihologia Socială", Polirom, Iaşi.
38. Neculau, A. (1998), *Psihosociologia schimbării*, Polirom, Iaşi.
39. Neculau, A. (2000), *Controlul contextului şi manipularea reprezentărilor sociale*, in „Psihologie socială".
40. Neculau, A. (2001), *Cum se construieşte azi memoria socială*, in „Psihologie socială", nr. 7, Polirom, Iaşi.
41. Neisser, U. (1982), *Stories, Selves and Schemata: A Review of Ecological Findings*, in Conway, M.A.; Gathercole S. E.; Cesare Cornoldi (coord.), Theories of Memory, vol. II, Psychology Press.
42. Neisser, U. (1998), *Self-narratives: True and false, in The remembering self. Construction and accuracy in the self-narrative*, Cambridge University Press.

Scanned with OKEN Scanner

43. Olick, J.K.; Robbins, J. (1998), *Social Memory Studies: From „Collective Memory" to Historical Sociology of Mnemonic Practices*, in „Annual Review of Sociology, vol. 24 (1998), 15-140.
44. Olick, J.K. (1999), *Collective memory: The Two Culture, in „Sociological Theory"*, vol. 17, no. 3 (Nov. 1999), 333-348.
45. Paez, D. şi colab. (1997), *Social Processes and Collective Memory: A Cross-Cultural Approach to Remembering Political Event*, in „Collective Memory of Political Events", Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
46. Pannebaker, J.W.; Banasik, B.L. (1997), *Om the Creation and Maintenance of Collective Memories: History as Social Psychology*, in „Collective Memory of Political Events", Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
47. Pannebaker, J.W.; Banasik, B.L. (1997), *Om the Creation and Maintenance of Collective Memories: History as Social Psychology*, in „Collective Memory of Political Events", Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
48. Piolino, P.; Desgranges, B.; Eustache F. (2000), *La mémoire autobiographique: théorie et pratique*, Solal Editeurs.
49. Read S.J. et al. (1982), Rewriting History: *The Biasing Effects of Attitudes on Memory*, Guilford Publications Inc.
50. Ross, B.M. (1991), *Remembering the personal past; descriptions of autobiographical memory*, Oxford University Press.
51. Rubin, D.C. (1986), *Autobiographical memory*, Duke University, Cambridge University Press.
52. Rubin, D.C. (1999), *Remembering our past. Studies in autobiographical memory*, Cambridge University Press.
53. Ruedenberg-Wright, L. (1996), *Forty years of rehearsal, in: Civic ceremony as a field for memory and social identity*, Ben Gurion University of the Negev.

Scanned with OKEN Scanner

54. Savoye, K.J. (1999), *The Importance of Consequentiality in The Formation of Flashbulb Memories*, Psychology Georgetown University.

55. Schacter, D.L., Wagner A.D., Buckner R.L. (2000), *Memory System of 1999*, in „The Oxford Handbook of Memory", Oxford University Press.

56. Stănculescu, Irina (1999), *Schimbarea reperelor memorie colective*, in „Psihologia Socială", Polirom, Iaşi.

57. Tulving, E. (1972), *Episodic and semantic memory*, in „Organization of Memory", New York, Academic Press.

58. Van der Kolk, B.A.; Fisler Rita (1996), *Dissociation and the Fragmentary Nature of Traumatic memories*, in: „Trauma Information Pages" (Internet paper).

59. Vogl, R.J. et al. (1997), *Autobiographical memory: Unpleasantness Fades Faster Than Pleasantness Over Time*, in "Applied Cognitive Psychology", vol II, pp 399 – 413.

60. Vogl, R.J. et al. (1997), *Autobiographical memory: Unpleasantness Fades Faster Than Pleasantness Over Time*, in „Applied Cognitive Psychology", vol. II, pp. 399-413.

61. Walton, J. (2000), *Narrative, Action, and Collective Memory: The Production of California History* (manuscript, 2004: http://www.sscnet.ucla.edu/soc/groups/ccsa/walton.PDF)

62. West, T.A.; Bauer, P.J. (1999), *Assumtions of Infantile Amnezia: Are three Differences Between Early and Later Memories?*, in „Memory", 1999, 7 (3), 257-278.

Scanned with OKEN Scanner

PSIHOLOGIE SOCIALA APLICATA

Colecția *Psihologie socială și aplicată* propune cititorilor lucrări de cercetare sau sinteze pe teme de impact în psiho(socio)logia contemporană. Obiectivul major este difuzarea cercetărilor teoretice și empirice care se referă la câmpul psihologiei sociale (drumul de la gândirea socială la reprezentările sociale, relația dintre cogniții, conduite și diferite practici sociale, funcționarea grupurilor și organizațiilor sociale) și al domeniilor sale de aplicație (psihologia politică, environmentală, a comunității etc.). Ea va fi susținută îndeosebi de către membrii *Laboratorului „Psihologia câmpului social"* și ai *Centrului de cercetare în psihologia aplicată* din Universitatea „Al.I. Cuza" Iași.

Adrian Neculau

Ticu Constantin este conferențiar la Facultatea de Psihologie și științe ale Educației, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" Iași, doctor în psihologie. Autor a peste 55 de lucrări științifice, membru în peste 25 de proiecte de cercetare sau intervenție (director a două proiecte internaționale), membru al Flashbulb Memory Network, grup internațional de cercetare, care reunește specialiști din 10 țări, care studiază memoria și impactul afectiv al atacurilor teroriste din 11 septembrie 2001 din SUA.

ISBN 973-703-110-5

9 789737 031105

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza" Iași

Scanned with OKEN Scanner